

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**GÜMÜŞHANE SANCAĞI
(1850-1918)**

DOKTORA TEZİ

Kemal SAYLAN

MART-2012

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**GÜMÜŞHANE SANCAĞI
(1850-1918)**

DOKTORA TEZİ

KEMAL SAYLAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

MART-2012

TRABZON

ONAY

Kemal SAYLAN tarafından hazırlanan **GÜMÜŞHANE SANCAĞI (1850-1918)** adlı bu çalışma **01.03.2012** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **OYBİRLİĞİ** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **TARİH ANABİLİM** dalında **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA (Başkan)

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA (Danışman)

Doç. Dr. Necmettin ALKAN

Doç. Dr. Bayram NAZIR

Doç. Dr. Melek ÖKSÜZ

Yrd. Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / 03 / 2011

Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Kemal SAYLAN

01.03.2011

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından her bakımdan oldukça hareketlidir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısı devletin uzun süredir gerçekleştirmeye çalıştığı reform çalışmalarının yoğun şekilde uygulanmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı şehirleri için de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu süreç tarih boyunca madenleriyle ün yapmış ve hatta ismini bölgedeki gümüş madenlerden almış olan Gümüşhane'nin yeniden yapılanmasına önemli etki yapmıştır.

Çalışmamızda günümüz Gümüşhane şehrinin şekillenmesinde önemli bir dönem olan 1850-1918 arasındaki Gümüşhane Sancağı'nı idarî, iktisadi ve sosyal yönlerden inceledik. Ayrıca çalışmamızda Batı insanının Gümüşhane bölgesini nasıl algıladığını tespit etmeye çalıştık. Çalışmamız bu dönemde Gümüşhane Sancağı'nda meydana gelen idarî, sosyal ve ekonomik değişiklikleri ortaya koymaya çalıştık. Madenlerin atıl hale gelmesinin bölge ekonomisine ve sosyal hayatına etkisini, ülke genelinde yaşanan gelişmelerin bölgeye yansımalarını tespit etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca çalışmamız bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nin bu yönünün Gümüşhane Sancağı'ndaki tezahürlerini de tespit etmektedir. Çalışmamızın ülke genelinde hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönemi inceleyerek Gümüşhane ilinin daha iyi algılanmasında bizlere yardımcı olacağı düşüncesindeyiz. Çalışmamız sonunda elde edilecek sonuçlar, aynı süreci yaşayan bölgedeki diğer küçük yerleşim birimleriyle ülke genelinde benzer yapıya sahip şehirler için de geçerli olacaktır.

Araştırma süresi boyunca, tez konusunun seçiminden çalışmanın bitimine kadar bana her konuda yardımcı olan, tavsiyelerini, desteğini ve sabrını benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmam süresince kütüphanesini bana açan sayın hocam Doç. Dr. Bayram NAZIR'a yardımlarından ve anlayışından dolayı çok teşekkür ediyorum. Ayrıca tavsiyeleriyle ufkumu aydınlatan hocalarım Doç. Dr. Necmettin ALKAN ve Doç. Dr. Melek ÖKSÜZ'e teşekkürü bir borç biliyorum. Son olarak dostlarım Özgür Yılmaz, Eyyup Şimşek, Fetullah Devran, Şeref Arslan, Murat Yetim ile ev ve iş arkadaşlarım Barış Yıldız, Ahmet Yılmaz Albayrak ve Kurtuluş Merdan'a sonsuz teşekkürler. Hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini yüreğimde hissettiğim, hep yanımda olan aileme minnettarım.

Trabzon, Mart 2012

Kemal SAYLAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ.....	1-13

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GÜMÜŞHANE SANCAĞI'NIN FİZİKÎ VE İDÂRÎ YAPISI, YÖNETİMİ VE SİYASÎ TEMSİLCİLERİ.....	14-64
1.1. FİZİKÎ YAPI.....	14
1.2. İDÂRÎ YAPI.....	17
1.2.1. Sancağın İdarî Durumu.....	17
1.2.2. Sancağın Kaza ve Nâhiyeleri	19
1.2.2.1. Kazalar.....	20
1.2.2.1.1. Gümüşhane Kazası.....	20
1.2.2.1.2. Torul Kazası.....	27
1.2.2.1.3. Kelkit Kazası.....	29
1.2.2.1.4. Şiran Kazası.....	30
1.2.2.2. Nâhiyeler.....	32
1.2.2.2.1. Kovans Nâhiyesi.....	32
1.2.2.2.2. Yağmurdere Nâhiyesi.....	33
1.2.2.2.3. Kürtün Nâhiyesi.....	34
1.2.3. Kelkit ve Şiran Kazalarının Bayburt Sancağı'na Bağlanma Meselesi	35
1.2.4. Niv Köylerinin Bayburt Kazası'na Bağlanma Meselesi.....	40

1.3. YÖNETİM	42
1.3.1. Mutasarrıf.....	44
1.3.2. Kaymakam.....	46
1.3.3. Nâhiye Müdürü.....	50
1.3.4. Belediye Başkanı.....	54
1.4. SİYASÎ TEMSİLCİLER.....	57
1.4.1. I. Meşrutiyet Dönemi.....	57
1.4.2. II. Meşrutiyet Dönemi.....	58
1.4.3. Gümüşhane Mebuslarının Gümüşhane İle İlgili Verdikleri Önergeler	61

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÜMÜŞHANE SANCAĞI'NIN İKTİSADÎ YAPISI.....	65-135
2.1. MADENLER VE MADEN İŞLETMECİLİĞİ.....	65
2.1.1. Madenler.....	65
2.1.1.1. Gümüşhane Çevresinde Çıkarılan Madenler.....	65
2.1.1.2. Maden Ocaklarının Durumu.....	67
2.1.1.3. Maden Arama Çalışmaları.....	70
2.1.2. Maden İşletmeciliği.....	73
2.1.2.1. Gümüşhane Kazası'ndaki Maden İşletmeleri.....	76
2.1.2.2. Torul Kazası'ndaki Maden İşletmeleri.....	82
2.1.2.3. Kürtün Nâhiyesi'ndeki Maden İşletmeleri.....	82
2.1.2.4. Maden İşletmelerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	86
2.1.2.5. Maden İşletmelerinin Kapanmasının Bölgeye Etkisi.....	89
2.2. TARIM, HAYVANCILIK VE ORMANCILIK.....	91
2.2.1. Tarım.....	91
2.2.1.1. Tarım Faaliyetleri.....	91
2.2.1.2. Tarım Alanında Yaşanan Sıkıntılar.....	98
2.2.1.3. Bölge Tarımını Geliştirme Çabaları.....	102
2.2.2. Hayvancılık.....	106
2.2.2.1. Hayvancılık Faaliyetleri.....	106
2.2.2.2. Hayvancılıkta Yaşanan Sorunlar.....	108
2.2.3. Ormancilık.....	110

2.3. ULAŞIM.....	114
2.3.1. İnşa Edilen Yollar.....	115
2.3.1.1. Umûmî Yollar.....	116
2.3.1.2. Hususî Yollar.....	128
2.3.2. Yol Tamirat Çalışmaları.....	129
2.3.3. Demiryolu Yapımı İçin Yapılan Girişimler.....	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜMÜŞHANE SANCAĞI'NIN SOSYAL YAPISI.....	136-230
3.1. NÜFUS VE TOPLUM YAPISI.....	136
3.1.1. Nüfus.....	136
3.1.1.1. Resmi Kaynaklara göre Sancağın Nüfusu.....	136
3.1.1.2. Diğer Kaynaklara Göre Sancağın Nüfusu.....	139
3.1.2. Toplum Yapısı.....	144
3.1.2.1. Gümüşhane Toplumu.....	144
3.1.2.2. Tanassur ve Din Değiştirme Olayları.....	150
3.1.2.3. Rum Patrikliği'nin Kiliselerle İlgili Talepleri.....	156
3.1.2.4. Asâyîş ve Eşkîyalık Olayları.....	158
3.1.2.5. 1895 Ermeni Olayları.....	160
3.1.2.6. I. Dünya Savaşı Sırasındaki Ermeni ve Rum Faaliyetleri....	166
3.1.2.7. Göç Olayları.....	170
3.2. EĞİTİM ve ÖĞRETİM FAALİYETLERİ.....	185
3.2.1. Eğitim Kurumları.....	186
3.2.1.1. Gümüşhane Maârif Komisyonu.....	186
3.2.1.2. Klasik Tarzda Eğitim Veren Kurumlar.....	188
3.2.1.2.1. Medreseler.....	188
3.2.1.2.2. Sıbyan Mektepleri.....	190
3.2.1.3. Avrupaî Tarzda Eğitim Veren Kurumlar.....	192
3.2.1.3.1. İbtidâiye Mektepleri.....	193
3.2.1.3.2. Rüştîye Mektepleri.....	195
3.2.1.3.3. İdadî Mektebi Açılması için Yapılan Girişmeler.....	201
3.2.1.4. Kütüphaneler.....	202

3.2.2. Gayr-i müslimlerin Eğitimle İlgili Talepleri.....	203
3.2.3. Eğitim Faaliyetlerinde Yaşanan Sıkıntılar.....	204
3.3. VAKIFLAR.....	210
3.3.1. Camii Vakıfları.....	211
3.3.2. Mektep Vakıfları.....	214
3.3.3. Çeşme Vakıfları.....	214
3.3.4. Köprü Vakıfları.....	215
3.3.5. Zâviye Vakıfları.....	216
3.3.6. Para Vakıfları.....	224
3.3.7. Diğer Vakıflar.....	229
SONUÇ.....	231
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	237
EKLER.....	261
ÖZGEÇMİŞ.....	296

ÖZET

Bu çalışmamızda 1850–1918 arasında Gümüşhane Sancağı'nın idarî, sosyal ve ekonomik durumunu ele alarak bir şehir tarihi ortaya çıkarmaktır. Kapsamın belirlenmesinde günümüz Gümüşhane şehrinin yapılanmasında önemli bir dönem olan 1850–1918 yılları arasında idarî, sosyal ve ekonomik olarak çok canlı bir dönem geçirmesi etkili olmuştur. Çalışmada Osmanlı Devleti Arşiv Kaynakları, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, Kadastro Kayıtları, Vilayet Salnâmeleri, Mebus Özlük Dosyaları, Konsolosluk Raporları'nın yanı sıra dönem hakkında bilgi veren ikinci el kaynaklardan da yararlanılarak konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışma giriş bölümüyle birlikte dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın kapsamı ve metodu, yararlanılan kaynaklar, Gümüşhane bölgesinin kısa bir tarihçesi ve bölgeye uğrayan seyyahların Gümüşhane izlenimleri hakkında bilgiler verilmektedir. Birinci bölümde Gümüşhane Sancağı'nın idarî yapısı, yerel yönetimi ve siyasî temsilcilerinin faaliyetleri anlatılmaktadır. İkinci bölümde Gümüşhane Sancağı'ndaki madenler ve maden işletmeciliği, sancakta yapılan tarım, hayvancılık ve ormancılık faaliyetleri ve sancağın ulaşımın ulaşım durumu ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise sancağın nüfusu ve toplum yapısı, vakıfları ile eğitim faaliyetlerine değinilmektedir.

Araştırmada elde ettiğimiz bulgulara göre incelediğimiz dönem içinde Gümüşhane Sancağı idarî, sosyal ve ekonomik açıdan çok önemli bir değişim yaşamıştır. Yaşanan bu gelişmeler günümüz Gümüşhane İli'nin idarî, sosyal ve ekonomik yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Torul, Şiran, Kelkit, Sancak, Kaza, Nahiye

ABSTRACT

The purpose of the thesis is to reveal the history of a city by discussing the administrative and social and economic case of Gümüşhane Sanjak during the years between 1850-1918 when the boundaries were determined. Undergoing through a vivid period in the years which are indicated above influenced the structuring of Gümüşhane Province. In this study we try to make use of Archival sources, The Official Reports of the First Turkish Parliament, Cadastral Records, Annuals of Provinces, Deputy Personal Files, Consular Reports, secondary sources informing about the period in order to ensure the integrity of the subject matter.

The study is formed of four chapters along with the Introduction part. The Introduction includes the content and method of the study, references, a brief history of Gümüşhane and the observations of the travellers calling upon the vicinity. The First chapter explains administrative structure, provincial local government and activities of ministers. The Second chapter is composed of mine and mining in Gümüşhane Sanjak, agriculture, animal breeding, forestry activities and transportation network of the vicinity. In the third chapter it is stated about population and social structure, endowment and education activities of the Sanjak.

According to the data obtained Gümüşhane Sanjak experiences an important change in terms of administrative, social and economic aspects. The improvement has been effective for shaping the administrative, social and economic structure of the city since then.

Keywords: Gümüşhane, Torul, Şiran, Kelkit, Sanjak, Kaza, Nahiye

TABLULAR LİSTESİ

<u>No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
I	Gümüşhane Hakkında Bilgi Veren Seyyahlar.....	10
II	Gümüşhane Kasabası'nın Mahalleleri.....	22
III	Gümüşhane Kazası'nın Köyleri.....	26
IV	Torul Kazası'nın Köyleri.....	28
V	Kelkit Kazası'nın Köyleri.....	29
VI	Şiran Kazası'nın Köyleri.....	31
VII	Kovans Nâhiyesi'nin Köyleri.....	32
VIII	Yağmurdere Nâhiyesi'nin Köyleri.....	33
IX	Kürtün Nâhiyesi'nin Köyleri.....	34
X	1848 Tarihinde Gümüşhane Sancağı'na Atanan Yöneticiler.....	42
XI	Gümüşhane ve Çevresindeki Maden Ocaklarının Durumu.....	68
XII	İstanbul'dan Gönderilen Barut, Fitol ve Kapsül Miktarları.....	85
XIII	Gümüşhane Sancağı'nın Arazi Dağılımı.....	91
XIV	Gümüşhane Sancağı'nda Elde Edilen Mahsul Miktarı.....	93
XV	Kaza ve Nâhiyelerinden Toplanan Öşür Vergisi miktarı.....	94
XVI	Sancak Dâhilinde Üretilen Meyve Miktarı.....	96
XVII	Sancak Dâhilinde Bulunan Büyük ve Küçükbaş Hayvan Sayısı.....	106
XVIII	Sancak Dâhilindeki Hayvanlardan Alınan Küçükbaş Hayvan Vergisi..	107
XIX	Ormanlardaki Ağaç Çeşitleri ve Görev Yapan Korucu Sayısı.....	111
XXI	Ormanlardan Elde Edilen Gelir ve Bu Ormanlar İçin Yapılan Masraflar	112
XXII	1881/82 ve 1914 Tarihli Osmanlı Nüfus İstatistikleri'ne Göre Sancağın Nüfusu	137

XXIII	Trabzon Vilâyet Salnamelerine Göre Sancağın Nüfusu.....	138
XXIV	Sancak Dâhilinde Doğan ve Hayatını Kaybedenlerin Sayıları.....	139
XXV	Soteriadis'e Göre 1912 Senesinde Sancağın Nüfusu.....	141
XXVI	Aval Staff'a Göre 1914 Senesinde Sancağın Nüfusu.....	142
XXVII	Maârif Komisyonu'nda Görev Yapan Kişiler.....	187
XXVIII	Rüştiye Mekteplerinde Okutulan Dersler.....	195
XXIX	Gümüşhane Erkek Rüştiye Mektebi'nde Görev Yapan Hocalar.....	197
XXX	Veyserni Köyü Camii Vakfı'nın Gelir ve Giderleri.....	213
XXXI	Çağırğanbaba Zâviyesi'nin Gelir ve Giderleri.....	218

KISALTMALAR LİSTESİ

A. AMD	: Sadâret Amedî Kalemî Evrakı
A. DVNS. TZ. d	: Trabzon Ahkâm Defteri
A. MKT. MHM	: Sadâret Mektubî Mühimme Evrakı
A. MKT. MVL	: Sadâret Mektubî Meclis-i Vükelâ Evrakı
A. MKT. NZD	: Sadâret Mektubî Nezâret ve Devâir Kalemî Evrakı
A. MKT. UM	: Sadâret Mektubî Umûm Vilâyât Evrakı
BEO	: Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. DH	: Cevdet Tasnifi Dâhiliye Nezâreti Evrakı
C. NF	: Cevdet Tasnifi Nâfia Nezâreti
DH. EUM. AYŞ	: Dâhiliye Nezâreti Asâyîş Kalemî Evrakı
DH. İD	: Dâhiliye Nezâreti İdarî Kısım Evrakı
DH. MB. HPS. M	: Dâhiliye Nezâreti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH. MKT	: Dâhiliye Mektubî Kalemî Evrakı
DH. MUİ	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umûmiye İdâresi
DH. ŞFR	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî Evrakı
Ev. d	: Vakıf Defteri
HR. SYS	: Hâriciye Siyasî Evrakı
HR. TO	: Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı
İ. AZN	: İrâde Adliye ve Mezahib Evrakı
İ. DH	: Dâhiliye Nezâreti İrâdeleri
İ. MF	: İrâde-i Maârif Evrakı
İ. MMS	: Meclis-i Mahsusa İrâdeleri
İ. MVL	: Meclis-i Vâlâ Riyâseti İrâdeleri
MF. MKT	: Maarif Mektubî Kalemî Evrakı
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
NFS. d	: Nüfus Defteri
Ş. D	: Şura-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi Evrakı
TVS	: Trabzon Vilâyet Salnamesi

Y. A. HUS	: Sadâret Hususî Maruzat Evrakı
Y. MTV	: Mütenevvî Maruzat Evrakı
Y. PRK	: Yıldız Perakende Evrakı
Y. PRK. A	: Yıldız Perâkende Sadâret Maruzatı
Y. PRK. DH	: Yıldız Perâkende Dâhiliye Nezâreti Maruzatı Evrakı
Y. PRK. EŞA	: Yıldız Perâkende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı Evrakı
Y. PRK. KOM	: Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı Evrakı
Y. PRK. UM	: Yıldız Perâkende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
ZB	: Zabtiye Nezâreti

GİRİŞ

Yerel tarih, günlük yaşam, sıradan yaşayan insanlar ve kültürel grupların katkılarını kaydeden tarihtir. Yerel tarih, insanlar ve doğru tarih için demokratik bir girişimdir. Yakındaki kütüphane, şehir meydanı, belediye binası, evler ya da ana cadde bütün hepsi yerel tarih için yakın birer malzemedir.¹ Yerel tarih insanların ait oldukları toplumu ve yaşadıkları şehirleri daha yakından tanıma imkânı sunarak tarihin büyük temalarına yardımcı olur. Kısacası yerel tarihi, “*ağaca bakarak ormanı görmek*” olarak tanımlanabilir.²

Özellikle son yıllarda yerel tarih yazımında nitelik ve nicelik bakımından önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Şehirler hakkında ansiklopediler, yıllıklar ve farklı nitelikte çok sayıda monografi yayınlanması beraberinde şehir tarihlerinin yazılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nitelikteki yayınların artmaya başlamasıyla da insanların yaşadıkları şehirlerle olan bağlantısı güçlenmiştir.

Yerel tarih çalışmaları milletlerin kültürel değerlerinin ortaya çıkartılmasında önemli bir yere sahiptir. Tarihe yeni bir bakış açısı sunan yerel tarih çalışmaları tarihin her bakımdan günümüz ve geleceğimiz ile olan bağlantısının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Siyasî tarihimizin bir parçasını oluşturan sancak ve kasabaların, Türk tarihini bir bütün olarak değerlendirmede önemli unsurlar oldukları günümüzde daha iyi anlaşılmaya başlamıştır.³ Tek tür kaynaktan çok, çeşitli kaynak türlerinin bir arada incelenmesini, saha araştırmasını ve disiplinler arası yaklaşımı gerektiren yerel tarih çalışmaları zor olmakla birlikte zevkli çalışmalardır.

---

¹ Canan Tunç Şahin, “Yerel Tarih Uygulamalarının Başarıya ve Öğrenci Ürünlerine Etkisi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. IV, Sayı: 16, Kış 2011, s. 454.

² Erdal Aslan, **Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri, Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul 2000, s. 199.

³ Mehmet Beşirli, “Orta Karadeniz Araştırmaları ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme (18. ve 19. Yüzyıllar)”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu (7-11 Eylül 2005 Ordu), Sempozyum Bildirileri**, Ankara 2005, s. 118.

Bir yerel tarih araştırması olan çalışmamız Gümüşhane Sancağı'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'nın bittiği 1918 tarihine kadar geçen dönemi kapsamaktadır. XIX. yüzyıl ve özellikle yüzyılın ikinci yarısı tüm Anadolu kasabaları açısından önemli olduğu gibi Gümüşhane Vilâyeti için de önemlidir. Çünkü bu dönemde, yaşanan hızlı değişim idârî, sosyal ve ekonomik açıdan tüm Osmanlı coğrafyasını derin bir şekilde etkilemiştir. Anadolu kasabaları bugünkü yapısını bu dönemde yapılan düzenlemelere borçludur. 1839 ve 1856 tarihlerinde ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları toplum yapısında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmeleriyle Osmanlı taşra teşkilatı yeniden yapılandırılmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve I. Dünya Savaşı Anadolu'dan Kafkaslara, Kafkaslardan Anadolu'ya büyük oranda göçler yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu olaylar Anadolu coğrafyasının idârî ve sosyal yapısını derinden etkilemiştir. Yukarıda anılan gelişmeler Gümüşhane'nin idârî, sosyal ve ekonomik yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu yüzden idârî, ekonomik ve sosyal açıdan günümüz Gümüşhanesini şekillendiren bu dönem iyi anlaşılmadan Gümüşhane'yi anlamak ve doğru yorumlamak mümkün değildir. Gümüşhane'yi anlamak ve algılamak için bu dönemin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu düşüncelerle çalışma alanımızı bölgede ekonomik ve sosyal hareketliliğin en yoğun yaşandığı dönem olan 1850-1918 tarihleri olarak belirledik.

Çalışmamızda bölge tarihine bakış açımızı geniş tutmak ve daha doğru bir değerlendirme yapabilmek için mümkün olduğunca farklı kaynaklardan yararlanmaya çalıştık. Arşiv kaynakları, vilâyet salnameleri, seyahatnameler, konsolosluk raporları, meclis-i meb'ûsân zabıt cerîdeleri gibi birinci el kaynaklarla dönemin ikinci el kaynaklarından yararlandık. Ayrıca saha araştırması yaparak, yazdığımız yerleri bizzat görerek yazdıklarımızla gördüklerimizi teyit etmeye çalıştık. Bölgenin önde gelen entelektüel birikimi olan ve bölge tarihi ile ilgilenen kişilerle de görüşmeler yaparak çalışmamızı zenginleştirdik. Çalışmamızın bölge tarihindeki önemli bir boşluğu dolduracağı ve bölge tarihini bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi konusunda bir başlangıç oluşturacağı düşüncesindeyiz.

Çalışmamızın amacı Gümüşhane tarihini tüm yönleriyle ortaya koyan kapsamlı bir araştırma yapmaktan ziyade bu tür çalışmalara bir başlangıç oluşturmaktır. Muhakkak ki zengin bir tarihe sahip olan Gümüşhane tarihinin tüm yönleriyle ortaya koyulması bir

araştırmacının tek başına üstesinden gelebileceği bir iş değildir. Bu tür çalışmalar uzun mesailer, önemli maddi kaynaklar ve iyi bir ekip çalışması gerektiren çalışmalardır. Aslında bu tür çalışmaların örnekleri de vardır. Bahaeddin Yediyıldız'ın önderliğinde yayınlanan Ordu Yöresi Tarihi Kaynakları bu çalışmalardan sadece biridir. Gümüşhane tarihinin de bir an önce böyle bir ekip çalışmasıyla ortaya koyulmasını temenni etmekteyiz.

Gümüşhane tarihinin akademik düzeydeki sahipsizliğinin bir nebze olsun önüne geçme umuduyla hazırlamaya çalıştığımız bu çalışmanın bir başlangıç olacağı düşüncesindeyiz. Çalışmamız Gümüşhane tarihini bütüncül bir yaklaşımla ele alan doktora düzeyinde ilk çalışmadır. Herşeyin ilkinin mükemmel olamayacağı gibi bizim çalışmamızın da bazı eksiklikleri olacaktır. Bizden sonraki araştırmacıların eksiklerimizi tamamlayarak mükemmele bir adım daha yaklaşması her şeyden önce bizleri sevindirecektir.

Konu Hakkındaki Mevcut Kaynaklar:

Gümüşhane'nin tarihi Geç Kalkolitik Çağ'a kadar uzanır.⁴ Tarih boyunca bölge Roma, Makedonya, Pers mücadelesine sahne olmuştur. Daha sonra bunların halefleri Bizans-Sasaniler bu mücadeleyi sürdürdüler. Bölgenin ilk kez Türk hâkimiyetini tanması ise Selçuk Bey'in Pasinler Savaşı'nda Bizans'ı yenmesiyle gerçekleşmiştir. Bundan sonra Kadıburhaneddin, İlhanlı, Celayirliler, Eratnaoğulları, Akkoyunlular ve Karakoyunlular'ın hâkimiyetine girdi. İlk olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren Gümüşhane'nin kesin olarak Osmanlı topraklarına katılması ise Yavuz Sultan Selim döneminde olmuştur.⁵ Bu tarihten sonra bölge, zaman zaman Rus işgaline uğrasa da Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar Türklerin hâkimiyetinde kaldı.⁶

Gümüşhane bölgesi ipekyolu üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca değişik medeniyetlere beşiklik yapmıştır. Bölgede hüküm süren medeniyetler, bu topraklarda kendilerinden izler bırakmışlardır. Kelkit'in yüksek yamaçlarında Roma ve Bizans kalıntısı tapınak ve kale yapıları, Satala (Sadak) yerleşiminde Bizans dönemine ait mezar taşları

---

⁴ A. Sagona-C. Sagona, **Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, An Historical Geography and a Survey of the Bayburt Province**, Volume I, Louvain: XXIV, Peeters Press 2004, 237-238.

⁵ Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985, s. 139.

⁶ Rusların bölgeyi ilk işgali 27 Ağustos 1829 tarihinde olmuştur. W. Monteith, **Kars And Erzeroum with the Campaigns of Prince Paskiewich in 1828-1829**, Londra 1856, s. 284. İkinci işgali ise 19 Temmuz 1916 tarihinde gerçekleşmiştir. Sabri Özcan San, **Rusların Gümüşhane İlini İşgali**, İstanbul 1993, s. 27.

üzerindeki Rumca yazıtlar ve değişik dönemlere ait sikkeler, Satala'ya yakın köydeki evlerin duvarlarında ve döşemelerinde Bizans dönemi devşirme mozaikleri ve heykel yontuları bu izlerden sadece birkaçıdır.⁷ Ancak bu eserlerin büyük bir bölümünün bugün British Museum'da bulunması üzücü ve düşündürücüdür.⁸

Bu kadar zengin bir tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen Gümüşhane, şehir tarihi çalışmalarından hak ettiği payı alamamış bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehir tarihiyle ilgi bu açık ise daha çok kısıtlı imkânlarla ve büyük zorluklarla gönül vererek yaşadıkları şehre hizmet eden bazı yerel tarihçiler tarafından kapatılmaya çalışılmıştır. Gümüşhane tarihi ile ilgili değerli çalışmalar yapan yerel tarihçiler arasında öne çıkan iki isim bulunmaktadır.

Bunlardan biri Sabri Özcan San, diğeri ise A. Güngör Üçüncüoğlu'dur. Sabri Özcan San, Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları, Gümüşhaneli Eski Şairler ve Türküler, Rusların Gümüşhane İlini İşgali ve Trabzon Salnamelerinde Gümüşhane Sancağı adlı kitapları Gümüşhane'ye kazandırmıştır. A. Güngör Üçüncüoğlu'nun ise Gümüşhane tarihiyle ilgili Gümüşhane-Bayburt Halkları ve Yer Adları, Trabzon-Gümüşhane Halkları, Canca, Torul-Kürtün Tarihi, Göç (Gümüş Gümüşhane Ahalisi), Gyminas Şehri Thekesh Tepesi, Gümüşhane (MÖ 399-1937), Koptan Zigana'ya İşgal Yılları, Gümüşhane Gezinleri, Gümüşhane'nin Türkleşmesi ve Müslümanlaşması, Gümüşhane Chaldi Diyarı, Maden Yurdu Gümüşhane adlı eserleri bulunmaktadır. Bu eserler incelendiğinde belirli bir metod takip etmedikleri, daha çok sözlü tarih yöntemini kullandıkları ve kullandıkları kaynakları ilmi kritiklere tabi tutmadıkları görülmektedir. Bu nedenle bu eserler bizlere Gümüşhane tarihi hakkında doğru, kesin ve kapsamlı bir değerlendirme yapma imkânı vermemektedirler. Ayrıca bu eserlerin çoğunlukla birbirini tekrarlayan bilgiler içermesi ayrı bir metodoloji sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yazarların yanı sıra Gümüşhane Valiliği de bölge tarihinin araştırılmasına destek vermek amacıyla değişik çalışmalar ortaya koymuştur. Bu çalışmalar Cumhuriyetin 75. Yılında Gümüşhane, Sayılarla Gümüşhane adlı yayınlardır. Bu eserlerden Cumhuriyetin

---

⁷ J. G. Taylor, "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, İn 1866", **Journal of the Royal Geographical Society of London**, Volume XXXVIII, London 1868, s. 287-289.

⁸ T. B. Mitford, "Biliotti's Excavations at Satala", **Anatolian Studies**, Volume XXIV, Ankara 1974, s. 244.

75. Yılında Gümüşhane adlı çalışma daha çok bölgeyi tanıtan bir turizm kitapçığı niteliğinde olup, bölge tarihiyle ilgili bazı ansiklopedik bilgiler içermektedir. Sayılarla Gümüşhane adlı kitapta ise 1990'lı yıllardan sonrasına ait Gümüşhane'yle ilgili istatistiki bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmaların içeriğine bakıldığında Gümüşhane'nin tarihine ışık tutmaktan çok uzak oldukları görülmektedir.

Gümüşhane tarihiyle ilgili Marmara, İstanbul, Atatürk, Karadeniz Teknik, Gazi, Yüzüncüyıl ve Fırat Üniversitesi gibi ülkenin değişik üniversitelerinde hazırlanmış çok sayıda tez bulunmaktadır. Gümüşhane hakkında yazılan tezler: Eski Çağ'da Gümüşhane ve Bayburt, 20. Yüzyılın Başından Günümüz Dâhil Gümüşhane İlinin Dini Yapısı ve Adak Yerleri, I. Dünya Savaşı Döneminde Bayburt ve Gümüşhane'deki Ermeni Hareketleri ve Bu Yörelere Ruslar Tarafından İşgali, Gümüşhane İl Merkezindeki Türk- İslâm Devri Mimarî Eserler, Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri(1895-1918), 19. Yüzyılda Şiran Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (Mâliyye Nezâreti Temettuat Defterlerine Göre, 1260/1844), XIX. Asrın Sonunda Şer'î Sicillerde Şîrân Kazâsı: İçtimâlî ve İktisâdî Hayat, Tahrir Defterlerine göre Kelkit Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1520-1530) adlı tezlerdir. Bu tezler incelendiğinde tamamının yüksek lisans düzeyinde olduğu dikkat çekmektedir. Yüksek lisans düzeyinde bu kadar çalışma bulunmasına rağmen hiçbir doktora çalışmasının bulunmaması düşündürücü olan ayrı bir konudur.

Gümüşhane tarihiyle ilgili şimdiye kadar iki sempozyum düzenlenmiştir. Bunlardan biri "*Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu*" adıyla 13-17 Haziran 1990 tarihleri arasında diğeri ise "*İl Oluşunun 85.Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu*" adıyla 25-28 Mayıs 2010 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu sempozyumlardan ilki 1991 senesinde basılmasına rağmen ikinci sempozyum hala kitap olarak basılamamıştır. Bu da akademik düzeyde Gümüşhane tarihine ne kadar sahip çıktığının en belirgin göstergelerinden biridir.

Gümüşhane tarihiyle ilgili akademik düzeydeki çalışmalara bakıldığında yapılan çalışmaların daha çok makale ve bildiri tarzında hazırlanan yayınlar olduğu görülmektedir. Gümüşhane tarihiyle ilgili makale ve bildiri yayınlayan akademisyenler Enver Konukçu, Ercüment Kuran, Metin Tuncel, Fahrettin Kırzioğlu, Abdullah Saydam, Gülyüz Akagün

Uslu, Bayram Nazır, Bilgehan Pamuk, Osman Köse, Selahattin Tozlu ve Necmettin Alkan'dır.

Bu akademisyenlerden Bilgehan Pamuk, Osman Köse, Selahattin Tozlu ve Mustafa Altunbay gibi akademisyenler Gümüşhane madenleriyle ilgili bildiri ve makaleler yayınlamışlardır. Enver Konukçu, Necmettin Alkan, İsmail Hakkı Demircioğlu, Salim Cöhçe de Gümüşhane'ye uğrayan seyyahlarla ilgili çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu makalelere bakıldığında daha çok bölgedeki madenlerle ve seyyahlarla ilgili olduğu görülmektedir.

Gümüşhane'nin sosyal tarihiyle ilgili makale ve bildiri sayısı ise çok sınırlıdır. Bu makaleler Fahrettin Kırzioğlu'nun Osmanlı Tapu Tahrir ve Mühimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine Hükümlerden Örnekler, Necmettin Alkan'ın Âyânlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek; Gümüşhane Sancağı Aşağı Kürtün Kazası Âyânı Süleyman'ın Meselesi, Selahattin Tozlu'nun Gümüşhane ve Çevresindeki Ermeni Hareketleri, Bayram Nazır'ın Gümüşhane'de 1895 Ermeni Olayları adlı makaleleridir. Bu makaleler bölgede yaşanan sosyal olayları aydınlatması bakımından önemlidir. Ancak Gümüşhane'nin toplum yapısı, nüfusu, eğitim durumu ve değerlerini yansıtmamaktadır. Sonuç olarak makale ya da bildiri tarzında Gümüşhane'nin değişik dönemleriyle ilgili hazırlanmış bu çalışmalar kuşkusuz zengin bir geçmişe sahip olan Gümüşhane'nin gizli kalmış yönlerini aydınlatır. Ancak Gümüşhane tarihine genel bir bakışı ortaya koymaz. Ayrıca Gümüşhane bölgesiyle ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu ya Gümüşhane'nin XIX. yüzyıl öncesi dönemlerini ya da Cumhuriyet sonrası dönemini konu alan çalışmalardır.

Gümüşhane tarihiyle ilgili yapılan çalışmaların tamamı göz önünde bulundurulduğunda XIX. yüzyıl Gümüşhanesi hakkında geniş çaplı bilgi edinmemizi sağlayan çalışmaların sayısının çok sınırlı olduğu görülmektedir. XIX. yüzyıl Gümüşhane tarihi ile ilgili ortaya konulmuş ve bütüncül bir yaklaşımla bölge tarihini ele alan tek çalışma Selahattin Tozlu'nun yazdığı "*XIX. Yüzyılda Gümüşhane*" adlı eseridir. Ancak bu çalışmanın hacim ve içerik açısından değerlendirildiğinde bu dönem hakkında yüzeysel bilgiler içerdiği görülmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar:

Yerel tarih çalışmalarında araştırmacılara en çok yardımcı olan kaynakların başında arşiv malzemeleri gelmektedir. Tarihimizin idârî, siyasî, dinî, etnik, sosyal, ekonomik vb. yapılarını araştırmada en önemli kaynakların başında gelen arşivler bir ülkenin tapu senedi, bir milletin nüfus cüzdanı, insanları geçmişten bugüne ve yarınla bağlayan en değerli kültür ve tarih hazineleridir.⁹ Şehir tarihi araştırmalarında arşiv malzemeleri araştırmacıların göz ardı edemeyeceği zengin kaynaklardır. Bu nedenle Başbakanlık Osmanlı Arşivi malzemeleri çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışmamızda nüfus, vakıf, ayniyyât, ahkâm defterleri ve şer’iyye sicillerinin yanı sıra yerel yönetimle merkezi yönetim arasında geçen resmî yazışmalardan yararlandık.

Yerel yönetimlerle merkezi hükümet arasındaki yazışmalar o yerde meydana gelen bir olay, sorun ya da değişiklikleri ihtiva ettiğinden, arşivler yerel yönetim birimleri hakkında çok zengin bilgiler içermektedir. Merkezden gönderilen irâdeler, Bâb-ı Âlî’nin çeşitli kalemlerine, nezâretlere ve çeşitli tasniflere ait belgeler, bizlere yerel yönetimlerle ilgili zengin bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte arşivde bulunan her belgeden istenilen bilgileri elde etmek mümkün değildir. Bu nedenden dolayı arşiv belgeleri kullanılırken dikkatli yorumlanması ve tenkide tabi tutulması gerekmektedir.¹⁰ Çalışmamızda Hatt-ı Hümayûn ve İrâde Tasnifi, Evkaf, Maârif, Dâhiliye, Nâfia, Zabtiye ve Bayındırlık Nezâretleri evrakları ile Yıldız Evraklarından yararlanılmıştır. Belgelerde okunuşundan tam emin olamadığımız kelimeler parantez içinde soru işareti (?) ile, okuyamadığımız kelimeler ise parantez içinde beş nokta (.....) ile belirtilmiştir.

Şer’iyye Sicilleri, Osmanlı Devleti’nde mahkemelerde görülen davalarla ilgili işlemlere yer veren defterlerdir. Osmanlı Şer’iyye Mahkemeleri’nde, kuruluşundan itibaren 1924 tarihine kadar devam eden süreçte bütün mahkeme kararları kadılar tarafından mahkeme defterlerine kaydedilirdi. Çalışmamızda Gümüşhane’nin incelediğimiz dönemdeki yegâne Şer’iyye Sicili Defteri olan 3 Nolu Şer’iyye Sicili defterinden yararlandık. Bu defter daha önce Sivas Vilâyeti defterleri arasında 56 nolu defter olarak kayıtlı olduğu için araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Kullandığımız bu defteri İslâm

⁹ M. Emin Yolalıcı, **XIX. Yüzyılda Canik (Samsun), Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1998, s. 1.

¹⁰ Kemal Saylan, **1868-1914 Döneminde Ordu Kazası**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007, s. 7.

Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde ve Millî Kütüphane'de bulmak mümkündür. 147 sayfa olan ve 14 Aralık 1887 tarihinde tastik olunan bu defter 1887-1894 tarihleri arasındaki davaları kapsamaktadır. Bu defterde toplam 249 adet kayıtlı dava bulunmaktadır. Son dönem Şer'iyye Sicili Defterleri arasına yer alan defterin dava konularını ise daha çok borç-alacak, miras ve konut satışı gibi davalar oluşturmaktadır.

Şehrin demografik yapısını ortaya koyarken yararlanılan en önemli kaynaklardan biri de Osmanlı Arşivi'nin en kıymetli hazinesi olarak kabul edilen Nüfus Yoklama Defterleridir. Osmanlı nüfus kayıtlarının yer aldığı bu defterler nüfus sayımının sonuçlarına dayanılarak hazırlanmıştır. Çalışmamızda iki adet Nüfus yoklama defteri kullandık. Bunlardan biri sadece nüfus sayım sonuçlarını içeren Nüfus İcmâl Defteri diğeri ise bölgedeki halkın fiziksel özelliklerini, köy ya da mahallelerin hane sayılarını ihtiva eden Mufassal Nüfus Defteri'dir. Çalışmamızda kullandığımız Mufassal Nüfus Defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde NFS. d kataloğunda 1123 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Bu defterin boyutları 18×51,5 cm'dir. Ciltli ve ebrulu olan defter toplam 153 sayfadır. 1861 tarihli bu defter Gümüşhane, Torul, Kelkit, Kovans, Yağmurdere, Yukarı Kürtün, Aşağı Kürtün nâhiyelerinden başka yerlere giden gayr-i müslim reâyânın nüfus kayıtlarını içermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde NFS. d kataloğunda 1125 sıra numarayla kayıtlı olan Nüfus İcmal Defteri ise Kelkit Kazası ile Kovans ve Yağmurdere nâhiyelerinin mahalle ve köy nüfuslarını kapsamaktadır. 24×65 cm boyutlarında olan bu defter ise ciltli olup toplam 25 sayfadır.

Vakıf defterleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren memleketin her bölgesinde hayır sahipleri tarafından kurulan vakıflarla ilgili kayıtların tutulduğu defterlerdir. Çalışmamızda EV. d katoloğunda kayıtlı olan 16780, 20767, 22280, 22688 ve 23137 nolu 5 adet Vakıf Defteri kullanılmıştır. 1870 tarihli defterlerden 16780 Nolu Vakıf Defteri toplam 10 sayfa olup 33 adet, 20767 Nolu Vakıf Defteri toplam 2 sayfa olup defterde 15 adet kayıt içermektedir. 1873 tarihli ve 22280 Nolu Vakıf Defteri toplam 3 sayfa olup, defterde 14 adet kayıt bulunmaktadır. 1874 tarih ve 22688 Nolu Vakıf Defteri toplam 5 sayfa olup 21 adet kayıt, 1875 tarihli ve 23137 Nolu Vakıf Defteri ise 3 sayfa olup 22 adet kayıt içermektedir.

Ayniyyât defterleri, sadarettten diğere nezâretlere, vilâyetlere ve makamlara yazılan yazıların birer suretlerinin kaydedildiğı defterlerdir.¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1866-67 yıllarındaki kayıtları içeren Trabzon Vilâyeti'ne ait 9 adet ayniyyât defteri vardır. Çalışmamızda Trabzon Vilâyeti'ne ait 930, 932 ve 933 nolu defterleri kullandık. Bu defterler Trabzon Eyâleti ve Canik Sancağı'nda meydana gelen olaylar ve meselelerle ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Defterde kayıtlı yazışmalar içinde en çok dikkati çeken konular muhacirlerin iskânları ve iskân sırasında yaşanan sorunlar, tayin ve aziller, atamalar ve tayinlerde yaşanan usulsüzlükler, idârî sınır değışiklikleri, arâzî anlaşmazlıkları, borç-alacak, eşkiyâlık sorunları ve gayr-i müslimlerle ilgili yaşanan sıkıntılardır.

Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan hükümlerin kaydına ait olan defterlere genel olarak Ahkâm Defteri denilmektedir.¹² Trabzon Vilâyeti'ne ait 1742-1911 yılları arasındaki hükümleri içeren eden 8 adet defter bulunmaktadır. Çalışmamızda Trabzon Vilâyeti'ne ait 8 sıra nolu defterden yararlandık. Ciltli, ebrulu ve toplam 162 sayfa olan defterin boyutları 49×18 cm'dir. Bu defterde Gümüşhane Sancağı ile ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır.

Arşivlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin belli yıllarda yayınladığı salnameler de yerel yönetimlerle ilgili zengin bilgiler içermektedir. Salmameler, geçmiş yıllardaki önemli olayları özet olarak aktaran, vilâyetler hakkında çeşitli konularda kısaca bildiren eserlerdir.¹³ Vilâyet Salmameleri, 1869 senesinden itibaren vilâyet merkezlerinde yayınlanmaya başlayınca Trabzon Vilâyeti'nde de bu tarihten itibaren 1904 tarihine kadar değışik aralıklarla yayınlanmıştır. Trabzon Vilâyet Salmameleri 1877 tarihine kadar her sene, bu tarihten sonra bazen 3 bazen 2 sene aralıklarla basılmıştır. Bu salnameler, Kudret Emiroğlu tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. XIX. yüzyıldan Osmanlı Devleti yıkılışına kadar Trabzon Vilâyeti'ne bağılı bir sancak olan Gümüşhane Sancağı'yla ilgili Trabzon Vilâyet Salmameleri önemli bilgiler içerdiğinden çalışmamızda bu salnamelerden ziyadesiyle yararlandık. Salmamelerden bazıları birbirini tekrarlayan bilgiler içerdiğinden bu salnamelerin tamamını kullanmak yerine özgün bilgiler içeren 16 cildini kullandık.

---

¹¹ Yusuf İhsan Genç, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2000, s. 202.

¹² Genç, a.g.e, s. 24-25.

¹³ M. Emin Yolalıcı, "Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi)**, Sayı: 5, Ankara 1994, s. 443.

Seyahatnameler herhangi bir gezgin veya gözlemcinin ziyaret ettiği coğrafya ve döneme dair izlenimlerini ve topladığı bilgileri yazıya aktardığı metinlerdir. Seyyahlar bu metinlerde toplumların yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, değişik açılardan dikkatini çeken noktaları sergilemeye çalışırlar.¹⁴ Bu metinler içerikleri bakımından çok güvenilir olmamakla birlikte tarih, coğrafya ve sosyal bilimleri destekleyen belgelerdir.¹⁵

XIX. yüzyıl öncesi Gümüşhane hakkında en ayrıntılı bilgi veren iki önemli seyyah vardır. Bunlardan ilki XIV. yüzyılın başında bölgeye gelen İspanyol Ruy Gonzales de Clavijo, ikincisi ise XVII. yüzyılın ortalarında Gümüşhane'ye uğrayan Evliyâ Çelebi'dir.¹⁶ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupalıların bölgeye olan ilgisinde önemli bir artış olduğu görülmektedir. XIX. yüzyıl boyunca Trabzon-Erzurum arasında seyahat eden ve bu sırasında Gümüşhane'den geçen çok sayıda yerli ve yabancı seyyah vardır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Gümüşhane'ye 4'ü İngiliz, 2'si Alman, 2'si Amerikalı ve biri Fransız olmak üzere toplam 9 seyyah uğramıştır. İncelediğimiz dönemde ise Gümüşhane'ye uğrayan seyyah sayısı 23'tür. Bu seyyahlardan 4'ü Türk, 7'si İngiliz, 5'i Alman, 2'si Amerikalı, 2'si Fransız, 1'i Rus, 1'Macar ve 1'i de İtalyan'dır.

Bu şahısların hepsini seyyah olarak ifade etmemize rağmen aslında bunlar çok farklı mesleki özelliklere sahip olan kişilerdir. Bu şahıslar arasında siyasî görevliler, yeni ticâret yolları arayanlar, siyasî ajanlar, konsoloslara, doğa bilimciler, yerinde araştırma yapan tarihçiler, coğrafyacılara ve misyonerler bulunmaktadır.¹⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Gümüşhane'ye uğrayan ve bölge hakkında bilgi veren seyyahlar, bu seyyahların görevleri, uyrukları ve bölgeye geliş tarihleri şöyledir:

---

¹⁴ Özgür Yılmaz, **Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s. 1.

¹⁵ Baki Asiltürk, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", **Turkish Studies**, Volume 4/1-I, Winter 2009, s. 912.

¹⁶ Salim Cöğçe, "Ruy Gonzales De Calvijo'nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi", **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)**, Ankara 1991, s. 89; Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Tam Metin Seyahatname**, C. I-II, İstanbul 1993, s. 645-646.

¹⁷ Kudret Emiroğlu, "Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası", **Trabzon Kültür-Sanat Yıllığı**, İstanbul 1989, s.189-219.

Tablo I: Gümüşhane Hakkında Bilgi Veren Seyyahlar

Sıra No	Adı Soyadı	Görevi	Uyruğu	Geliş Tarihi	Eserinin	
					Adı	Basım Tarihi
1	Humphry Sandwith	Asker	İngiliz	1854	A Narrative of the Siege of Kars	1856
2	Tschichatscheff	---	Rus	1858	İtinerar der Kleinasiatische Reise	1867
3	Otto von Blau	Prusya Trabzon Konsolosu	Alman	1858	Commercielle Zustade Persiens	1858
4	Heinrich Barth	Dışişlerinde görevli	Alman	1858	Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Hälfte Klein-Asien Nach Scutari	1860
5	J. G. Taylor	İngiltere Erzurum Konsolosu	İngiliz	1860	Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deysim Dagħ (Makale)	1868
6	Theophile Deyrolle	Doğa Bilimci	Fransız	1869	Voyage dans le Lazistan et l'Armenie (Makale)	1875
7	Charles Snodgrass Ryan	Askerî Cerrah	İngiliz	1878	Under the Red Crescent: Adventures Of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum, 1877-1878	1897
8	Edward Granville Browne	Şarkîyatçı	İngiliz	---	A Year Among The Persians	1893
9	Vital Cuinet	Coğrafyacı	Fransız	---	La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'asie-Mineure	1893
10	Edwin Lord Weeks	Sanatçı	Amerikalı	1892	From The Black Sea Through Persia and India	1896
11	Edmund Naumann	Jeolog	Alman	---	Vom Godenen Horn zu den Quellen des Euprat	1893
12	Kolnische Zeitung Gazetesi Muhabiri	Gazeteci	Alman	1890	Kölnische Zeitung Gazetesi'nde Tefrika Yazıları	1896
13	Henry Finnis Blossie Lynch	İşadamı Gezgin	İngiliz	1898	Armania Travels and Studies	1901
14	Eduard Von Hoffmeister	Korgeneral (Asker)	Alman	1911	Durch Armenien. Eine Wanderung Und Der Zug Xenophons Bis Zum Schwarzen Meere. Eine Militaer-Geographische	1911
15	Alfred Frederick Rawlinson	Askerî Diplomat	İngiliz	---	The Adventures in The Near East (1918-1922)	1923
16	Sidney Whitman		İngiliz	1897	Turkish Memories	1914

(Devamı)						
Sıra No	Adı Soyadı	Görevi	Uyruğu	Geliş Tarihi	Eserinin	
					Adı	Basım Tarihi
17	Aminius Vambery	Oryantalist	Macar	1862	His Life & Adventures	1886
18	Sir Alfred Biliotti	İngiltere Trabzon Konsolosu	İtalyan	1874	Excavations at Satala	1974
19	William Eleroy Curtis	Özel Komiser	Amerikalı	---	Araound The Black Sea-Armenia, Caucasus, Circassia, Daghestan, The Crimea, Roumani	1911
20	Mehmed Hurşid Paşa	Osmanlı Hariciyesinde Görevli	Osmanlı	1850	Seyâhatnâme-i Hudûd	1997
21	Ahmet Şakir Paşa	Anadolu Vilâyeti Umum Müfettişi	Osmanlı	---	Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)	1993
22	Ahmet Şerif	Tanin Gazetesi Yazarı	Osmanlı	1909	Anadolu'da Tanin	1999
23	Ahmet Refik	Gazeteciler Heyeti Başkanı	Osmanlı	1918	Kafkas Yollarında: Hatıralar ve Tahassüsler	2001

Yukarıdaki tablo Avrupalı seyyahların bu bölgeye ne derece önem verdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bölgeye gelen seyyahların uyruklarına bakıldığında ise başta İngilizler olmak üzere, Alman, Amerikalı, Fransız, Rus, İtalyan ve Macar kökenli oldukları görülmektedir. Batının güçlü ve köklü devletlerinden bölgeye gelen bu seyyahlar bölge hakkında önemli bilgiler edinmişler ve daha sonra edindikleri bu bilgileri ülkelerinde neşretmişlerdir. Bu dönemde özellikle Almanların tüm Osmanlı coğrafyasına olduğu gibi bölgeye olan ilgisinde önemli bir artış olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılın ilk yarısında bölgeye uğrayan Alman seyyah sayısı yalnızca 2 iken, yüzyılın ikinci yarısında bu sayı 5'e çıkmıştır. Bu artışı iki devlet arasında gelişen ilişkilerin bölgeye yansımaları olarak ifade edilebilir. Buna rağmen incelediğimiz dönemde Gümüşhane'ye gelen ve bölge hakkında en ayrıntılı bilgiler veren seyyahlar Fransızlardır. Fransız seyyahlar Theophile Deyrolle ve Vital Cuinet eserlerinde Gümüşhane hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedirler.

Ancak Avrupalı seyyahların yabancı bir kültürden olmaları, Türk insanına yüzyıllar boyu süren bir önyargıyla bakmaları bölge insanına ve kültürüne karşı zaman zaman yanlış yorumlar yapmalarına neden olmuştur. Ayrıca çoğunlukla bu seyyahlar gittikleri bölgenin dilini bilmediklerinden daha çok kendilerine gayr-i müslim rehberler tutma ihtiyacı

hissetmişlerdir. Bu da bölgeyi tam olarak anlamalarını zorlaştırmıştır. Bu nedenle bölge hakkında yaptıkları değerlendirmelerin tamamen objektif ve doğru olduğunu söylemek zordur. Buna rağmen dönem hakkında birinci elden bilgi vermeleri seyyahların gözlemlerini ve değerlendirmelerini önemli kılmaktadır.

Osmanlı şehirlerinde görevli yabancı diplomatların değişik zamanlarda ülkelerine gönderdikleri raporlar bu diplomatların gözlemlerini, yaşadıklarını ve yöneticiler hakkındaki yorumlarını içerdiğinden bölge tarihine bir yabancı gözüyle bakmak açısından önemli kaynaklardır. Çalışmamızda 1888-1913 yılları arasında yayımlanan Trabzon Vilâyeti'nin İngiliz Konsolosluğu'na ait toplam 24 adet rapor kullanılmıştır. Hemen hemen her yıl yayımlanan bu raporlarda Trabzon Vilâyeti'nde yer alan sancak ve kazaların ticâreti, ithalatı ve ihracatı, nakliyesi, yolları, madenleri, ormanları ve gelirleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bu raporlarda önemli istatistikî bilgiler ve haritalar verilmektedir. Raporların sonunda ise konsolosların genel değerlendirmeleri ve yorumları yer almaktadır.

Meclis-i Meb'ûsân'da devletin iç ve dış meseleleriyle ilgili tüm konular ve görüşmeler kayıt altına alınmış ve bu kayıtlar Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi adıyla yayınlanmıştır. Çalışmamızda II. Meşrutiyet Dönemi'nde 17 Şubat 1909-21 Aralık 1918 tarihleri arasında tutulan Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdeleri'nden yararlanılmıştır.

Şehir tarihçiliği çalışmalarında araştırmacılara yardımcı olan diğer bir kaynak türü döneminde yazılmış olan ikinci el kaynaklardır. Çalışmamızda Ali Cevad'ın Memâlik-i Osmanî, Şakir Şevket'in Trabzon Tarihi, Şemsettin Sami'nin Kamûs-ül A'lâm ve Abdülvahap Hayri'nin İktisadi Trabzon adlı eserleri kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GÜMÜŞHANE SANCAĞI'NIN FİZİKÎ ve İDARÎ YAPISI, YÖNETİMİ ve SİYASÎ TEMSİLCİLERİ

1.1. FİZİKÎ YAPI

İncelediğimiz dönemde Trabzon Vilâyeti'ne bağlı bir sancak olan Gümüşhane Sancağı, sahilden içeri doğru Trabzon Vilâyeti'nin en geniş bölgesini oluşturmaktadır. Sınırları kuzeyinde Trabzon Kazası'na bağlı Maçka Nâhiyesi, doğusunda ve güneyinde Erzurum Vilâyeti'ne bağlı Bayburt Kazası ve Erzincan Sancağı, batısında ise Sivas Vilâyeti'ne bağlı Şarkî Karahisar Sancağı bulunmaktadır.

Sancak, Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasındaki geçiş noktasında yer almaktadır. Bu nedenle her iki bölgenin fizikî ve coğrafi özelliklerini de taşımaktadır. Sancağın kuzey bölümleri daha çok Doğu Karadeniz Bölgesi'nin fizikî özelliklerine sahipken, güney bölümleri Doğu Anadolu Bölgesi'nin fizikî özelliklerini taşımaktadır. Bu ayrımında Zigana Dağı, tabii ve sunî ayırt edici bir çizgi oluşturmaktadır. Zigana'ya kadar canlı ve yeşil olan doğa, Zigana'dan sonra yerini ihtiyarlığa bırakmakta, çevredeki dağlar bütünüyle çıplak bir halde kaya yığını halini almaktadır.¹⁸

Sancağın kuzey bölümünde yer alan Gümüşhane ve Torul kazalarına ait arâziler ekseriyetle dağlık, taşlık ve ormanlık alanlar olup zirââte uygun yerleri pek azdır. Güney bölümünde yer alan Kelkit ve Şiran kazalarına ait arâziler ise Trabzon Vilâyeti'nin nadir düzlükleri arasında olup özellikle kuru tarım için elverişlidir.¹⁹

---

¹⁸ Ahmet Şerif, bu fena manzaranın insanın ruhunu üşüttüğünü ve duygularına sıkıntı ve uyuşukluk verdiğini söylemektedir. Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, C. I, Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi, Ankara 1999, s. 317-323.

¹⁹ Kudret Emiroğlu, **1903 Tarihli Trabzon Vilâyeti Salnamesi**, C. XXI, Ankara 2008, s. 577; **Not:** Bundan sonra Trabzon Vilâyeti Salnameleri TVS kısaltmasıyla verilecektir.

Sancak dâhilinde yer alan başlıca dağlar doğuda Tepeboyun, Elpiz, Murat Dağı, güneyde Çimen Dağı, batıda Gâvur ve Nadirbaba dağları, kuzeyde Yalın, Kulak ve Vavuk dağlarıdır.²⁰ Bu dağlardan Vavuk ve Gâvur dağları 2.000 metre yüksekliğinde olup Gümüşhane Sancağı'nın en yüksek noktaları arasında yer almaktadır. Kulak Dağı'nın kolları Trabzon ile Gümüşhane sancakları arasında güney doğudan kuzey batıya uzanan birçok kol meydana getirmektedir.²¹ Gümüşhane vadisini çevreleyen dağlar üzerinde farklı şekillerde sarp görünümde bulunan ve hisara benzeyen kırmızı renkli kayalar bulunmaktadır.²² İstavri yakınlarındaki volkanik ve granit kayalar bir kapan gibi derin vadiler meydana getirmişlerdir.²³ Bu vadiler ise doğu ve batı yönünde 35 derecelik açıyla daralarak, kumtaşı, kireç taşı ve sertleşmiş killi yaprak taşı gibi yoğun ve düzenli biçimler oluşturmuşlardır.²⁴

Sancak dâhilinde bulunan bu dağların tepelerinde birçok yayla bulunmaktadır. Bunların en meşhurları Yağmurdere, Gâvur Dağı, Köse, Hur, Şurut ve Tandırlık yaylarıdır.²⁵ Dağların sırtlarında ve eteklerinde ise çok sayıda orman mevcuttur. Özellikle Zigana ormanları bazı seyyahlar tarafından İsviçre'nin kalbi olan ormanlara benzetilmiştir.²⁶ Zigana Dağı'ndan aşağı inerken çam ormanlarının yerini önce muhteşem ve unutulmayan kavak ve kayın ağaçlarından oluşan ormanlar, daha aşağılarda ise koyu sarı renkli bazı noktalarında yemyeşil çalılıklar almaktadır.²⁷ Zigana'nın güney yamaçlarındaki bitki örtüsünde ise belirli bir kontrast bulunmaktadır.²⁸ Ancak bölgedeki orman dokusu kaybolmaya başlamıştır. Koçi, Mavrangel, Edre²⁹, Tersun, Avliyana, Fırfıra gibi köyler haricindeki bölgelerde orman dokusu bu dönemde kaybolmuştur. Bunun en

---

²⁰ TVS 1903, s. 577.

²¹ TVS 1903, s. 231. Vital Cuinet bu dağlar arasında Cascana, Saint Poul dağlarından bahsetmektedir. Vital Cuinet, **La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'Asie-Mineure**, Volume I, Paris 1893, s. 125.

²² H. Barth, **Reise von Trapezunt Durch die Nördliche Halfte Klein-Asien Nach Scutari**, Gotha: Justus Perthes 1860, s. 10-11; H. F. B. Lynch, **Armania Travels and Studies**, Volume II, London 1901, s. 242; William J. Hamilton, **Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; With Some Account of Their Antiquities and Geology**, Volume I, London 1842, s. 170-172.

²³ Hamilton, a.g.e, s. 168-169.

²⁴ Hamilton, a.g.e, s. 168-169.

²⁵ TVS 1903, s. 577.

²⁶ Edwin Lord Weeks, **From the Black Sea Through Persia and India**, New York, 1896, s. 10.

²⁷ Weeks, a.g.e, s. 10.

²⁸ Lynch, a.g.e, s. 242.

²⁹ Cuinet, bu köyün adını Atri olarak vermektedir. Atri Köyü'nün Gümüşhane'ye bağlı Edre Köyü mü yoksa Torul'a bağlı Artil Köyü mü olduğunu tam olarak tespit edemedik. Ancak bu köyün Edre olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü yaptığımız araştırmada Edre Köyü'nde ormanların günümüze kadar ulaştığı görülmektedir.

büyük nedenini bölgedeki ağaçların maden işletmeciliğinde kullanılması ve orman ağaçlarının halk tarafından yakacak ve ev yapımında kullanılması oluşturmuştur.³⁰

Zigana'da kışın köknar ağaçlarının dibinde karlar bir halı gibi serildiğinde mükemmel bir manzara oluşturmaktadır. Yazın ise her tarafı kaplayan yıpranmış sarı çiçekler kaplamaktadır.³¹ Şiran taraflarında yol boyunca uzanan taze çayırlar insana harika bir manzara sunmaktadır.³² İlkbahar aylarında açelyalar, alp gülleri, koca eğrelti otlarının oluşturduğu bu muhteşem manzara insanları etkilemektedir.³³ Ardasa ve Vavuk Nehri arasındaki vadinin her iki tarafında büyüyen açelyalar, alıç çiçekleri, büyük leylak rengi ve sarıçalı sarı çiçekler güzel görüntüler sergilemektedir.³⁴ Bu doğal manzara içinde doğal yaşamda kendine yer bulmuştur. Kırmızı paçalı güvercin sürüleri, melodiyi andıran güzel sesler çıkaran saksaganlar, örümcek kuşları, kiraz kuşu ve sakalar eşsiz güzellikler sunmaktadır.³⁵

İnsanlara bu güzel ve doğal manzarayı sunan Gümüşhane dağlarından doğan derelerin suları ise pek leziz ve soğuktur.³⁶ Sancağın en önemli akarsularından biri geçtikleri güzergâhtaki büyük köylerin adlarını alan ve Kulak Dağı'nın güneybatı eteklerini dolaşarak 120 kilometrelik bir güzergâhın ardından Tirebolu Kasabası'nın doğusundan Karadeniz'e dökülen Harşit Irmağı'dır.³⁷ Harşit Irmağı'nı Gâvur Dağı'ndan doğan Arapdere, Pirahmet, Torul ve Krom dereleri beslemektedir.³⁸ Sancağın kuzey bölümündeki akarsuların bir bölümü ise Trabzon Kasabası'nın yakınında birleşerek Değirmenderesi adıyla Karadeniz'e dökülür.³⁹ Bölgedeki diğer önemli ırmak kaynağını Murat Dağı'ndan alan Kelkit Irmağı'dır. Bu ırmak Kelkit ve Şiran kazalarından geçtikten sonra Yeşilırmak'a dâhil olup Çarşamba Kazası'ndan denize dökülmektedir.⁴⁰

---

³⁰ Cuinet, a.g.e, s. 128.

³¹ Lynch, a.g.e, s. 242.

³² Barth, a.g.e, s. 12.

³³ E.v. Hoffmeister, **Durch Armenien. Eine Wanderung Und Der Zug Xenophons Bis Zum Schwarzen Meere. Eine Militair-Geographische Studie**, Leipzig/Berlin 1911, s. 138-139.

³⁴ Lynch, a.g.e, s. 243.

³⁵ Sandwith, a.g.e, s. 40.

³⁶ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 324.

³⁷ TVS 1903, s. 233; Cuinet, a.g.e, s. 125.

³⁸ Cuinet, a.g.e, s. 125.

³⁹ TVS 1903, s. 253-257.

⁴⁰ Cuinet, a.g.e, s. 126.

1.2. İDÂRÎ YAPI

1.2.1. Sancağın İdârî Durumu:

Fatih Sultan Mehmed zamanında 1479 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Gümüşhane, ilk olarak Sivas merkez olmak üzere 1413 yılında kurulan Rum Eyâleti'ne dâhil edilmiştir. Gümüşhane ile ilgili ilk kayıtların Osmanlı idaresine girdikten yaklaşık 7 yıl sonra 1486'da tutulduğunu görmekteyiz. Yeni ele geçirilen yerlerin idârî yapısı kadar gelir kaynaklarını belirlemek gayesiyle tutulan 1486 tarihli mufassal imar defterinde Gümüşhane “*Karye-i Palu Canca*” imlasıyla kaydedilmiştir.⁴¹ Bu dönemde Torul, Trabzon Sancağı'na bağlı bir nâhiye iken, Gümüşhane “*Karye-i Palu Canca*” isminde bir köydür. Dolayısıyla Torul müstakil bir kaza, Canca olarak bilinen Gümüşhane ise Torul'un sınırları içerisinde bir yerleşim birimidir. 1486 yılındaki idârî statü ilerleyen dönemlerde de geçerliliğini sürdürmüştür.⁴²

1520 tarihinde Canca (Gümüşhane), Torul ve Kürtün Trabzon'a bağlıyken Şiran, Karahisar-ı Şarkî'ye, Kelkit, Kovans ve Yağmurdere Bayburt'a bağlıdır.⁴³ 1535 tarihinde Erzurum Beylerbeyliği'nin oluşturulmasıyla birlikte kayıtlarda “*Karye-i Eski Canca*” ve “*Karye-i Nefs-i Canca-i Ma'den*” isminde iki ayrı yerleşim birimi olarak yazılan Gümüşhane Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.⁴⁴ Bu dönemde gümüş yataklarına daha yakın mevkide Süleymaniye Camii yaptırılarak çevresinde yeni yerleşim birimleri kurulmasıyla artık şehir burada gelişmeye başlamıştır.⁴⁵ Zaman içerisinde gelişerek büyüyen Gümüşhane XVII. yüzyılda Torul ile birleştirilerek kaza haline getirilmiştir.⁴⁶

⁴¹ Bu dönemde bölgede Torul ismi kullanılmasına karşılık henüz Gümüşhane isminin kullanılmamakta, Gümüşhane yerine Canca ismi kullanılmaktadır. Bilgehan Pamuk, “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, C. I, Trabzon 2005, s. 234.

⁴² Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, **Bellekten**, C. LXXIII, Sayı: 266, Nisan 2009, s. 117-118.

⁴³ Selahattin Tozlu, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Erzurum 1998, s. 18. Kelkit bu dönemde “*Kelkit-Sadak Nâhiyesi*” adıyla geçmektedir. Abdülkadir Gül, “Kelkit Kazası'nda İskân ve Demografik Yapı (1516-1642)”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 6, Trabzon 2009, s. 30.

⁴⁴ Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara 2002, s. 232.

⁴⁵ Metin Tuncel, “Gümüşhane”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XIV, İstanbul 1996, s. 274; 1516 yılından kalma Trabzon Sancağı Defteri'nde “*Vilâyet-i Kürtün*” adlı nâhiye içinde gösterilen “*Çanıça*” ve “*Torul*” köy adları mevcuttur. Bu defterde 1479'da fethedilen bölgedeki bu topraklar, “*Vilâyet-i Kürtün*” ve “*Vilâyet-i Torul*” adıyla iki nâhiyeye ayrılmış gösterilmekte ve “*Vilâyet-i Torul*” Nâhiyesi'ne bağlı 71 köy bulunduğu belirtilmektedir. Fahrettin Kırzioğlu, “Osmanlı “Tapu-Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine Hükümlerden Örnekler”, **Geçmişten Günümüze Gümüşhane**, Ankara 1991, s. 70-71.

⁴⁶ Pamuk, Gümüşhane (Torul) Kazası, s. 117-118.

XIX. yüzyılda ülkenin ulaşım şebekesi ve ticâret yollarının değişmesi yeni yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu da idârî bölünmeyi ister istemez etkilemiştir.⁴⁷ Bu gelişmelere paralel olarak Gümüşhane'nin idârî yapısında bazı değişiklikler yaşanmıştır. XIX. yüzyılın başlarında Tirebolu ve çevresinde eşkıyalık faaliyetlerinin artması ve buradaki eşkıyâlık hareketlerinin Gümüşhane madenlerindeki üretimi etkilemesi üzerine Darphane Nâzırı'nın da tavsiyesiyle daha önce Firarî Tayyar Paşa'nın üzerinde bulunan Tirebolu Kazası 1804 yılında idârî yönden Gümüşhane'ye bağlanmıştır.⁴⁸ Ancak bu bağlılık kısa sürmüş ve bir ay sonra Tirebolu Kazası, Trabzon Sancağı'na bağlanmıştır.⁴⁹ Nitekim 1837 tarihli Gümüşhane ile ilgili bir defterde Tirebolu Gümüşhane'nin kazaları arasında gösterilmemektedir. Bu dönemde Gümüşhane Sancağı, Gümüşhane, Kovans, Kelkit, Aşağı Kürtün, Yukarı Kürtün, Milas (Mesudiye) ve Maçka kazalarından oluşmaktadır.⁵⁰

1849 tarihli nüfus ve yoklama defterinde Gümüşhane Sancağı "*Kaza-i Nefs-i Gümüşhane Nâm-ı Diğer Torul*" adıyla ifade edilmiştir.⁵¹ Bu dönemde Gümüşhane Sancağı, Kelkit, Kovans, Maçka ve Milas olmak üzere toplam 5 kazadan oluşmaktadır. Gümüşhane Sancağı'nın bu dönemdeki nâhiyeleri ise Santa, Alansa, Niv, Geçge, Harşit, Aşağı Kürtün, Yukarı Kürtün, Özmesahor ve Yağmurdere'dir.⁵² Ancak 1852 senesi Mart ayında dönemin ulaşım imkânlarına göre yaya olarak Gümüşhane Sancağı'na 12 saatte,

⁴⁷ İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", **Osmanlı Tarihi**, C. I, İstanbul 1999, s. 307.

⁴⁸ Osman Köse, "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, C. I, Trabzon 2001, s. 296.

⁴⁹ Tirebolu, çevresindeki maden ocakları, madenler için temin ettiği kömür, kömürcü ve baltacılar açısından Gümüşhane için önemliydi. Fakat burası Trabzon ve Canik arasında sınır olması sebebiyle önemli bir kaza durumundaydı. Derebeylerinin en kötülerini burada bulunuyor ve aralarında kavga hiç eksik olmuyordu. Asayişini temin noktasında böyle önemli bir yeri 70-80 kişilik güvenlik gücüyle Gümüşhane Emîni'nin muhafaza etmesi ve aradaki mesâfe sebebiyle çıkabilecek olaylara zamanında müdahale edebilmesi imkânsız görünüyordu. Bu sırada Trabzon Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın asayişini temin karşılığında bölgenin idaresinin kendisine verilmesi yönündeki mütalaaları dikkate alınarak Tirebolu, kömür ve kömürcü ihtiyacını eskisi gibi karşılamak kaydıyla bir aylık idârî bağımlılıktan sonra Gümüşhane'den alınarak Trabzon Sancağı'na bağlandı. Köse, a.g.m, s. 296.

⁵⁰ Tozlu, a.g.e, s. 28. Trabzon valilerinden Osman Paşa'nın divânında Gümüşhane Sancağı "*Emanet-i Gümüşhane*" adıyla ifade edilmektedir. Abdullah Saydam, "Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi)**, Sayı: 18, Ankara 2005, s. 287; Charles Texier, Küçük Asya adlı eserinde 1839-1849 yılları arasında Gümüşhane bölgesinin Trabzon Vilâyeti'ne bağlı olarak mareşal ünvanına sahip üç tuğlu bir paşanın yönetiminde olduğunu söyler. Texier'in bahsettiği Mareşal Osman Paşa olmalıdır. Charles Texier, **Küçük Asya**, Çeviren: Ali Suat, C. III, Ankara 2002, s. 156.

⁵¹ Tozlu, a.g.e, s. 25; Torul'un ne zaman ayrı bir kaza yapıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Torul'un 1850 senesinden sonra ayrı bir kaza haline getirildiğini söylemek doğru olsa gerektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tozlu, a.g.e, s. 29.

⁵² Tozlu, a.g.e, s. 38.

Trabzon Kasabası'na 6 saatte gidilebilen Maçka Kazası, Trabzon Sancağı'na bağlanmıştır.⁵³

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Gümüşhane Sancağı'nın idârî yapısında değişikliklere gidilmiştir. Savaştan sonra Erzurum Eyâleti'nin sınırlarının daralması ve buna paralel olarak vergi gelirlerinin düşmesi üzerine eyâlet sınırlarının genişletilmesi düşünülmüş, bu amaçla Bayburt Sancağı oluşturularak bu sancak Erzurum Eyâleti'ne bağlanmıştır. Bayburt'un sancak haline getirilmesiyle birlikte Kelkit ve Şiran kazaları da Bayburt Sancağı'na ilhâk ettirilmiştir.⁵⁴ Ancak 1888 senesinde Bayburt Sancağı'nın lâğvedilmesi üzerine 1888 senesinin Mart ayında bu iki kaza tekrar Gümüşhane Sancağı'na bağlanmış ve bu tarihten Cumhuriyet ilanına kadar Gümüşhane Sancağı'na bağlı kalmıştır.⁵⁵

Gümüşhane Sancağı, Cumhuriyet ilanından sonra 20 Nisan 1924 günü toplanan TBMM'nin 2. celsesindeki "*Mevâdd-ı Müteferrika-i Vilâyât*" başlıklı görüşmelerde kabul edilen 491 Sayılı Kanûn'un 89. Maddesi'nin kabulüyle il yapılmıştır.⁵⁶

1.2.2. Sancağın Kaza ve Nâhiyeleri:

Tanzimat'tan sonra taşra idaresinde birçok yenilik yapılmıştır. Yenileşme yolunda asıl hayati düzenlemeler ise 1860'lardan sonra gerçekleştirilmiştir.⁵⁷ 1864 ve 1871 senelerinde vilâyet nizamnâmelerinin yayınlanması kaza teşkilatını yeniden yapılandırırken nâhiye adı verilen yeni bir birimi ortaya çıkarmıştır. Ancak nâhiyeler

⁵³ BOA, C. DH, No: 586.

⁵⁴ Tozlu, a.g.e, s. 43.

⁵⁵ Tozlu, a.g.e, s. 59; Ancak bu değişikliğin 1888 tarihli Trabzon Vilâyet Salnamesi'ne henüz yansımadığını görülmektedir. TVS 1888, s. 353.

⁵⁶ Kanûn maddesi şöyledir: "*Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nâhiyelere münkasemdir ve nâhiyelerde kasaba ve köylerden terekkep eder*" **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, Tutanak Dergisi**, C. 8/1, Ankara 1985, s. 914.

⁵⁷ Mithat Paşa'nın Tuna Vilâyeti Valiliği'ne atandıktan sonra yaptığı uygulamalar başarılı olunca bu yapılanmanın daha sonra tüm devlet genelinde uygulanmasına karar verilmiştir. Bu anlamda 8 Ekim 1864 tarihinde ilan edilen Tuna Vilâyet Nizamnâmesi taşra idaresi hakkındaki kanûnlaştırmaların ilk önemli adımını oluşturmuştur. Bosna, Erzurum ve Şam vilâyetlerindeki pilot uygulamanın başarısından sonra diğer vilâyetlere de tatbik edilmek üzere metinde bir takım değişiklikler yapılmış ve 1867'de Vilâyet Nizamnâmesi adı altında bütün vilâyetleri kapsayan bir metin ilan edilmiştir. Ancak vilâyet mevzuatına temel teşkil edecek kanûn 1867'deki bu düzenlemelerle nihai şekline kavuşmamış Girit İsyanı'ndan sonra 1867 Nizamnâmesi'nde değişiklik yapılması ihtiyacı hissedilmiştir. Nihayet gerekli görülen değişiklikler ve eksik kalan konular ilave edilerek 22 Ocak 1871'de İrâde-i Umumiyye-i Vilâyet Nizamnâmesi yayınlanmıştır. Giriş kısmından sonra gelen 130 maddeden oluşan 1871 Vilâyet Nizamnâmesi'nde vilâyetler yukarıdan aşağıya doğru liva, kaza, nâhiye ve karye şeklinde düzenlenmiştir. Abdülhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilâyet İdaresi 1895-1908**, İstanbul 2007, s. 26-31.

ulaşım imkânları, coğrafi konumu ve nüfusu yoğunluğu daha müsait olan sahil vilâyetlerinde hızla gelişirken Gümüşhane gibi bu imkânlardan mahrum olan iç bölgelerde kısır kalmıştır. Örneğın, 1900 senesinde Trabzon Sancağı'nın 13, Lazistan Sancağı'nın 6 nâhiye bulunmaktayken Gümüşhane Sancağı'nın aynı dönemde nâhiye sayısı sadece 3'tür.⁵⁸

1.2.2.1. Kazalar:

İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı; Gümüşhane Kazası, Torul Kazası, Kelkit Kazası ve Şıran Kazası olmak üzere toplam 4 kazadan oluşmaktadır.

1.2.2.1.1. Gümüşhane Kazası:

Gümüşhane Kazası tarihin ilk çağlarından itibaren bir maden şehri olarak kurulmuştur. Şehir, Trabzon-Tebriz Yolu'nun en önemli geçiş noktalarından birinde olması nedeniyle de kısa sürede gelişme imkânına sahip olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bazı defterlerde “*Kaza-i Nefs-i Gümüşhane Nâm-ı Diğer Torul*” adıyla ifade edilen kaza daha sonra Gümüşhane ve Torul olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Şakir Şevket, bu durumu Gümüşhane Kasabası'nın Torul'a bağılı Canca adıyla bir köy iken burada gümüş madenlerinin bulunması üzerine köyün büyüyerek kasaba haline geldiğı şeklinde ifade etmektedir.⁵⁹

Gümüşhane Kazası'nın merkezi Gümüşhane Kasabası'dır. Gümüşhane Kasabası, Kasaba Merkezi ve Bahçeler Mevki olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kasaba Merkezi, dik dağların yamacında uçurum ve kayaların arasında kurulmuş, köşeli ve

---

⁵⁸ 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'yle kurulması kararlaştırılan nâhiye bu nizamnâmede “...birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen yerleşmeler; kaza olmayıp, kazalara ilhâk edilerek nâhiye itibar olunacaktır.” şeklinde tanımlanmıştır. Yani bu tanıma göre nâhiye, köy ile kaza merkezi arasında yeni bir yerleşim birimi olarak kabul edilmiştir. Ancak 1864 Nizamnâmesi nâhiyenin tanımını yapmış olmasına rağmen nâhiyelerin kuruluşu, organları ve yönetim usulünü açıkça belirtmemiştir. Bu açık ise 1871 Vilâyet Nizamnâmesi'yle birlikte kapatılarak nâhiyelerin kuruluşu, organları ve yönetimleri etraflı bir biçimde düzenlenmiş ve nâhiyeler taşra yönetimin bir kademesi haline getirilmiştir. İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000, s. 99; 1869 tarihinde Şıran'ın Kelkit Kazası'na bağılı bir nâhiye haline getirilmesiyle birlikte Gümüşhane Sancağı'nın kaza sayısı merkez kazayla birlikte 3'e düşmüştür. TVS 1869, s. 141; Ancak bu değışiklik uzun sürmemiş 1 yıl sonra Şıran tekrar kaza haline getirilmiştir. Bu düzenlemeden sonra son şeklini alan Gümüşhane Sancağı, Gümüşhane, Torul, Kelkit ve Şıran olmak üzere toplam 4 kazası, Kovans, Yağmurdere (Gümüşhane Kazası'na bağılı) ve Kürtün ile (Torul Kazası'na bağılı) birlikte toplam 3 nâhiyesi olan bir sancak olarak Osmanlı idârî yapısında yerini almıştır. TVS 1870, s. 189.

⁵⁹ Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara 2001, s. 106.

büklüm bir anfi tiyatro şeklinde inşa edilmiş küçük, şirin bir kasabadır.⁶⁰ Şehir basamaklar halinde ve adeta merdiveni andırmakta olup genel görünüşü de bir harabeyi ya da eski bir kaleyi andırmaktadır.⁶¹ Denizden yüksekliği 1.300 metre olan şehrin hemen ardında kocaman bir kayalık yükselmektedir.⁶² Buradaki kayaların şiddetli rüzgârların da etkisiyle kasabaya yuvarlanıp hasara sebep olmalarını önleyebilmek için etraflarına sağlam olmayan kuru duvarlardan oluşan setler yapılmıştır.⁶³

Kasaba merkezindeki evler dik tepelerin yamaçlarında inşa edilmiş hemen hemen yer altındaymış gibi görünüyordu. Çok alçak olan bu evlerin üzerlerinde yürüyüş yapılabilirdi.⁶⁴ Birbiri üzerine yükselen düz çatılı toprak evler dağlardaki kurumuş topraktan oluşan yumrular gibi görünüyordu.⁶⁵ Çamur ve taştan inşa edilmiş evler kirli ve perişan bir görüntüye sahipti.⁶⁶ Birkaç zengin evi ile minareler haricindeki kerpiç evler toprağa karıştıklarından seçilemiyordu.⁶⁷ Kasabadaki evlerin hemen hiçbirinin mimari özelliği yoktu.⁶⁸ Her evin damının üzerinde silindir şeklinde taşlar bulunmaktaydı.⁶⁹ Kasabada eskiden kalma bir çarşı ile mesire yeri olan ve “*Muslu*” tabir olunan düz bir mahal vardı.⁷⁰ Şehirde sokaklar çok dar olup sokaklara lağım ve pislik akıyordu. Bütün şehri sadece 2 fener aydınlatıyordu.⁷¹

Kasabada 300’ü Ortodoks Rum, 150’si Ermeni ve gerisi Müslümanlara ait olmak üzere toplam 863 hane bulunmaktaydı. Ayrıca kasabada, başkanı mutasarrıf olan hükümet konağı, iki hâkimi olan adliye,⁷² noterlik, düyûn-ı umûmiyye ve reji idaresi, kışla,

---

⁶⁰ Horatio Southgate, **Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia**, Volume I, New York 1840, s. 164; Moritz Wagner, **Travels in Persia, Georgia and Koordistan; With Sketches of the Cossacks and the Caucasus**, Volume II, London 1856, s. 294-296; Teophile Deyrolle, **1869’da Trabzon’dan Erzurum’a**, Çev. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul ?, s. 31; John Kinneir, Macdonald, **Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814**, London 1818, s. 348.

⁶¹ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 320.

⁶² Ahmet Şerif, a.g.e, s. 320-321.

⁶³ TVS 1903, s. 575.

⁶⁴ Hamilton, a.g.e, s. 170-172.

⁶⁵ Southgate, a.g.e, s. 164.

⁶⁶ Wagner, Travels in Persia, Georgia and Koordistan, s. 294-296.

⁶⁷ Deyrolle, a.g.e, s. 31.

⁶⁸ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

⁶⁹ Necmettin Alkan, “Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve Çevresi”, **History Studies**, Volume 2/1, Samsun 2010, s. 91.

⁷⁰ TVS 1903, s. 577.

⁷¹ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

⁷² Küçük bir kapısı bulunan adliye binasının dar, karanlık ve pis bir sofası bulunmaktadır. İçlerinde birçok memur bulunduğu, 3-4 odası olan adliyedeki bu odaların içlerinin mahalle kahvelerinden daha karışık ve sefil

başpiskoposluk ve hapishane⁷³ vardı.⁷⁴ XX. yüzyılın başlarında Türk ve Ermeni evleri arasında dev gibi görünen bir de Ermeni Kilisesi inşa edilmişti.⁷⁵ Ayrıca kasabada tüm Türk şehirlerinde bulunan ve Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan 3 tane de hamam bulunmaktaydı.⁷⁶ Kasabanın 11 tanesi kasaba merkezinde, 5 tanesi Bahçeler Mevki'nde olmak üzere toplam 16 mahallesi vardı.⁷⁷

Tablo II: Gümüşhane Kasabası'nın Mahalleleri

No	Mahalle İsimleri	No	Mahalle İsimleri
1	Cami-i Kebîr Mahallesi	9	Burhaneddin Mahallesi
2	Cami-i Sagîr Mahallesi	10	Hızırilyas Mahallesi
3	Cami-i Cedîd Mahallesi	11	Meryem Ana Mahallesi
4	Cami-i Çarşı Mahallesi	12	Ayatodor Mahallesi
5	Rüstem Camii Mahallesi	13	İstavroz Mahallesi
6	Sorda Mahallesi	14	Ayana Mahallesi
7	Emirler Mahallesi	15	Ermeni Mahallesi
8	Sadettin Mahallesi,	16	Daltaban Mahallesi

Kaynak: TVS 1876, s. 383.

Kasaba merkezinde bulunan mahallelerin 1'i Ermeni Mahallesi, 5'i Rum Mahallesi, 5'i de Müslüman mahallesiydi. Kasaba Merkezinde yer alan mahallelerin isimleri şunlardır:

Cami-i Kebîr Mahallesi: Kasaba merkezinde bulunan Süleymaniye Camii'nin etrafında gelişmişti. Büyük hanlar, hamamlar ve büyük konaklar bu mahallede bulunurdu.

---

bir vaziyettedir. Tavanları gayet basit olan odalarda bulunan iskemleler çatlak ve kırıktır. Masaların rengi ve şekli kaybolmuş durumdadır. Bu masaların etrafında oturan memur ve kâtipler kocaman ve eski defterlere uzun kâğıtlara o bitmez tükenmez yazılar yazmaya çalışmaktadırlar. Ahmet Şerif, a.g.e, s. 322.

⁷³ Kasabadaki hapishane binasının biri memurların, diğerleri misafirlerin oturmasına ayrılmış 4 odası bulunmaktadır. Bu odalar daima karanlıktır. Rutubet, kötü bir koku yaymaktadır. Bu küçük odalarda 15-20 kişi çalışmaktadır. Ahmet Şerif, a.g.e, s. 322.

⁷⁴ TVS 1903, s. 575; Cuinet, a.g.e, s. 124-125.

⁷⁵ Alkan, Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane, s. 91.

⁷⁶ Charles Snodgrass Ryan, **Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum, 1877-1878**, New York 1897, s. 319-320.

⁷⁷ Bu mahallelerin haricinde Trabzon 2032 Nolu Şeriye Sicili Defteri'nde Gümüşhane Kazası'nda Şehir Kapısı Mahallesi ve Beşhamamı Mahallesi adı geçmektedir. Hakan Akdemir, **2032 Nolu Trabzon Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Tahlili**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2008, Kayıt: 212-231, No: 102d-125b, s. 227-246. Ancak bu isimlerin Gümüşhane'deki mahallelerin diğer adları mı yoksa başka mahalleler mi olduklarını henüz tespit edemedik.

Bu mahallede 2 fırın, 16 dükkân, 2 kasap, 1 kalaycı, 1 sobacı, 1 purut (küp, güveç, kiremit yapan esnaf), 1 berber, 1 terzi ve 3 kahve bulunmaktaydı.⁷⁸

Cami-i Sagîr Mahallesi: Kasabayı ikiye ayıran Musalla Deresi'nin doğusunda, Cami-i Kebîr Mahallesi'nin tam karşısında yer almaktaydı. Hazine Mağarası bu mahallede bulunmaktaydı.⁷⁹

Cami-i Cedîd Mahallesi: Kasabanın hemen girişindeki köprüünün sağ tarafında bulunan bağlık ve bahçelik bir mahalle olup Canca Kalesi yönünde Ermeni Mahallesi ile birleşmekteydi.⁸⁰

Cami-i Çarşı Mahallesi: Kasabaya girerken yolun sağ üst tarafında, Dere Camii'nin bulunduğu üst tarafında bulunan mahallenin adıydı. Bu mahallede rüştiye mektebi bulunmaktaydı.⁸¹

Cami-i Rüstem Mahallesi: Yeri bilinmemektedir.

Hızırilyas Mahallesi: Cami-i Kebîr Mahallesi'nin doğusuna düşen mahalleydi. Bu mahallede Metropolithane, 1 Rum Koleji, 1 Rum kilisesi, 1 Rum Kız sanat okulu bulunmaktaydı.⁸²

Ayatodor Mahallesi: Cami-i Sagîr Mahallesi ile Cami-i Kebîr Mahallesi arasında, Kukulas Dağı ile Gelincik Tepesi'nin alt tarafında bulunuyordu.⁸³

Meryem Ana Mahallesi: Metropolithane'nin üst tarafında Hızırilyas Mahallesi'nin bitişiğinde bulunmaktaydı.⁸⁴

Ayana Mahallesi: Ermeni Kilisesi'nin üst tarafında, zincirli taşın altında yer almaktaydı.⁸⁵

İstavroz Mahallesi: Yeri bilinmemektedir.

Ermeni Mahallesi: Daltaban'dan şehre çıkarken Dibicin Çeşmesi'nin karşı tarafından bulunan mahallenin adıydı. Yamaçta kurulmuş bu mahallede sokak bulunmuyordu. Evler adeta birbirinin üzerine binmiş gibi, birçok evin kapısı önündeki evin damına açılmaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru mahallenin baş tarafında büyük bir

---

⁷⁸ Sabri Özcan San, "Gümüşhane Müstakil Sancağı'ndaki Mahalleler Aileler ve (Efsaneler, Hikâyeler)", **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane**, Ankara 1991, s. 121.

⁷⁹ San, a.g.m, s. 123.

⁸⁰ San, a.g.m, s. 121.

⁸¹ San, a.g.m, s. 123.

⁸² San, a.g.m, s. 123.

⁸³ San, a.g.m, s. 123.

⁸⁴ San, a.g.m, s. 123.

⁸⁵ San, a.g.m, s. 122.

Ermeni Kilisesi yapılmıştı. Gümüşhane Şer'iyye Sicili'nde bu mahallenin adı Kilise Mahallesi olarak da geçmektedir.⁸⁶

Kasabanın bahçeler bölümü ise XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kurulup gelişmeye başlamış ve daha sonra şehir merkezine dâhil olmuştu. Bahçeler Mevki, Harşit Irmağı kenarında kurulmuş olup zengin meyve bahçelerine sahipti. Hacı Emin Mevki'nden başlayarak Bağlarbaşı'na kadar olan Bahçeler Mevki'nin tamamında Müslümanlar yaşıyordu. Bu bölüm Hacı Emin Hanları denilen mevkiden başlayıp Harşit Nehri'nin bazen sağ, bağzen sol kıyısından Sorda'ya kadar uzanmakta ve toplam 5 mahallesi bulunmaktaydı.⁸⁷ Daltaban Mahallesi'nde 100-200 bina bulunmaktaydı.⁸⁸

Daltaban Mahallesi: Şehrin girişinde bugünkü otogarın ve Sadullah Efendi Camii'nin bulunduğu yerde kurulan mahalledir.

Saadettin Mahallesi: Bugünkü Hasanbey Mahallesi ve Karşıyaka Mahallesi'ni kapsamaktadır.⁸⁹

Emirler Mahallesi: Emirler Mahallesi, Emirler-i Atık ve Emirler-i Cedîd diye ikiye ayrılmaktadır. Emirler-i Atık, Çatalkaya'dan başlayıp bugünkü mezarlığın çevresinde biterdi. Emirler-i Cedîd Mahallesi ise mezarlıktan başlayıp transit yol köprüsünün yanında biterdi.⁹⁰

Sorda Mahallesi: Bahçeler Mevki'nin Bayburt yönünde bulunan son mahallesidir. Gümüşhane'nin en güzel meyveleri bu mahallede yetişirdi.⁹¹

Burhaneddin Mahallesi: Bugünkü Özcan Mahallesi'nin bulunduğu yerde bulunmaktaydı.⁹²

Trabzon-Erzurum Yolu'nun Daltaban Mahallesi'nden geçirilmesi zamanla Bahçeler Mevki'ndeki yerleşimlerin gelişerek büyümesini beraberinde getirdi.⁹³ Bahçeler Mevki'nin gelişmeye başlaması üzerine Eskişehir olarak adlandırılan kasaba merkezi zamanla önemini kaybetmeye ve şehir merkezi Bahçeler Mevki'ne kaymaya başladı.

⁸⁶ 3 Nolu Gümüşhane Şer'iyye Sicili, s. 26; San, a.g.m, s. 122.

⁸⁷ TVS 1903, s. 573.

⁸⁸ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 318.

⁸⁹ San, a.g.m, s. 123.

⁹⁰ San, a.g.m, s. 123.

⁹¹ San, a.g.m, s. 123.

⁹² San, a.g.m, s. 123.

⁹³ Kırzioğlu, a.g.m, s. 70.

Kasaba merkezinin zamanla Bahçeler Mevki'ne kaymaya başlaması ise halk arasında Şehirli-Bahçeli çekişmesini beraberinde getirdi. Hükümet binası ve okulların şehir merkezinde bulunması Bahçelilerin resmî işlemlerini yapmak için şehir merkezine gitmelerini zorunlu kılmaktaydı. Çocuklarını şehir merkezindeki okullara göndermek zorunda kalmaları da Bahçeliler'in zor durumda kalmalarına neden oluyordu. Bu nedenle hükümet binasının Bahçeler Mevki'ne taşınması ve buraya da okullar açılmasını istiyorlardı. Bunun için Daltaban Mahallesi'ne okullar açılması için çok sayıda dilekçe verdiler. Diğer taraftan şehirliler ise Erzurum-Trabzon Yolu'nun Bahçeler Mevki'nden geçirilmesini şehir merkezinin gelişmesinde önemli bir engel olarak görmekteydiler. Bu durumun önüne geçebilmek için İsmail Hakkı Efendi önderliğinde Dâhiliye ve Nâfia Nezâreti'ne dilekçe verdiler. Verdikleri dilekçede Trabzon-Erzurum Yolu'nun kasaba merkezine yarım saat uzaklıkta bulunan bahçeler mevkinden geçirilmesinin kendileri için çok zararlı olacağını söylüyorlardı.⁹⁴ Ancak Dâhiliye ve Nâfia Nezâreti bu talebe, yolun şehir merkezinden geçirilmesi durumunda yol mesâfesinin artacağı ve maliyetinin fazla olacağı gerekçesiyle olumsuz cevap verdi.⁹⁵ Sonuçta şehirlilerin bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı ve şehirliler yolun Bahçeler Mevki'nden geçirilmesine engel olamadılar.

1906 senesinde ise Bahçeliler'in Trabzon Vilâyeti nezdindeki hükümet konağının Bahçeler Mevki'ne taşınması için girişimlerde bulunmaları bahçeliler ile şehirliler arasındaki sürtüşmelerin had safhaya ulaşmasına neden oldu. Bunun üzerine Avukat Sokrat, Alemdarzâde Nuri, Çubukçuoğlu Rıfat, Yazıcızâde Lütü önderliğinde şehirliler bir araya gelerek Bâb-ı Âlî'ye bir kez daha dilekçe yazdılar ve bu durumun önüne geçilmesini istediler.⁹⁶ Dilekçelerinde hükümet binasının Daltaban Mahallesi'ne taşınmasının kasaba merkezinin gelişmesini engelleyeceğini ve halk arasında kötü durumlara neden olacağını ileri sürerek bu durumun öne geçilmesini istiyorlardı. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî durumu Trabzon Vilâyeti'ne bildirerek gereğinin yapılmasını istedi.⁹⁷ Bâb-ı Âlî'nin bu isteği üzerine Trabzon Vilâyeti, hükümet binasının Bahçeler Mevki'ne taşınmasını bir süre erteledi. İki taraf arasındaki sürtüşmeleri bir nebze olsun azaltmak ve orta yolu bulmak için yanan rüştiye mektebini Eskişehir ile Daltaban Mahallesi arasındaki tepede (bugünkü

---

⁹⁴ BOA, BEO, No: 11/803.

⁹⁵ BOA, DH. MKT, No: 1963/22; BOA, DH. MKT, No: 1954/44.

⁹⁶ Tozlu, a.g.e, s. 72.

⁹⁷ BOA, DH. MKT, No: 1130/74.

meteoroloji daîresinin bulunduğu tepe) yaptırılmasına izin verdi.⁹⁸ Buna rağmen taraflar arasında çekişme son bulmadı.

Ancak daha sonra hükümet binasının Bahçeler Mevki'ne taşınması ve Erzurum-Trabzon Yolu'nun buradan geçmesi Bahçeler Mevki'nin hızla gelişmesini beraberinde getirdi. Bahçeler Mevki gelişirken eski kasaba merkezi önemini kaybetmeye başladı. Böylece zamanla kasaba merkezi Bahçeler Mevki'ne taşındı. Kasaba merkezinin Bahçeler Mevki'ne taşınması üzerine yönetim gücünün Bahçeliler'in eline geçmesiyle birlikte Şehirli-Bahçeli çekişmesi de son buldu.⁹⁹ 1876 senesinde Gümüşhane Kazası'na bağlı 54 köy bulunmaktaydı. Bu köylerin isimleri şunlardır:

Tablo: III: Gümüşhane Kazası'nın Köyleri

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
1	Kitre	19	Mandıra	37	Moksofa
2	Gelin Pertek	20	Beşkilise	38	Hudura ¹⁰⁰
3	Gödül	21	Canca	39	Menşa
4	Pekünler	22	Haşera	40	Midi
5	Pekün	23	Hayekse	41	Serikas
6	Alansa	24	Kızılköy	42	Halazara
7	Kurdoğlu	25	Akçakale	43	Edre ¹⁰¹
8	Bolodor	26	Mavrangel	44	Hasköy
9	Reksene	27	Balahor-ı Kebîr	45	Telmeda
10	Kızılca	28	Hur-i Ulya	46	Aymuhal Maa Etmekçili
11	Ulukale	29	Akçahisar	47	Kodil
12	Kökçe Kilise	30	Manastır	48	Kodil Bahçesi
13	Tezene-i Süfla	31	Geçit	49	Havara
14	Tezene-i Ulya	32	Akpunar	50	Biyalı
15	Hakır	33	Veyserni	51	Pir Ahmet
16	Kırıklı	34	Tanıra	52	Cerci
17	Perek	35	İşkilas	53	Kög-i Süfla
18	Kög-i Ulya	36	Duymadık	54	Kılıçrevan

Kaynak: TVS 1876, s. 385-387.

1903 senesinde toplam 2.463 hanenin yaşadığı bu köylerde halkın dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için 41 camii ve mescid, 22 kilise ve manastır vardı. Çocukların

⁹⁸ San, a.g.m, s. 124.

⁹⁹ San, a.g.m, s. 124.

¹⁰⁰ 1861 tarihli ve 1123 nolu Gümüşhane Sancağı nüfus defterinde Hudura Köyü, Krom Köyü'nün bir mahallesi olarak geçmektedir. Muhtemelen daha sonra bu köy Krom Köyü'nden ayrılarak müstakil bir köy haline gelmiştir. NFS. d, No: 1123.

¹⁰¹ Edre Köyü'nün Manastır adlı bir de mahallesi vardır. NFS. d, No: 1123.

eğitimi için 58 mektep ve mederese inşa edilmişti. Köylülerin sosyal hayatlarını devam ettirebilmeleri için 58 eşme, 82 han, 90 dükkân, 31 kahvehane, 68 fırın bulunmaktaydı.¹⁰² Köylerde 8.370 adet tarla ve 112 değirmen bulunması bölgedeki tarım faaliyetlerinin çok parçalı olduğunu göstermektedir. Arzinin dağlık ve akarsuların bol olması kk tarlalarda tarım faaliyetlerini zorunlu kılmıştır. Köy halkı ekebileceği kck toprak parçalarını bile değerlendirerek tarla haline getirmiştir. Tarlalardan elde ettiği ürünleri de işleyebilmek için coğrafyanın kendine tanıdığı imkânı değerlendirerek çok sayıda değirmen inşa etmişlerdir. Bununla birlikte bölge hayvancılığa daha müsaittir. Bunu bölgedeki mera, otlak ve ahır sayısına bakarak anlayabiliriz. Bu dönemde köylerde 67 adet mera, 80 adet otlak ve 1.110 adet ahır bulunmaktadır.¹⁰³ Köylerdeki ahır sayısının fazlalığı daha çok büyük baş hayvancılığın yapıldığını göstermektedir. Köy halkı yaşadığı evlerin altına hayvanları için de ahırlar yapmışlardır.

1.2.2.1.2. Torul Kazası:

Torul Kazası'nın merkezi Ardasa Kasabası'dır. Ardasa Kasabası, Trabzon-Erzurum Yolu üzerinde bulunan Zigana Dağı'nın kuzeyindeki eğimin sonuna tesadüf eden Trabzon'dan 93 kilometre mesâfede Harşit Nehri'nin kenarında vadi içinde çevrili bir yerdir.¹⁰⁴ Kasaba, tozlu kireçtaşı renkli bazen 300 metreyi bulan uçurumlarla çevrilidir. Hanlar ve dükkânların bulunduğu bu kk kasabada 200 hanede 1.000 kişi yaşıyordu.¹⁰⁵ 1903 senesinde kasabada hkmet konağı, camii, medrese, kilise, rüştiye mektebinin yanı sıra 18 han, 45 dükkân, 6 mağaza, 5 fırın, 4 otel ve 10 kahvehane vardı.¹⁰⁶ Olduğa güzel evleri, düzenli dükkân ve mağazaları bulunan kasaba, birçok kaza merkezinden daha bayındır ve güzel görünmekteydi. Bu binalar içinde en perişan olanları devlet daireleriydi.¹⁰⁷ Bu iki binadan biri nehre nzır olup, mtesellime ait resmî daire, diğeri ise bol ağaçlı geniş bahçesi olan kaymakamın ikametghiydi.¹⁰⁸

¹⁰² TVS 1903, s. 577.

¹⁰³ TVS 1877, s. 205-207.

¹⁰⁴ TVS 1903, s. 577.

¹⁰⁵ Lynch, a.g.e, s. 243; Deyrolle, a.g.e, s. 25.

¹⁰⁶ TVS 1903, s. 581.

¹⁰⁷ Devlet dairelerinin alt katında bordum kısmında hapishane bulunmaktaydı. Hapishane denilen bu yerin kapısından girince karanlığın, rutubetin ve pis kokunun derhal etkisini hissettirmektedir. Ahmet şerif, hapishanenin içinde bulunduğu bu durumu insanların diri diri gmldği sefil bir kabristana benzetmektedir. Ahmet şerif, a.g.e, s. 316-317.

¹⁰⁸ Barth, a.g.e, s. 9.

Kasaba I. Dünya Savaşı sırasında Ermeniler tarafından yakılmış ve büyük hasara uğramıştır. Kasabanın uğradığı hasarı savaş sonunda kasabaya uğrayan Ahmet Refik, bu durumu ifade etmeden geçememiştir. Refik, kasabada harabeden başka bir şey görünmediğini, sokakların mermi kovanlarıyla dolu olduğunu, Rusların kasabayı tahrip ettiğini, Ermenilerin mezaliminin kalbe dehşet verdiğini ve bu ortamda görünen fener direklerinin bile darağacını andırdığını söylemektedir. Ayrıca Refik, Rusların ve Ermenilerin camii içlerini ve mezarlıkları tamamen perişan ettiklerini, camii ve medreseleri ahıra çevirdiklerini, mezarlıkların bir kısmını kahvehane olarak kullandıklarını anlatmaktadır.¹⁰⁹ 1876 senesinde Torul Kazası'na bağlı 49 köy bulunmaktaydı. Kazaya bağlı köyler şunlardır:¹¹⁰

Tablo IV: Torul Kazası'nın Köyleri

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
1	Ardasa	18	Çit-i Sagîr	35	Yağlıdere
2	Zigana	19	Havliyana	36	Varanlı ¹¹¹
3	Köstere	20	Mavrinas	37	Bartı
4	Şive	21	Adise	38	İncire
5	Koryana	22	Serpuska	39	Krom ¹¹²
6	Fırfıra	23	Avliyana	40	Serizama
7	Cemaka	24	Coloşana	41	Fidikar
8	Silve	25	Balaiye	42	Kopuz ¹¹³
9	Haşliya	26	Kalecik	43	Herek
10	Manastır ¹¹⁴	27	Soryana	44	İstavri
11	Emrük	28	Dayısa	45	Balahor-i Sagîr
12	Görükse	29	Bayana	46	Zermut
13	Macara	30	Niveni ¹¹⁵	47	Çit-i Kebîr
14	Etgönü	31	Dorana	48	Cemre
15	Erikli	32	Keşha	49	İstilos
16	İlecik	33	Timur		
17	Beşkilise-i Kebîr	34	Baladan Maa Şişi		

Kaynak: TVS 1876, s. 401-403.

¹⁰⁹ Ahmet Refik, **Kafkas Yollarında: Hatıralar ve Tahassüsler**, Çeviren: Yunus Zeyrek, İstanbul 2001, s.

11.

¹¹⁰

¹¹¹ Varanlı Köyü'nün Musallı adlı bir de mahallesi vardı. NFS. d, No: 1123.

¹¹² Krom, Torul'un en eski ve en büyük köylerinden biridir. Bu köyün Samanlı, Karnas, Yarankandas, Çakmak, Aratibos, Hudura, Manastır, Koloya, Metah (?) ve Zinrek adlarında 10 mahallesi bulunmaktadır. NFS. d, No: 1123.

¹¹³ Kopuz Köyü'nün Gavallı adlı bir de mahallesi bulunmaktadır. NFS. d, No: 1123.

¹¹⁴ 1861 tarih ve 1123 nolu Gümüşhane Sancağı nüfus defterinde Manastır Köyü Krom Köyü'nün bir mahallesi olarak geçmektedir. Muhtemelen daha sonra bu köy Krom Köyü'nden ayrılarak müstakil bir köy haline gelmiştir. NFS. d, No: 1123.

¹¹⁵ Bu köyün Ayana, Artabel, Şimera, Banika, Monita, Espandam ve Ramazanlu adlı 7 mahallesi vardır. NFS. d, No: 1123.

Bu köylerin haricinde 1123 nolu Nüfus Defteri'nde Cimera¹¹⁶ Santa¹¹⁷ Emrük¹¹⁸ İmohal,¹¹⁹ Cimrikas,¹²⁰ Havran,¹²¹ Turan,¹²² Ceyş-i Kebîr¹²³ köyleri de Torul Kazası'na kayıtlı olarak görülmektedir. Bu köylerin yarısına yakını Rum köyüydü. Bu köylerden Santa, İstavri ve Krom köyleri tarihi kökenleri olan ve Torul Kazası'nın en büyük köylerindendi. Bu dönemde Torul Kazası'nın köylerinde 7.820 hane yaşıyordu. Halkın dini ibadetlerini yerine getirmeleri için 27 camii ve mescid, 48 kilise ve manastır inşa edilmiştir. Çocukların eğitimi için 10 medrese, 22 mektep bulunmaktaydı.¹²⁴

1.2.2.1.3. Kelkit Kazası:

Kelkit Kazası'nın merkezi Çiftlik Kasabası'dır. Trabzon Vilâyeti'nin güney doğusunda bulunan Çiftlik Kasabası Trabzon'a 175 kilometre ve Gümüşhane kasabasına 60 kilometre mesâfededir.¹²⁵ Manzara bakımından en iyi yerlerden biri olan Çiftlik Kasabası düz bir ovanın ortasında, Kelkit Irmağı ile diğer derenin birleştikleri noktaya yakın bir mevkide kurulmuştur. 1903 senesinde kasabada bir hükümet daîresi ve mektep, 330 hane, 2 camii, 2 medrese, 72 dükkân, 8 kahvehane, 4 han, hamam, 5 fırın ve 4 su değirmeni bulunmaktaydı.¹²⁶ 1876 senesinde Kelkit Kazası'na bağlı toplam 92 köy vardı. Bu köylerin isimleri şunlardır:¹²⁷

Tablo V: Kelkit Kazası'nın Köyleri

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
1	Perçor	32	İlaç	63	Sipanazat-ı Ulya
2	Morokom	33	Eymür	64	Sipanazat-ı Süfla
3	Güney Çevirme	34	Mengüt	65	Mahmudlu
4	Salördek	35	Uzunkol	66	Deredolu
5	Ağası	36	Aşut	67	İlbizim
6	Irha	37	Sarı Şeyh	68	Yenice

¹¹⁶ Cimera Köyü'nün Mozina (?), İlzuka ve Hacı adlı 3 tane de mahallesi bulunmaktadır. NFS. d, No: 1123.

¹¹⁷ Torul Kazası'nın en eski köylerinden biri de Santa Köyü'dür. Bu köyün Yeştuflu, Zorancılı, Eşhanlı, Şedrenli ve Benanlı adlı 5 tane de mahallesi vardır. NFS. d, No: 1123.

¹¹⁸ Emrük Köyü'nün Beycili, Hızırilyas, Cayık ve Bigrat (?) adlı 4 mahallesi bulunmaktadır. NFS. d, No: 1123.

¹¹⁹ İmohal Köyü'nün Ekmekçili adlı bir de mahallesi vardır. NFS. d, No: 1123.

¹²⁰ Cimrikas Köyü'nün Kargadas adlı bir mahallesi bulunmaktadır. NFS. d, No: 1123.

¹²¹ Bu köyün Varanlı ve Dere adlı 2 mahallesi vardır. Ancak daha sonra Varanlı Mahallesi sonra müstakil köy haline gelmiştir. NFS. d, No: 1123.

¹²² Bu köyün Lonciyonos, Efrimi, Cemayiz, Ketek, Kelli ve Kalos adlı 6 mahallesi vardır. NFS. d, No: 1123.

¹²³ Bu köyün Bayadıra ve Manastır adlı 2 mahallesi vardır. NFS. d, No: 1123.

¹²⁴ TVS 1903, s. 581.

¹²⁵ TVS 1903, s. 253-257.

¹²⁶ TVS 1903, s. 587.

¹²⁷

(Devamı)					
No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
7	Köse	38	Eğdişi	69	Gevezit
8	Şurut	39	Hınzırı	70	Sipikör
9	Kelahpur	40	Gerdekhisar	71	Karacaviran
10	Danzut	41	Sidirge	72	Ağlık
11	Tızık	42	Eskikadı	73	Holder
12	Posus	43	Tılıspik	74	Devekorusu
13	Altıntaş	44	Dölek	75	Kozoğlu
14	Viranşehir	45	Delüler	76	Günbatur
15	Bizgili	46	Havzu	77	Cibi
16	Ecmede	47	Kızılca	78	Bazuli
17	Hozbirik	48	Cemallu	79	Oğuz
18	Havcuş	49	Balahor	80	Karlankas
19	Gindehrek	50	Çorak	81	Sadak
20	Melişan	51	Tarbas	82	Sökmen
21	Terbüsek	52	Şemük	83	Kılıççı
22	İsgah	53	Pöküt	84	Halva
23	Hanege	54	Pöske	85	Celbi
24	Germüri	55	Akdağ	86	Alaçat
25	Geletürne	56	Törünk	87	İlmelik
26	Terekes	57	Yeniköy	88	Aziz
27	Şin maa Zangar	58	İşkilor	89	Bulak
28	Pernik	59	Kalur	90	Daisa
29	Encirti	60	Ağıl	91	Balu
30	Firengi	61	?	92	Pülürek
31	Haşut	62	Barduz		

Kaynak: TVS 1876, s. 389-393.

Tabloda da görüldüğü gibi XIX. yüzyılın son çeyreğinde Gümüşhane Sancağı dâhilinde en fazla köyü bulunan kaza Kelkit Kazası'dır. 1903 senesinde 4.044 hanenin yaşadığı ve hemen tamamının Müslüman olduğu kazanın köylerinde halkın ibadetlerini yapabilmeleri için 61 camii ve mescid bulunmaktaydı. Çocukların eğitimleri için ise 29 mektep inşa edilmişti. Köylerde toplam 87 değirmen bulunmaktaydı. Sayısal olarak bu değirmenlerin Gümüşhane Kazası'yla kıyaslandığında daha az olduğu görülmektedir. Bunun en büyük sebebi ise sancağın kuzey bölümlerinde olduğu gibi debisi yüksek ve değirmen yapımına müsait akarsuların sayısının bu bölgede fazla olmamasıdır.¹²⁸

1.2.2.1.4. Şiran Kazası:

Şiran Kazası'nın merkezi Karaca Kasabası'dır. Şiran Kazası, sancağın güneybatısında bulunup Erzincan Sancağı'na tabi Refahiye Kazası'na sınırdır. Kaza

¹²⁸ TVS 1903, s. 589.

merkezi olan Karaca Kasabası birkaç tepe arasında ve oldukça düz bir yerde kurulmuştur.¹²⁹ 100 haneye sahip olan kasabanın denizden yüksekliği 1.000 metredir. Şiran'da soğuğa dayanabilmek için evler daima bir katlı olarak inşa edilir ve üzerleri toprakla kaplanırdı. Evlerde soğun içeri girmemesi için kapı ve ocaklardan başka hava ve güneş girecek yer bırakılmazdı.¹³⁰ 1903 senesinde 100 hanenin yaşadığı kasabada hükümet daîresi, camii, tekke, ibtidâî mektebinin yanısıra 2 han, 2 fırın, 4 su değirmeni, 6 kahvehane, 15 mağaza, 25 dükkân ve ufak bir hamam ile suyu lezzetli olan 2 adet çeşme vardı.¹³¹ Ayrıca kazanın Mantaval adında bir nâhiyesi ile Sulucak, Mehdi Efendi, Hacı Kasım, Uzun Şecaaddin, Emirler-i Cedîd ve Mümya adlarında 6 mahallesi bulunmaktaydı.¹³² 1876 senesinde kazanın 73 köyü mevcuttu. Bu köylerin isimleri şunlardır:

Tablo VI: Şiran Kazası'nın Köyleri

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
1	Uluşiran	26	Babuş	51	Çengiriş
2	Zarabut	27	Sarıca	52	Balikhisar
3	Ergü	28	Miyadun	53	Obahan
4	Çal	29	Babacan	54	Susuz
5	Nurşin	30	Seydibaba	55	Kelif
6	Gersut-i Bâlâ	31	Törink	56	Karışeyh
7	Gersut-i Zir	32	Eldigin	57	Mertekli
8	Civrişon	33	Beşkilise	58	Kosköy
9	Kırıntı	34	Pağnik	59	Tersun-ı Zir
10	Çalgan	35	Kâlur	60	Zimon
11	Araköy	36	Kozağaç	61	Elmaçukuru
12	Tomara	37	Kozvıran	62	Günbatur
13	Cender	38	Mazıbükü	63	Dumanoglu
14	Giriftin	39	Sifon	64	Belen
15	Sadık	40	Çilon	65	Sellidere
16	Halgın	41	Yalınözü	66	Gelvaris Mezrası
17	Sinanlı	42	Haydürük	67	Karaköy
18	Semük-i Bâlâ	43	Hozman-ı Bâlâ	68	Hozman
19	Masuran	44	Aksipert	69	Çaputlu
20	Çirmiş Maa Dedeköy	45	İslâm Tersun	70	Ökseyt
21	Kirtanos	46	Keredam	71	Hormusi
22	Korzaf	47	Tersun-ı Bâlâ	72	Muhlis

¹²⁹ TVS 1903, s. 253-257.

¹³⁰ TVS 1903, s. 585.

¹³¹ TVS 1903, s. 585.

¹³² Erdem, a.g.t, s. 19-20.

(Devamı)					
No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
23	Çeküz	48	Telme	73	Ayna
24	Çendir	49	Sefkör		
25	Kozan	50	Çağıl		

Kaynak: TVS 1876, s. 395-399.

Tablodada görüldüğü gibi Gümüşhane Sancağı'na bağlı kazalar arasında Kelkit Kazası'ndan sonra en fazla köye sahip olan kaza Şiran Kazası'dır. 1903 senesinde 2.643 hanenin yaşadığı kazanın köylerinde halkın ibadetlerini yapabilmeleri için 39 camii ve mescid, 5 kilise ve bir de manastır bulunmaktaydı. Çocukların eğitimleri için ise bu köylerde 26 mektep, 5 medrese ve 2 tekke inşa edilmişti. Kazanın köylerinde halkın ürünlerini işleyebilmeleri için yapılmış 83 adet değirmen vardı.¹³³ Ancak sancağın kuzey bölümlerindeki değirmen sayılarına baktığımızda değirmen sayısının daha az olduğu görülmektedir. Köy halkı hayvanların ahırlarını yaşadıkları binalara bitişik inşa etmekteydiler. Bu durum kışın evlerin sıcak kalmasını sağlarken yaz mevsiminde sıcaktan dolayı her taraftan yayılan kötü kokulardan insanın rahatsız olmasına neden olmaktaydı.¹³⁴

1.2.2.2. Nâhiyeler:

İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı'nın Gümüşhane Kazası'na bağlı Kovans ve Yağmurdere nâhiyeleri ile Torul Kazası'na bağlı Kürtün Nâhiyesi olmak üzere toplam 3 nâhiyesi bulunmaktadır.

1.2.2.2.1. Kovans Nâhiyesi:

Kovans Nâhiyesi'nin merkezi Kale Köyü'dür.¹³⁵ 1876 senesinde Kovans Nâhiyesi'ne bağlı 39 köy vardır. Nâhiyeye bağlı köyler şunlardır:

Tablo VII: Kovans Nâhiyesi'nin Köyleri

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
1	Süle	14	Ağsar	27	Kısanta
2	Tarhanas	15	Bahçecik	28	Türkmen
3	Çalık	16	Işıkdere	29	Kan

¹³³ TVS 1903, s. 585.

¹³⁴ TVS 1903, s. 585.

¹³⁵ Alparslan Demir, "XVI. Yüzyılda Koğans Nâhiyesi: Nüfus ve Yerleşme", **Historystudies**, Volume 3/2, Samsun 2011, s. 216.

(Devamı)					
No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
4	Yenice	17	Kabakilise	30	Çakmas
5	Güvercinlik	18	Tamzı	31	Varicna
6	Meyhazar	19	Kaletaş	32	Cebre
7	Arduç	20	Çugut maa Kale	33	Sobran
8	Timürviran	21	Mubah	34	Tahnas
9	Tandırılık	22	Vanşın	35	Dölek
10	Kale	23	Niv	36	Edise
11	Arapdere	24	Pinçirge	37	Zimon
12	Sögütağıl	25	Ağundos	38	Hınzırverek
13	Tekke	26	Hur-u Süfla	39	Gedesi

Kaynak: TVS 1876, s. 405-407.

Kovans Nâhiyesi, 1880 senesinde 1.497 haneye sahipken 1903 senesinde hane sayısı 1.118'e düşmüştür. Bu düşüşte sancak dâhilinde meydana gelen idârî değişikliklerin etkisi büyüktür. Aynı yıl Kovans Nâhiyesi'nin köylerinde Müslüman ve Hristiyan halkın dini ibadetlerini yerine getirmeleri için 16 camii ve mescid, 4 kilise ve manastır bulunmaktadır. Öğrencilerin eğitimi için 15 mektep ve medrese inşa edilmiştir.¹³⁶

1.2.2.2. Yağmurdere Nâhiyesi:

Gümüşhane Kazası'nın diğer nâhiyesi olan Yağmurdere'dir. Nâhiyenin merkezi Yağmurdere Köyü'dür. 1876 senesinde nâhiyenin 25 tane köyü bulunmaktaydı. Nâhiyeye bağlı köyler şunlardır:

Tablo VIII: Yağmurdere Nâhiyesi'nin Köyleri

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
1	Yağmurdere	10	Termezi	19	Kermut-u Süfla
2	Yuvalı-i Ulya	11	Lorikas	20	Alçakdere
3	Yuvalı-i Süfla	12	Meri	21	Holnan
4	Bednamlı	13	Leri	22	Salmankas
5	Balahor	14	Boğalı	23	Geçge
6	İstiban	15	Filas	24	Şehpane
7	Yapaz	16	Bandırlak	25	İncesu
8	Vikiz	17	Gavaris		
9	Semşingedi	18	Kermut-u Ulya		

Kaynak: TVS 1876, s. 409.

¹³⁶ TVS 1903, s. 577.

Bu dönemde nâhiyede 14 bahçe ve 3.414 tarla, 90 mera, 613 çayır, 199 otlak vardı.¹³⁷ Bu rakamlara bakıldığında Yağmurdere Nâhiyesi'nde de hayvancılığın daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz. 1880 senesinde 678 hanenin yaşadığı nâhiye ve köylerinde 1903 senesine gelindiğinde 647 hanenin yaşadığı görülmektedir.¹³⁸ Bu düşüşün nedeni daha çok çalışmak için çevre vilâyetlere yapılan göçlerdir. 1903 tarihinde nâhiye ve köylerinde ahalinin dini vecibelerini yerine getirmeleri için 12 camii ve mescid, 14 kilise ve manastır inşa edilmiştir. Çocukların eğitimi için ise 19 mektep ve medrese bulunmaktadır.¹³⁹

1.2.2.2.3. Kürtün Nâhiyesi:

Torul Kazası'na bağlı olan Kürtün Nâhiyesi, Harşit Nehri kıyısında sarp ve yüksek dağlarla çevrili bir mevkide kurulmuş olan küçük bir kasabadır. XX. yüzyılın başlarında Nâhiyede hükümet konağı, medrese, camiinin yanı sıra 2 kahvehane, 2 fırın, 3 han, 3 adet dükkân bulunmaktaydı.¹⁴⁰ Bu dönemde Kürtün Nâhiyesi'ne bağlı köylerden bazılarının isimleri şöyledir:

Tablo IX: Kürtün Nâhiyesi'nin Köyleri

No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri	No	Köy İsimleri
1	Semükli	9	Karadere-i Zir	17	Çerçur
2	Kaplan Köyü	10	Naşaba	18	Tornuk
3	Beytarlası	11	Harıd-ı Kebîr	19	Gelevre
4	Kargı Kayası	12	Harıd-ı Sagîr	20	Köstere
5	Sögütili	13	Harıd-ı Bâlâ	21	Durmuş
6	Kozan	14	Şavi	22	Dandi
7	Uluköy-i Bâlâ	15	Kanyaş	23	Taşlıca
8	Vandi	16	Fol	24	Şeyhler

Kaynak: Trabzon Vilâyet Salnameleri, Arşiv Belgeleri ve 1123 nolu Gümüşhane Nüfus Defteri

Tabloda da görülebileceği gibi bu dönemde Kürtün Nâhiyesi'ne bağlı tespit edebildiğimiz 24 köy bulunmaktadır. 2.451 hanenin yaşadığı nâhiyenin köylerinde 30 camii ve mescid, 2 medrese, 14 mektep, 11 kilise bulunmaktaydı.¹⁴¹ İbadethane sayılarına

¹³⁷ TVS 1877, s. 207.

¹³⁸ TVS 1880, s. 257-259; TVS 1903, s. 577.

¹³⁹ TVS 1903, s. 577.

¹⁴⁰ TVS 1903, s. 583.

¹⁴¹ TVS 1903, s. 583.

bakıldığında Kürtün Nâhiyesi'ndeki Müslüman nüfus oranının Torul Kazası'nda yaşayan Müslüman nüfus oranından daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.3. Kelkit ve Şiran Kazalarının Bayburt Sancağı'na Bağlanma Meselesi:

Torul Kazası XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürekli Gümüşhane Sancağı'na bağlıyken ve Kelkit ve Şiran kazalarının özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zaman zaman Erzurum Vilâyeti'ne bağlı Erzincan ve Bayburt sancaklarına bağlandığı görülmektedir. Ancak Kelkit ve Şiran kazalarının Erzincan ve Bayburt'a bağlanmaları Trabzon ve Erzurum vilâyetleri arasında uzun süre tartışmalara neden olmuştur. Zaman zaman halk da bu tartışmalara katılmıştır. Her iki vilâyetin valileri söz konusu kazaların kendi vilâyetlerine bağlı kalmasını, birtakım gerekçelerle ileri sürmüşler ve bu bağlamda Bâb-ı Âlî'ye mükerrer yazılar yazmışlardır.¹⁴²

Erzurum Vilâyeti'nin Erzincan Sancağı'na bağlı olan Şiran'ın Gümüşhane'ye bağlanması Şiran Kazası'nın Eski Müdürü Esad Ağa'nın rüşvet aldığı ve görevde bulunan Şiran Kazası Müdürü Âşık Mahmud Ağa ile birleşerek halka zulüm yaptıkları iddiaları üzerine yapılan yazışmalarda ilk kez gündeme geldi. Esad Ağa'nın Erzincan'da bulunan IV. Ordu'ya yapılan hububat satışlarından rüşvet aldığı ve Müdür Âşık Mahmud Ağa ile birlikte halka haksızlık ve zulüm yaptıkları iddiası üzerine Şiran halkı her iki müdürü de Bâb-ı Âlî'ye şikâyet etti. Halkın bu şikâyeti üzerine yapılan incelemelerden bir netice elde edilemeyince Bâb-ı Âlî yerinde incelemelerde bulunmak üzere buraya özel bir memur gönderilmesine karar verdi. Ancak Gümüşhane Kazası'nın 6-7 saat batısında bulunan Şiran'ın Erzurum'a uzaklığı sebebiyle incelemelerden istenilen sonuç elde edilemedi. Buraya gönderilen özel memurun devam eden davanın biran önce sonuca bağlanması ve

¹⁴² Bu kazalardan Şiran 1860-1864 yılları (Bu tarihler arasında Gümüşhane'ye bağlıdır) hariç olmak üzere 1868 yılına kadar Erzincan Sancağı'na bağlı iken, Kelkit ise 1865-1868 yılları (Bu tarihler arasında Erzincan'a bağlıdır) hariç olmak üzere 1868 senesine kadar Gümüşhane Sancağı'na bağlı kalmıştır. 1868 tarihinde her iki kaza da Gümüşhane Sancağı'na bağlandıktan sonra 1879 senesine kadar bu sancağa bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında her iki kazanın da yeni oluşturulan Bayburt Sancağı'na bağlanmasına karar verildiyse de bu bağlılık Mart 1888 tarihine kadar devam etti ve bu tarihten itibaren Kelkit ve Şiran kazaları tekrar Gümüşhane'ye bağlandı. 1865'e kadar Erzurum Vilâyeti'nin Erzincan Sancağı'na bağlı olan Şiran Kazası, 1866-1868 yılları arası Devlet Salnameleri'nde hem Trabzon Vilâyeti'nin Gümüşhane Sancağı'na, hem de Erzurum Vilâyeti'nin Erzincan Sancağı'na bağlı kazalar arasında gösterilmiştir. Bir kazanın iki vilâyete birden aynı anda bağlı olmasının mümkün olmayacağı bilindiği ve elimizde bu yıllarda Şiran'ın idârî yapısını ortaya koyacak veri bulunmadığı için bu tarihler arası kazanın idârî yapısını net olarak ortaya koymak şimdilik mümkün gözükmemektedir. Yunus Özger, **XIX. Yüzyılda Bayburt**, İstanbul 2008, s. 135.

meselenin kolaylaştırılması mütalaasında bulunması üzerine Erzurum ve Trabzon Eyâletleri Şiran'ın Gümüşhane'ye bağlanmasını istediler.

Ancak Trabzon Meclisi toplanarak bu meselenin Gümüşhane Sancağı Meclisi'nde görüşülmesinin daha uygun olacağı ve dava için kolaylık sağlayacağını bildirdi. Ayrıca gönderilen resmî yazıda Şiran Kazası'nın öşür gelirlerinin nizam-ı dâiresinde Gümüşhane Sancağı gelirleriyle beraber artırılması isteniyordu. Trabzon ve Erzurum eyâletleri ile Bâb-ı Âlî arasında yapılan uzun yazışmalar sonunda vergi gelirleriyle birlikte Şiran Kazası'nın 1860 senesinde Erzurum'dan idare olunmasına, mülkî idaresinin ise aynı yıl Trabzon'a bırakılmasına karar verildi. Ayrıca Esad Ağa'nın davacılarıyla devam eden mahkemesinin Gümüşhane Meclisi'nde araştırılması kararı alındı. Bu karar Erzurum ve Trabzon valileri ile Gümüşhane Kaymakamı'na bildirildi.¹⁴³

Ancak Kelkit ve Şiran kazalarının Gümüşhane'ye bağlılığı çok kısa sürdü ve 1864 senesinde kaza tekrar Erzincan Sancağı'na bağlandı. 1864-1868 seneleri arasında Erzincan Sancağı'na bağlı kalan Şiran ve Kelkit kazaları 1868 tarihinden itibaren tekrar Gümüşhane Sancağı'na bağlanmıştır.¹⁴⁴ Kelkit ve Şiran'ın tekrar Gümüşhane'ye bağlanmasında her iki kazanın ve bunlara bağlı köylerin büyük çoğunluğunun Erzincan'dan ziyade Gümüşhane'ye mesâfece yakın olması etkili olmuştur.¹⁴⁵

Ancak bu durumu kabul etmeyen Erzurum Valiliği, Erzincan'ın IV. Ordu Merkezi olduğunu ve IV. Ordu'nun kereste, yakacak odun ve zahîre gibi ihtiyaçlarının karşılanması için daimi surette Kelkit ve Şiran bölgesine başvurulduğunu ileri sürerek Kelkit ve Şiran'ın tekrar Erzincan Sancağı'na bağlanmasını istemiştir. Diğer taraftan Trabzon Valiliği de Bayburt ve Tercan'la birlikte Kelkit-Şiran Hattı'nın uzun yıllardır Trabzon Limanı'na hububat yığan bir depo görevi gördüğünü belirterek bu talebe karşı çıkmıştır. İşte bu özellikleri dolayısıyla Kelkit-Şiran Bölgesi'ne duyulan ihtiyaç iki vilâyetçe sürekli dile getirilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ BOA, İ. MVL, No: 434/19140.

¹⁴⁴ Kelkit Kazası 1867 yılı salnamelerinde hem Gümüşhane Sancağı kazaları arasında hem de Erzincan Sancağı kazaları arasında gösterilmektedir. Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 126.

¹⁴⁵ **Trabzon Ayniyât Defteri**, No: 930, s. 43.

¹⁴⁶ Tozlu, a.g.e, s. 42.

Her iki vilâyette bu kazaların kendilerine bağlanmasını stratejik ve ekonomik olarak gerekçelendirirken, Bâb-ı Âlî ise bu duruma başka bir açıdan yaklaşmış ve herhangi bir idârî değişiklikteki temel espriyi halkın bağlı oldukları idare merkezindeki işlerinin zamanında görülmesi, alış-veriş ve sair işlerde herhangi bir zorlukla karşılaşmadan işlerinin görülmesi şeklinde gerekçelendirmiştir. Bu nedenle kaza, nâhiye ve köylerin mesâfe ve idarece hangi tarafa yakın ise oraya bağlanması gerektiğini bildirmiştir.¹⁴⁷ Bâb-ı Âlî'nin bu gerekçesi üzerine Trabzon Vilâyeti, Kelkit ve Şiran'ın her bakımdan Gümüşhane ile ilişkili olduğu ve dolayısıyla buraya bağlı kalmaları gerektiğini belirtmiştir. Neticede Trabzon Vilâyeti'nin bu yazısını dikkate alan Bâb-ı Âlî, 1868 yılında Kelkit ve Şiran'ın Gümüşhane Sancağı'na bağlanmasına karar vermiştir.¹⁴⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitimiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da fazla toprak kaybetmesi ve dolayısıyla Erzurum Vilâyeti'nin sınırlarının küçülmesi üzerine Kelkit ve Şiran kazalarının tekrar Erzurum Vilâyeti'ne bağlanması gündeme gelmiştir. Ancak bu kez yapılan idârî düzenlemeyle birlikte bu iki kazanın Erzurum Vilâyeti'ne bağlı olan ve yeni oluşturulan Bayburt Sancağı'na mı yoksa Erzincan Sancağı'na mı bağlanacağı konusunda bazı tartışmalar yaşanmaya başladı. Bu konuda özellikle Erzincanlılar yoğun kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu. Erzincan ileri gelenlerinden Hacı Mehmed adlı bir şahıs, Kelkit ve Şiran kazalarını dolaşarak halkı Erzincan Sancağı'na bağlanmaları konusunda ikna etmeye çalışmaktaydı. Erzincanlı Mehmed Bey, Trabzonlu yaylacıların zaman zaman işgal ettiği Kelkit ve Şiran yaylalarını gündeme getirerek, problemin çözülmesinin kazaların Erzincan'a bağlanması ile mümkün olacağını ifade ediyordu. Ancak bu durum bölgede asayişsizliğe sebep olmuştu. Bunun üzerine Kelkit ve Şiran kazalarının Erzurum Vilâyeti'ne bağlanmasını istemeyen Trabzon vilâyet yetkilileri Bâb-ı Âlî'ye yazı yazarak Hacı Mehmed'in faaliyetlerine son verilmesini ve her iki kazanın Gümüşhane'ye bağlılığının devam etmesini istedi.¹⁴⁹ Bu talep üzerine Bâb-ı Âlî tarafından Trabzon ve Erzurum vilâyetlerine emirler yazılarak, Erzincanlı Mehmed Bey'in Kelkit ve Şiran köylerindeki faaliyetleri engellendi.¹⁵⁰ Böylece Kelkit ve Şiran kazalarının Erzincan Sancağı'na bağlanması çalışmaları başarısızlıkla sonuçlandı.

---

¹⁴⁷ Tozlu, a.g.e, s. 43.

¹⁴⁸ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 126.

¹⁴⁹ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 126.

¹⁵⁰ Tozlu, a.g.e, s. 57.

Ancak iki kaza bu kez Erzurum Vilâyeti'nin isteği üzerine sancak olabilmesi için Bayburt'a bağlandı. Kelkit ve Şiran kazalarının Erzincan'dan sonra yeni oluşturulan Bayburt Sancağı'na bağlanması üzerine Kelkit ve Şiran halkı bu duruma itiraz ettiler.¹⁵¹ Mesâfenin uzaklığından dolayı Bayburt Sancağı'na bağlanmaktan pek memnun olmayan Kelkit ve Şiran ahalisi vilâyetlere ve Bâb-ı Âlî'ye sundukları çok sayıda dilekçe ile memnuniyetsizliklerini dile getirdiler. Kelkit ve Şiranlılar dilekçelerinde Gümüşhane'ye daha yakın olduklarını ve her türlü alışveriş için Gümüşhane'ye gittiklerini ancak resmî işler için mecburen Bayburt'a gitmek zorunda kaldıklarını ve bu yüzden sıkıntılara düştüklerini ifade etmekteydiler. Ancak bu dilekçelere 14 Ağustos 1878 tarihinde Bâb-ı Âlî'den verilen cevapta ahalinin bu hareketinin sebebinin Gümüşhane Sancağı hanedanından bazılarının menfaatleri doğrultusunda halkı tahrik ettiklerinden kaynaklandığı ifade edilerek her iki kazanın Bayburt Sancağı'na bağlılığının devam etmesine karar verildi.¹⁵²

1888 senesinde ise Gümüşhane Mutasarrıflığı Şiran ve Kelkit kazalarının Gümüşhane Sancağı'na bağlanması için tekrar girişimlerde bulundu. Arâzisinin dağlık olması sebebiyle Gümüşhane halkının ihtiyacı olan hububatın Kelkit ve Şiran'dan sağlanmasının bu iki kazanın Gümüşhane için önemini daha da artırdığını belirten Gümüşhane Mutasarrıfı bu kazaların yeniden Gümüşhane'ye bağlanması için Trabzon Vilâyeti nezdinde girişimlerde bulundu. Gümüşhane Mutasarrıfı, Bâb-ı Ser-askerî tarafından bu kazaların askerî işlerinin tekrar Gümüşhane Sancağı'nda görülmesi yolundaki kararını dayanak göstererek her iki kazanın Gümüşhane Sancağı'na bağlanmasını istedi.¹⁵³

Bu talep üzerine Trabzon Valiliği durumu Bâb-ı Âlî'ye bildirerek Kelkit ve Şiran'ın yeniden Gümüşhane'ye bağlanmasını talep etti.¹⁵⁴ Trabzon Valiliği, Bâb-ı Âlî'ye yazdığı yazıda Kelkit ve Şiran kazalarının Bayburt Sancağı'na bağlanmasının mevki icabı ya da siyasî gereklilik üzerine olmadığını, her iki kazanın Bayburt'un sancak olabilmesi için Erzurum Vilâyeti'nin isteği üzerine Bayburt'a bağlandığını belirtmekteydi. Valilik ayrıca bu yazısında Gümüşhane halkının Kelkit ve Şiran dâhilinde yaylakları bulunduğunu ve bu

¹⁵¹ Trabzon Ayniyyât Defteri, No: 933, s. 89.

¹⁵² Trabzon Ayniyyât Defteri, No: 933, s. 38.

¹⁵³ BOA, DH. MKT, No: 1522/64.

¹⁵⁴ Tozlu, a.g.e, s. 43.

kazalar Bayburt'a bağlı olduğu için yaylaklardan halkın istifadesinde sıkıntılar ortaya çıktığını vurgulamaktaydı. Kelkit ve Şiran'ın Gümüşhane'ye bağlanması hususunda ısrarlı olan Trabzon Valiliği, bu kazaların Bayburt'tan ayrılmaları halinde Bayburt Sancağı'nın lâğvedilmesinin gündeme gelmemesi için de “...Erzurum'un Bayburt'a yakın mahallerinden münasip olanlardan bazıları Bayburt'a bağlansın ve böylece Bayburt Sancağı devam etsin...” şeklinde bir önerisinde bulundu.¹⁵⁵ Erzurum Valiliği ise kazaların Gümüşhane'ye bağlanması halinde Bayburt Sancağı'nın ormansız kalacağını ve buradan ihtiyaçlarını temin eden bölge halkının sıkıntıya düşeceğini dile getiriyordu. Trabzon Vilâyeti'nden gelen mazbata ile Erzurum Vilâyeti'nin gönderdiği tahrirat üzerine konu, Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Daîresi'nde enine boyuna tartışıldı.¹⁵⁶

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Daîresi'ndeki tartışmalarda bu kazaların mesâfece Gümüşhane'ye daha yakın oldukları haritada açıkça görüldü. Ayrıca Bayburt Sancağı'na bağlı Kelkit ve Şiran kazalarının Gümüşhane'den ayrılarak Bayburt'a bağlandığı tarihten itibaren ahalisinin sıkıntı ve zorluklar içinde oldukları belirlendi.¹⁵⁷ Aynı zamanda adı geçen kazalar halkının Gümüşhane ile ilişkilerinin devam ettiği yapılan incelemelerden anlaşılmıştı. Bu nedenle Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ, halkın menfaati ve kolaylığı için Kelkit ve Şiran kazalarının geçmişi nedeniyle Gümüşhane Sancağı'na bağlanarak Bayburt Sancağı'nın lâğvedilmesine karar verdi. Alınan karar üzerine Bayburt Sancağı'nın mahsûsât-ı kadîmesi olan 124.468 kuruş 1888 yılı sonundan itibaren lâğvedilerek 1889 senesi başından itibaren de Bayburt Kazası Kaymakamlığı'nın maaş ve masrafları olan 49.270 kuruş yeniden tahsis edilip düzenlendi.¹⁵⁸ Bu mülkî değişlikle birlikte yalnız İspir Kazası'ndan ibaret kalan Bayburt'un sancak halinde bulundurulmasının herhangi bir faydası olmayacağı, lâğvedilmesiyle devlet hazinesinin de tasarruf edeceği gerekçesiyle Bayburt Sancağı lâğvedildi. Böylece Bayburt Sancağı birinci sınıf kaza durumuna düşürüldü. İspir Kazası ise Erzincan Sancağı'na bağlandı. Böylece yapılan bu mülkî değişik sonucu devlet hazinesi senelik 194.000 kûsur kuruş tasarruf sağlamış oldu.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 152.

¹⁵⁶ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 151.

¹⁵⁷ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 152.

¹⁵⁸ BOA, DH. MKT, No: 1522/64.

¹⁵⁹ BOA, DH. MKT, No: 1522/64.

1.2.4. Niv Köylerinin Bayburt Kazası'na Bağlanma Meselesi:

1870'li yılların başında Gümüşhane Sancağı'nın idârî yapısında çeşitli idârî düzenlemelere gidilmiş ve birbirlerine yakın nâhiyelerin tek müdürlük etrafında toplanması kararlaştırılmıştı. Bu düzenleme sırasında Niv Nâhiyesi'nin 12 saat uzaklıktaki Kovans Nâhiyesi ile birleştirilmesi de gündeme geldi.¹⁶⁰ Ancak ahali bu hususta hükümet işlerinde ve asayişin sağlanmasında sıkıntılar çekeceklerini ileri sürerek köylerinin Kovans Nâhiyesi'yle birleştirilmesi yerine Niv Nâhiyesi'nin müstakil bir müdürlük yapılarak kendilerine 3 saat mesâfedeki Gezge Nâhiyesi ile birleştirilmesini istiyordu.¹⁶¹ Halkın önerisini değerlendiren Bâb-ı Âlî, 1873 senesinde halkın bu önerisini kabul edilerek Niv ve Gezge nâhiyelerinin bir müdürlük altında birleştirilmesine karar verdi.¹⁶²

Ancak Gümüşhane Sancağı'na bağlı olan ve Niv köyleri olarak bilinen Niv, Pinçirge, Hınzırverek, Varıcna, Çepe, Ağunsos, Kan, Çakmas, Vanşın ve Gesdesi köyleri ile Hiğnı, Hınzırverek, Cerci, Balahor, Kısanta ve diğer Hınzırverek köyleri Vavuk Dağı'nın Bayburt tarafında yer almaktaydı. Bu köylerin Gümüşhane'ye en yakın olanı 8 saat mesâfede iken, Bayburt Kazası'na en uzak olanı ise 6,5 saat mesâfede idi. Ayrıca bu köylerin etrafında Bayburt'a bağlı köyler bulunmaktaydı. Bu durum ise köy halkının bazı sıkıntılarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktaydı. Bu köylerin bağlı oldukları Gümüşhane Kazası'na çok uzak olması öncelikle hükümet işlerinin aksamasına neden oluyordu. Özellikle kış aylarında köylüler Gümüşhane'ye gidiş gelişlerinde büyük zorluklar çekiyorlardı. İkinci olarak bu köylerin etrafındaki Bayburt'a bağlı köylerle ortaya çıkan arâzî anlaşmazlıklarında idârî ve hukukî olarak sıkıntılar yaşanıyordu. Ayrıca köylerin bu idârî taksimatta bulunması güvenliği ve asayişini olumsuz etkiliyordu. Hükümet tarafından aranan suçlular birbirlerinin köyelerine kaçtıklarından her iki sancakta görev yapan kolluk kuvvetleri bu suçluları yakalayamıyordu.¹⁶³ Bu nedenlerden dolayı 1875 yılında bu köylerin Bayburt'a bağlanması gündeme geldi ve bunun için yazışmalar yapılmaya başlandı. Ancak bu köyler halkı imam, muhtar veya ihtiyar meclislerinin önderliğinde bir araya gelerek köyelerinin Bayburt'a bağlanmaması için Bâb-ı Âlî'ye dilekçe verdiler. Bu dilekçelerinde çok eskiden beri Gümüşhane'ye bağlı olduklarını ve

¹⁶⁰ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 207.

¹⁶¹ Trabzon Aynıyyât Defteri, No: 932, s. 35-40.

¹⁶² Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 208.

¹⁶³ Trabzon Aynıyyât Defteri, No: 930, s. 117.

bütün işlerini Gümüşhane’de gördüklerini ve alışverişlerini Gümüşhane’ye giderek yaptıklarını bu nedenle Bayburt’a bağlanmak istemediklerini bildirdiler.¹⁶⁴

Bâb-ı Âlî köylülerin bu dilekçeleri üzerine durumun derinlemesine incelenmesi için Şubat 1875 tarihinde Erzurum Vilâyeti’ne yazı yazarak yetkililerin bu köylere giderek incelemelerde bulunmasını istedi. Yapılan tahkikatlar sonucu bu köylerin Bayburt’a bağlanmasına karar verildi. Fakat diğer köylerin hepsinin kabul etmesine rağmen Balahor ve Kan köyleri halkı Bayburt’a bağlanmayı kabul etmiyordu. Bu durum üzerine yapılan tahkikatın derinleştirilmesiyle Balahor Köyü’nün Bayburt’a bağlanmak istememesinde Abdi Ağa’nın, Kan Köyü’nde de Memioğlu Ömer Ağa’nın etkili olduğu anlaşıldı.¹⁶⁵ Bunun üzerine bu kişilerin köy halkını etkilemeleri engellenerek adı geçen köylerin de dâhil olduğu toplam 16 köy, 1876 senesi başında Bayburt Sancağı’na bağlandı.¹⁶⁶

Niv köylerinin Bayburt’a bağlandığı dönemde Geçge, Filas, Kavlatan, Alçakdere, Salmankaz ve Boğalı köylerinin de Bayburt Sancağı’na bağlanmaları gündeme gelmişti. Ancak bu köyler halkının Bayburt’a bağlanmayı istememeleri üzerine köylerin Bayburt Sancağı’na bağlanmasından vazgeçildi.¹⁶⁷ Adı geçen köyler daha sonra 1889 senesinde Bayburt Sancağı’nın lâğvedilmesiyle birlikte tekrar Gümüşhane Sancağı’na bağlandı.

---

¹⁶⁴ BOA, Ş. D, No: 1505/13.

¹⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 211.

¹⁶⁶ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 213.

¹⁶⁷ Tozlu, a.g.e, s. 27.

1.3. YÖNETİM

Yerel yönetim siyasal ve hukukî bir kavram olup Ortaçağ Avrupası'nın son dönemlerinde ortaya çıkan bir kavramdır.¹⁶⁸ Yerel yönetim sadece şehirlerin, köylerin bayındırlığını ve sağlıklı yaşamını sağlayan bir örgütlenme değildir. Aynı zamanda sağlam demokrasinin yerleşmesini sağlayan toplumsal bir süreçtir.¹⁶⁹ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte siyasî hayata giren bu kavramlar zamanla olgunlaşarak günümüz yerel yönetim anlayışının şekillenmesinde önemli paya sahip olmuştur. Çağdaş anlamda yerel yönetim ise Tanzimat'la birlikte söz konusu olmaya başlamıştır. Böylece kaza yöneticilikleri ağalık veya â'yânlık yerine müdürlüğe dönüştürülmüştür. Ancak bu müdürlüklere yine eski hanedan mensupları tayin edilmeye devam etmiştir. 1848 tarihinde yapılan düzenlemeyle de Gümüşhane Sancağı'na şu yöneticiler tayin edilmiştir:

Tablo X: 1848 Tarihinde Gümüşhane Sancağı'na Atanan Yöneticiler

Sancak veya Kaza	Atanan Müdür veya Kaymakam	Ünvanları
Gümüşhane (Sancak Merkezi)	Derviş Paşa	Kaymakamlık
Kelkit Kazası	Hasan Bey	Müdürlük
Maçka Kazası	Cafer Rafet Efendi	Müdürlük
Milas Kazası	Ali Çavuşzâde Osman Ağa	Müdürlük
Tirebolu Kazası	Fethizâde Emin Ağa	Kaymakamlık
Torul Kazası	(.....)	Kaymakamlık

Kaynak: Saydam, Trabzon'un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti, s. 313-314.

Tabloda da görüldüğü gibi bu dönemde Gümüşhane Sancağı'nın 6 kazası bulunmaktadır. Sancak merkezleriyle bazı büyük kazaların başına kaymakam, diğerlerine ise müdür ünvanıyla yönetici tayin edildiği görülmektedir. Özellikle müdürlerin görevlerine devam ettikleri, kaymakamların ise yeni tayin oldukları dikkat çekmektedir. Ayrıca bu düzenlemelere rağmen kaymakamların kanûn ve yönetmeliklerin kendilerine tanıdığı yetkileri zaman zaman kötüye kullandıkları olmuştur. Örneğin; 1852 yılında Gümüşhane Sancağı'nda kaymakam olarak görev yapan Tefik Bey rüşvet aldığından dolayı Trabzon Eyâlet Meclisi'nde yargılanarak görevinden alınmış, onun yerine ise 6.000 kuruş maaşla Yalova Kazası eski müdürü Tahir Ağa bu göreve atanmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Ortaylı, a.g.e, s. 1.

¹⁶⁹ Ortaylı, a.g.e, s. 4.

¹⁷⁰ Çadırcı, a.g.e, s. 239.

1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmeleriyle taşra idaresinde köklü değişikliklere gidilmiştir. 1871 Nizamnâmesi'yle vilâyetlerin yukarıdan aşağıya doğru liva, kaza, nâhiye ve karye şeklinde organize edilmesiyle yerel yönetimler güçlenmeye ve yetkileri artmaya başlamıştır. Yerel yönetimler göçlendikçe, yetkileri arttıkça ve görevleri fazlalaştıkça da taşrada yeni makamlar ve görevler ortaya çıkmıştır. Yeni düzenlemelerle birlikte livayı kaymakamların değil, mutasarrıf denilen mülkî amirin idare etmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷¹ Kaymakamlar ise sancakların alt birimi olan kazaların başında görev yapmaya başlamışlardır. Ayrıca bu nizamnâmeyle birlikte nâhiye adı verilen köy ve kaza arasındaki yeni bir birim ortaya çıkmış ve bu birimlerin başına Nâhiye Müdürü adı verilen yeni yöneticiler atanmıştır. Şehirlerin büyümesiyle birlikte de belediye başkanları kasabalarda görev yapmaya başlamışlardır.

Bununla birlikte yeni oluşturulan bu yapılanma bir taraftan taşra teşkilatının şekillenmesini ve güçlenmesini sağlarken diğer taraftan da bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Öncelikle Osmanlı bürokrasisinde ağır bir kırtasiyecilik yükü ortaya çıkmıştır. Yöneticiler sancak, kaza ve nâhiyelerle ilgili yapılacak en ufak bir düzenlemede Bâb-ı Âlî'den izin almak zorunda kalmışlardır. Diğer bir sorun ise bu idârî teşkilatta görev alacak nitelikte okuma yazma bilen kişi bulmada yaşanan sıkıntıdır. Bu durumu nâhiye yöneticileri seviyesinde görmek mümkündür. Nitekim Bâb-ı Âlî tarafından 1878 senesinde Kürtün Nâhiyesi'ne müdür olarak atanan Şerif Efendi'nin okuma yazma bilip bilmediği konusunda Trabzon Valiliği'ne araştırma yapılması için yazı yazıldığı görülmektedir.¹⁷²

Taşrada özellikle kaza ve nâhiye meclislerinde görev alacak okuma yazma bilen memur bulunamadığı için bir kişi birden fazla görevi üstlenmek zorunda kalmıştır. Örneğin, 1894 senesinde Şiran Kazası'nda Tâhir Ağa Bidâyet Mahkemesi'nde, Nâfia Komisyonu'nunda ve Maârif Komisyonu'nda a'zâ iken, Tudor Ağa Nâfia Komisyonu, Zirâât Bankası ve Belediye Meclisi'nde görev almıştır.¹⁷³ Gümüşhane Sancağı'nda görev yapan idareciler şunlardır:

---

¹⁷¹ Kırmızı, a.g.e, s. 31.

¹⁷² BOA, DH. MKT, No: 1324/85.

¹⁷³ TVS 1894, s. 659-661.

1.3.1. Mutasarrıf:

Mutasarrıflar, valilerin vilâyetlerde yerine getirmekle sorumlu oldukları vazifeleri sancak idaresine üstlenen görevlilerdir. Bu anlamda mesuliyetleri valinin mesuliyetleriyle aynıydı. Bununla birlikte mutasarrıflar validen alacakları emir ve talimatları yerine getirmekle görevliydi. Bu nedenle kanûnların tatbiki, memurların hareketlerinin kontrolü vazifeleri arasında yer alıyordu.¹⁷⁴ İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı'nda görev yapan mutasarrıflar şunlardır:

Tevfik Bey (1851-1852),¹⁷⁵ Tahir Ağa (1852-1854),¹⁷⁶ Abdülkerim Bey (1854-1855),¹⁷⁷ Mahmud Bey (1855-1856),¹⁷⁸ Şakir Bey (1856-1856),¹⁷⁹ Hüsnü Bey (1856-1860),¹⁸⁰ Ali Kasım Ağa (1860-1862),¹⁸¹ Baha Bey [1862-(?)],¹⁸² Vamık Efendi [(?) -1866],¹⁸³ Mehmed Bey (1867-1869),¹⁸⁴ Şükrü Bey (1869-1871),¹⁸⁵ Âlim Ağa (1871-1872),¹⁸⁶ Fikri Efendi (1872-1874),¹⁸⁷ Yusuf Ziya Paşa (1874-1874),¹⁸⁸ Mahmud Sena Paşa (1874-1875),¹⁸⁹ Hüseyin Rüştü Efendi (1875-1877),¹⁹⁰ Ali Rıza Efendi (1877-1880),¹⁹¹ Hasip Efendi (1880-1884),¹⁹² Mehmed Şakir Efendi (1884-1886),¹⁹³ Mustafa Paşa (1886-1887),¹⁹⁴ Faik Bey (1887-1889),¹⁹⁵ Yahya Tevfik Paşa (1889-1889),¹⁹⁶ Ahmed Rifat Efendi (1889-1892),¹⁹⁷ Mehmed Şevki Efendi (1892-1895),¹⁹⁸ Reşit Bey (1895-

¹⁷⁴ Sungur, a.g.m, s. 755-756.

¹⁷⁵ BOA, A. MKT. NZD, No: 52/24.

¹⁷⁶ BOA, İ. MVL, No: 233/8104.

¹⁷⁷ Abdülkerim Bey, Gümüşhane Maâdin-i Hümâyûn eski müdürüdür. BOA, TŞF, No: 17/6; BOA, A. MKT. UM, No: 241/91.

¹⁷⁸ BOA, TŞF, No: 17/6.

¹⁷⁹ Abdülkerim Bey'in vefat etmesi üzerine Gümüşhane Maâdin-i Hümâyûn Müdürü Şakir Bey vekâleten bu göreve atanmıştır. BOA, A. MKT. UM, No: 241/91; BOA, A. MKT. UM, No: 250/2.

¹⁸⁰ BOA, A. MKT. UM, No: 250/2.

¹⁸¹ BOA, A. DVN, No: 1256/24.

¹⁸² BOA, A. MKT. UM, No: 553/90.

¹⁸³ BOA, İ. MVL, No: 558/25070.

¹⁸⁴ BOA, A. MKT. MHM, No: 382/68.

¹⁸⁵ BOA, İ. ŞD, No: 23/595.

¹⁸⁶ TVS 1872, s. 131.

¹⁸⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 475/37; BOA, İ. DH, No: 658/45769.

¹⁸⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 475/37; BOA, İ. MMS, No: 48/2057.

¹⁸⁹ BOA, İ. DH, No: 688/47980; BOA, İ. ŞD, No: 30/1416.

¹⁹⁰ BOA, İ. ŞD, No: 30/1416.

¹⁹¹ TVS 1880, s. 185; BOA, İ. MMS, No: 57/2607.

¹⁹² TVS 1881, s. 179.

¹⁹³ BOA, DH. MKT, No: 1361/98; BOA, İ. DH, No:1003/79226.

¹⁹⁴ BOA, DH. MKT, No: 1361/98; BOA, DH. MKT, No: 1417/24.

¹⁹⁵ BOA, DH. MKT, No: 1428/7; BOA, DH. MKT, No: 1417/24, BOA, İ. DH, No:1028/81029; BOA, DH. MKT, No: 1627/12.

¹⁹⁶ BOA, DH. MKT, No: 1628/54.

¹⁹⁷ BOA, BEO, No: 36/2677; BOA, DH. MKT, No: 1641/61.

1896),¹⁹⁹ Cemal Bey (1896-1899),²⁰⁰ İbrahim Muhlis Bey (1899-1902),²⁰¹ Hüsnü Bey (1902-1903),²⁰² Hüsrev Bey (1903-1905),²⁰³ Mustafa Zihni Paşa (1905-1907),²⁰⁴ Tevfik Paşa (1907-1907),²⁰⁵ Mahmud Celaleddin Bey (1907-1908),²⁰⁶ Anastas Efendi (1908-1908),²⁰⁷ Ahmed Cemal Bey (1908-1909),²⁰⁸ İbrahim Havsa Efendi (1909-1910),²⁰⁹ Midhat Bey [(?) -1913],²¹⁰ Rüşdü Bey (1913-1914),²¹¹ Hilmi Bey (1914-1915),²¹² Abdülkadir Bey (1915-1916),²¹³ Yahya Sezai Bey (1918-1918),²¹⁴ Zöhrab Efendi [1918-(?)]'dir.²¹⁵

İncelediğimiz dönem içinde Gümüşhane Sancağı'na mutasarrıf olarak atanan kişi sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla 40'tır. Gümüşhane Sancağı'nda mutasarrıf olarak görev yapanların büyük çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte Anastas ve Zöhrab Efendi gibi Ermeni kökenli şahısların da mutasarrıflık yaptıkları görülmektedir. Gümüşhane mutasarrıfları arasında entelektüel ve kültürel birikimi üst düzey kişiler de bulunmaktadır. Örneğin 1890'larda Gümüşhane'ye gelen Kölnische Zeitung Muhabiri dönemin mutasarrıfının (Muhtemelen Ahmed Rıfat Efendi'den bahsetmektedir) Faust, Bellamy, Freiland, Xenopnou, Zole, Byron ve Heine gibi batının kalburüstü düşünürleri hakkında sohbet edilecek kadar aydın kişiliğe sahip olduğunu ifade etmektedir.²¹⁶

Gümüşhane Sancağı'na atanan mutasarrıfların ortalama görev süreleri 1,5 yıldır. Zaten ülke geneline bakıldığında da mutasarrıfların görev sürelerinin genel olarak uzun olmadığı görülmektedir. Bu durumun sebepleri devletin içinde bulunduğu siyasî çalkantı

---

¹⁹⁸ BOA, BEO, No: 36/2677.

¹⁹⁹ BOA, İ. DH, No: 1334/1313Z-16.

²⁰⁰ Cemal Bey, Beşinci Belediye Daîresi Müdürü iken bu göreve atanmıştır. BOA, DH. MKT, No: 2076/50; BOA, İ. DH, No: 1335/1314M-39.

²⁰¹ BOA, DH. MKT, No: 2558/110; BOA, İ. DH, No: 1370/1317B-46.

²⁰² BOA, İ. DH, No: 1395/1319Z-47; BOA, İ. DH, No: 1403/1320B-15.

²⁰³ BOA. YPRK. BŞK, No: 75/38.

²⁰⁴ BOA, İ. DH, No: 1438/1323Ş-32.

²⁰⁵ BOA, DH. MKT, No: 652/37.

²⁰⁶ BOA, DH. MKT, No: 652/37; BOA, DH. MKT, No: 2890/7; BOA, İ. DH, No: 1462/1325Z-44.

²⁰⁷ BOA, DH. MKT, No: 2613/45.

²⁰⁸ BOA, DH. EUM. VRK, No: 20/5; BOA, DH. MUİ, No: 9-2/36; BOA, DH. MKT, No: 2903/77.

²⁰⁹ BOA, DH. MTV, No: 1/24.

²¹⁰ BOA, İ. DH, No: 1500/1311L-06.

²¹¹ BOA, İ. DH, No: 1500/1311L-06.

²¹² BOA, İ. DH, No: 1509/1332L-12.

²¹³ BOA, İ. DH, No: 1512/1333R-23; BOA, DH. KMS, No: 36/34; BOA. DH. ŞFR, No: 68/58.

²¹⁴ BOA. DH. ŞFR, No: 90/139.

²¹⁵ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

²¹⁶ Alkan, Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane, s. 92.

ve istikrarsızlığın artması, merkeze gelen şikâyetler ve idarecilerin görevlerindeki suistimalleridir. Bu nedenle mutasarrıfların görev yaptıkları bölgelerde şikâyetlere ve suistimallere meydan vermemeleri için sık sık yerleri değiştirilmiştir. Bâb-ı Âlî'nin mutasarrıfların yerlerini sık değiştirmesine rağmen yine de mutasarrıflarla ilgili şikâyetlerin önünün alınamadığı görülmektedir. Örneğin, 1918 senesinde Gümüşhane halkı ve özellikle Ermeniler, Ermeni kökenli mutasarrıf Zöhrab Efendi'yi haksızlık ve suistimal yaptıklarından dolayı Bâb-ı Âlî'ye şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet üzerine Bâb-ı Âlî mutasarrıf hakkında inceleme başlatmış ve yapılan tahkikat sonunda mutasarrıfın pek saygıdeğer bir kimse olduğu kararına varılmıştır.²¹⁷

Mutasarrıfların bölgenin önde gelen aileleriyle ters düşmeleri de zaman zaman şikâyetlere neden olmuştur. Nitekim 1892 senesinde Gümüşhane Mutasarrıfı'nın bölgenin önde gelen ailelerinden Kadirbeyzâdelerle sürtüşmesi üzerine bu aile memurlara ve halka kötü muamele yaptığı gerekçesiyle mutasarrıfı Bâb-ı Âlî'ye şikâyet etmiştir. Bu durum üzerine Bâb-ı Âlî olay hakkında inceleme başlatmıştır. Mutasarrıfın bu aileyle olan sürtüşmesine mani olacağı düşüncesiyle mutasarrıfın da isteği üzerine 2 ay süreyle İstanbul'a çağırılmıştır. Ayrıca Bâb-ı Âlî hem mutasarrıfın yokluğu süresince vekâlet etmek ve hem de bu konu hakkında tarafsız tahkikat yapmak üzere Trabzon Vilâyeti İdare Meclisi a'zâsından bir zatın Gümüşhane'ye gönderilmesine karar vermiştir.²¹⁸

1.3.2. Kaymakam:

1864 ve 1871 tarihlerinde yayınlanan vilâyet nizamnâmeleriyle birlikte kazaların başına kaymakamlar tayin edilmeye başlandı. Dâhiliye Nezâreti'nin taşra teşkilatı mensupları içinden atanan profesyonel memurlar olan kaymakamlar doğrudan Dâhiliye Nezâreti'ne bağlıydılar.²¹⁹ Atanma ve diğer özlük işleri de bu nezâret tarafından yapılırdı. Bununla birlikte kaymakamların valilere karşı sorumlulukları vardı. Valilere kaymakamları azletme yetkisi verilmişti. Bu nedenle bağımsız olarak önemli kararlar alıp yürütme yetkileri sınırlıydı.²²⁰

---

²¹⁷ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

²¹⁸ BOA, BEO, No: 1/20; BOA, BEO, No: 13/99.

²¹⁹ Kırmızı, a.g.e, s. 31.

²²⁰ Çadırcı, a.g.e, s. 236.

Kaymakam kaza meclisine başkanlık yaparak kazayı yönetirdi. Meclislerde görüşülüp kabul edilen zirâât, nâfia, yol ve vergi işleri gibi konulardaki dilek ve teklifleri uygulamakla görevliydi. Bu konularda sorumlu olduğu üst makam ise mutasarrıftı.²²¹ Gümüşhane Sancağı'na bağlı kazalarda görev yapan kaymakamlar tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

Torul Kazası'nda: Osman Bey (1852-1853),²²² Mehmed Ağa (1853-1853),²²³ Osman Bey [1853-(?)],²²⁴ Ali Ağa [(?)-1860], Hayrettin Bey (1860-1860),²²⁵ Mustafa Ağa (1860-1862),²²⁶ Mehmed Ağa [1862-(?)],²²⁷ Osman Efendi (1869-1869),²²⁸ Numan Efendi (1869-1870),²²⁹ Halim Ağa (1870-1871),²³⁰ Mustafa Ağa (1871-1874),²³¹ Hüseyin Bey (1874-1876),²³² Şemsi Efendi (1876-1879),²³³ Osman Efendi (1879-1881),²³⁴ Nafiz Efendi (1881-1883),²³⁵ Hafız Ali Efendi (1883-1883),²³⁶ Mustafa Efendi (1883-1888),²³⁷ Mehmed Reşit Paşa (1888-1888),²³⁸ İbrahim Ethem Efendi (1888-1889),²³⁹ Mehmed Reşat Efendi (1889-1891),²⁴⁰ Mehmed Ziver Efendi (1891-1893),²⁴¹ Ahmed Rıza Bey (1893-1894),²⁴² Mehmed Şefik Bey (1894-1897),²⁴³ Mustafa Sabri Bey (1897-1898),²⁴⁴ Veli Sabri Efendi (1898-1905),²⁴⁵ İbrahim Halil Efendi (1905-1908),²⁴⁶ Mahmud Celaledin Efendi [(1908-?)],²⁴⁷ İsmail Hakkı Efendi [1918-(?)].²⁴⁸

²²¹ Yolalıcı, a.g.e, s. 20.

²²² BOA, A. MKT. NZD, No: 65/85.

²²³ BOA, A. MKT. NZD, No: 65/85.

²²⁴ BOA, A. MKT. NZD, No: 75/39.

²²⁵ BOA, A. MKT. UM, No: 383/16.

²²⁶ BOA, A. MKT. MVL, No: 144/94; BOA, İ. MVL, No: 432/19006.

²²⁷ BOA, A. MKT. MVL, No: 145/44; BOA, A. MKT. MVL, No: 144/94.

²²⁸ TVS 1869, s. 125.

²²⁹ TVS 1870, s. 123.

²³⁰ TVS 1871, s. 135.

²³¹ TVS 1872, s. 137.

²³² TVS 1875, s. 209.

²³³ TVS 1877, s. 143.

²³⁴ TVS 1880, s. 191.

²³⁵ BOA, İ. DH, No: 875/69873.

²³⁶ BOA, İ. DH, No: 875/69873.

²³⁷ BOA, İ. DH, No: 899/71516.

²³⁸ Vekâleten atanmıştır. BOA, DH. MKT, No: 1544/89.

²³⁹ BOA, DH. MKT, No: 1538/57.

²⁴⁰ BOA, DH. MKT, No: 1594/50.

²⁴¹ BOA, İ. DH, No: 1215/95160; BOA, İ. DH, No: 1308/1311Ra-48.

²⁴² BOA, İ. DH, No: 1308/1311Ra-48; BOA, İ. DH, No: 1322/1312Za-35.

²⁴³ BOA, İ. DH, No: 1322/1312Za-35.

²⁴⁴ BOA, İ. DH, No: 1347/1315M-38.

²⁴⁵ BOA, İ. DH, No: 1359/1316B-36; BOA, İ. DH, No: 1447/1324B-01.

²⁴⁶ BOA, DH. MKT, No: 1012/39.

²⁴⁷ BOA, DH. MKT, No: 1263/37.

Kelkit Kazası'nda: Ahmed Bey (1849-1850),²⁴⁹ İbrahim Bey [1850-(?)],²⁵⁰ Necip Bey [(?) -1853],²⁵¹ Behçet Bey [(1853-(?))],²⁵² Ahmed Bey [(?) -1855],²⁵³ Abdi Ağa (1855-1856),²⁵⁴ Hacı Ali Efendi (1856-1857),²⁵⁵ Ahmed Bey (1857-1860),²⁵⁶ İzzet Ağa (1860-1861),²⁵⁷ Şakir Bey (1861-1862),²⁵⁸ Mustafa Ağa [1862-(?)],²⁵⁹ Tayyar Bey (1869-1869),²⁶⁰ Pertev Efendi (1869-1872),²⁶¹ İbrahim Efendi (1872-1874),²⁶² İzzet Bey (1874-1875),²⁶³ Mustafa Asım Efendi (1875-1876),²⁶⁴ Muhammed Nazif Efendi (1876-1880),²⁶⁵ Ahmed Hakkı Efendi (1880-1888),²⁶⁶ İbrahim Lütfi Efendi (1888-1891),²⁶⁷ Mehmed Rüştü Bey (1891-1893),²⁶⁸ Mehmed Bey [1891-(?)],²⁶⁹ Mehmed Ziver Efendi (1894-1895),²⁷⁰ İshak Hakkı Efendi (1895-1895),²⁷¹ Ali İhsan Bey (1895-1896),²⁷² Mustafa Sabri Bey (1896-1897),²⁷³ Rıfat Bey (1897-1897),²⁷⁴ Osman Nuri Bey (1897-1898),²⁷⁵ Hasan Tahsin Efendi (1898-1900),²⁷⁶ Abdullah Nuri Efendi (1900-1903),²⁷⁷ Mahmud Celaledin Efendi (1903-1908),²⁷⁸ İbrahim Halil Efendi (1908-1909),²⁷⁹ Recep Efendi [1909-(?)],²⁸⁰ Asım Bey [1918-(?)].²⁸¹

---

²⁴⁸ BOA, İ. DÜİT, No: 46/86.

²⁴⁹ BOA, A. MKT. MVL, No: 70/80; BOA, İ. DH, No: 196/11127.

²⁵⁰ BOA, A. MKT. NZD, No: 24/58.

²⁵¹ BOA, A. AMD, No: 45/45.

²⁵² BOA, A. AMD, No: 45/45.

²⁵³ BOA, A. MKT. MVL, No: 70/80.

²⁵⁴ BOA, A. MKT. MVL, No: 70/80.

²⁵⁵ BOA, A. MKT. MVL, No: 91/35.

²⁵⁶ BOA, A. MKT. MVL, No: 123/63.

²⁵⁷ BOA, A. MKT. MVL, No: 123/63.

²⁵⁸ BOA, A. MKT. MVL, No: 145/34.

²⁵⁹ Şakir Bey Tercüme Odası halifelerindendir. BOA, A. MKT. MVL, No: 138/73; BOA, A. MKT. MVL, No: 145/34.

²⁶⁰ TVS 1869, s. 127.

²⁶¹ TVS 1870, s. 125.

²⁶² TVS 1873, s. 129.

²⁶³ TVS 1875, s. 211.

²⁶⁴ TVS 1876, s. 207.

²⁶⁵ TVS 1877, s. 145.

²⁶⁶ BOA, İ. DH, No: 1098/86077.

²⁶⁷ BOA, İ. DH, No: 1098/86077; BOA, İ. DH, No: 1222/95638.

²⁶⁸ BOA, İ. DH, No: 1222/95638; BOA, İ. DH, No: 1232/96466.

²⁶⁹ BOA, DH. MKT, No: 1860/7.

²⁷⁰ BOA, İ. DH, No: 1318/1312C-43.

²⁷¹ BOA, İ. DH, No: 1323/1312Z-51; BOA, İ. DH, No: 1323/1312Z-51.

²⁷² BOA, İ. DH, No: 1329/1313C-33.

²⁷³ BOA, İ. DH, No: 1347/1315M-38.

²⁷⁴ BOA, İ. DH, No: 1350/1315Ca-27.

²⁷⁵ BOA, İ. DH, No: 1350/1315Ca-27; BOA, İ. DH, No: 1358/1316C-19.

²⁷⁶ BOA, İ. DH, No: 1358/1316Ca-35; BOA, İ. DH, No: 1374/1318M-15.

²⁷⁷ BOA, İ. DH, No: 1375/1318S-18.

²⁷⁸ TVS 1903, s. 879.

²⁷⁹ BOA, DH. MKT, No: 1263/37.

²⁸⁰ BOA, DH. MUI, No: 15-2/27.

²⁸¹ BOA, İ. DÜİT, No: 47/22.

Şiran Kazası'nda: Mehmed Bey [(?)-1851],²⁸² Mehmed Efendi [1851-(?)],²⁸³ Mahmud Ağa (1855-?),²⁸⁴ Said Ağa [(?)-(?)],²⁸⁵ Selim Ağa [1858-(?)],²⁸⁶ Mahmud Ağa (1859-1859),²⁸⁷ Esad Ağa (1859-1861),²⁸⁸ Osman Efendi [1861-(?)],²⁸⁹ Hüseyin Hüsnü Efendi [1861-(?)],²⁹⁰ Mustafa Bey (1868-1870),²⁹¹ Hafız Hıfzı Efendi²⁹² (1870-1871), Şakir Efendi (1871-1872),²⁹³ Ömer Lütfü Efendi (1872-1874),²⁹⁴ İsmail Hakkı Efendi (1874-1875),²⁹⁵ Hacı Ahmed Ağa (1875-1876),²⁹⁶ Vasfı Efendi (1876-1877),²⁹⁷ Emin Efendi (1879-1880),²⁹⁸ Mustafa Hulusi Efendi [(?)-1887],²⁹⁹ İbrahim Lütfü Efendi (1887-1888),³⁰⁰ Ahmed Hakkı Efendi (1888-1889),³⁰¹ Mehmed Rüşdü Bey (1889-1889),³⁰² İbrahim Lütfü Efendi (1891-1892),³⁰³ Mehmed Ali Efendi [1892-(?)],³⁰⁴ Ali Rıza Efendi (1893-1903),³⁰⁵ Ali Fehmi Efendi (1904-1906),³⁰⁶ Mehmed Halid Efendi (1906-1909),³⁰⁷ Abdülfettah Efendi (1909-1909),³⁰⁸ Mehmed Muin Efendi [1909-(?)],³⁰⁹ Mustafa Fazıl Bey [(?)-1918],³¹⁰ Şakir Efendi [1918-(?)].³¹¹

İncelediğimiz dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla Torul Kazası'nda 28, Kelkit Kazası'nda 33 ve Şiran Kazası'nda 30 kaymakam görev yapmıştır. Gümüşhane Sancağı

²⁸² BOA, A. MKT. NZD, No: 31/37.

²⁸³ BOA, A. MKT. NZD, No: 31/37.

²⁸⁴ BOA, A. MKT. MVL, No: 72/78.

²⁸⁵ BOA, HR. MKT, No: 274/61.

²⁸⁶ BOA, HR. MKT, No: 274/61.

²⁸⁷ BOA, A. MKT. MVL, No. 106/24.

²⁸⁸ BOA, A. MKT. UM, No: 349/59.

²⁸⁹ BOA, A. MKT. MVL, No: 129/57.

²⁹⁰ Hüseyin Hüsnü Efendi vekâleten atanmıştır. BOA, A. MKT. UM, No: 126/6.

²⁹¹ Bu tarihte Şiran, 1869 tarihli Trabzon Vilâyet Salnamesi'nde Kelkit Kazası'nın nâhiyesi olarak kayıtlıdır. Mustafa Bey, bu tarihte Şiran Nâhiye Müdürü olarak görev yapmaktadır. TVS 1869, s. 127.

²⁹² TVS 1871, s. 139.

²⁹³ TVS 1872, s. 141.

²⁹⁴ TVS 1873, s. 131.

²⁹⁵ TVS 1875, s. 213.

²⁹⁶ TVS 1876, s. 209.

²⁹⁷ TVS 1877, s. 147.

²⁹⁸ TVS 1880, s. 195.

²⁹⁹ BOA, DH. MKT, No: 1445/31.

³⁰⁰ BOA, İ. DH, No: 1098/86077.

³⁰¹ BOA, İ. DH, No: 1098/86077.

³⁰² BOA, İ. DH, No:1222/95638.

³⁰³ TVS 1892, s. 589.

³⁰⁴ BOA, DH. MKT, No: 1953/44.

³⁰⁵ BOA, DH. MKT, No: 305/43.

³⁰⁶ BOA, DH. MKT, No: 846/5.

³⁰⁷ BOA, DH. MKT, No: 1132/12.

³⁰⁸ BOA, DH. MKT, No: 2722/56.

³⁰⁹ BOA, DH. MKT, No: 2792/64.

³¹⁰ BOA, İ. DUİT, No: 46/95.

³¹¹ BOA, İ. DUİT, No: 46/120.

kazalarında görev yapan kaymakamlara baktığımızda ortalama görev sürelerinin 2 yıl olduğu görülmektedir. Bu durumun en önemli sebebi Bâb-1 Âlînin uyguladığı politikadır. Bâb-1 Âlî taşrada görev yapan yöneticilerin suistimal ve haksızlık yapmalarını önlemek amacıyla kaymakamların yerlerini sık sık değiştirmiştir.

Nitekim ülkenin her tarafında olduğu gibi Gümüşhane Sancağı'nda da yaşanan sıkıntılar Bâb-1 Âlî'nin bu konuda ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Gümüşhane Sancağı'nda görev yapan kaymakamlar farklı bir coğrafyadan geldikleri, bölgeyi ve bölge halkını çok iyi tanımadıkları için zaman zaman maiyetindeki memurlarıyla bazen de halkla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durumla ilgili Bâb-1 Âlîye yapılan çok sayıda şikâyet bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı yöneticilerin görev yerlerini beğenmemeleri de bu sık görev değişikliğinde önemli bir etken olmuştur. Nitekim görev yerini beğenmeyen bazı kaymakamlar ya hastalıklarını ve özel durumlarını bahane ederek görev yerlerine gitmemiş ya da atandıktan kısa süre sonra becayış yapma yolunu tercih etmişlerdir. Gümüşhane Sancağı kazaları arasında en sık yaşanan görev değişikliği şekli becayış yoluyla yapılan değişikliktir. Becayış yapan kaymakamlar öncelikle Gümüşhane kazaları arasında bazı durumlarda da çevre vilâyetlerdeki kazalarda görev yapan meslektaşlarıyla becayış yapmışlardır.

Bu durum, yönetimde istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Bölgeye atanan kaymakamlar enerjilerini ve mesailerini bölge insanıyla kaynaşmak ve kazanın sorunlarını halletmek için harcamak yerine kısa süre içinde bölgeden gitmenin hesaplarını yaptıkları için bölge insanıyla sık sık sorunlar yaşamışlardır. Bâb-1 Âlî bu olumsuzluğu önlemek için bazen görevlerinde başarılı olan bazı kaymakamların rütbelerini yükselterek ödüllendirmiş, bazen de mutasarrıflığa yükseltmiştir. Örneğin, Şiran Kaymakamı Ali Rıza Efendi'nin yaptığı başarılı hizmetlerinden dolayı sahip olduğu rabia rütbesi saliseye yükseltilmiştir. 1903-1904 yılları arasında Kelkit Kazası'nda kaymakamlık yapan Mahmud Celaledin Bey de başarılı yönetiminden dolayı 1907 senesinde Gümüşhane mutasarrıfı olarak atanmıştır.

1.3.3. Nâhiye Müdürü:

1871 Vilâyet Nizamnâmesi her nâhiyeye bir müdür atanması ve nâhiye meclisi oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Nizamnâmeye göre, nâhiye müdürü, bağlı köyler ihtiyar

heyeti üyelerinden en çok dörder kişinin katılmasıyla oluşturulacak nâhiye meclisine danışarak yönetim işlerini yerine getirecekti. Özellikle yasa ve yönetmeliklerin, emir ve fermanların bölge halkına duyurulması, ölüm, doğum, arâzî anlaşmazlıkları ile ilgili olarak muhtarlar tarafından kendisine ulaştırılan bilgi ve şikâyetleri, kaza kaymakamlarına ileterek gerekli işlemlerin yapılmasını sağlamak başlıca görevleri arasında yer alıyordu. Ayrıca nâhiye müdürleri muhtar ve ihtiyar heyetleriyle ilgili şikâyetleri de araştırarak kaymakama ileteceklerdi. Kısacası nâhiye müdürleri, hükümet ile halk arasında eski dönemde â'yânların yaptıkları aracılık işini yüklenmiş olacaklardı.³¹² Gümüşhane Sancağı dâhilinde bulunan nâhiyelerde görev yapan nâhiye müdürleri şunlardır:

Kovans Nâhiyesi'nde: İzzet Ağa [(?) -1851],³¹³ Mehmed Ağa [1851-(?)],³¹⁴ İbrahim Bey [(?) -1859],³¹⁵ Hafız Efendi [1859-(?)],³¹⁶ Mustafa Bey [(?) -1860],³¹⁷ Ahmed Revnak Bey (1860-1861),³¹⁸ Mustafa Ağa (1869-1870),³¹⁹ Reşit Bey (1870-1871),³²⁰ Hacı Ahmed Ağa (1871-1873),³²¹ Hasan Efendi (1873-1874),³²² Yusuf Efendi (1874-1877),³²³ Feyzullah Efendi (1880-1881),³²⁴ Ahmed Fehmi Efendi [1881-(?)],³²⁵ Ferhat Ağa [1888-(?)],³²⁶ Mahmud Faik Efendi [(?) -1891],³²⁷ Mehmed Maşuk Efendi (1891-1894),³²⁸ Mehmed Emin Efendi [1894-(1895)],³²⁹ Hasan Behçet Efendi (1895-1898),³³⁰ Ahmed Tevfik Efendi (1898-1900),³³¹ İbrahim Ethem Efendi (1900-1907),³³² Bahri Bey (1907-1907),³³³ İbrahim Hakkı Efendi [1907-(?)],³³⁴ Ahmed Hamdi Efendi [(?) -1909].³³⁵

³¹² Çadırcı, a.g.e, s. 253.

³¹³ BOA, A. MKT. MVL, No: 48/10.

³¹⁴ BOA, A. MKT. MVL, No: 48/10.

³¹⁵ BOA, A. MKT. MVL, No: 111/12.

³¹⁶ BOA, A. MKT. MVL, No: 111/12.

³¹⁷ BOA, A. MKT. MVL, No: 123/63.

³¹⁸ Vekâleten atanmıştır. BOA, A. MKT. MVL, No: 123/63.

³¹⁹ TVS 1869, s. 121.

³²⁰ TVS 1871, s. 131.

³²¹ TVS 1872, s. 133.

³²² TVS 1874, s. 127.

³²³ TVS 1875, s. 205.

³²⁴ TVS 1880, s. 191.

³²⁵ TVS 1881, s. 185.

³²⁶ TVS 1888, s. 659.

³²⁷ TVS 1892, s. 573; BOA, DH. MKT, No: 1865/89.

³²⁸ BOA, DH. MKT, No: 200/4.

³²⁹ BOA, DH. MKT, No: 200/4.

³³⁰ BOA, DH. MKT, No: 329/42.

³³¹ TVS 1898, s. 649.

³³² BOA, DH. MKT, No: 2297/124.

³³³ Vekâleten atanmıştır. BOA, DH. MKT, No: 1138/90.

³³⁴ Trabzon Vilâyeti Evrak Kâlemi Kâtibi olup vekâleten atanmıştır. BOA, DH. MKT, No: 1176/68.

³³⁵ BOA, DH. MKT, No: 2770/49.

Yağmurdere Nâhiyesi'nde: Mustafa Efendi (1856-1858),³³⁶ Esad Ağa (1858-1859),³³⁷ Şakir Ağa (1859-1860),³³⁸ Ahmed Fazıl Efendi (1860-1861),³³⁹ Nazif Ağa (1869-1870),³⁴⁰ Behram Ağa (1870-1871),³⁴¹ Ahmed Hilmi Efendi (1871-1874),³⁴² Tahir Efendi (1874-1876),³⁴³ Muhammed Efendi (1876-1877),³⁴⁴ Ferhat Ağa (1880-1888),³⁴⁵ Mehmed Ağa [1888-(?)],³⁴⁶ Hüseyin Hüsnü Efendi (1890-1892),³⁴⁷ İsmet Efendi (1893-1894),³⁴⁸ Mustafa Ağa (1894-1895),³⁴⁹ Kemal Efendi [(1895-(?))],³⁵⁰ İsmail Bey [(?) -1898],³⁵¹ İbrahim Ağa (1898-1900),³⁵² Pertev Efendi (1903-1904),³⁵³ Celal Efendi (1904-1905),³⁵⁴ Mehmed Behimet Efendi [(?) -1909],³⁵⁵ Osman Zeki Bey [1909-(?)].³⁵⁶

Kürtün Nâhiyesi'nde: Reşid Bey (1852-1853),³⁵⁷ Mehmed Nuri Ağa (1853-1855),³⁵⁸ Mustafa Ağa [1855-(?)],³⁵⁹ Mehmed Bey [(?) -1858],³⁶⁰ Selim Ağa (1858-1859),³⁶¹ Esad Ağa [1859-(?)],³⁶² Mustafa Ağa (1861-1862),³⁶³ Mehmed Emin Ağa [1862-(?)],³⁶⁴ Hayreddin Efendi (1869-1870),³⁶⁵ Yunus Ağa (1870-1871),³⁶⁶ Ali Ağa (1871-1873),³⁶⁷ Hacı Ahmed Ağa (1873-1874),³⁶⁸ Hasan Ağa (1874-1876),³⁶⁹ Emin Efendi

³³⁶ BOA, A. MKT. UM, No: 231/98.

³³⁷ BOA, A. MKT. MVL, No: 111/12.

³³⁸ BOA, A. MKT. MVL, No: 111/12; BOA, A. MKT. MVL, No: 123/63.

³³⁹ Vekâleten atanmıştır. BOA, A. MKT. MVL, No: 123/63.

³⁴⁰ TVS 1869, s. 121.

³⁴¹ TVS 1870, s. 121.

³⁴² TVS 1871, s. 131.

³⁴³ TVS 1875, s. 205.

³⁴⁴ TVS 1876, s. 201.

³⁴⁵ BOA, DH. MKT, No: 1717/100.

³⁴⁶ TVS 1888, s. 661.

³⁴⁷ BOA, DH. MKT, No: 1717/100.

³⁴⁸ BOA, DH. MKT, No: 2049/1.

³⁴⁹ Vekâleten atanmıştır. TVS 1894, s. 577.

³⁵⁰ BOA, DH. MKT, No: 355/64.

³⁵¹ BOA, DH. MKT, No: 2112/82.

³⁵² TVS 1898, s. 649.

³⁵³ TVS 1903, s. 869.

³⁵⁴ BOA, DH. MKT, No: 825/16; BOA, DH. MKT, No: 956/23.

³⁵⁵ BOA, DH. MKT, No: 2757/96.

³⁵⁶ BOA, DH. MKT, No: 2754/96.

³⁵⁷ BOA, A. MKT. NZD, No: 75/39; BOA, A. MKT. MVL, No: 70/80.

³⁵⁸ BOA, A. MKT. UM, No: 129/24.

³⁵⁹ BOA, A. MKT. MVL, No: 70/80.

³⁶⁰ BOA, A. MKT. UM, No: 275/84.

³⁶¹ BOA, A. MKT. MVL, No: 111/12.

³⁶² BOA, A. MKT. MVL, No: 111/12.

³⁶³ BOA, A. MKT. MVL, No: 144/2.

³⁶⁴ BOA, A. MKT. MVL, No: 144/2.

³⁶⁵ TVS 1869, s. 125.

³⁶⁶ TVS 1870, s. 123.

³⁶⁷ TVS 1871, s. 135.

³⁶⁸ TVS 1874, s. 131.

³⁶⁹ TVS 1875, s. 209.

(1876-1877),³⁷⁰ Kemal Efendi [(?) -1878],³⁷¹ Şerif Efendi [1878-(?)],³⁷² İbrahim Lütfi Efendi [(1882-(?))],³⁷³ İsmet Efendi [(?) -1887],³⁷⁴ Vahid Efendi [1887-(?)],³⁷⁵ Mahmud Efendi [1888-(?)],³⁷⁶ Salih Efendi [(?) -1890],³⁷⁷ Maşuk Efendi (1890-1891),³⁷⁸ Mahmud Efendi (1891-1895),³⁷⁹ İsmet Efendi [1895-(?)],³⁸⁰ İbrahim Ethem Efendi [1898-(?)],³⁸¹ Alaybeyzâde Cemal Efendi (1899-1900),³⁸² Hasan Behçet Efendi (1900-1901),³⁸³ İsmail Efendi (1901-1903),³⁸⁴ Celal Bey (1903-1904),³⁸⁵ Pertev Bey (1904-1908),³⁸⁶ Ali Rıza Efendi [1908-(?)].³⁸⁷

İncelediğimiz dönemde Kovans Nâhiyesi'nde 23, Yağmurdere Nâhiyesi'nde 21 ve Kürtün Nâhiyesi'nde 31'dir. Nâhiyelerde görev yapan müdürlerin görev süreleri kaymakamlarinkinden daha uzundur. Başlangıçta nâhiye halkının önde gelenleri arasından atanan nâhiye müdürleri taşra teşkilatının oturması ve devletin merkezileşmesine paralel olarak zamanla İstanbul'dan atanmaya başlamışlardır. Bu durum da kazalarda olduğu gibi nâhiyelerde de bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bazı nâhiye müdürlerinin keyfi uygulamaları halkın şikâyetlerine neden olmuştur. Nâhiyelerde görev yapan nâhiye müdürlerinin keyfi uygulamalarıyla ilgili Trabzon Valiliği'ne yapılan çok sayıda şikâyet bulunmaktadır. Örneğin, 1891 senesinde Tekke Köyü'nden Mollaoğlu İbrahim Efendi, Kovans Nâhiyesi müdürünü ahır, samanlık ve eşyalarını kasten yaktığı gerekçesiyle şikâyet etmiştir. İbrahim Efendi bu konudaki şikâyetinden bir sonuç alamayınca bu kez Bâb-ı Âlî'ye telgraf çekerek adaletin sağlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî, Trabzon Vilâyeti'ne yazı yazarak konunun araştırılmasını istemiştir.³⁸⁸ Yapılan şikâyetleri dikkate alan Bâb-ı Âlî yapılan tahkikatlarda suçlu bulunduğu müdürleri cezalandırmaktan

³⁷⁰ TVS 1876, s. 205.

³⁷¹ BOA, DH. MKT, No: 1324/85.

³⁷² TVS 1880, s. 193.

³⁷³ Uğur Üçüncü, **İkinci TBMM'de Bir Muhalifin Portresi Kadirbeyzâde Zeki Bey**, Konya 2001, s. 15.

³⁷⁴ BOA, DH. MKT, No: 1443/33.

³⁷⁵ BOA, DH. MKT, No: 1443/33.

³⁷⁶ TVS 1888, s. 663.

³⁷⁷ BOA, DH. MKT, No: 1717/100.

³⁷⁸ BOA, DH. MKT, No: 1717/100.

³⁷⁹ BOA, DH. MKT, No: 1865/89.

³⁸⁰ BOA, DH. MKT, No: 355/64.

³⁸¹ TVS 1898, s. 655.

³⁸² BOA, DH. MKT, No: 2158/62.

³⁸³ BOA, DH. MKT, No: 2310/23; BOA, DH. MKT, No: 2558/105.

³⁸⁴ BOA, DH. MKT, No: 2558/105.

³⁸⁵ TVS 1903, s. 873.

³⁸⁶ BOA, DH. MKT, No: 825/16; BOA, DH. MKT, No: 1233/15.

³⁸⁷ BOA, DH. MKT, No: 1233/15.

³⁸⁸ BOA, DH. MKT, No: 155/16.

kaçınmamıştır. Örneğin, Gümüşhane'ye bağlı Kovans Nâhiyesi Müdürü Maşuk Efendi'nin, ahlaksızlığı ve uyumsuzluğu nedeniyle yapılan şikâyetleri dikkate alan Bâb-ı Âlî bu müdürü görevden almıştır.³⁸⁹

1.3.4. Belediye Başkanı:

1867 tarihinde yayınlanan talimatnameye göre vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu her şehirde bir belediye teşkilatının kurulmasının zorunlu kılınması üzerine Gümüşhane Sancağı'na bağlı kaza ve nâhiyelerde de belediye teşkilatları oluşturulmaya başlandı. Nizamnâmenin yayınlanmasıyla birlikte tüm yurttaki olduğu gibi 1869 senesinde Gümüşhane'de³⁹⁰, 1870 senesinde Kelkit'te³⁹¹, 1876 senesinde Torul'da³⁹² ve 1894 senesinde Şiran'da³⁹³ belediye teşkilatı kuruldu.³⁹⁴ Ancak bu belediyelerin amblemlerinde kuruluş tarihleri Gümüşhane Belediyesi'nin 1871, Torul Belediyesi'nin 1882, Kelkit Belediyesi'nin 1875 ve Şiran Belediyesi'nin 1877 olarak ifade edilmektedir. Salnamelerde geçen bilgilere bakıldığında bu belediyelerin amblemlerinde yer alan tarihlerin yanlış olduğu görülmektedir.

Ancak bu tarihlerde kurulan belediyelerin teşkilatları çok zayıftır ve maddi kaynakları çok kısıtlıdır. Örneğin Torul Belediyesi'nde sadece bir başkan, bir a'zâ ve bir kâtip bulunmaktayken, yıllık geliri 300-400 lira olan Gümüşhane Belediyesi ise şehrin temizliği için gerekli hizmeti sunmak bir yana çalışanlarının ücretlerini bile ödemekte zorlanmaktadır.³⁹⁵

Kaza İdare Meclislerinin belediyelerin kurulması kararını almasıyla birlikte belediye meclis üyeleri ve belediye reisleri belirlenmeye başlamıştır.³⁹⁶ Gümüşhane

³⁸⁹ BOA, DH. MKT, No: 2023/57.

³⁹⁰ İlk kurulduğu sene Belediye Başkanı Hafız Mustafa Efendi olan Gümüşhane Belediyesi'nde İsmail Efendi, Behram Ağa, İgnad Ağa ve Kirkor Ağa aza olarak Mehmed Efendi kâtip olarak görev almışlardır. TVS 1869, s. 121.

³⁹¹ İlk kurulduğu sene Belediye Başkanı Mikdatbeyzâde Hasan Efendi olan Kelkit Belediyesi'nde Beşbeyzâde İyoş Ağa, Ömerbeyzâde Mehmed Bey, Musahocazâde Mehmed Efendi, Nekriyoş Ağa ve Artin Ağa aza olarak İsmail Efendi kâtip olarak görev almışlardır. TVS 1870, s. 125.

³⁹² İlk kurulduğu sene Torul Belediyesi'nin Belediye Başkanı Hüseyin Bey, azası Hasan Efendi ve kâtibi de Hasan Bey'dir. TVS 1876, s. 205.

³⁹³ İlk kurulduğu sene Belediye Başkanı Lütfullah Bey olan Şiran Belediyesi'nde Halit Efendi, Burhan Bey, İzzet Efendi ve Tudor Ağa aza görev almışlardır. TVS 1894, s. 593.

³⁹⁴ TVS 1869, s. 121; TVS 1876, s. 205; TVS 1870, s. 125; TVS 1894, s. 661.

³⁹⁵ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 320-321.

³⁹⁶ Ortaylı, a.g.e, s. 176.

Sancağı ve kazalarında görev yapan belediye reislerinin isimleri ve görev yaptıkları seneler şöyledir:

Gümüşhane Kazası'nda: Hafız Mustafa Efendi (1869-1871),³⁹⁷ Hafız Ahmed Efendi (1871-1873),³⁹⁸ Numan Efendi (1873-1875),³⁹⁹ Hacı Derviş Efendi (1875-1877),⁴⁰⁰ Ömer Ağa [1880-(?)],⁴⁰¹ Şükrü Efendi (1888-1890),⁴⁰² Deli Mehmed Efendi (1890-1894),⁴⁰³ Yanko Efendi [1894-(?)],⁴⁰⁴ Refet Efendi (1898-1900),⁴⁰⁵ Bekir Sami Bey [(1900-1903)-(1910-1914)],⁴⁰⁶ Raif Efendi (1903-1904),⁴⁰⁷ Ali Fuat Efendi [(?)-(?)].⁴⁰⁸

Kelkit Kazası'nda: Mikdatbeyzâde Hasan Efendi (1870-1871),⁴⁰⁹ Paşabekirzâde Abuş Ağa (1871-1877),⁴¹⁰ Ahmed Efendi [1880-(?)],⁴¹¹ Ömer Bey (1892-1894),⁴¹² Ziya Bey (1898-1900),⁴¹³ Ağa Bey (1900-1903),⁴¹⁴ Ziya Bey (1903-1904).⁴¹⁵

Şiran Kazası'nda: Lütfullah Bey (1894-1898),⁴¹⁶ Mehmed Bey (1898-1900),⁴¹⁷ Lütfullah Bey (1900-1904).⁴¹⁸

Torul Kazası'nda: Hüseyin Bey (1876-1877),⁴¹⁹ Hasan Efendi (1880-1888)⁴²⁰, Hacı Mihail Efendi (1888-1892),⁴²¹ Hüseyin Ağa (1892-1904).⁴²²

İncelediğimiz dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla Gümüşhane Belediyesi'nde 12 kişi belediye başkanlığı görevi yapmıştır. Bunlardan 11'i Müslüman 1'i gayr-i

---

³⁹⁷ TVS 1869, s. 121.

³⁹⁸ TVS 1871, s. 131.

³⁹⁹ TVS 1874, s. 127.

⁴⁰⁰ TVS 1876, s. 201.

⁴⁰¹ TVS 1880, s. 187.

⁴⁰² TVS 1888, s. 653.

⁴⁰³ TVS 1892, s. 569.

⁴⁰⁴ TVS 1894, s. 573.

⁴⁰⁵ TVS 1898, s. 647.

⁴⁰⁶ TVS 1900, s. 465; Üçüncü, a.g.e, s. 16.

⁴⁰⁷ TVS 1903, s. 867.

⁴⁰⁸ BOA. DH. ŞFR, No: 83/19.

⁴⁰⁹ TVS 1870, s. 125.

⁴¹⁰ TVS 1872, s. 139.

⁴¹¹ TVS 1880, s. 195.

⁴¹² TVS 1892, s. 585.

⁴¹³ TVS 1898, s. 655.

⁴¹⁴ TVS 1900, s. 473.

⁴¹⁵ TVS 1903, s. 883.

⁴¹⁶ TVS 1894, s. 593.

⁴¹⁷ TVS 1898, s. 651.

⁴¹⁸ TVS 1900, s. 477.

⁴¹⁹ TVS 1876, s. 205.

⁴²⁰ TVS 1880, s. 193.

⁴²¹ TVS 1888, s. 661.

⁴²² TVS 1892, s. 581.

müslim'dir. Kelkit Kazası'nda 8, Şiran Kazası'nda 3 ve Torul Kazası'nda 4 kişi belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Gümüşhane Belediyesi'nde başkan her zaman Müslüman olmasına karşın ilerleyen yıllarda a'zâların çoğunun gayr-i müslim Ermenilerden (6 azânın 2'si Müslüman 4'ü gayr-i müslim) olduğu görülmektedir. Kelkit Belediyesi'nde ve Şiran Belediyesi'nde durum farklıdır. A'zâların çoğunluğunu Müslümanlar (4 a'zânın 3'ü Müslüman, 1'i gayr-i müslim) oluşturmaktadır.

1.4. SİYASİ TEMSİLCİLER

XIX. yüzyılın ilk üç çeyreğinde demokratikleşme hareketinin hazırlayıcısı olarak kabul edebileceğimiz bir dizi hareket ve yönetim toplumda yer almıştır. Bütün bu gelişmeler batı kurumlarının, değerlerinin topluma yerleştirilmesini sağlamıştır.⁴²³ Sened-i ittifak ve Tanzimatla başlayan süreç Meşrutiyetin ilanı ile birlikte halkın temsil gücünün tanınmasını beraberinde getirmiştir. Böylece Osmanlı devlet adamları meşrutiyet fikrini benimsemeye başlamışlardır.⁴²⁴

Osmanlı Devleti'nin politik, ekonomik ve kültürel ilerlemesine yönelik çabaları içeren siyasal eylemleri oluşturan ideolojik koşullar ise 1860'lı yılların başında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bundan sonra meşrutiyet düşüncesi Osmanlı aydınları tarafından daha da benimsenerek meşrutiyetin ilan edilmesine yönelik çabalar hız kazanmıştır. Osmanlı aydınları ve bazı devlet adamlarının çabaları sonucu 1876 tarihinde Meşrutiyet ilan edilmiştir.

1.4.1. I. Meşrutiyet Dönemi

23 Aralık 1876'da Meşrutiyet ilan edildikten sonra Kanûn-ı Esâsî adı verilen bir anayasa hazırlanarak Meclis-i Umûmî oluşturulmasına karar verildi. Meclis-i Umûmî'nin oluşturulmasına karar verilmesine rağmen henüz bir seçim yasası oluşturulmamıştı. Ülkenin ise, seçim yasasının oluşturulması için yeterli zamanı bulunmadığından komisyon, Meclis-i Umûmî'nin oluşturulmasına dair "*Ta'limât-ı Muvakkate*" adıyla geçici bir yasa hazırladı. Buna göre; Meclis-i Umûmî 2 meclisten oluşacaktı. Bunlardan biri Meclis-i Meb'ûsân adını taşıyacak ve üyeleri halk tarafından seçilecekti. 120 üyeden oluşacak Meclis-i Meb'ûsân'ın görevi; şeriat kurallarına uygun, ülkenin ve milletin gerçek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kanûnları, tüzükleri tartışmak, devletin gelir ve gider dengesini incelemek, bütçe uygulamalarına nezâret etmektir. Meclis-i Umûmî'nin diğer meclisini ise Meclis-i Âyân oluşturuyordu. Üyeleri devlet memurları arasından seçilecek olan Meclis-i Â'yân'ın görevi Meclis-i Meb'ûsân'da kararlaştırılan yasaları tekrar incelemektir. Bu meclis, kabul, red ya da değiştirme haklarına sahip olacaktır.⁴²⁵

⁴²³ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara 1999, s. 17.

⁴²⁴ Çavdar, a.g.e, s. 23.

⁴²⁵ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, Ankara 2006, C. I, s. 73.

İlk toplantısını 20 Mart 1877'de yapan Meclis-i Meb'ûsân'a Gümüşhane Sancağı'nın bağlı bulunduğu Trabzon Vilâyeti'ni temsilen Meclis-i Meb'ûsân'a Ali Efendi (I. Dönem), Yorgaki Karvonidi Efendi (I. Dönem), Hacı Emin Efendi (I. ve II. Dönem), Emin Hilmi Efendi (II. Dönem) ve Ohannes Kürekyan Efendi (II. Dönem) mebus olarak katıldılar.⁴²⁶ Bu meclis bir dönem çalıştıktan sonra 14 Şubat 1878'de kapatıldı.⁴²⁷ Böylece I. Meşrutiyet Dönemi sona erdi.

1.4.2. II. Meşrutiyet Dönemi

Meclis-i Meb'ûsân'ın kapatılması ve Kanûn-ı Esâsînin rafa kaldırılması ile II. Abdülhamit'in otoriter bir rejim kurarak yetkiyi tamamen kendi eline geçirmesi ülkede aydınlar tarafından muhalefetle karşılandı. Bunun üzerine ülke genelinde örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başını çektiği muhalefet hareketi 24 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamit'e meşrutiyeti tekrar ilan ettirdi. Meşrutiyet ilan edildikten hemen sonra 83 maddeden oluşan bir seçim yasası kabul edildi. Yapılan görüşmelerden sonra 25.000 ile 75.000 arası erkek nüfusa sahip olan sancaklardan birer mebus seçilmesi kararlaştırıldı.⁴²⁸

Seçimler tamamlandıktan sonra 17 Şubat 1909 tarihinde çalışmalarına başlayan meclis zaman zaman kesintilere uğramakla birlikte 18 Mayıs 1920 tarihine kadar toplam 4 dönem faaliyet yürüttü. Ancak çalışmamız 1918 yılı sonuna kadar olan zaman dilimini kapsadığı için mecliste 3 dönem boyunca faaliyet gösteren mebusları ve çalışmalarını esas alacağız. I. Dönemin başladığı 17 Şubat 1909 tarihinden III. Dönemin sonu olan 21 Aralık 1918 tarihi arasında Gümüşhane Sancağı'nı temsilen toplam 3 mebus mecliste görev aldı. Bu mebuslar İbrahim Lütfi Paşa (I. Dönem), Hayri Bey (I. ve II. Dönem), Hasan Fehmi Efendi (I, II, ve III. Dönem)'dir.⁴²⁹ Mebusların Meclis-i Meb'ûsân'daki faaliyetleri şöyledir:⁴³⁰

⁴²⁶ Güneş, a.g.e, C. II, s. 14-19.

⁴²⁷ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C. XIII, Ankara 2002, s. 168.

⁴²⁸ Güneş, a.g.e, C. I, s. 244.

⁴²⁹ Bununla birlikte Meclis-i Meb'ûsân III. Dönem Meclis tutanaklarına bakıldığında bu dönem mebusları arasında Hasan Fehmi Efendi'nin rastlanmadığı gibi bu mebusun herhangi bir faaliyetinden de bahsedilmemektedir. Ayrıca bu mebusun Meclis-i Meb'ûsân Başkanlığı'na Gümüşhane ile ilgili önerge verildiğine dair herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır.

⁴³⁰ Cumhuriyetin 75. Yılında Gümüşhane adlı kitapta Veysel Rıza'nın Osmanlı Meb'ûsân Meclisi'nde III. dönem mebusluk yaptığı ifade edilmektedir. Ancak Veysel Rıza Bey'in Özlük dosyasına bakıldığında Osmanlı Meb'ûsân Meclisi'nde görev yapmadığı TBMM'nin I. Döneminde Gümüşhane mebusluğu yaptığı görülmektedir. Trabzon Valiliği, **Cumhuriyetin 75. Yılında Gümüşhane**, Gümüşhane 1999, s. 60; **TBMM Arşivi**, Veysel Rıza Bey'in Mebus Özlük Dosyası; Ayrıca Meclis-i Meb'ûsân I. Dönem zabıt kayıtlarında İsmail Hakkı Bey Gümüşhane mebusu olarak görünmektedir. Ancak bu kayıt yanlış yazılmıştır.

İbrahim Lütfi Paşa: Abdülkadir Bey'in oğlu olan İbrahim Lütfi Paşa, 1853'te Gümüşhane'de dünyaya geldi. "*Hususî*" okulda eğitimini tamamladı. 1871 senesinde 19 yaşındayken Gümüşhane Arâzî Kalemî'nde memuriyete başladı. Burada bir süre çalıştıktan sonra Kastamonu Merkez, Çankırı Karacaviran, Gümüşhane Kürtün nâhiyelerinde müdürlük, Diyadin, Şiran, Kelkit, Ünye, Pasinler, Tercan, Tirebolu, Bergama ve Gazze kaymakamlığı görevlerinde bulundu. 1907 senesinde ise Ergani Mutasarrıflığı'na atandı. Bu görevleri sırasında üçüncü sınıf kaymakamlık, emir-ül ümeralık, mirimiranlık payeleriyle taltif edilerek paşa ünvanı aldı.⁴³¹ Meclis-i Meb'ûsân'ın I. Dönemi'nde 23 oy ile Gümüşhane'den mebus seçilerek 2 Aralık 1908 tarihinde mazbatasını aldı.⁴³² Gümüşhane mebusları arasında devleti ilgilendiren umûmî konularda görüş beyan eden ve tartışmalara katılan en aktif mebus İbrahim Lütfi Paşa'dır. Lütfi Paşa, Meclis-i Meb'ûsân'da görev yaptığı süre içerisinde malî ve ekonomik, memur sorunları, askerî konular, bayındırlık ve sosyal konular gibi devletin umûmî meseleleriyle ilgili birçok konuda meclisteki tartışmalara katılarak fikirlerini beyan etmiştir. Mebusluktan sonra emekliye ayrılan İbrahim Lütfi Paşa kalan ömrünü İstanbul'da devam ettirmiş ve 1937 senesinde vefat etmiştir.⁴³³

Bu dönemde Meclis-i Meb'ûsân'da görüşülen konular arasında en ilginç ve Gümüşhane'yi de ilgilendiren Çester Projesi'dir. Bölgedeki madenlerin teminat gösterilmesiyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde demiryolu yapımıyla ilgili bir proje olan Çester Projesi'ne İbrahim Lütfi Paşa taraftar değildir. İbrahim Lütfi Paşa demiryolunun bölge için çok önemli olduğunu kabul etmekle birlikte bölgede bulunan madenlerin de karşılık gösterilmesinin burada 400 seneden beri madencilikle uğraşan halkın mağduriyetine neden olacağını savunmuştur. Bu konuyla ilgili mecliste yapılan tartışmalarda söz alarak bu projenin uygulanması durumunda bölgede geçimini

---

<http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa> (02 Şubat 2012) İsmail Hakkı Bey'in Mebus Özlük Dosyası incelendiğinde İsmail Hakkı Bey'in Gümölcine mebusu olduğu açıkça görülmektedir. **TBMM Arşivi**, İsmail Bey'in Mebus Özlük Dosyası.

⁴³¹ Üçüncü, a.g.e, s. 15.

⁴³² **TBMM Arşivi**, İbrahim Lütfi Paşa'nın Mebus Özlük Dosyası. Not: Zabıt Cerîdelerinde İbrahim Lütfi Paşa'nın adı değişik şekillerde geçmektedir. Örneğin Zabıt Cerîdeleri'nin farklı ciltlerinde İbrahim Lütfi Efendi, İbrahim Lütfi Paşa, İsmail Lütfi Efendi, Lütfi Paşa, şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Zabıt Cerîdelerinde geçen bu isimlerin hepsi 1. Dönem Gümüşhane mebusu olarak geçmektedir. Bir dönemde Gümüşhane Sancağı'ndan bu kadar fazla mebus seçilmiş olamayacağına göre adı geçen bu isimlerin hepsinin İbrahim Lütfi Paşa'ya ait olması kuvvetle muhtemeldir. **TBMM Arşivi**, İbrahim Lütfi Paşa'nın Mebus Özlük Dosyası.

⁴³³ Necmettin Hıra, **Hatıraların Işığı Altında Kadırbeyoğlu Zeki Bey'in Çalışmaları (1919-1927)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006, s. 141.

madencilikten sağlayan 30-40 bin kişinin işsiz kalacağını ifade etmiştir. Bu projeyi gerçekleştirecek şirketin bölgede çıkarılan madenleri yurt dışına çıkarmayıp bölgede işlemeyi kabul etmesi halinde burada yaşayan halkın işsiz kalmasının önüne geçileceğini söylemiştir. Bunun için de meclise bir önerge vererek müzakere edilmesi için encümene gönderilmesini istemiştir.⁴³⁴

30 Ocak 1909 tarihli İkdâm Gazetesi'nde Surre Emini Hacı Galip Bey'in yolsuzluk yaptığı, verilen aidatların suistimal edildiği için hacıların pek çoğunun Medine'yi ziyaret etmekten vazgeçtiği ve Surre Alayı'yla giden hacıların susuz, perişan bir şekilde ibadetlerini yapmaya çalıştıkları yönünde haber yayınlanması üzerine İbrahim Lütü Efendi Meclis Başkanlığı'na değişik zamanlarda 3 adet önerge vermiştir. Bu önergelerde Mekke Surre Eminleri tarafından gönderilen aidatın çok öncelerden hazırlanan bir deftere dayandığı ancak bu defterin günün ihtiyaçlarına cevap veremediği için tekrar Evkaf Nezâreti tarafından yetkili kişilerden oluşturulacak bir heyet tarafından yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kutsal emanetlerin yetkili ve güvenilir kişiler tarafından korunmasının ve gidiş dönüşlerin demiryoluyla yapılmasının daha uygun olacağını savunmuştur. İkdâm Gazetesi'nde yer alan haberler nedeniyle de Hacı Galip Bey hakkında bir soruşturma başlatılmasını, emanetlerin taşınması sırasında meydana gelen yolsuzlukların ve sıhhiye memurlarının hacılara kötü davranmasının önlenmesini istemiştir.⁴³⁵

Hayri Bey: Mısırlı zâde Hayri Bey, 1857'de Gümüşhane'de dünyaya geldi. Eğitimini medresede tamamladı. Mahkeme üyeliği ve I. Şube Kâtipliği görevlerinde bulundu. 2 Aralık 1908'de 23 oy alarak Gümüşhane'den mebus seçildi.⁴³⁶ Hayri Bey, Meclis-i Meb'ûsân'da I. ve II. Dönem mebusluk yaptı. Mecliste bulunduğu süre içinde Seçim Heyeti, Memurların Tayini ve Devlet Bütçesi'yle ilgili umûmî konularda düşüncelerini beyan etti. Ayrıca Meclis-i Meb'ûsân Başkanlığı'na Gümüşhane'nin sorunlarıyla ilgili biri Hasan Fehmi Efendi'yle birlikte olmak üzere toplam 3 adet önerge verdi. Hayri Bey'in Meclis Başkanlığı'na verdiği bu önergelere aşağıda değineceğiz.

⁴³⁴ **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 19, s. 33.

⁴³⁵ **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 41, s. 304, 306; **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 1, Birleşim 26, s. 583; **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 5, Birleşim 95, s. 396.

⁴³⁶ **TBMM Arşivi**, Hayri Bey'in Mebus Özlük Dosyası.

Hasan Fehmi Efendi: 1879 senesinde Gümüşhane’de doğan Kadirbeyzâde Hasan Fehmi Efendi 17 Eylül 1961 tarihinde vefat etti. Ekonomi ve maliye eğitimi aldı. III. Dönem mebusluk görevine 66 oyla seçilerek 14 Nisan 1914 tarihinde mazbatasını aldı.⁴³⁷ Osmanlı Meb’ûsân Meclisi’nde I., II. ve III. dönem mebusluk görevinin yanı sıra Cumhuriyet döneminde Mâliyye ve Zirâât Vekilliği görevlerinde bulundu. Millî Mücadele döneminde Batı Cephesi’nde görev yaptı. TBMM’de I. dönem Kavanin-i Mâliyye encümeni reisliği, Büyük Millet Meclisi I. ve II. Reis vekilliği, Kırmızı, Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası sahibi olan Hasan Fehmi Efendi evli ve 2 çocuk babasıydı.⁴³⁸ Soyadı kanûnunun ilanından sonra Ataç soyadını aldı.⁴³⁹

Meclis-i Meb’ûsân’da bulunduğu süre içinde 1909 senesi Mart ve Nisan maaşları ile Nisan ve Mayıs masraflarına ait Geçici Bütçe görüşmelerinde söz aldı. Geçici bütçe görüşmeleri sırasında kanûn tasarısının 3. maddesinde çift maaş alan memurların maaşlarından birinin iptalini istemiştir. Bu tartışmalarda Hasan Fehmi Efendi küçük memurların mağdur olmaması için yüksek maaşlarının esas alınması yönünde fikir beyan etmiştir. Ayrıca ulemaya ait memuriyetlerin önemli olduğu için bu durumun ayrıca değerlendirilmesini tavsiye etmiştir. Çünkü bazı kişiler hocalıktan dolayı 3000-4000 kuruş maaş almaktaydılar. Bu maaş esas alındığı için kendilerine 300 kuruş zam yapılmıştır. Müderris maaşı dikkate alınmış olursa bu kişilere 1.000 kuruş maaş verilmesi gerekecektir. Ancak kanûnla bu kişilerin ya müderrislik maaşını ya da diğerini almaları karar verilmektedir. Bu maaşlardan birinin kaldırılması durumunda 300 lira iptal edileceğinden bunun adaletsizliğe neden olacağını belirtmiştir.⁴⁴⁰

Hasan Fehmi Efendi, ayrıca Hayri Beyle birlikte Gümüşhane’de meydana gelen yağışlar nedeniyle selden zarar gören fakir halka yardım yapılması için önerge vermiştir.⁴⁴¹ Gümüşhane ile ilgili verilen bu önergeye aşağıda değineceğiz.

1.4.3. Gümüşhane Mebuslarının Gümüşhane İle İlgili Verdikleri Önergeler:

Gümüşhane mebusları II. Meşrutiyet Dönemi boyunca mecliste ülke sorunlarıyla ilgili düşüncelerini ifade ederken bir taraftan da Gümüşhane’nin sorunlarını zaman zaman

⁴³⁷ TBMM Arşivi, Hasan Fehmi Efendi’nin Mebus Özlük Dosyası.

⁴³⁸ Feridun Keşir, TBMM Albümü 1920-2010, C. I, Ankara 2010, s. 31.

⁴³⁹ Cumhuriyetin 75. Yılında Gümüşhane, s. 60.

⁴⁴⁰ Meclis-i Meb’ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 3, Birleşim 73, s. 466.

⁴⁴¹ Meclis-i Meb’ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 46, s. 615.

önergeler vererek meclise taşımışlardır. Meclis-i Meb'ûsân'da Gümüşhane'yi temsil eden mebuslar bu dönemde meclise Gümüşhane ile ilgili toplam 5 önerge sunmuşlardır. Bu önergelerin 3'ünü Hayri Bey, 1'ini İbrahim Lütü Paşa, 1'ini de Hayri Bey ile Hüseyin Efendi ortak önerge şeklinde vermişlerdir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Gümüşhane ile ilgili Meclis Başkanlığı'na sunular önergeler şunlardır:

1- "Torul Kazası'nın Kürtün Nâhiyesi yolları hakkında"⁴⁴²

Bu önerge 18 Şubat 1910 tarihinde Hayri Bey tarafından Meclis Başkanlığı'na verilmiştir. Hayri Bey verdiği bu önergede Kürtün Nâhiyesi'nin coğrafyası ve havası itibarıyla memleketin nadir bölgelerinden biri olduğunu, 64 kilogram kadar yükü olan bir katırı ancak 3 adam kuyruğundan, kulağından, yularından tutarak 6 saat uzaklıktaki sahil bölgesine selâmetle ulaştırabildiğini, yol olmadığından ve asayiş sağlanamadığından birçok ölümlerin meydana geldiğini ifade etmektedir. Asayiş sağlanamadığı için Kürtün Nâhiyesi halkının çocuklarıyla birlikte sahil bölgelerine göç ederek senenin 9 ayını sahillerde sefaletle geçirdiklerini ve hayatlarını kaybettiklerini söylemektedir. Bu nedenle biran önce Kürtün Yolu'nun yapılmasını talep etmiştir. Bölge halkının yardım etmeyi taahhüt ettiğini de belirten Hayri Bey, yol yapımında çalışacak 6.000 amele ve barut alımında kullanılmak üzere keşif bedeli olan 25.000 kuruşun verilmesi için konunun Nâfia Nezâreti'ne havale edilmesini istemiştir. Hayri Bey'in verdiği bu önerge mecliste görüşüldükten sonra Nâfia Nezâreti'ne havale edilmiştir.

2- "Gümüşhane Sancağı'nda bir böcekخانه açılması ile 2 öğretmenin tayini hakkında"⁴⁴³

Hayri Bey, 26 Şubat 1910 tarihinde Meclis-i Meb'ûsân Başkanlığı'na verdiği bu önergede 30 sene önce Gümüşhane ahalisi tarafından ipek böceği tutularak tesadüf eseri alacağa uygun şekilde 3,2 gramına 7,7 kilogram koza alındığını ifade etmektedir. Ancak ondan sonra tutulan tohumların çürük olmasından ve eğitici bulunmamasından dolayı bölge halkının 30 seneden beri zarar ettiğini ve halkın fakirlik içine düştüğünü belirtmektedir. Bu durumun önüne geçilmesi ve kayıpların telafisi için Gümüşhane'ye bir

⁴⁴² Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 45, s. 455.

⁴⁴³ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 3, Birleşim 51, s. 3, 4.

böcekthane inşa edilerek üzere 2 öğretmeninin tayin edilmesi gerektiğini belirten Hayri Bey bu hususun Orman Nezâreti'ne havale edilmesini istemiştir. Hayri Bey'in verdiği bu önerge mecliste kabul edilerek Zirâât, Orman ve Maâdin Nezâreti'ne havale edilmiştir.

3- *“Trabzon-Erzurum Yolu'ndaki karakolların takviye edilerek posta soygunlarına son verilmesi ve yolcuların güvenliğinin sağlanması hakkında”*⁴⁴⁴

Hayri Bey'in 22 Şubat 1909 tarihinde Meclis Başkanlığı'na sunduğu bu önergesinde Trabzon'dan-Erzurum yönüne işlemekte olan postanın 10 sene zarfında iki defa eşkiyâ tarafından vurularak para ve resmî evrakın gasp edildiğini, bu yüzden devletin hazinesinin birkaç bin lira zarara uğratıldığını, defalarca jandarma ve posta arabaların katledildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle postanın bu gibi tehlikeden muhafazası için bekçilerin karakollarının güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Zigana Dağı, Köse, Sipikör ve Vavuk karakollarında postanın geçirilmesiyle görevli askerlerin güvenliği sağlamakta yetersiz kaldıklarını mahallî hükümetler defalarca haber verdikleri halde eskisi gibi dörder beşer askerle tehlikeye maruz kaldıklarını söylemektedir. Yaz mevsiminin yaklaştığını belirten Hayri Bey, üçüncü bir olaya meydan verilmemesi için belirtilen 6 karakol süvarilerine 10'ar askerinin daha ilave edilmesini istemektedir. Böylece hem postanın, hem yolun güvenliği sağlanmış olacaktır. Bu durumun Zabtiye Nezâreti tarafından dikkate alınması için verdiği müzekkerenin Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilmesini istemiştir. Ancak Hayri bey'in verdiği bu önerge mecliste görüşüldükten sonra değerlendirmeye alınmamıştır.

4- *“Gümüşhane'de meydana gelen sellerden zarar gören fakir halka hükümet tarafından ilk olarak 2.000 lira yardım yapılması hakkında”*⁴⁴⁵

Hayri Bey ve Hasan Fehmi Efendi'nin⁴⁴⁶ 3 Ağustos 1912 tarihinde Meclis Başkanlığı'na sundukları önergede Gümüşhane Kasabası'na ceviz tanesi büyüklüğünde yağın dolu nedeniyle meydana gelen sellerin yetiştirilen ürünlere binlerce lira zarar

⁴⁴⁴ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 1, Birleşim 33, s. 771.

⁴⁴⁵ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, 2. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 46, s. 615.

⁴⁴⁶ Mısırlızâde Hayri Bey bu dönemde meclise Hüseyin Efendi ile birlikte Gümüşhane'de meydana gelen sellerle ilgili önerge verdiği belirtilse de muhtemelen Hüseyin Efendi denilen şahıs Hasan Fehmi Efendi'dir. Çünkü bu dönem Gümüşhane mebusları arasında Hüseyin Efendi ismine rastlanmamaktadır.

verdiğini, kasabada ve bağlarda çok sayıda evin büyük oranda hasara uğradığını ve bunun sonucu olarak da birçok ailenin evsiz kaldığını haber aldıklarını belirtmişlerdir. Bunun için hükümetin açıkta kalan ve yardıma muhtaç olan fakir halka 2.000 liranın harcanmasına izin verilmesini isteyerek verdikleri önerenin hükümete havale edilmesini teklif etmişlerdir. Hayri Bey ve Hüseyin Efendi'nin verdikleri bu önerge Meclis-i Meb'ûsân'da kabul edilerek hükümete havale edilmiştir.

5- *“Günlük yiyeceğini karşılayamayan Gümüşhane Sancağı halkı için Dâhiliye Nâzırı'nın hane başına 500 kuruş dağıtılacağını beyan etmesine rağmen hiçbir yardım yapılmadığı hakkında”*⁴⁴⁷

Bu önerge 24 Şubat 1909 tarihinde İbrahim Lütfi Efendi tarafından verilmiştir. İbrahim Lütfi Efendi verdiği önergede Gümüşhane Sancağı'nda yapılan incelemeler sonucu 12.000 hanede 50.000 nüfusun günlük yiyeceklerini temin etmekten aciz olduğunu ve bu halkın en az 100.000 kile hububata ihtiyacı bulunduğunu belirtmektedir. Dâhiliye Nâzırı tarafından Meclis-i Meb'ûsân huzurunda halka bu yardımın gönderileceğinin vaat edildiğini, her haneye 500'er kuruş dağıtılmaması durumunda ahalinin göç etmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade ederek buna karşı biran önce tedbir alınmasını istemektedir. Ancak İbrahim Lütfi Efendi'nin verdiği bu önerge mütalaaya alınmamıştır.

---

⁴⁴⁷ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 34, s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GÜMÜŞHANE SANCAĞI'NIN İKTİSADİ YAPISI

2.1. MADENLER VE MADEN İŞLETMECİLİĞİ

2.1.1. Madenler

2.1.1.1. Gümüşhane Çevresinde Çıkarılan Madenler:

Madenlerin varlığı veya yokluğu, azlığı veya çokluğu tarihin her devrinde toplumların refah düzeyini yakından ilgilendirmiştir. Çok yaygın kullanım alanına sahip olan bu yeraltı zenginliğine sahip olmayan devletler veya milletler, madenlere ulaşmanın yollarını aramışlar, bunun için savaşlar yapmışlar, mücadeleler etmişler ve antlaşmalar yapmışlardır.⁴⁴⁸ Madenler, tarihteki diğer devletler gibi toprakları maden açısından zengin olan Osmanlı Devleti için de önemli olmuştur. Osmanlı Devleti topraklarının maden açısından zengin olduğu jeolojik haritalarla tespit edilmemiş olsa da tarihten itibaren Anadolu'ya gelen seyyah ve coğrafyacılar bu toprakların maden açısından zengin olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁴⁹ Trabzon çevresindeki dağlarda bulunan altın madenleri ile Harşit ve Çoruh ırmaklarının havzalarındaki gümüş, çinko, kurşun ve demirle karışık bakır cevherleri Anadolu'nun önemli maden sahaları arasında yer almıştır.⁴⁵⁰ Bu coğrafyada yer alan Gümüşhane Bölgesi de tarih boyunca Anadolu'daki önemli maden bölgelerinden biri olmuştur.⁴⁵¹ Meşhur şairlerden Homer, şiirinin ikinci faslında Gümüşhane'yi "*gümüşün doğduğu yer*" olarak adlandırmıştır.⁴⁵² Gümüşhane'den geçen birçok Avrupalı seyyah da madenlerinin önemine binaen "*gümüşün evi*" ifadesini kullanmışlardır.⁴⁵³

---

⁴⁴⁸ Köse, a.g.m, s. 289.

⁴⁴⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara 1995, s. 455.

⁴⁵⁰ Reşat İzbrak, "Türkiye'de Madencilik", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. III, Sayı: 2, Ocak-Şubat 1945, s. 214.

⁴⁵¹ Sandwith, a.g.e, s. 35; Cuinet, a.g.e, s. 126.

⁴⁵² Abdülvahhap Hayri, **İktisadi Trabzon**, Hazırlayan: Melek Öksüz, Trabzon 2008, s. 53; Vital Cuinet de bu konuda "*Homer, II. Devcieme Rapsodie adlı kitabında buraları gümüşün ana vatanı olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle Gümüşhane isminin buradan geldiğini tahmin ediyorum.*" demektedir. Cuinet, a.g.e, s. 126.

⁴⁵³ Kinneir, a.g.e, s. 348; Joseph Wolff, **Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff**, London 1861, s. 534.

Gümüşhane Bölgesi'nde çıkarılan en önemli maden gümüş olmakla birlikte kurşun, bakır, alçı, çinko ve kömür bölgede çıkarılan madenler arasında yer almaktadır. Ayrıca bölgede çeşitli hastalıklara iyi gelen mineralli maden suları da bulunmaktadır. Gümüşhane Sancağı'nda çıkarılan madenler ve çıkarıldıkları mevkiiler şöyledir:

- Gümüşhane Kazası Hazine ve Kırkpavli Mevki'nde simli kurşun,
- Gümüşhane Kazası Canca Köyü'nde alçı,
- Gümüşhane Kazası Ilıca Mevki'nde simli kurşun,
- Gümüşhane Kazası Canca Köyü'nde alçı,
- Gümüşhane Kasabası Fillim adlı dağda kömür,⁴⁵⁴
- Torul Kazası Artil (Ertıl) Köyü'nde simli kurşun,
- Torul Kazası Krom Köyü'nde bakır,
- Torul Kazası Emruk Köyü'nde bakır ve simli kurşun,
- Torul Kazası Manastır Mevki'nde bakır,
- Torul Kazası Herek Mevki'nde bakır, simli kurşun,
- Torul Kazası Krom Köyü Çakırkuyu ve Murat Dağı mevkiilerinde simli kurşun,
- Torul Kazası Alacaçayır Mevki'nde bakır,
- Torul Kazası Gâvur Dağı'nda simli kurşun,
- Torul Kazası Gâvur Dağı'nda kömür,
- Torul Kazası Tepebaşı ve Zigana köylerinde simli kurşun,
- Torul Kazası Kırkese (Görükse) Köyü'nde simli kurşun ve bakır,
- Torul Kazası Şimera Köyü'nde bakır,
- Torul Kazası Teburk Deresi ve Kozhavra mevkiilerinde simli kurşun,
- Torul Kazası Zigana Köyü'nde simli kurşun,
- Torul Kazası Niveni Köyü'nde simli kurşun,
- Torul Kazası Çakırköy'de simli kurşun,
- Kürtün Nâhiyesi Şıhlar ve Fol Köyü ve Dere Mevki'nde bakır ve simli kurşun,
- Kürtün Nâhiyesi Emrik Mevki'nde simli kurşun,
- Kürtün Nâhiyesi Karaçukur Köyü'nde bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Gökçeköy'de simli kurşun ve bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Çaka Köyü'nde simli kurşun,
- Kürtün Nâhiyesi Tilkecik Köyü'nde bakır,

---

⁴⁵⁴ TVS 1892, s. 577-579.

- Kürtün Nâhiyesi Araköy'de bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Uğraca ve Silve köylerinde bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Şıhlar ve Kızılot mevkilerinde bakır ve kurşun,
- Kürtün Nâhiyesi Sığımlık Mevki'nde bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Tornuk Mevki'nde bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Dandı Mevki'nde bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Göyül? ve Çatak Mevki'nde bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Çayır Mevki'nde bakır, çinko ve simli kurşun,
- Kürtün Nâhiyesi Çayırçukur Mevki'nde simli kurşun ve bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Karak, Karaçukur ve Taşlık mevkilerinde bakır,
- Kürtün Nâhiyesi Kul Mevki'nde simli kurşun,
- Kürtün Nâhiyesi Çağır Köyü'nde simli kurşun,
- Kelkit Kazası Zengar Köyü'nde kurşun,
- Kelkit Kazası Perenk ve İsgah köylerinde simli kurşun,
- Şiran Kazası Tersun-u Ulya Köyü'nün Çorak Mevki'nde bakır,
- Şiran Kazası Şinik Köyü'nün Sağır Dağı'nda demir madeni bulunmaktaydı.

Bu madenler haricinde bölgede Kırknerdibanlı Mağarası'nda sarı, Kop Mevki'nde ve İndere'deki mağaralarda beyaz, Tekke Köyü'nde boz renkli sular ile Hazine mağarasında maden suyu çıkarılmaktadır. Bu suların bazıları insan sağlığına yararlı iken bazıları da değişik alanlarda kullanılmaktadır. Örneğin, Kırknerdibanlı mağarasından çıkan sarı renkli su insan vücudundaki harareten meydana gelen kaşıntı ve sivilceleri yok ederek cilt hastalıklarına iyi gelmektedir. Hazine Mağarasından çıkan su mide hastalıklarını ve kansızlığı iyileştirmektedir. Kop ve İndere'de bulunan mağaralardan çıkan beyaz sularla ıslatılan beyaz bezler mavimsi bir siyah renge dönüşmektedir. Tekke Köyü'ndeki boz renkli suda ise gazyağı bulunmaktadır.⁴⁵⁵

2.1.1.2. Maden Ocaklarının Durumu:

Özellikle XVI. yüzyılda altın çağını yaşayan bölgedeki maden ocağı işletmeleri bu dönemdeki kadar olmasa da XVIII. yüzyılın sonlarına kadar oldukça aktif şekilde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemden sonra ise üretim zamanla azalarak bölgedeki

---

⁴⁵⁵ TVS 1892, s. 577-579.

maden işletmeleri yavaş yavaş terk edilmeye başlandı.⁴⁵⁶ Bu durumun en önemli sebeplerinden biri bölgedeki maden işletmelerinin çağın teknolojisine ayak uyduramamaları olmuştur. Ryan, bu durumu Avustralya'daki maden ocağı kasabalarıyla karşılaştırarak “Çöp yığınları ve alüvyal atıklar nerededir. Istampaların kükremeleri yok, pompaların monoton su sesi yok. Ve bu yerde yeterli bir şantiye yok.” diyerek ifade etmektedir.⁴⁵⁷ Ryan'ın bu ifadeleri bölgedeki maden ocaklarının hala eskiten kalma ilkel tekniklerle yapılmaya devam ettiğini gayet iyi ifade etmektedir.

1850 yılında Trabzon-Erzurum Yolu'nun inşasını başlatmak üzere Trabzon'a gelen Ticâret Nâzırı İsmail Paşa Gümüşhane ve çevresindeki maden ocaklarının durumunu hazırladığı raporda şöyle belirtmiştir:

Tablo XI: Gümüşhane ve Çevresindeki Maden Ocaklarının Durumu

Kaza/ Nâhiye Adı	Maden Adı	Madenin Cinsi	Maden Ocağının Durumu
Gümüşhane	Hazine	Simli Kurşun	Mağarayı su basmış ve 60-70 yıldır terk edilmiştir.
	Kırkpavli	Altın, Gümüş	Mağara çökmüş ve uzun zamandır terk edilmiştir.
	Hulva	Bakır	Mağarayı su basmış ve terk edilmiştir.
	Abdal Dağı	Gümüş	Mağarayı su basmış ve çökük vaziyettedir. 50-60 senedir kullanılamaz durumdadır.
	Zankar	Gümüş	Götürü olarak işletilmektedir. Ancak bu ocağa özen gösterilmemektedir.
	Gümüşdağı	--	Mağarayı su basmış ve 80-100 senedir terk edilmiştir.
	Gâvurdağı	--	Mağarayı su basmış ve 80-100 senedir terk edilmiştir.
	Tenbeda	Gümüş	80-100 senedir terk edilmiş vaziyettedir.
	Zigana	--	Mağarayı su basmış ve terk edilmiştir.
Torul	Krom	Krom	Ocakta zehirli gaz olduğundan girilememektedir.
Kürtün	Kızılot	Bakır	Mağarayı su basmış ve terk edilmiştir.
	Oranca	Bakır	3-5 seneden beri kullanılamaz durumdadır.
	Taşlık	--	Mağarayı su basmış ve terk edilmiştir.

Kaynak: Abdullah Saydam, “Osmanlı Madenciligi ve XIX. Yüzyılın Ortalarında

Trabzon'daki Maden Ocakları”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi**

Dergisi, Sayı: 4, Samsun 1991, s. 262.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane Sancağı dâhilinde bilinen diğer maden ocakları ve bu ocakların durumu şöyledir. Gümüşhane Kazası'nda; Esad Ağa, Tekoğlan, Yeşilli, Büyük Mağara, Nerdbanlı, Kozancı, Su Yolu, Cedveful, Terazici, Circir,

⁴⁵⁶ Cuinet, a.g.e, s. 126.

⁴⁵⁷ Ryan, a.g.e, s. 319-320.

Kütehdalık, Abanikulu, Tebroker, Kokcas, Hasan Efendi, Ananya, Kazgancı, Halkend isimlerinde simli kurşun madeni ocakları bulunmaktaydı. Guras adlı mahalde ise kömür madeni ocağı vardı. Bu maden ocaklarından Helvalı, Kırkpavli, Hazine maden ocakları hariç diğer maden ocakları uzun süredir terk edilmiş ve çoğunun içleri suyla dolu olduklarından atıl bir vaziyetteydi.⁴⁵⁸ Ayrıca Gümüşhane Kasabası civarında bulunan gümüş madeni 1883 senesinde 99 sene müddetle bir şirkete verilmiş ve 10 sene kadar faaliyet göstermişti. Ancak daha sonra bu ocak imalat masraflarının artması, üretim zorlukları ve gümüş fiyatının son senelerde çok fazla düşmesinden dolayı terk edildi.⁴⁵⁹

Torul Kazası'nda Tepebaşı, Körkese, Artil Köyü, Karfur Dağı, Tepebaşı, Zigana, Zigana Köyü, Teburk Deresi ve Kozhavra isimli mevkilerde, Krom Köyü'nde Çakırkuyu ve Murat Dağı'nda, Tepebaşı ve Zigana köylerinde simli kurşun madeni, Alacaçayır ve Şimera köylerinde bakır madeni, Gâvur Dağı'nda kömür madeni ocakları vardı. Bunlardan Körkese Madeni hariç diğer ocaklar uzun süreden beri terk edilmiş vaziyetteydi. Önemli rezerve sahip Körkese Madeni işletilmesi için irâde-i seniyye çıkarılmadığı için kullanılamamaktaydı. 1880 senesinde Körkese Madeni de terk edilmiş ve kullanılamaz bir haldeydi.⁴⁶⁰ Daha sonra Osmanlı Devleti tebaasından Kongalidi Yorgi 1911 yılında Köstere Köyü'ndeki madeni işletme hakkını etti. Bölgedeki madenler için hazırlanan şartname ve mukavelenamelere bilahare ilaveler yapılarak buradaki madenler işletilmeye çalışıldı.⁴⁶¹

Kürtün Nâhiyesi'nde Eğrigar, Oburca ve Kandilöte, Elgül, Şeyhler (Şihlar) Köyü'nde Dere, Emrik, Folköy, Tilkicik, Araköy, Çağırköyü, Kökçeköy, Çaka Köyü ve Oyraca Kandilöte, Dereağzı ve Gaz maden ocakları bulunmaktaydı. Bu ocaklardan sadece Kandilöte Madeni kullanımda olup diğerleri terk edilmiş vaziyetteydi.⁴⁶² Ayrıca Karak ve Karaçukur isimlerinde bakır madeni, Kul ve Çağır Köyü'nde simli kurşun madeni ocakları bulunmaktaydı.⁴⁶³ Bu ocakların çoğu zengin cevherlere sahip iseler de gerektiği gibi işletilmediklerinden bazıları yıkılmış, bazıları da su basmış durumdaydı.⁴⁶⁴ Ancak bu

---

⁴⁵⁸ TVS, 1869, s. 181.

⁴⁵⁹ TVS 1903, s. 579.

⁴⁶⁰ TVS 1880, s. 307-309.

⁴⁶¹ Tozlu, a.g.e, s. 87.

⁴⁶² TVS 1869, s. 181.

⁴⁶³ TVS 1888, s. 159-160.

⁴⁶⁴ TVS 1880, s. 305-307.

ocaklardan Çaka Köyü'nde bulunan simli kurşun madeni ocağı Trabzonlu Tüccar Kabril'e verilmiş ise de o işletme konusunda herhangi bir teşebbüste bulunmamıştı.⁴⁶⁵

Kelkit Kazası'nın merkezi olan Çiftlik Kasabası'na 3 saat uzaklıkta Zengar Köyü'nde 112 metre uzunluğunda 1 adet kurşun madeni mevcuttu. 1870'lerde işletmesine talip olunan bu maden ocağı 1880'lerde işletilmeye başlanmış ve bu ocaktan senelik 1.800 kıyye (2.309 ton) kurşun çıkarılmaya başlanmıştı. Bu ocaktan çıkarılan kurşun Bayburt ve Erzurum tarafına satılmaktaydı.⁴⁶⁶ Ayrıca birisi Zengar Köyü'ne yarım saat mesâfede ve diğerleri de Perenk ve İsgah köylerinde ocakları terk edilmiş vaziyette simli kurşun madeni ocakları bulunmaktaydı.⁴⁶⁷

Şiran Kazası'na bağlı Tersun-ı Ulya Köyü'nün Çorak Mevki'nde bakır madeni, Şinik Köyü'nün Sağır Dağı'nda demir madeni ocağı bulunmaktaydı. Ancak bunlar da terk edilmiş durumdaydı.⁴⁶⁸

XIX. yüzyılın sonlarında Avrupalı bir şirket Gümüşhane madenlerini tekrar işletebilmek için girişimlerde bulunmuş, madenleri yeniden işletebilmek amacıyla bir taşkın sonucu nehir yakınlarındaki maden galerilerine dolan suları boşaltabilmek için bölgeye büyük pompalar getirmişti. Bu pompaları maden galerilerinde biriken suları tahliye etmek için kullanmış ve bunda da büyük başarı sağlamıştı. Ancak daha sonra maden ocaklarından istediği verimi alamayan bu şirkette çalışmalarına son verdi.⁴⁶⁹

2.1.1.3. Maden Arama Çalışmaları:

XVIII. yüzyıldan sonra maden ocaklarının işletilmesinde büyük çapta çözümlenmeye başlamasıyla devlet, bu çözümlenin önüne geçebilmek amacıyla Tanzimat'ın ilanından sonra çıkardığı nizamnâmelerle ve kanûnnâmelerle özel sektörün önünü açarak madencilik sektörünü tekrar canlandırmaya çalışmıştır.⁴⁷⁰ Bunun için 1842 yılında

⁴⁶⁵ TVS 1888, s. 160-161.

⁴⁶⁶ TVS 1871, s. 237-239.

⁴⁶⁷ TVS 1880, s. 309.

⁴⁶⁸ TVS 1880, s. 311.

⁴⁶⁹ Cuinet, a.g.e, s. 126.

⁴⁷⁰ Ahmet Çağatay, İbrahim Çopuroğlu, "Gümüşhane Kurşun-Çinko Yataklarının Mineralojisi", **Maden Teknik Arama Dergisi**, Sayı: 111, Ankara 1990, s. 62; Maden işletmelerinde yakıt olarak ağaç kömürü kullanılması, yüzyıllardan beri düzensiz ve bilgisizce harcanarak ocakların çevresindeki ormanların tüketilmesi, odun ve kömürün çok uzak yerlerden nakledilmeye çalışılması, yol yokluğu, can ve mal

Maâdin-i Hümayûn Meclisi kurmuş, 1858’de *Arâzî Kanûnnâmesi*, 1861 tarihinde de *Maâdin Nizamnâmesi* çıkarmıştır. 1887 tarihinden itibaren ise yabancılara 99 yıla kadar imtiyazlar verilmeye başlanmıştır.⁴⁷¹ Madencilik sektöründe atılan bu adımlar ve bu yüzyılda Avrupa’da gelişen sanayi için Osmanlı topraklarında bol miktarda maden olduğu yönündeki Avrupa’daki yaygın kanaat sonucunda ise kısa zamanda Anadolu toprakları maden işletmesi yapan yabancı müteşebbislerin akınına uğramaya başlamıştır. Bir taraftan maden arama ruhsatı alan girişimciler diğer taraftan Gümüşhane Sancağı’nda uzun yıllar aktif bir şekilde faaliyet gösteren ancak daha sonra kendi kaderine terk edilen madenlerin işletme ruhsatı almaya başlamışlardır.

Bu bağlamda Gümüşhane bölgesindeki madenlere ilgi duyan başta yabancı ve gayri-müslim olmak üzere çok sayıda girişimci bölgede maden arama ruhsatı almaya başlamıştır. Bu girişimciler Torul Kazası’nın Manastır Mevki’nde bakır madeni, Herek Mevki’nde bakır ve simli kurşun madenleri, Torul’un Kürtün Nâhiyesi Şeyhler (Şıhlar), Kızılot, Sığındık, Tornuk, Dandı, Göyül? ve Çatak mevkilerinde bakır madeni, Çayır Mevki’nde bakır, çinko, simli kurşun, Çayırçukur Mevki’nde simli kurşun ve bakır madeni arama ruhsatı aldılar.⁴⁷²

Gümüşhane bölgesinde ilk düzenli maden arama çalışmaları ise 1883 ile 1888 yılları arasında “*Daniel Pappa et Co.*” şirketi tarafından yapıldı. Bu şirket Hazine Mağara, Camii Mağara, Mermer Mağara ve Kırıkpavli mağaralarında araştırmalar yaptı. Şirket, mağaralarda vagonet nakliyatı için büyük mağaralar açtı. Aslında şirketin bölgedeki maden arama çalışmaları bu tarihlerden çok önceye gitmektedir.⁴⁷³ Daniel Papa et Co. Şirketi’nin

---

güvenliğinin kalmayışı gibi nedenler madencilik gerilemesine neden oldu. Ayrıca, maden kaynakları üzerine hiçbir bilimsel araştırma yapılmaması, genellikle başlangıçta yüklü yatırımları gerektiren bu kesimde sermaye yetersizliği, yabancı sermayeye karşı duyulan isteksizlik ve güvensizlik, hükümetin imtiyaz vermede çok ağır davranması ve işçi kıtlığı, gerilemekte olan maden işletmeciliğinin önündeki güçlükleri daha da artırdı. Donald Quataert, **Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881–1908)**, Ankara 1987, s. 45; Maden ocaklarında çalışacak yetenekli, bilgili usta ve işçi bulunmasındaki zorluklar, bu işletmelerde çağdaş üretim tekniklerinin uygulanamaması gibi nedenlerden dolayı çoğu işletme zarardan kurtulamıyordu. Çadırcı, a.g.e, s. 9.

⁴⁷¹ İlk olarak 1866–67 tarihinde Katerin kazasında “*Şirket-i Aziziyye-i Musriyye*” şirketine maden işletme imtiyazı verildi. İkinci olarak da 1871–1872 tarihinde Siroz sancağında “*Şirket-i Madeniye-i Osmanîyye*”ye linyit madenlerinin işletme imtiyazı verilmiştir. İlk olarak kurulan şirketlerden sonra bu tür şirketlerin sayısı artarak Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Muharrem Öztel, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul 2009, s. 106.

⁴⁷² Abdülvahhab Hayri, a.g.e, s. 57.

⁴⁷³ V. Kovenko, “Gümüşhane’nin Simli Kurşun Madenleri”, **Maden Teknik ve Arama Mecmuası**, Sayı: 3/24, Ankara 1941, s. 283.

yöneticisi Krauze'ye göre Gümüşhane yataklarındaki maden arama çalışmaları 1860 yılında yılına kadar uzanmaktadır. Bu şirketin çalışmaları 1894 yılında işletme yetkisinin elinden alınması ile son bulmuştur.⁴⁷⁴

2 Temmuz 1887 tarihinde Giresunlu Hüseyin Nazif Efendi Kürtün Nâhiyesi'ne bağlı Folköy, Emrik Köyü ve Şıhlar Köyü'nün Dere Mevki ve çevresinde bulunan maden çeşitlerini arama ruhsatını elde etti. Ancak Hüseyin Efendi maden arama imtiyazını elde etmesine rağmen kısa süre sonra bu imtiyazını başka müteşebbislere devretti.⁴⁷⁵

---

⁴⁷⁴ Çağatay, a.g.m, s. 62.

⁴⁷⁵ TVS 1892, s. 333.

2.1.2. Maden İşletmeciliği:

Arkeolojik kazılar, Gümüşhane Bölgesi'nde madencilik çok erken dönemlerde başladığını göstermektedir.⁴⁷⁶ Bu öneminden dolayı Gümüşhane şehri İskender tarafından imar edilmiştir.⁴⁷⁷ XIII. ve XIV. asırlarda ise Anadolu'da gümüşün çıkarıldığı başlıca 4 merkezden biri olmuştur.⁴⁷⁸ Bir dönem burası madencilik sanatının en iyi öğrenildiği okullardan biri olarak kabul edilmiştir.⁴⁷⁹

Osmanlı tarihi boyunca da madencilik, devlet sanayisinin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu nedenle devlet, madenlerin işletilmesine ve yönetilmesine çok önem vermiştir. Önemine binaen maden ocaklarının çoğu emanet usulü ile işletilmiştir.⁴⁸⁰ 1479 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren maden yataklarıyla meşhur olan Gümüşhane Bölgesi emanet usulüyle işletilmiş ve 1520 yıllarında “*Karye-i Eski Canca*” olarak kaydedilmiştir. Daha sonra gümüş yataklarına yakın mevkide Süleymaniye Camii ve çevresinde yeni yerleşim birimleri kurularak şehir zamanla gelişmeye başlamıştır.⁴⁸¹

Bağdat'ın fethi için Gümüşhane'den geçen IV. Murat buradaki madenlerin devlet tarafından işletilmesini ferman buyurarak maden emini Serabidis Yani'ye hilat giydirmiş ve bundan sonra Gümüşhane halkının bütün vergilerden muaf tutulmalarını emretmiştir.⁴⁸² Bu yüzyılda madencilik yönünden işlevsellik kazanan Canca, idârî açıdan Trabzon Eyâleti'ne bağlı iken Trabzon Eyâleti'nde defterdar bulunmadığı için Canca Maâdin Mukataası ile ilgili işlemler yakın olması hasebiyle Erzurum Hazinesi Defterdarı'nın kontrolüne verilmiştir.⁴⁸³ Bu dönemde 7 yerden kol kalınlığında damarları bulunan ve hepsi kurşunsuz saf cevherlerden oluşan 70 kadar gümüş madeni ile Gümüşhane madenleri önemli gümüş madenlerinin bulunduğu Kağızman, Hakkâri, Sencar, Bingöl, Akır, Mısır,

⁴⁷⁶ Mustafa Altunbay, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon 2000, s. 382.

⁴⁷⁷ Çelebi, a.g.e, s. 645.

⁴⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1988, s. 254-255.

⁴⁷⁹ Hamilton, a.g.e, s. 168-169.

⁴⁸⁰ Fahrettin Tızlak, “XIX Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, **Belleten**, C. LX, Sayı: 229, Ankara 1997, s. 19.

⁴⁸¹ Bilgehan Pamuk, “Canca (Gümüşhane) Maden Mukataası'nda İltizam Uygulaması”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 16, Kış 2008, s. 39-40.

⁴⁸² Abdürrahim Şerif, “Tarihte Gümüşhane Madenleri”, **Anadolu Mecmuası**, Hazırlayanlar: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara 2011, s. 452.

⁴⁸³ Pamuk, Canca (Gümüşhane) Maden Mukataası, s. 40.

Şam, Cebel-i Lübnan, Maanoğlu Dağı, Merzifon Şehri'nin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin önemli maden bölgelerinden biri haline geldi.⁴⁸⁴

Gümüşhane madenleri tarihi boyunca Osmanlı ekonomisine önemli katkılar sağladı. Buradan çıkarılan madenlerden 3 çeşit para kesilmesinin yanı sıra buradan çıkarılan kurşun madenleri deve ve katır kervanlarıyla Erzurum, Sivas, Tokat, Diyarbakır hatta Halep ve Bağdat'a gönderilerek buradaki camii, medrese ve türbelerin kubbelerinin kaplanmasında kullanıldı. Yine Gümüşhane kurşunları, Osmanlı Devleti'nin İran, Gürcistan ve Dağıstan seferlerinde 20-30 bin kişilik yeniçerilerin tüfeklerinde kullanılan "fındık" denilen mermilerin hazırlanmasında, bakırlar da top mermisi ve fişek kovanlarında kullanıldı. Ayrıca Osmanlı ordularının doğu seferlerindeki masrafları, yeniçerilerin maaşları % 80 ölçüsünde Gümüşhane külçelerinden kesilen altın, gümüş ve bakır paralarla ödendi.⁴⁸⁵

Bölgedeki madenlerin bu öneminden dolayı XVII. yüzyılın ilk yarısında Gümüşhane'ye bir de darphane açıldı. Bu darphane Gümüşhane'nin Hacı Emin Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Burada basılan akçelerin üzerlerinde ise "Azze Nasruhû Duribe, Fi Çatha" ibaresi yazılıydı.⁴⁸⁶ XVII. yüzyıl boyunca aktif olarak hizmet veren bu darphane Canca Mukataası kalemleri arasında yer aldı ve iltizam olarak tasarruf edildi.⁴⁸⁷ Amerikan gümüşlerinin Osmanlı piyasasına girmesiyle birlikte darphaneler için lüzumlu madenlerin tedarik edilememesi üzerine belli başlı merkezlerin dışındaki darphaneler kapatıldı. Canca Darphanesi de işlevselliğini kaybettiği için kapatılan darphaneler arasında yer aldı.⁴⁸⁸

Her ne kadar Canca Darphanesi kapatılsa da XVIII. yüzyıla gelindiğinde Gümüşhane Bölgesi'ndeki madenler Osmanlı Devleti'nin en önemli maden ocakları arasında yer almaya devam etti.⁴⁸⁹ Bu dönemde Gümüşhane'deki gümüş madenleri Türk hâkimiyetinde bulunan madenlerin en meşhurları arasında yer almaktaydı. Burası madencilik sanatının en iyi öğrenildiği bir okul ve Anadolu'nun diğer bölgeleri için madenci sağlayan bir bölge olarak görülmekteydi.⁴⁹⁰ Ülke genelinde yeni keşfedilen

---

⁴⁸⁴ Çelebi, a.g.e, s. 645- 646.

⁴⁸⁵ Kırzioğlu, a.g.m, s. 73.

⁴⁸⁶ Çelebi, a.g.e, s. 646.

⁴⁸⁷ Pamuk, Canca (Gümüşhane) Maden Mukataası, s. 44.

⁴⁸⁸ Pamuk, XVII. Asırda Gümüşhane (Canca), s. 241.

⁴⁸⁹ Bu dönemde Gümüşhane Maden Mukataası Eminliği'ne Harşit Havzası boyunca sıralanan madenler dâhildir. Altunbay, a.g.m, s. 383.

⁴⁹⁰ Hamilton, a.g.e, s. 168-169.

maden yataklarındaki cevherin çıkarılması ve işletilmesi ya da eski maden ocaklarına işlerlik kazandırılması için Gümüşhane'den buralara geçici olarak teknik eleman gönderilmekteydi. Bu dönemde Maraş, Koçana (Üsküp-Köstendil arası), Hüdavendigâr (Bursa), Gümüşhacıköy, Keban, Ergani, Bozkır, Niğde/Bereketli, Selanik/Sidrekapısı gibi maden ocaklarında üretimin artırılması için Gümüşhane Maâdin Mülhakatı'ndan madenciler gönderilmişti.⁴⁹¹

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar oldukça aktif şekilde işletilmeye devam eden bölgedeki madenlerin bu dönemden sonra verimi azaldığından maden işletmeleri yavaş yavaş terk edilmeye ve maden üretimi gerilemeye başladı.⁴⁹² Ocakların verimlerinin düşmesi, cevherin derinlerde kalması, bunu çıkarabilecek teknolojiye sahip olunamaması, sermaye yetersizliği, maden mülhakatındaki ormanların tükenmesi, eşkiyâların maden ahalisine musallat olmaları ve Gümüşhane maden emanetine mensup prustad, baltacı ve diğer teknik elemanların başka maden ocaklarında istihdam edilmeleri gerilemenin sebepleri arasında yer almaktaydı.⁴⁹³

Gümüşhane Bölgesi'ndeki maden işletmeciliğinin gerilemeye başlamasıyla buradaki ocaklar "*Ber Vech-i Emanet*" sistemiyle işletilmeye başlandı. Verimin azalmasıyla geliri giderini karşılayamayan ocaklar dönem dönem ihaleye çıkarıldı. İhaleyi elde edenler devlete belli bir meblağ ödemek şartıyla, madeni birkaç yıllığına işletme hakkını elde etmekteydiler. Ancak ihaleyi alan kişilerin madencilerin haklarını korumamaları tepkileri beraberinde getirdi. Bunun üzerine Gümüşhane madenlerinin kimseye ihale olunmayıp eskiden olduğu gibi maaşı darphaneden ödenmek şartıyla tekrar emirlerin idarelerine bırakılmasına karar verildi.⁴⁹⁴ Bu uygulamayla birlikte bölgede

---

⁴⁹¹ Altunbay, a.g.m, s. 285.

⁴⁹² Cuinet, a.g.e, s. 126.

⁴⁹³ Altunbay, a.g.m, s. 380, 385, 390; Bu konuda Sandwith'in tespitleri bu durumu çok iyi ifade etmektedir. Bu madenlerin çıkarılma yöntemlerinin çok ilkel olduğunu söyleyen Sandwith, madencilerin modern tekniklerden ya çok az faydalandığını ya da hiç faydalanmadığını ifade etmektedir. Sandwith, bölgedeki madencilikte hiçbir bilimsel hesap ve madenlerin belli kısımlarını bölme gibi işlemlerin yapılmadığını, kısacası madencilerin atalarından gördükleri biçimde çalıştıklarını anlatmaktadır. 300 kilogram kurşundan 300 dirhem (96 gr) gümüş çıktığını, 100 dirhem (32 gr) gümüşün ise 4 dirhem (12,8 gr) altına karşılık geldiğini vurgulayan Sandwith, her maden ocağının 10 günde bir 200 kilogram kurşun ürettiğini yazmaktadır. Son olarak Sandwith, madenlerin develerin sırtında eritilecekleri yerlere taşındığını, madenlerin eritilmesi için maden ocaklarının kenarlarında bulunan ormanların yakacak kaynağı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Sandwith, a.g.e, s. 35-37.

⁴⁹⁴ Altunbay, a.g.m, s. 380.

çıkarılan maden miktarı eskiden bölgede çıkarılan maden miktarının 3'te birinden daha aşağıya düştü.⁴⁹⁵

Eskiden yıllık 600 okka (787 ton) gümüş madeni çıkarılan bu ocaklarda 1830'lara gelindiğinde çıkarılan maden miktarı 20-30 okkaya (26-38 kg) kadar geriledi.⁴⁹⁶ Bu duruma paralel olarak senelik 360.000 kuruş kar elde edilen bu madenlerden 100.000 kuruş dahi elde edilemez hale geldi.⁴⁹⁷ Bu durum da madenlerin zamanla terk edilmesine ve bölge insanının büyük bir bölümünün işsiz kalmasına neden oldu.

2.1.2.1. Gümüşhane Kazası'ndaki Maden İşletmeleri:

Gümüşhane Kazası'nda birçok maden işletmesi olmakla birlikte bu işletmelerin en önemlileri Helvalı civarındaki bakır madeni işlemesi, Hazine ve Kırkpavli civarındaki simli kurşun madeni işletmeleri ile Eski Mağara maden ocağı işletmesidir.

Helvalı (Halvalı) Maden Ocağı:

Gümüşhane civarında uzun yıllar faaliyet gösterdikten sonra terk edilen ve içi su dolan ocaklardan biri Helvalı Bakır Maden Ocağı'ydı. Bu ocak çok zengin maden rezervine sahip olmasına rağmen zamanla su ile dolması sebebiyle üretimi masrafını karşılayamaz hale gelmiş ve zararının sürekli artması üzerine 1850 tarihinde tatil edilmişti.⁴⁹⁸

Ancak bir süre sonra zarar ettiği gerekçesiyle mecburen tatil edilen ve çok verimli kaynaklara sahip olan Helvalı Maden Ocağı'nın tamamen kapatılmasının uygun olmayacağı düşünülerek tekrar üretime başlanması veya müzayede ile başkalarına işletmeye verilmesi kararlaştırıldı. 1853 senesinde yapılan ihaleyi Gümüşhaneli İbrahim ve kardeşi Abdülaziz Efendilerin ortaklarıyla beraber kurdukları şirket kazanarak Helvalı Maden Ocağı'nı işletme hakkını elde etti. Yapılan şartnameye göre İbrahim ve Abdülaziz efendilerin şirketi 7 yıllığı 65.000'er, kalan 3 yılı da 85.000'er kuruş olmak üzere 10 yıl

---

⁴⁹⁵ Kinneir, a.g.e, s. 348.

⁴⁹⁶ Southgate, a.g.e, s. 164.

⁴⁹⁷ Ritter, a.g.e, s. 825; Deyrolle, a.g.e, s. 34.

⁴⁹⁸ Hazine tarafından aynı zamanda Gümüşhane madenleri müdürlüğünü de yapan Helvalı maden ocağı müdürü Abdülkerim Bey'den 1846 yılından itibaren 4 yıllık üretimi istenildiğinde, çıkarılan madenlerden kar elde etmek bir yana her geçen gün zararını katladığı tespit edilmesi üzerine 1850 yılında maden ocağının faaliyeti mecburen tatil edilmişti. Köse, a.g.m, s. 300.

süresince bu ocağı işleteceklerdi. Ayrıca madende bulunan sandık, hayvan ve aletlerin bedellerini de ödeyecekti.⁴⁹⁹ Böylece İbrahim ve Abdülaziz efendiler bu ocağı işletmeye başladılar.

14 Şubat 1856 tarihinde henüz ihale süresi dolmadan İbrahim Efendi ve ortakları ile yeni bir sözleşme imzalanarak Helvalı Maden Ocağı'nın işletme imtiyazı 30 sene uzatıldı.⁵⁰⁰ Daha sonra İbrahim Efendi, Helvalı Maden Ocağı'ndaki başarılarında dolayı Gümüşhane Maâdinleri Müdürlüğü'ne atandı.⁵⁰¹ Bu dönemden itibaren aktif bir şekilde işletilmeye başlanan Helvalı Maden Ocağı işletmesindeki başarısından dolayı Maâdin-i Hümâyûn Meclisi tarafından ülkedeki maden ocaklarının durumları ile ilgili yayınlanan 1857 tarihli defterde ülke genelinde işletilen 72 maden ocağı arasında gösterildi.⁵⁰²

Hazine ve Kırkpavli Maden Ocakları:

Kaza dâhilinde zengin rezervlere sahip olan ancak uzun süre emaneten idare edildikten sonra içinin su dolması nedeniyle geçici bir süre terk edilmiş bulunan ocaklardan biri de Hazine ve Kırkpavli maden ocaklarıydı. Bu ocaklar da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli ve yabancı girişimcilerin dikkatini çekmeye başladı.

Hazine ve Kırkpavli maden ocaklarına ilginin artması üzerine 1883 senesinde Yunanistan vatandaşı Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa Gümüşhane'ye gelerek simli kurşun madenleriyle meşhur olan buradaki maden ocaklarının işletmesine talip oldular. Yapılan görüşmeler sonucu Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa'ya 21 Ağustos 1883 tarihinde yıllık % 10 vergi vermek ve su basan bu madenlerdeki suyun boşaltılması için gerekli olan 8.000 liranın bu kişiler tarafından karşılanması şartıyla 99 sene süreyle bu madenleri işletme hakkı verildi.

Hazırlanan şartnameye göre madenin arâzîsi toplam 14.228 dönüm olup, sınırları kuzeyde Kızıl Köyü Tepesi'yle Zaha Kalesi'nden geçerek Arsalan Çayırı Tepesi, Batıda Arsalan Çayırı Tepesi Boz Kaya'dan geçerek Orta Bakarı Tepesi, Güneyde Orta Bakarı

⁴⁹⁹ BOA, A. MKT, NZD, No: 95/28.

⁵⁰⁰ BOA, A.MKT. NZD, No: 145/37.

⁵⁰¹ Tozlu, a.g.e, s. 84; İbrahim Efendiden önce Gümüşhane madenleri müdürü Hurşid Ağa'dır. BOA, A. AMD, No: 45/44; İbrahim Ağa'dan sonra 1864 tarihinde ise 1.500 kuruş maaşla İsmail Efendi Gümüşhane Maden Müdürü olarak atanmıştır. BOA, İ. MVL, No: 526/23624.

⁵⁰² Köse, a.g.m, s. 301.

Tepesi'yle Hudura Dağı Tepesi, Doğuda Hudura Dağı Tepesi'yle Elçi Kalesi'nden geçerek Kızıl Köyü Tepesi arasında uzanmaktaydı. Bu sınırlar dâhilinde çıkarılan farklı cins madenler bu bölgeye dâhil edilmemişti. Bu madenler için sınırları arâzînin her dönümü için 5'er paradan imtiyaz sahipleri tarafından vergi olarak senelik 778 kuruş 20 para vergi vereceklerdi. İmtiyaz sahipleri bu madenlerin imtiyaz sınırları dâhilinde bulunan arâzîde yalnız madenin işletilmesinden sorumlu olup daha önce kuyusu hazır ve sahipleri başka olan madenlere kesinlikle müdahale edemeyeceklerdi. Madenlerden çıkarılacak cevherlerden % 5'i sabit, % 5'i de değişken olmak üzere toplam % 10 vergi alınacaktı. Bununla birlikte belirtilen vergi duruma göre Osmanlı altını 100 kuruş olarak mültezim tarafından ödenecek ve yardım gönderilmesine karar verilmesi durumunda nakliye masrafı mültezime ait olmak üzere Trabzon İskelesi'nde mahallî hükümet tarafından tayin olunan memura teslim edilecekti. İmtiyaz tarihinden itibaren bu madenlerin bir sene içinde inşasına imtiyaz sahibi mecbur olacaktı. 1883 Martı zarfında layıkıyla imalata başlanmadığı takdirde imtiyaz feshedilecekti. Bu madenlerin vergilerinin tahsili Orman ve Maâdin Nezâreti'ne ait olup belirtilen vergi miktarı her sene Mart ayı başında Orman ve Maâdin İdaresi Veznesi'ne veya Mahallî Mal Sandığı'na teslim edilecekti. Vergilerin cevherin nakledildiği veya satıldığı anda gönderilmediği durumlarda sonraki dönemler için % 12 ceza ödenecekti. Madenlerde orta çaplı düzenlemeler gerektiği durumlarda imtiyaz sahibinin isteği ve mühendisin raporu üzerine mahallî hükümete haber verilerek şartname kuralları çerçevesinde düzenlemeler yapılabilecekti. Arâzî üzerinde bulunan kayıtlı mağaraların terk edilmesi icap ettiği takdirde Maâdin İdaresi'nin göstereceği usul üzerine masrafı imtiyaz sahipleri tarafından karşılanarak giriş ve çıkışları mühürlenerek doldurulacaktı. İmtiyaz sahipleri cevher ve suyun mağaralardan araba ile ihracı için mağaraların ağızlarına kuvveti ve emniyetli makineler koyacaktı. Bu madenin sınırları dâhilinde demiryolu geçirilecek ve umûmî bir yol veya başka şey inşa edilecek olursa imtiyaz sahipleri hiçbir surette muhalefet etmeyecek ve haklarını istemeyeceklerdi. Ancak bu yapılar madenin asıl simli kurşun yanakları giriş-çıkışları üzerinden geçecek olursa bu durumda düzenlenecek olan komisyonun kararı üzerine hareket edilecekti. Madenin vergi tahsilâtı Trabzon Valiliği'ne ait olduğundan madenden ihraç edecekleri cevherin miktarını içeren icmâl defterini her 3 ayda bir defa mahallî hükümete vermeye mecbur olacaktı. 3 aylık defterler ve senelik muhasebesini zamanında göndermediği ve teslim etmediği takdirde 100 altından 500 altına kadar nakit para cezasına çarptırılacaktı. Bu defterlerde gerçek durumu saklayarak hasılat miktarını eksik gösterdiği tespit edilirse verginin

eksikliği 2 kat olarak belirlenecekti. Verginin ve cezanın ödenmesinde 3 ay süre tanınacaktı. Bu süre içinde borç tamamen ödenmezse maden imtiyazı feshedilecekti. İmtiyaz sahibi bu madenden çıkarılan cevheri nakil iznini aldıktan sonra istediği yere nakledebilecekti. Ancak ruhsat ve mürur tezkeresi olmaksızın başka bir mahalle nakil edildiği tespit edilir ya da nakledilirken yakalanırsa maden devletten kaçırılmış sayılacaktı. Bu durumda tezkeresiz ele geçirilen hasılatın tamamına devlet tarafından el konulacak ve müsadere edilecekti. Bu durumun tekrarı halinde ise maden imtiyazı feshedilecekti.⁵⁰³

Bu maden şartnamesine bir de ek ilave edildi. Buna göre madenlerin çizilen 3 adet haritasından 1 tanesi Orman ve Maâdin İdaresi Fen Odası'nda saklanarak 1 tanesi mahalline, diğeri de Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa'ya gönderilecekti. Haritada gösterilen sınır mahallî yönetici ve mühendis tarafından belirlenecek ve durum vilâyetin ve madenin bulunduğu kazanın siciline kaydedildikten sonra düzenlenen müzekkere Orman ve Maâdin İdaresi'ne bildirilecekti. İmtiyaz sahibi, yapacağı imalatın usulünü ve buna ait resimlerin çizimini satır satır bir rapor halinde düzenleyerek hükümet mühendisine ve mühendis bulunmadığında ise doğrudan doğruya Orman ve Maâdin Meclisi'ne gönderecekti. İşlemekte olan mağaralara sonradan yol, kuyu ve baca yapılmasının gerektiği durumlarda önce imtiyaz sahibi izin talebini içeren raporu Orman ve Maâdin Meclisi'ne gönderip, maden mühendisinin keşfi üzerine Orman ve Maâdin Meclisi Reisi'nin kararına göre hareket edecek ve ruhsat verilmedikçe işlem yapamayacaktı. Belirlenen madenden başka bir mağaranın açılması için izin istendiği durumlarda ayrıca bir adet harita düzenlenerek Orman ve Maâdin Meclisi'ne gönderilecekti. İmtiyaz sahibi yaptığı çalışmalardan dolayı mal sahiplerinin uğrayacağı zarar ve ziyandan sorumlu olacaktı. Bunun için mahkeme tarafından tespit edilecek tazminatı ödemesi zorunlu olacaktı. Bu madenin çevresinde bulunan bina ve yollar altında çalışmak zorunda kalındığında ortaya çıkacak zararın karşılanması için Orman ve Maâdin Meclisi'nden ruhsat verilmedikçe herhangi bir işlem yapılamayacaktı. Maden çıkarma işlemlerinin su yerleri, barajlar, çeşmeler, şose yollar ve demir yollarına 150 metre uzaklığında olması zorunlu olacaktı. Şayet bu mesâfe daha kısa oluyorsa izin alınacak ve son derece dikkat edilecekti.⁵⁰⁴

---

⁵⁰³ Şartnamenin tam metni ekler bölümündedir. BOA, İ. MMS, No: 76/3380.

⁵⁰⁴ BOA, İ. MMS, No: 76/3380.

Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa'nın kurdukları şirket belirtilen bu şartlarla 99 yıl süreyle Hazine ve Kırkpavli madenlerini işletme hakkını elde ettikten sonra maden işletmesini kendi adına yürütmek üzere maden mühendisi Pol Krauze'yi müdür olarak atadı. Ancak Mösyö Krauze, uzun süre mağaraların sularını akıtmak ve hafriyat çıkarmak için uğraştığından ve bu iş için çok miktarda paralar harcadığından dolayı bir türlü üretime başlayamadı.⁵⁰⁵

Müdürlüğünü Krauze'nin yaptığı maden işletilmesinin tahmin edildiği gibi kolay ve verimli olmadığını gören şirket, vermekle yükümlü olduğu yıllık % 10 verginin, % 7,5'e indirilmesini talep etti. İmtiyaz fermanı almasından sonra 5 yıllık bir zaman geçmesine rağmen bir türlü normal üretime başlanamaması üzerine şirketin isteğine cevap vermek amacıyla mağaralarda keşif için bir mühendis görevlendirildi. Papa Kumpanyası da, madenlerin umdukları gibi çıkmaması üzerine aldıkları imtiyaz haklarını 13 Nisan 1890 tarihinde madenlerin müdürü olan Krauze'ye sattı.⁵⁰⁶ Maâdin İdaresi başlangıçta bu satışı onaylamadı. Ancak daha sonra bu satışın onaylandığını görülmektedir.⁵⁰⁷

Maâdin İdaresi'nin bu satışı onaylamasının ardından Hazine ve Kırkpavli madenlerinin yeni patronu Krauze sadarete dilekçe verdi. Bu dilekçede Hazine ve Kırkpavli madenlerinin söylendiği gibi zengin rezervlere sahip olmadığını söylüyordu. Bu nedenle şartname sınırları dâhilinde yeni aramalar yapılacağını bildirerek verginin indirilmesini istiyordu. Bu istek üzerine Maâdin İdaresi, maden mühendislerinden Mösyö Kolan'ı mahallinde incelemelerde bulunmak üzerine bölgeye gönderdi. Kolan'ın Krauze tarafından 19.000 Osmanlı altınından fazla para harcayarak yaptığı araştırmalardan sonuç elde edemediği ve bunun için yeniden araştırmalara ihtiyaç görüldüğü yönünde rapor sunması üzerine Krauze'yi teşvik etmek amacıyla resm-i maktunun affıyla yalnız % 5 vergi alınmasına karar verildi.⁵⁰⁸

Ancak daha sonra Krauze madenlerdeki verimin düşük olmasını öne sürerek 7 Mayıs 1893'te Sadarete bir dilekçe daha sundu. Bu dilekçede hissedarların hepsinin işletmeyi terk ettiğini, bu yüzden 5 sene müddetle kendisinden hiç vergi alınmamasını

---

⁵⁰⁵ TVS 1892, s. 577-579.

⁵⁰⁶ Köse, a.g.m, s. 304.

⁵⁰⁷ BOA, İ. MMS, No: 117/5018.

⁵⁰⁸ BOA, İ. MMS, No: 117/5018.

talep ediyordu. İsteği kabul edilmemesi halinde ise 13 Mayıs 1894 tarihinden itibaren kendisinin maden imtiyazını bırakacağını söylüyordu. Krauze'nin bu talebi üzerine Maâdin Heyet-i Fenniyesi, 13 Ağustos 1894 tarihinde inşaat ve tesisatlar ile ilgili haritalar ile mağaralardan çıkarılan ve gemilere yükletilmek üzere Trabzon İskelesi'ne gönderilen cevherlerin kayıt defterlerini istedi. Yapılan değerlendirmelerden sonra Krauze'nin maden imtiyazına aykırı hareket ettiği gerekçesiyle Maâdin Nizamnâmesi'nin 60. Maddesi'ne uygun olarak 5 Ocak 1895'de Hazine ve Kırkpavli madenlerinin imtiyaz hakkı feshedildi. Ancak bununla ilgili evraklar Karahisar-ı Şarkî madenleri ile ilgili belgelere karıştığı için imtiyazın resmî fesih işlemi Gümüşhane Belediyesi'nin müracaatı üzerine 1909 yılında gerçekleşti.⁵⁰⁹

Eski Mağara Maden Ocağı:

Gümüşhane Kasabası civarında bulunan önemli maden ocaklarından biri de Eski Mağara Maden Ocağı'ydı. Bu ocak da bölgedeki diğer ocaklar gibi bir süre işletildikten sonra terk edilmiş ve içi suyla dolmuştu. Osmanlı Devleti tebaasından Mikâil, 1861 senesinde Eski Mağara Mevki'nde çıkarılan madenden biriken atıklarının içerisinde cevher izleri gördüğünü belirterek bu atıkları işleme hakkının kendisine verilmesi durumunda elde edeceği cevher üzerinden 10 dirhemde 1 dirhem aynen veya bedelen verilmek şartıyla Gümüşhane Kaymakamlığı'ndan kendisine ruhsat verilmesini istedi. Bu istek üzerine Gümüşhane Kaymakamı durumu Meclis-i Vâlâ'ya bildirdi. Ancak Mikâil'in talebi Meclis-i Vâlâ'da bu şekilde imal olacak döküntü cevherlerden 10'da 1 vergi alınmasının Nizamnâme'ye uygun olmadığına karar verildi.⁵¹⁰ Bununla birlikte Meclis-i Vâlâ, maden işleme ruhsatının zimmi vasıtasıyla alınmasının maden usul ve nizamına uygun olduğunu ifade etmekteydi. Bu şekilde kabul ederse kendisine madenlerin işletme ruhsatının verileceğini bildiriyordu. Mikâil'in bu durumu kabul etmesi üzerine kendisine Gümüşhane Kaymakamlığı tarafından ruhsat verildi.⁵¹¹ Böylece Mikâil'in Eski Mağara Maden Ocağı'ndan çıkarılan atık ve döküntü cürûfun bazı şartlarla birbirinden ayrılması ve saflaştırılması için ruhsat almasıyla birlikte bu ocak yeniden aktif hale geldi.⁵¹²

---

⁵⁰⁹ Köse, a.g.m, s. 304.

⁵¹⁰ BOA, A. MKT, UM, No: 530/61.

⁵¹¹ BOA, A. MKT. UM, No: 527/32.

⁵¹² BOA, A.MKT. NZD, No: 394/70.

Ancak daha sonra Mâliyye Nezâreti bu duruma karşı çıktı. Mâliyye Nezâreti, 1862 tarihinde yazdığı yazıda böyle terk edilmiş madenlerde ve özellikle mağara mahallerinde atıkların araştırılmasına izin verilmesinin işletmecisini maden ihraç etmeye yönelteceği gerekçesiyle ruhsat verilmesinin sakıncalı olduğunu bildirdi. Mâliyye Nezâreti ayrıca bu şekildeki terk edilmiş madenlerin ileride durumları araştırıldıktan sonra ıslahının gerekli görülmesiyle iyi bir şekilde idare edilmeleri düşünüldüğünden ve bu atıkların daha sonra icabına bakılacağından şimdilik ruhsat verilmesinden kaçınılmasını istiyordu. Bu tür atık ve maden içinde çalışma yapmayı talep edenlerin önce düzenlemeye uyararak maden haritasını ve dilekçesini Maâdin-i Hümâyûn Meclisi'ne sunması gerektiğini, daha sonra gerekli incelemeler yapıldıktan sonra imalinde fayda görüleceği ve herhangi bir sakıncası olmadığı anlaşıldıktan sonra Emr-i Âlî kararıyla ruhsat verilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Mâliyye Nezâreti, bu tür taleplerde bu sıranın mutlaka izlenmesi gerektiğini belirterek, Mikâil'e ruhsat verilmesi sırasında ise yukarıda belirtilen sıranın ihlal edildiğini ve Gümüşhane Sancağı Kaymakamı'nın bu sırayı takip etmeden Mikâil'e kendiliğinden ruhsat verdiğini belirtmekteydi. Daha sonra Mâliyye Nezâreti'nin belirttiği bu durumlar değerlendirilerek Mikâil'e verilen ruhsat feshedildi.⁵¹³

2.1.2.2. Torul Kazası'ndaki Maden İşletmeleri:

Yerli ve yabancı müteşebbislerin bölgede ilgilendikleri maden ocaklarından biri de Torul Kazası'na bağlı Görükse Köyü'nde bulunan simli kurşun ve bakır madeni ocağıydı. Görükse Köyü'nde bulunan 2 adet simli kurşun ve bakır madenleri 15 yıl süreyle kesintisiz olarak ahali tarafından işletilmiş ancak maden mağarasında su çıkması nedeniyle terk edilmişti. Müteşebbislerin bu ocaklara ilgi duyması üzerine Gümüşhane Maâdin Müdürü 27 Eylül 1887 tarihinde bu madenin tekrar işletilmeye açılması için ruhsatname talebinde bulundu.⁵¹⁴ Ancak bu madenlerle ilgili henüz elimizde belge bulunmadığı için bu talebin kabul edilip edilmediği ve Görükse madenlerinin bu tarihten sonra faaliyete geçirilip geçirilmediği konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

2.1.2.3. Kürtün Nâhiyesi'ndeki Maden İşletmeleri:

Harşit Irmağı üzerinde bulunan ve yüksek sıra dağlar boyunca uzanan Kürtün Nâhiyesi, Gümüşhane Sancağı'nın önemli maden bölgelerinden birini oluşturmaktaydı.

⁵¹³ BOA, A. MKT. UM, No: 549/89.

⁵¹⁴ TVS 1892, s. 335.

Tilkicik, Karaçukur ve Araköy’de bakır madenleri, Çağır Köyü ve Zigana köylerinde simli kurşun madeni, Gökçeköy, Şıhlar Köyü’nün Dere ve Kızılot mevkileri ile Folköy ve Emrik köylerinde simli kurşun ve bakır madenleri bulunmaktaydı.

Zengin rezervlere sahip olan bu maden ocakları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli ve yabancı müteşebbislerin ilgisini çekmiştir. 1885 senesinde Ustaoglu Mustafa Efendi’ye Tilkicik Köyü’ndeki, Ustaoglu Mehmed Efendi’ye de Araköy’deki terk edilmiş halde bulunan bakır madenlerinin işletme ruhsatı verilmişti. Ancak bu kişiler şartname süresi içerisinde gerekli işlemleri tamamlayamadığı için bu ocaklar faaliyete geçirilemedi.⁵¹⁵ 1888 yılında ise Uğraca ve Silve bakır madenlerinin işletme hakkı 99 seneliğine Osmanlı Devleti tebaasından David oğlu Sabuh Efendi ile İngiltere tebaasından Savan Tomas’a verildi.⁵¹⁶ Çaka Köyü’nde bulunan simli kurşun maden ocağı Trabzonlu tüccar Kabril’e verildiyse de işletme konusunda herhangi bir teşebbüste bulunmadı.⁵¹⁷ Daha sonra 1911 tarihinde Köstere Köyü’ndeki simli kurşun, çinko ve bakır madeninin işletme hakkı da Osmanlı Devleti tebaasından Kongalidi Yorgi’ye verildi.⁵¹⁸

Kürtün Nâhiyesi’nde bulunan bu maden ocakları arasında en önemlileri Şıhlar Köyü’nde bulunan Dere ve Kızılot mevkileri ile Folköy, Araköy ve Emrik köylerinde bulunan simli kurşun ve bakır madeni ocaklarıydı.

Dere, Emrik ve Folköy Maden Ocakları:

Yerli ve yabancı müteşebbislerin Kürtün Nâhiyesi dâhilinde en çok ilgilendikleri maden ocakları Dere, Emrik ve Folköy’de bulunan maden ocakları oldu. Müteşebbisler bölgedeki madenlere olan ilginin artması üzerine Kürtün Nâhiyesi’ne bağlı Folköy, Emrik Köyü ve Şıhlar Köyü’nün Dere Mevkinde bulunan 5 adet simli kurşun ve bakır madenlerine de talip olmaya başladılar. 2 Temmuz 1887 tarihinde bu madenleri işletme hakkı Giresunlu Hüseyin Nazif Efendi’ye verildi.⁵¹⁹ Nazif Efendi, bu madenleri işletmekten başka, bölgede değişik maden çeşitlerinin olup olmadığını da araştıracaktı. Ancak Hüseyin Efendi, bu madenleri 4 yıl kadar işlettikten sonra Trabzon Vilâyeti’ne müracaat ederek maden işletme konusundaki imtiyazı hakkını Fransız Alfons Çungarya’ya

⁵¹⁵ TVS 1892, s. 333.

⁵¹⁶ Tozlu, a.g.e, s. 86.

⁵¹⁷ TVS 1888, s. 160-161.

⁵¹⁸ Tozlu, a.g.e, s. 87.

⁵¹⁹ TVS 1892, s. 333.

devrettiğini bildirdi. Nazif Efendi'nin tüm haklarını Fransız işletmeciye devretme isteği Trabzon Vilâyeti'nce de uygun bulundu. Lakin işletmeye verilen madenlerin devlet malı olması sebebiyle Maâdin Nizamnâmesi'nin 38. maddesi gereğince 3 ay süreyle müzayedeye çıkarılmasına karar verildi. 3 ay zarfında Alfons Çungarya'dan başka talipli çıkmaması üzerine daha önce Maâdin İdaresi tarafından hazırlanan maden işletme hakkı Alfons Çungarya'ya devredildi.⁵²⁰

Ancak 25 Ağustos 1891 tarihinde yapılan ihalenin 3 ayla sınırlı tutulması rağmen şartnamenin imzalanması için 15 ay beklenmesi bazı söylentilere sebep oldu. Şartnamenin imzalanması için 1 yıldan fazla bir süre beklenilmesinin sebebi Alfons Çungarya'nın Avrupa'ya ihracatında ödeyeceği % 1'lik vergiyi kabul ettiğini bildiren belgeyi uzun süre bekledikten sonra getirmesiydi.⁵²¹ Neticede Alfons Çungarya'nın imtiyaz şartlarını kabul ettiğini bildiren belgeyi getirmesi üzerine Şihlar Köyü Dere Bakır Madeni, Emrik Simli Kurşun Madeni ve Folköy Simli Kurşun ve Bakır Madeni şartnamesi 22 Kasım 1892 tarihinde imzalandı. Bununla birlikte imzalanan bu şartnamenin Meclis-i Vükelâ'da onaylanması sırasında bazı sıkıntılar yaşandı. Nihayetinde bu engeller de aşılarak yeniden düzenlenen şartname Şihlar Köyü Dere madeni, Folköy ve Emrik maden ocakları fermanı imtiyazı padişah tarafından onaylanarak 19 Eylül 1896 tarihinde 5 yıl süren resmî işlemlerin ardından % 6 vergi ile 99 seneliğine madenlerin tek taliplisi olan Fransız Alfons Çungarya'ya verildi.⁵²²

Bölgedeki maden ocaklarını aktif bir şekilde işletmeye başlayan Çungarya 1903 senesinde devlete senelik Şihlar Köyü madeni için 15.000 kuruş, Emrik Köyü madeni için 7.850 kuruş ve Folköy madeni için 7.520 kuruş vergi ödedi.⁵²³ Ödediği vergilere bakıldığında Çungarya'nın buradaki madenleri özellikle XX. yüzyılın başlarında aktif bir şekilde işlettiği görülmektedir. Bu maden ocaklarının aktif bir şekilde faaliyette olduğunu gösteren diğer bir kanıt ise bu dönemde Şihlar Köyü civarındaki Dere (Dereli) bakır

---

⁵²⁰ Bu şartnamelere göre mağaralara girmek ve hava aldırma için açılacak kuyular için izin alınacak, başkalarının emlak ve arâzisine yapılacak zararlar tazmin edilecek, yerleşim birimlerinin altında kazı yapmak için maden idaresinden izin alınacak, maden ocakları su yolları, çeşme ve yollara en az 150 metre uzaklıkta olacak, terk edilen kuyu ve mağaralar kapatılacak, imtiyazı verilen madenlerden başka cevher çıkarsa işletilmesi için ayrıca ruhsatname alınacaktı. Köse, a.g.m, s. 306.

⁵²¹ Köse, a.g.m, s. 307.

⁵²² Köse, a.g.m, s. 307.

⁵²³ TVS 1903, s. 947.

madenleri ve Folköy civarındaki simli kurşun madenlerinde kullanılmak üzere İstanbul'dan gönderilen barut, fitil ve kapsül miktarlarıdır.⁵²⁴

**Tablo XII: İstanbul'dan Gönderilen Barut,
Fitil ve Kapsül Miktarları**

Tarih	Baruthane-i Amire'den Gönderilen		
	Barut (Kıyye) ⁵²⁵	Fitil (Kutu)	Kapsül (Adet)
Ekim 1901 ⁵²⁶	1.000	500	--
Nisan 1902 ⁵²⁷	1.000	750	7.500
Kasım 1903 ⁵²⁸	2.200	7.750	20.000
Ağustos 1905 ⁵²⁹	3.500	1.500	20.000
Mayıs 1906 ⁵³⁰	1.400	---	---
Haziran 1908 ⁵³¹	1.000	400	5.000
Şubat 1908 ⁵³²	1.000	700	10.000
Toplam	11.100	11.600	62.500

Kaynak: BOA, ZB, No: 384,465,466,467,

Tablodan da görüldüğü gibi bu maden ocaklarının işletilmesi için 7 yıl içinde 11.100 kıyye (14 ton) barut, 11.600 kutu fitil ve 62.500 adet kapsül kullanılmıştı. Alfons Çungarya, bu ocaklardan çıkardığı bakır ve simli kurşun madenlerini % 1'lik vergisini vermek kaydıyla Tirebolu İskelesi üzerinden Avrupa'ya gönderiyordu.⁵³³

Ancak maden ocakları bir süre çok aktif bir şekilde çalıştıktan sonra 1910 yılı sonlarına doğru üretimi bıraktı. Alfons Çungarya'nın üretimi durdurması üzerine devlet önce kendisine Maâdin Nizamnâmesi'nin 65. maddesi gereğince 28 Nisan 1911 tarihinde

⁵²⁴ Avrupa'dan İstanbul'a getirilen ve Baruthane-i Amire'de muhafaza edilen emniyet barutu, fitil ve kapsüller zaman zaman bölgedeki maden işlerinde kullanılmak üzere belirli miktarlarda deniz yoluyla bölgeye gönderilmektedir. Gönderilen bu barutlar daha çok Tirebolu İskelesi'nden karaya çıkarılırken bazen de Trabzon İskelesi'nden indirilerek bölgeye ulaştırılmıştır. Bu barut, fitil ve kapsüllerin muhafazası için Trabzon Polis Serkomserliği sorumlu tutulmuştur. Gönderilen barut, fitil ve kapsüllerin güzelce muhafaza edilerek lüzum görüldükçe azar azar madeni işlerine kullanılmasını istenmiştir. Bu konuda suistimale meydan verilmemesi yönünde ise sürekli uyarılarda bulunulmuştur.

⁵²⁵ 1 kıyye 1.283 gramdır. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1998, s. 1303.

⁵²⁶ BOA, ZB, No: 465/23.

⁵²⁷ BOA, ZB, No: 466/28.

⁵²⁸ BOA, ZB, No: 466/74.

⁵²⁹ BOA, ZB, No: 467/36.

⁵³⁰ BOA, ZB, No: 467/64.

⁵³¹ BOA, ZB, No: 384/45.

⁵³² BOA, ZB, No: 384/28.

⁵³³ Köse, a.g.m, s. 309-310.

bir ihtarname gönderdi. Alfons Çunkarya'nın bu ihtarnameye uymaması üzerine ardından da 22 Kasım 1916 yılında irâde-i seniyye ile Alfons Çungarya'ya verilen imtiyaz fermanı hukuken feshedildi.⁵³⁴

Kızılot Bakır Madeni Ocağı:

Müteşebbislerin işletmesine talip olduğu maden ocaklarından bir diğeri de Kürtün Nâhiyesi'ne bağlı Şıhlar Köyü'nün Kızılot Mahallesi'ndeki meralarda bulunan Kızılot Maden Ocağı'ydı. 15 Mayıs 1908 tarihinde Osmanlı Devleti tebaasından Papasoğlu Todor oğlu Kostantin, buradaki bakır madeni ocağının işletmesine yaptığı müracaat ile talip oldu. Papasoğlu Todor'un talebi üzerine yaklaşık 3 yıl süren resmî işlemlerin ardından 13 Nisan 1911 yılında 99 yıl süreyle Kızılot Bakır Madeni'nin işletme hakkı kendisine verildi. Maden imtiyazını elde edebilmek için uzun süre bekleyen Todor Ağa, işletme hakkını elde ettikten kısa bir süre sonra 13 Ekim 1912 tarihinde % 45 hisse ile Osmanlı tebaasından Mavridi Penabut Efendi'yi yanına ortak almak için müracaat etti. Ortaklık işlemleri I. Dünya Savaşı arifesinde devam etti. 22 Nisan'da Meclis-i Mahsus'un, 25 Nisan 1914'te sadrazamın onay vermesiyle imtiyaz sözleşmesi 6 Mayıs 1914 tarihinde Şûrâ-yı Devlet tarafından onaylanarak padişaha havale edildi. Padişahın da sözleşmeyi imzalamasıyla birlikte ortaklık işlemleri tamamlanmış oldu. Ancak bu tarihten çok kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve eli silah tutan erkeklerin silâh altına çağırılması nedeniyle bu ocak faaliyete geçirilemedi. Zira bu tarihten sonra maden ocağının akıbeti hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁵³⁵

2.1.2.4. Maden İşletmelerinde Karşılaşılan Sorunlar:

Bir asır öncesine kadar Osmanlı Devleti'nin önemli maden ocakları arasında yer alan Gümüşhane madenleri XIX. yüzyılın ortalarından itibaren önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde bölgedeki maden ocaklarının karşılaştığı en önemli sorunlardan biri yakacak sorunudur. Bölgede çıkarılan madenlerin kalhanelerde işlenmesi sırasında odun kömürü kullanılmaktaydı. Zamanla maden ocakları çevresinde bulunan ormanların yok olması madenlerdeki üretimi olumsuz etkiledi.

---

⁵³⁴ Köse, a.g.m, s. 309-310.

⁵³⁵ Köse, a.g.m, s. 310-311.

Bölgedeki maden işletmelerinin karşılaştıkları sorunlardan biri de üretim maliyetlerinin artmasıdır. Maden ocakları çevresindeki ormanların zamanla yok olması üzerine yakacak ihtiyacının karşılanması için gerekli odunun çevre ormanlardan temin edilmeye çalışılması maliyetlerin artmasına neden olmuştur. Ayrıca maden kaynaklarının zor mevkilere tesadüf etmesi nedeniyle imtiyaz sahiplerinin oralarda çok sayıda yol inşaatı yapmak zorunda kalması da üretim maliyetlerini artırmaktaydı.⁵³⁶ Ocakların kötü bir donanıma sahip olması da bölge madenciliğinin temel sorunlarından birini oluşturmaktaydı. Gümüşhane'deki madencilerin ilk gördükleri usullerin dışına çıkmamaları, modern ulaşım araçlarından yoksun olmaları madenlerden yeteri kadar verim alınmasını engellemekteydi.⁵³⁷ Hükümetin binlerce kuruş tutan ham madenin yarısını alıyor olması, halkın bu ocaklarda bedava çalıştırılmaya zorlanması ve zamanla bölgedeki maden ocaklarını su basması bölge madenciliğinin karşılaştığı diğer sorunlar arasında yer almaktaydı.⁵³⁸

Yaşanan bu olumsuzluklar madenlerin maddi açıdan sıkıntıya düşmesine neden olmaktaydı. Bu maddi sıkıntıları karşılamak için maden müdürleri zaman zaman merkezi yönetimden yardım istemek zorunda kalıyordu. Örneğin Gümüşhane Maâdin-i Hümayûn Müdürü İbrahim Efendi madenlerin tamiri için gerekli parayı bulamayınca Mâliyye Nezâreti'ne yazdığı yazıda Gümüşhane'ye bağlı madenlerin tamirâtı için gerekli paranın alınamaması nedeniyle maden çalışmalarında sıkıntılar yaşandığını belirtmişti. Çalışmaların aksamaması için de Gümüşhane Sancağı havalatından 50.000 kuruş ödenmesini, kalan miktarın da Trabzon, Karahisar-ı Şarkî, Giresun, Ordu ve Canik Sancaklarının üretiminden karşılanmasını istiyordu.⁵³⁹

Bölgedeki maden ocaklarının karşılaştığı önemli sorunlardan biri de madenlerin kötü yönetilmesi idi. Maden ocaklarında zaman zaman yapılan yolsuzluklar ve hırsızlıklar madenlerin gerilemesine neden olmuştur. Örneğin 1857 tarihinde Gümüşhane Maâdini Hümayûnu'ndan 73.000 kuruşluk bakır çalınmıştı. Gümüşhane Maâdin Müdürü Hurşid Ağa araştırılması için bu durumu Hazine-i Hassa-i Şahane'ye bildirdi. Bunun üzerine evrak Meclis-i Vâlâ'ya gönderilerek burada görüşüldükten sonra yapılan tahkikat sonucu çalınan

---

⁵³⁶ TVS 1898, s. 297-299.

⁵³⁷ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 320.

⁵³⁸ Deyrolle, a.g.e, s. 34.

⁵³⁹ BOA, A.MKT. NZD, No: 403/37; Daha sonra İbrahim Efendi, hırsızlıkla suçlandığı için firar ederek Polihoron adıyla Paris'e kaçmıştır. BOA, HR. TO, No: 74/39.

bakırın Marsilya’da satıldığı ortaya çıktı. Meclis tarafından yapılan araştırmada Hurşid Ağa’nın işin içinde olup olmadığı, bu konu hakkında bilgisinin bulunup bulunmadığı tespit edilemedi. Bundan dolayı Hurşid Ağa’dan hesaplarını tuttuğu madenin muhasebe kayıtları istendi. Ancak Hurşid Ağa bu kayıtları göndermede geç kaldı. Hurşid Ağa’ya kayıtları geciktirmesinin nedeni sorulduğunda ise yaptığı savunmada kendisinin suçlu olmadığını Rusyalı Gregor’un muhasebe kayıtlarının araştırılması gerektiğini, eğer bu kayıtlar incelenirse durumun ortaya çıkacağını söyledi. Ancak Gregor’un, Hurşid Ağa’nın adamı olması ve kendisinin de bölgedeki madenlerin müdürü bulunması nedeniyle 73.000 kuruşun onun sorumluluğunda bulunduğu belirtilerek bakırın tamamının eksiksiz olarak Hurşid Ağa’dan tahsil edilmesine karar verildi.⁵⁴⁰ Hurşid Ağa’nın tek seferde bu miktarı ödeyecek gücü olmadığı için 73.000 kuruş taksitlendirilerek kendisinden tahsil edildi.

Bu nedenlerle bölge madenciliği gerilemeye başladı ve bölgedeki maden ocakları zamanla kapatılarak terk edildi. İşsiz kalan madencilerin bir bölümü iş bulabilmek için Anadolu’nun değişik yerlerinde yeni açılan maden ocaklarına göç ederken bir bölümü de yurt dışındaki maden ocaklarında iş bularak buralara göç etmeye başladılar.

XIX. yüzyılın ortalarında merkezi yönetim bölge madenciliğinin karşılaştığı sıkıntıları çözmek ve madenleri yeniden faaliyete geçirebilmek için çalışmalara başladı. Bunun için öncelikle yetkileri görevlendirerek bölge madenciliğinin sorunları hakkında raporlar düzenlemelerini istedi. Bunun üzerine Ticâret Nâzırı İsmail Bey madenciliğin sorunları üzerine rapor hazırladı. İsmail Bey hazırladığı raporda madenlerin bu halden kurtulup tekrar eskisi gibi verimli hale gelmesi için bazı çözüm önerilerinde bulundu. İsmail Bey madenlerin tekrar faaliyete geçirilebilmesi için mağaralardaki suyun dağın alt taraflarından açılacak kanallar ile atılması, bu mağaralarda bulunan gazın dağın tepesinden açılacak bacalar ile temizlenmesi, madenciliğin ilmi ve fenni esaslara uygun hale getirilmesi için Avrupa’dan Boloni gibi mühendislerin görevlendirilmesi gerektiğini söylüyordu. İsmail Bey’in sunduğu rapor daha sonra görüşülmek üzere Meclis-i Vâlâ’ya havale edildiye de Kırım Savaşı’nın başlaması üzerine bu rapor uygulamaya geçirilemedi.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ BOA, A. MKT, MVL, No: 87/64.

⁵⁴¹ Saydam, Trabzon’daki Maden Ocakları, s. 263.

Merkezi yönetim bir taraftan terk edilmiş maden ocaklarını ıslah edip tekrar faaliyete geçirmek için raporlar hazırlatırken bir taraftan da daha verimli olan yeni ocaklar açtırarak bölge madenciliğini canlandırmaya çalıştı. Bunun için Gümüşhane Maâdin Emîni İbrahim Efendi'yi yeni maden yerleri keşfetmesi için görevlendirdi.⁵⁴² Yapılan keşif çalışmaları sonucu çok sayıda yeni maden ocağı bulunarak işletilmeye başlandı.

2.1.2.5. Maden İşletmelerinin Kapanmasının Yöreye Etkisi:

Madenlerin işletildiği dönemlerde zengin oldukları için medeniyet seviyeleri yüksek olan Gümüşhane halkının maden ocaklarının kapanmasıyla birlikte durumu değişti ve halk giderek yoksullaşmaya başladı.⁵⁴³ Madenler kapandıktan sonra işsiz kalan madenciler başka yerlere göç etmeye başladılar.⁵⁴⁴ Gümüşhane ahalisinin bir kısmı yurt içindeki çevre bölgelere giderek geçimlerini sağlamaya çalıştılar. Örneğin 1866 tarihinde Tokat Kalhanesi'ne çalışmaya giden Gümüşhaneliler burada kalhane için gerekli kömürün kovasını 3,5 kuruştan taşıyorlardı.⁵⁴⁵ Bölgedeki halkın bir kısmı da yurt dışına özellikle Tiflis civarına çalışmak için gidip burada madencilik ve amelelik yapmayı tercih ettiler. Özellikle 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya işgal ettiği bölgelerden çekilirken yurt dışına büyük göçler yaşandı.⁵⁴⁶

Gümüşhane bölgesinin taşlık olması ve tarım için yeterli toprağı olmaması da bölge halkının tarımdan gelir elde etmesini engellemekteydi. Bu dönemde yurt dışına giden işçiler kazandıkları Rus paralarının bir kısmını memleketteki akrabalarına gönderirken bir kısmını da Gümüşhane'ye dönüşlerinde yanlarında getirdiler. Bu nedenle çevre bölgelere satılacak ürün olmadığından sancak dâhiline Osmanlı parası çok az girmeye başladı. Yaptıkları harcamaları da Rus parası üzerinden yapmaya başlayınca sancak dâhiline Osmanlı parası az bulunur hale geldi.⁵⁴⁷ Bu da bölgede alışverişin yabancı paralarla yapılmasını beraberinde getirdi.

Bununla birlikte Gümüşhane bölgesindeki maden ocaklarının kapanması ülke madenciliğinin gelişmesine katkıda bulundu. Maden ocaklarının kapanmasıyla işsiz kalan

⁵⁴² BOA, A. MKT. MHM, No: 249/27.

⁵⁴³ Cuinet, a.g.e, s. 121.

⁵⁴⁴ Şemsettin Sami, **Kamûs-ül A'lâm**, Tıpkıbasım, C. V, Ankara 1996, s. 3877.

⁵⁴⁵ BOA, A. MKT. MHM, No: 385/83.

⁵⁴⁶ Cuinet, a.g.e, s. 121.

⁵⁴⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 249/27.

bölge madencilerinin bir bölümü Anadolu'nun madencilik açısından önemli olan diğer bölgelerine dağıldılar. Çalışmak için diğer bölgelerdeki maden ocaklarına giden bölge madencileri madencilik konusundaki hünerlerini buradaki madenlerde göstererek gittikleri yerlerdeki madenciliğin gelişmesini sağladılar.⁵⁴⁸

---

⁵⁴⁸ Çağatay, a.g.m, s. 62.

2.2. TARIM, HAYVANCILIK VE ORMANCILIK

2.2.1. Tarım

2.2.1.1. Tarım Faaliyetleri:

Tarih boyunca Gümüşhane tarımına yön veren ve damgasını vuran en önemli etken coğrafya olmuştur. Gümüşhane coğrafyası kuzey ve güney olmak üzere birbirine zıt iki farklı coğrafyaya sahiptir. Gümüşhane ve Torul kazalarının bulunduğu Gümüşhane Sancağı'nın kuzey bölümü dağlık ve kayalık olduğu için toprak bakımından çok zayıftır. Şiran ve Kelkit kazalarını içine alan güney bölümünde ise geniş düzlükler bulunmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane Sancağı'nın arâzî dağılımı şöyledir:

Tablo XIII: Gümüşhane Sancağı'nın Arâzî Dağılımı

Kaza veya Nâhiye Adı	Yaylak	Mera	Koru	Otlak	Orman	Bahçe	Tarla	Çayır	Çalılık	Toplam Dönüm
Gümüşhane	-	63	4	80	14	529	18.862	30	23	288.857
Kovans	2	-	-	143	4	737	10.176	534	16	327.147
Yağmurdere	20	-	-	122	1	14	3.414	203	2	221.573
Torul	-	-	-	-	-	-	72.889	-	-	252.266
Kürtün	-	-	-	-	-	-	7.661	-	-	150.083
Kelkit	-	1	-	23	-	43	24.140	-	-	400.522
Şiran	-	1	-	16	-	17	28.054	-	-	193.041
TOPLAM	22	65	4	384	19	1.330	165.196	1.167	41	1.833.489

Kaynak: TVS 1880, s. 269.

Tabloda da görüldüğü gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane Sancağı'nın toplam 1.833.489 dönüm arâzîsi bulunuyordu. Bu arâzînin 168.077 dönümünü tarla, bahçe, çayır ve otlaklar oluşturuyordu. Yani Gümüşhane arâzîsinin yalnızca % 9'u tarım yapmaya müsaitti.

Kuzey ve güney olmak üzere iki farklı coğrafyaya sahip olan Gümüşhane Sancağı'nın kuzey bölümü dağlık ve kayalık olduğu için toprak bakımından çok zayıftır. Bu bölümdeki en verimli alanlar Harşit Irmağı'nın etrafındaki alüvyonlu topraklardır.⁵⁴⁹ Bu nedenle burada büyük ölçekli tarım faaliyetleri yürütmek pek mümkün değildir.⁵⁵⁰ Bu nedenle bu bölümde daha çok küçük ölçekli tarım faaliyetleri yürütülüyordu. Gümüşhane çiftçisi bu hasis toprak üzerinde çok fazla çalışarak ekim yapılabilecek her toprak parçasını

⁵⁴⁹ Çifçi, a.g.m, s. 332; Özdemir, a.g.m, s.593-598.

⁵⁵⁰ TVS, 1903, s. 289.

en dik yamaçları ve yüksek bölgeleri bile zeki kullanmaktaydı.⁵⁵¹ Gümüşhane halkı bu arâzide dağları taşları yarıp tarım alanları oluşturarak buğday, çavdar, arpa, mısır, fasulye, patates gibi ürünler yetiştirmeye çalışıyordu.⁵⁵²

Sancağın kuzey bölümünde yer alan Gümüşhane ve Torul kazalarında daha çok küçük ölçekli bahçe tarımı yapılmaktaydı. Bununla birlikte az da olsa kuru tarım faaliyetleri de yürütülmekteydi. Gümüşhane Kazası'nda 60.000 dönüm buğday, 20.000 dönüm arpa, 50.000 dönüm çavdar, 500 dönüm mısır olmak üzere toplam 130.500 dönüm arâzide kuru tarım yapılmaktaydı. Torul Kazası'nda kuru tarım yapılabilen alan 25.000 dönüm buğday, 12.500 dönüm arpa, 6.250 dönüm çavdar, 25.000 dönüm mısır olmak üzere toplam 68.750 dönümdü.⁵⁵³ Sancağın bu bölümünde ipek kozası, tütün, çavdar, kendir, buğday, fasulye, mercimek, mısır, sebze ve meyve yetiştiriciliği yapılmaktaydı.⁵⁵⁴

Şiran ve Kelkit kazalarını içine alan ve geniş düzlüklere sahip olan güney bölümü ise büyük ölçekli tarım yapmaya fazlasıyla uygundu. Bu nedenle sancağın bu bölümündeki halk, geçimlerini daha çok tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri gelirlerle sağlıyordu. Trabzon Vilâyeti'nin sancakları arasında arâzisi en az dağlık olan ve tarım yapılabilen yerlerden biri Gümüşhane Sancağı'nın bu bölümüydü.⁵⁵⁵ Bu nedenle sancağın güney bölümünde yer alan Şiran ve Kelkit kazaları zahîrece Trabzon'a hizmet etmekteydi.⁵⁵⁶

Kelkit ve Şiran kazalarının bulunduğu bu bölüm daha geniş ve düz arâzilere sahip olduğundan kuru tarım yapmaya daha müsaitti. Şiran Kazası'nda 45.000 dönüm buğday, 30.000 dönüm arpa, 10.000 dönüm çavdar, 12.000 dönüm kapluca(?), 400 dönüm darı ve 20.000 dönüm mısır olmak üzere toplam 117.400 dönüm arâzide kuru tarım yapılmaktaydı. Kelkit Kazası'nda kuru tarım yapılan alan ise ise 15.000 dönümü buğday, 170.000 dönümü arpa, 30.000 dönümü çavdar, 1.400 dönümü darı ve 1.000 dönümü mısır olmak üzere

⁵⁵¹ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 324; Wagner, Travels in Persia, Georgia and Koordistan, s. 294-296.

⁵⁵² TVS 1892, s. 573-575; Zigana Hattı üzerinden Gümüşhane'ye geçerken Zigana Köyü'ne uğrayan H. Barth, bu durumu "*Küçük bir boğazın yamacına kurulmuş köyün hemen önünde az da olsa belli bahçeler görülmektedir. Buralarda yeşil lahana yetiştirilmektedir.*" şeklinde ifade etmektedir. Barth, a.g.e, s. 8; Vital Cuinet Gümüşhane bölgesinin dağlık olduğu için ziraat yapmaya çok uygun olmadığını, burada hayvan yetiştiriciliğinin de karlı bir iş olmadığını söylemektedir. Ancak yine de halk maden kaynaklarından mahrum kaldığı için tahıl yetiştiriciliği ile uğraşmak zorundadır demektedir. Cuinet, a.g.e, s. 127.

⁵⁵³ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 73.

⁵⁵⁴ Deyrolle, a.g.e, s. 27.

⁵⁵⁵ TVS 1880, s. 269.

⁵⁵⁶ Şakir Şevket, a.g.e, s. 106.

217.400 dönümdü.⁵⁵⁷ Sancağın güney bölümünde daha çok darı, buğday, çavdar, yonca, arpa ve tütün yetiştirilmekteydi.⁵⁵⁸ 1880 senesinde Gümüşhane Sancağı'nda elde edilen mahsul miktarını şöyledir:

Tablo XIV: Gümüşhane Sancağı'nda Elde Edilen Mahsul Miktarı

Kaza ve Nâhiye	Darı (kile)	İpek Kozası (Okka)	Buğday (kile)	Çavdar (kile)	Bostan Bedeli (kurus)	Elma ve Armut (Okka)	Kabluc ve küşne ve fiğ (kile)	Fasulye (kile)	Arpa (kile)	Sebze (okka)	Tütün (okka)	Meyve (okka)	Mısır (kile)	Mercimek (kile)	Yonca ve Taze Ot (okka)	Kendir (okka)
Gümüşhane	---	100	24.145	9.315	62.230	147.640	1.712	---	33.752	45.510	60	3.880	---	---	936.035	---
Kovans	---	---	5.028	4.575	36.670	10.275	70	---	10.960	525	---	---	---	---	643.280	---
Yağmurdere	---	---	1.120	2.275	9.875	---	170	---	10.860	243.820	---	---	---	---	720.980	---
Torul	---	---	14.875	14.440	2.615	96.820	---	95	24.910	---	---	860	740	---	154.585	410
Kürtün	---	---	7.180	2.308	---	9.330	---	650	16.185	---	---	4.880	19.715	---	200.520	1.120
Kelkit	9.825	---	129.359	2.420	86.080	---	9.725	-	163.525	---	---	---	---	193	2.580.530	---
Şiran	8.695	---	67.027	---	550	---	8.458	-	65.005	---	260	---	---	425	313.930	---
TOPLAM	18.520	100	248.759	35.333	198.020	264.065	201.135	745	325.197	289.855	320	9.620	20.455	618	6.940.360	1.530

Kaynak: TVS 1880, s. 285-287.

Tablo incelendiğinde sancak genelinde 18.250 kile (730.000 litre) darı, 248.759 kile (9.950.360 litre) buğday, 35.333 kile (1.413.320 litre) çavdar, 20.455 kile (818.200 litre) mısır, 618 kile (24.720 litre) mercimek, 201.135 kile (8.045.400 litre) kabluca, kişne ve fiğ, 325.197 kile (13.007.880 litre) arpa üretilmektedir. Ayrıca 264.065 okka (338.795 ton) elma ve armut, 745 kile (29.800 litre) fasulye, 100 okka (128 kg) ipek kozası, 289.855 okka (372 ton) sebze, 320 okka (410 kg) tütün, 9.620 okka (12 ton) meyve, 6.940.360 okka (8.904 ton) yonca ve taze ot ile 1.530 okka (2 ton) kendir yetiştirildiği görülmektedir. Bu ürünlerden darı ve mercimek sadece Kelkit ve Şiran kazalarında yetiştirilirken, fasulye, mısır ve kendir sadece Torul Kazası'nda, ipek kozası ve sebze de sadece Gümüşhane Kazası'nda yetiştirilmektedir.

⁵⁵⁷ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 73.

⁵⁵⁸ Deyrolle, a.g.e, s. 27.

Bölgede yetiştirilen ürünleri işleyebilecek fabrikalar bulunmadığından köylüler ürünlerini köylerde yaptıkları değirmenlerde işliyorlardı. Bunun için sancak genelinde çok sayıda değirmen inşa edilmişti. XIX. yüzyılın sonlarında Gümüşhane Kazası'nda 51, Kovans Nâhiyesi'nde 50, Yağmurdere Nâhiyesi'nde 35, Torul Kazası'nda 35, Kürtün Nâhiyesi'nde 114, Kelkit Kazası'nda 93, Şiran Kazası'nda 18 olmak üzere sancak dâhilinde toplam 396 adet değirmen bulunuyordu.⁵⁵⁹

Bununla birlikte bölgede yapılan tarım faaliyetleri halkın ihtiyaçlarını karşılayamadığı için çoğu zaman dışarıdan hububat ithal edilmek zorunda kalınıyordu.⁵⁶⁰ Özellikle Torul Kazası'ndaki tarım faaliyetleri çok sınırlı olduğu için her yıl halkın 10 aylık zahîre ihtiyacı dışarıdan zahîre ihraç edilerek karşılanıyordu. Gümüşhane ve Şiran kazalarında yetiştirilen ürünler bu kazaların ihtiyaçlarını karşılamaya ancak yetiyordu. Sancak dâhilinde dışarıya hububat ihraç eden tek kaza ise Kelkit Kazası'ydı. Kelkit Kazası'ndan her yıl 100.000 kile (4.000.000 litre) buğday, 50.000 kile (2.000.000 litre) arpa ve bir miktar çavdar komşu vilâyet, kaza ve nâhiyelere ihrac edilmekteydi.⁵⁶¹

Bölgede yetiştirilen ürünlerden her yıl belli bir miktar öşür vergisi alınmaktaydı. 1869,1870 ve 1871 senelerinde Gümüşhane Sancağı'nın kaza ve nâhiyelerinden toplanan öşür vergisi miktarı şöyledir:

**Tablo XV: Kaza ve Nâhiyelerinden Toplanan
Öşür Vergisi Miktarı**

Kaza Adı	Nâhiye Adı	Aşar (Öşür) Vergisi		
		1869	1870	1871
Gümüşhane	Merkez	124.604	125.885	148.980
	Yağmurdere	37.163	42.000	43.000
	Kovans	161.033	177.327	178.500
Torul	Merkez	245.500	250.134	266.876
	Kürtün	81.262	83.218	84.327
Kelkit	Merkez	458.727	503.030	550.800
Şiran	Merkez	225.000	248.250	284.244
Toplam		1.333.289	1.429.844	1.556.727

Kaynak: TVS 1870, s. 199, TVS 1871-72, s. 219.

⁵⁵⁹ TVS 1880, s. 257.

⁵⁶⁰ Cuinet, a.g.e, s. 127.

⁵⁶¹ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 73.

Tablo incelendiğinde 1869-1871 yılları arasındaki 3 yıl içerisinde Gümüşhane Sancağı kaza ve nâhiyeleride toplanan öşür vergisi miktarı 7.472.912 akçe 16 para olduğu görülür. Sancak dâhilinde senelik ortalama 2.490.970 akçe öşür vergisi elde edilmektedir. Ayrıca senelik toplanan öşür vergisi gelirlerinin her yıl düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir.

Sancak dâhilinde yürütülen tarım faaliyetlerinin en önemlilerinden biri meyvecilikti. Gümüşhane, tarih boyuca nefis meyve ağaçlarından oluşan bahçeleriyle meşhurdu. Kırlar dahi yabancı meyve ağaçlarıyla doluydu.⁵⁶² Meyvelerinin ve bahçelerinin çok hoş ve güzel olması sebebiyle de bölgeden geçen hemen bütün seyyahların dikkatini çekmiştir. Bölge hakkında bilgi veren dönemin yazarları Gümüşhane ile ilgili bilgi verirken Gümüşhane meyvelerine ve bahçelerine değinmeden geçememişlerdir. Ryan, uzunluğu yaklaşık 13 kilometre, genişliği ise yaklaşık 900 metre olan vadide yolun her iki tarafında meyveleri çok iri ve sulu olan muhteşem armut bahçelerinin bulunduğunu söylemektedir. Barth, vadi boyunca dikkatli şekilde işlenmiş güzel bahçelere küçük bir sulama sistemiyle su sağlandığını, Smith, nehir boyunca devam eden vadide yeni açmış ve güzel kokular saçan meyve bahçeleriyle burasının adeta “*cennet*” gibi görüldüğünü ifade etmektedirler.⁵⁶³

Harşit Vadisi boyunca uzanan ve herkes tarafından övülen meyve bahçelerinde elma, armut, siyah erik, zerdali, vişne, şeftali, kayısı, dut, ayva, kayısı, kiraz, ceviz ve badem yetiştirilmekteydi. Vadi boyunca uzanan meyve bahçeleri nehirden sağlanan kanallar vasıtasıyla sulanıyordu.⁵⁶⁴ Bu meyveler arasında en fazla yetiştirilen meyve türü elma ve armut idi. Elma ve armut ekonomik gelir sağlayan ve çevre illere ihrac edilen meyvelerdendi.⁵⁶⁵ Gümüşhane’de elma ve armudun birçok çeşidi bulunmaktaydı.⁵⁶⁶ Bölgede en meşhur armut çeşitleri Hacı Hamza Armudu, Mihrani Armudu, Meyrik Armudu, Çarmayı Armudu, Arpa Armudu, Göksulu Armudu, Kabuk Armudu, Bal Armudu, Abbas Armudu, Şalgam Armuduydu. En meşhur elma çeşitleri ise Göbek Elması,

---

⁵⁶² Deyrolle, a.g.e, s. 34.

⁵⁶³ Kinneir, a.g.e, s. 348; Ryan, a.g.e, s. 319-320; Barth, a.g.e, s. 10-11; Alkan, Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane, s. 85.

⁵⁶⁴ Kinneir, a.g.e, s. 348.

⁵⁶⁵ Sandwith, a.g.e, s. 39.

⁵⁶⁶ Deyrolle Gümüşhane bahçelerinden 12 çeşit armut, 10 cins elma, birçok kiraz, şeftali, erik, kayısı ve badem kalemleri keserek yurt dışına götürdüğünü söylemektedirler. Deyrolle, a.g.e, s. 45.

Gelin Elması, Sarıhıdır Elması, Masusa Elması, Misket Elmasıydı.⁵⁶⁷ Özellikle Gümüşhane Elması Anadolu'nun birçok yerinde biliniyordu ve Anadolu'da çok meşhur olan Amasya elmaları ile rekabet edecek kadar lezzetli ve güzellerdi.⁵⁶⁸ Hatta bazı Anadolu'nun şehirlerindeki güzel ve cazip elmalara Gümüşhane Elması adı verilmekteydi.⁵⁶⁹ XIX. yüzyılın son çeyreğinde Gümüşhane Sancağı dâhilinde üretilen meyve miktarı şöyledir:

Tablo XVI: Sancak Dâhilinde Üretilen Meyve Miktarı

Kaza ya da Nâhiye Adı	Elma ve Armut (Kıyye) ⁵⁷⁰	Diğer Meyveler (Kıyye)
Gümüşhane Kazası	147.640	3.880
Kovans Nâhiyesi	10.275	---
Yağmurdere Nâhiyesi	---	---
Torul Kazası	96.820	860
Kürtün Nâhiyesi	9.330	4.880
Kelkit Kazası	---	---
Şiran Kazası	---	---
Toplam	264.065	9.620

Kaynak: TVS 1880, s. 285-287.

Senelik 273.685 kıyye (351 ton) meyve üretiminin yapıldığı Gümüşhane'de meyve ticâreti önemli bir yer tutuyordu. Örneğin, İstanbul'a senede 23.000 sandık vişne gönderiliyordu.⁵⁷¹ Bununla birlikte meyve ticâretinde özellikle elma ve armut ihracatı ön plandaydı. Bahçelerinde elmalar toplandıktan sonra yere hiç temas etmeyen yani zedelenmeyen elmalar uzun süre muhafaza edilebildiklerinden uzak bölgelere gönderilirdi. Yere düşüp zedelenenler ise uzun süre muhafaza edilemediklerinden dolayı hemen çevre vilâyetlere satılırdı. Yere düşüp toplanmayan elmalar ise hayvanların yemesi için

⁵⁶⁷ TVS 1892, s. 573-575; Gümüşhane elmaları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Tozlu, a.g.e, s. 96-98.

⁵⁶⁸ Deyrolle, a.g.e, s. 45.

⁵⁶⁹ Ahmet Halil, "Vilâyet Mektupları: Gümüşhane Elmaları ve Elmacılık", **Meslek Gazetesi**, 23 Haziran 1925, Sayı: 28, s. 10-11; Ahmet Halil takma adını kullanan meslek gazetesinde yayınlanan bu yazının yazarının gerçek adı Fahri Findıkoğlu'dur. 1901 senesinde Erzurum Vilâyetinin Yusufeli kazasında doğdu. 1924 yılında İstanbul Üniversitesini bitirdikten sonra 1924 senesinde İstanbul üniversitesinde Sosyoloji profesörü oldu. 1974 senesinde İstanbul'da öldü. Yazarın değişik gazete ve dergilerde yayınlanan iki binden fazla yazısı bulunmaktadır. Ali Kurt, "Gümüşhane Elmaları ve Ahmet Halil", **Sanat ve Düşünce Dergisi Herfene**, Sayı: 7, Yaz 2011, s. 29.

⁵⁷⁰ 1 kıyye 1.283 gramdır. Develioğlu, a.g.e, s. 1303.

⁵⁷¹ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 318.

bırakılırdı.⁵⁷² Armutlar ise, sevkiyat zamanı bozulmamaları için tam olmadan toplanarak sandıklarla konur, Eylül ve Ekim aylarında sevkiyatları yapılırdı.⁵⁷³

Toplandıktan sonra özel sandıklara yerleştirilen bu meyveler katırcılar vasıtasıyla başta Trabzon ve Erzurum olmak üzere çevre vilâyetlere, bir bölümü de Trabzon İskelesi vasıtasıyla İstanbul'a gönderilirdi. Erzurum tarafına gönderilen meyvelerin bir kısmı ise Bitlis ve Diyarbakır taraflarına sevk edilirdi.⁵⁷⁴ Yapılan bu satışlardan yılda ortalama 200.000 kuruş gelir elde edilmekteydi.⁵⁷⁵

Gümüşhane'de bahçelerde ağacın her dalında başka meyveler yetiştirebilecek kadar aşıcılık sanatı ileri gitmişti. Gümüşhane'de aşıcılık sanatının çok ileri olduğunu gören Theophile Deyrolle, Fransa'dan ayrılırken kendisinden tohum ve aşı kalemi isteyen bazı amatör zirââtçılar için aşı kalemleri olarak Fransa'ya götürmüştür. Deyrolle, eserinde Gümüşhane bahçelerinden 12 çeşit armut, 10 çeşit elma, birçok kiraz, şeftali, erik, kayısı ve badem kalemleri olarak memleketine götürdüğünü söylemektedir. Kestiği kalemlerini taşıyabilmek için bir at kiralamak zorunda kaldığını vurgulayan Deyrolle, aşı kalemlerini alırken bölge insanının hoşgörüsüne de vurgu yapmadan geçememiştir.⁵⁷⁶

Türk halkının ve bölge halkının bu hoşgörüsüne karşın Ruslar ve Ermeniler'in aynı hoşgörüde olmadıkları görülmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında şehri işgal eden Ruslar, askerî hazırlık yapmak bahanesiyle elma bahçelerini insafsızca yok ettiler. Kestikleri ağaçları açtıkları kuyularda kömür yaptılar.⁵⁷⁷ Ruslardan sonra bölgede bulunan Ermeniler de birçok Müslüman Türkleri katlettikten sonra çok sayıda elma ağacını kestiler.⁵⁷⁸ Bütün bunların üzerine halkın savaş nedeniyle elma bahçeleriyle ilgilenememesi bölgedeki elmacılığın bitme noktasına getirdi. Bu nedenlerden dolayı bölgedeki elma ağaçlarının % 85'i ortadan kalktı.⁵⁷⁹

---

⁵⁷² Ahmed Halil, a.g.m, s. 10-11.

⁵⁷³ Deyrolle, a.g.e, s. 45.

⁵⁷⁴ Ahmet Halil, a.g.m, s. 10-11.

⁵⁷⁵ Deyrolle, a.g.e, s. 45.

⁵⁷⁶ Deyrolle, Gümüşhane halkının ne kadar hoşgörülü olduğunu vurgulamak için "*Ancak ihtiyar Türklerde görülebilen bir safiyet ile istediğim ağaçlardan istediğim kadar aşı kalemi alabileceğimi söylediler.*" ifadelerini kullanmıştır. Deyrolle, a.g.e, s. 45.

⁵⁷⁷ San, Rusların Gümüşhane İlini İşgali, s. 58.

⁵⁷⁸ Ahmet Halil, a.g.m, s. 10-11.

⁵⁷⁹ Ahmet Halil, a.g.m, s. 10-11.

I. Dünya Savaşı döneminde Ruslar Gümüşhane'nin en güzel meyve bahçelerini, söğüt, ceviz ve daha bir sürü kıymetli ağacı keserek yakacak olarak kullanmışlardır. Bununla da kalmayan Ruslar meyve bahçelerinin duvarlarını da yıkarak yollara dökmüşlerdir.⁵⁸⁰ Ahmed Halil, Rusların bu vahşetin altında yatan gerçek nedenin elmacılığı ile meşhur olan Kafkasya'yı Gümüşhane elmacılığının rekabetinden kurtarmak olduğunu söylemektedir.⁵⁸¹

2.2.1.2. Tarım Alanında Yaşanan Sıkıntılar:

Bu dönemde sancak dâhilinde tarım alanında yaşanan iki önemli sorun bulunmaktadır. Bunlardan birincisi seller ve su taşkınları, diğeri aşırı sıcaklar ve kuraklıktır. Sancağın kuzey bölümü aşırı yağışlar sonucu meydana gelen seller ve su taşkınlarıyla uğraşırken, güney bölümü ise özellikle yaz aylarında aşırı sıcaklıktan dolayı yaşanan kıtlık ve kuraklıkla mücadele etmeye çalışmaktadır.

Sancağın kuzey bölümündeki dağlık olması ve buradaki ırmakların debisinin yüksek olması, aşırı yağışlar nedeniyle bahar aylarında derelerin taşmasına ve dere kenarında bulunan tarla ve bahçelerin harap olmasına neden oluyordu. Özellikle bahar aylarında karların erimesi ve aşırı yağmurlar sonucu taşan Harşit Irmağı, Vavuk Dağı'ndan itibaren kendisine katılan küçük dere sularıyla iyice doluyor ve önüne gelen her şeyi perişan ediyordu. Harşit Irmağı'nı besleyen Vavuk, Güvercinlik, Sifon, Duymadık, Tarhanas, Geçit, Tahnis, Çukut, Tamzı, Süle, Hur, Sobran, Kermut ve Işık dereleri taşıdıkları sularla meydana gelen sellerin etkisini daha da artırıyordu.⁵⁸²

Büyük bölümü Harşit Irmağı kenarında ve su basan bir arâzide bulunan meyve bahçeleri büyük sellerin yaşandığı dönemlerde tamamiyle tahrip olmaktaydı. Örneğin, 1872 senesinde yağın şiddetli yağmur ve dolu nedeniyle dereler taşmış, Gümüşhane Kasabası'nın Dereboyu Mevki, Torul Kazası ve Yağmurdere Nâhiyesi'nde bulunan tarla ve bahçelerin büyük bir bölümü harap olduğu için halk çok büyük zarara uğramıştı.⁵⁸³ 1888 senesinde şiddetli yağın yağmur ve dolu sonucu seller meydana gelmiş, Gümüşhane Sancağı'na bağlı Morankil Köyü'nün 13 haneli bir mahallesinin büyük bir bölümü kayarak

⁵⁸⁰ Ahmet Refik, a.g.e, s. 12.

⁵⁸¹ Ahmet Halil, a.g.m, s. 10-11.

⁵⁸² Tozlu, a.g.e, s. 76.

⁵⁸³ BOA, İ. ŞD, No: 24/1043.

alt taraftaki nehre inmişti. Meydana gelen bu olay sonucu 41 bina, 13 bostanlık, 13 parça bahçe, 7 parça ekili tarla ve 1 harman yeri tamamıyla harap olmuştu.⁵⁸⁴ 1890 senesinde aşırı yağmurların yağması sonucu taşan Süle Deresi'nin getirdiği suların Harşit Irmağı ve Gümüşhane Deresi'ne dolmasıyla Gümüşhane'de büyük bir sel baskını yaşanmış, bunun sonucunda birçok bağ, bahçe ve tarlanın yanı sıra Gümüşhane Deresi etrafındaki bütün yol ve köprüler kullanılamaz hale gelmişti.⁵⁸⁵

1891 senesinde meydana gelen sellerden dolayı Gümüşhane Kasabası civarında bahçe ve evleri olan mal sahipleri büyük zarara uğramıştı.⁵⁸⁶ 1892 senesinde Gümüşhane Kasabası'nın Emirler-i Cedîd ve Burhaneddin mahallelerinde bulunan bahçelerin kenarından geçen büyük nehrin taşması sonucu buradaki bahçelerin içleri taş ve toprakla dolmuş ve bu bahçeler bataklık haline gelmişti.⁵⁸⁷ Meydana gelen bu sellerden dolayı bahçe ve ev sahipleri 2.800 lira zarara uğramışlardı.⁵⁸⁸ 1893 senesinde Gümüşhane'nin Torul Kazası dâhilinde bir köy şiddetli yağmurdan dolayı kayarak dereye inmişti. Köyde bulunan camii, kilise ve mekteplerden başka 184 dönüm arâzî, 6 parça bostan, 5 parça bahçe büyük zarara uğramıştı.⁵⁸⁹ 1898 senesinde meydana gelen sellerden dolayı Yağmurdere Nâhiyesi'ne bağlı Gavaris Köyü'nde bulunan 17 hane halkının 47.350 kuruş değerinde olan 68 parça emlak ve 12.000 kuruş değerinde bulunan 24 parça arâzîleri hasar görmüştü. Aynı sene meydana gelen sellerde Vikiz Köyü'nde bulunan 5 hane halkının 13.200 kuruş değerinde 21 parça emlak ve arâzîleri eşyalarıyla birlikte büyük hasara uğramıştı.⁵⁹⁰

1903 tarihinde Gümüşhane çevresinde 10-15 gün boyunca hiç durmadan yağın şiddetli yağmurlar sellere neden olmuş ve bu seller civardaki bağ ve bahçelere zarar vermişti.⁵⁹¹ Yine aynı yıl Ağustos ayında yağın şiddetli dolu nedeniyle meydana gelen seller Gümüşhane'nin Morankil Köyü ve çevresindeki köylerle Bahçeler Mevki'nde büyük hasara sebep olmuştu. 1912 senesinin Ağustos ayında Gümüşhane Kasabası'nda ceviz

---

⁵⁸⁴ BOA, DH. MKT, No: 1529/12.

⁵⁸⁵ BOA, Y. PRK. UM, No: 18/42; Destan ve şiirlerle ilgili ayrıntılı bilgileri için bkz. Sabri Özcan San, **Gümüşhaneli Eski Şairler ve Türküler**, Ankara 1990, s. 66-68.

⁵⁸⁶ BOA, DH. MKT, No: 1788/59.

⁵⁸⁷ BOA, DH. MKT, No: 18/16.

⁵⁸⁸ BOA, DH. MKT, No: 1781/9.

⁵⁸⁹ BOA, Y. A. HUS, No: 274/123.

⁵⁹⁰ BOA, DH. MKT, No: 2125/43.

⁵⁹¹ BOA, DH. MKT, No: 695/39.

büyükliğünde yağın dolu sonucu sel meydana gelmişti. Bu sel kasabadaki evleri ve bahçeleri tahrip ederek binlerce lira hasara sebep olmuştu.⁵⁹²

Bölge halkı ise bölgede çok sık meydana gelen sellerden bağ ve bahçelerini koruyabilmek amacıyla taş ve çalıdan kuvvetli setler yaparak bahçelerini korumaya çalışıyordu. Yapmış oldukları bu setleri kuvvetlendirmek için de dere boylarına çok sayıda söğüt ağaçları dikiyorlardı.⁵⁹³ Ancak halkın sınırlı imkânlarla ve ilkel bir şekilde yaptıkları bu setler sellerin önüne geçmekte yeterli olmadığı için halk bir türlü sellerin meydana getirdiği hasarı önleyemiyordu. Bölge halkı çok çaba harcamalarına rağmen selleri önlemeyi bir türlü başaramadı. Bölgede yaşanan bu sel hadiseleri bölge halkını o kadar derinden etkiledi ki sellerle ilgili destanlar ve şiirler dahi yazdılar.⁵⁹⁴

Gümüşhane çevresinde meydana gelen seller sonucu meydana gelen hasarın boyutlarını tespit edebilmek için Trabzon Valiliği tarafından bölgeye zaman zaman görevliler gönderilmekteydi. Örneğin 1903 senesinde Gümüşhane bölgesinde meydana gelen sellerden dolayı meydana gelen hasarın tespiti için bölgeye sel mühendisi gönderilmişti.⁵⁹⁵ Aynı yılın Ağustos ayında Morankil Köyü'nde meydana gelen seller sonrasında ise bizzat Trabzon Valisi Reşat Paşa bölgeye giderek incelemelerde bulunmuştu.⁵⁹⁶

Gümüşhane mebusları da bölgede sık sık meydana gelen sellerden dolayı halkın uğradıkları hasarları Meclis-i Meb'ûsân'da dile getirmekten geri durmadılar. 1903 senesinde Gümüşhane Mebusu Hayri Bey, Meclis-i Meb'ûsân'da önerge vererek seller nedeniyle meydana gelen hasarın karşılanması için hükümet tarafından bölgeye 2.000 lira gönderilmesini istedi. Hayri Bey'in verdiği bu önerge mecliste oylanarak kabul edildi ve bölgedeki halkın zararının karşılanması için bölgeye 2.000 lira gönderildi.⁵⁹⁷

Sancağın kuzey bölümü sıklıkla meydana gelen sellerle uğraşırken güney bölümü ise aşu sıcaklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sancağın buğday ve arpa ihtiyacının

---

⁵⁹² **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, II. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 46, s. 615.

⁵⁹³ Deyrolle, a.g.e, s. 36.

⁵⁹⁴ San, Gümüşhaneli Eski Şairler, s. 66-68.

⁵⁹⁵ BOA, DH. MKT, No: 719/46.

⁵⁹⁶ BOA, DH. MKT, No: 761/52.

⁵⁹⁷ **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, II. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 46, s. 615.

büyük bölümünü karşılayan Kelkit ve Şiran kazalarında yaşanan aşırı sıcaklar nedeniyle bölge halkı zaman zaman açlık ve kıtlıkla karşı karşıya geldi. Bu nedenle bölgeden çok sayıda göç olayı yaşandı. Örneğin, 1908 senesinde yaşanan kıtlık ve kuraklık nedeniyle senenin sonlarına doğru Gümüşhane, Kelkit ve Şiran'ın köylerinde yaşayan halkın üçte birinden fazlası memleketlerini terk ederek Karadeniz sahiline ve Avrupa'ya toplu olarak göç ettiler.⁵⁹⁸ Bu durum üzerine Gümüşhane Sancağı İdare Meclisi, Dâhiliye Nezâreti'ne halkın içinde bulunduğu durumu anlatan bir yazı yazdı. İdare Meclisi gönderdiği bu yazıda açlık nedeniyle Gümüşhane Sancağı ahalisinin düştüğü ağır durum nedeniyle birçok ailenin sancağı terk ettiğini, kalan ahali de göç ederse büyük zorluklar yaşanacağını, giden ailelerin gittikleri yerlerde büyük zorluklarla karşılaşacaklarını ve geçimlerini sağlayamayacaklarını ifade etmekteydi.⁵⁹⁹

Bölgede kıtlığın yaşandığı dönemlerde yeteri kadar ürün elde edilememesi ekmek fiyatlarının artmasına da neden oldu. Örneğin Gümüşhane, Kelkit ve Şiran kazalarında 1907 ve 1908 senesinde peş peşe yaşanan kuraklık nedeniyle bölgede arpanın kilesi 42 kuruşa kadar yükseldi.⁶⁰⁰ 1909 tarihinde Trabzon Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan yazıda ise Trabzon'da ekmek fiyatlarının 61 para olduğu belirtilerek, Gümüşhane'ye Trabzon'dan gelen unun kıyyesine (1.283 gr) 40 para nakliye ücreti verilmesi nedeniyle Gümüşhane'deki ekmek fiyatının bir kat daha arttığından şikâyet edilmekteydi.⁶⁰¹

Bölgede yaşanan sıkıntıların tarımla uğraşan halkı zor duruma düşürmesi üzerine Trabzon Vilâyeti, Dâhiliye Nezâreti'ne yazı yazarak yardım istedi. Örneğin Trabzon Valiliği 21 Ekim 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne yazı yazarak halkın sıkıntı ve zorluklarla karşı karşıya kalmamaları için ihtiyaç sahiplerine tohumluk ve yemeklik hububat yardımı yapılmasını istemişti. Bu nedenle arâzîsi bulunan fakir halka tohumluk için 40.000 kile (1.600.000 litre) arpa, 30.000 kile (1.200.000 litre) buğday, 10.000 kile (400.000 litre) mısır, yemeklik için de 15.000 liranın kefalet yoluyla halka borç olarak verilmesini talep etmiştir.⁶⁰² Bu yazı üzerine Dâhiliye Nezâreti, durum tespiti yapmak

⁵⁹⁸ BOA, DH. MKT, No: 2676/19.

⁵⁹⁹ BOA, DH. MKT, No: 2689/81.

⁶⁰⁰ BOA, DH. MKT, No: 2676/19.

⁶⁰¹ BOA, DH. MKT, No: 2783/88.

⁶⁰² BOA, DH. MKT, No: 2636/63.

amacıyla Mâliyye Müfettişi Necati Efendi'yi bölgeye gönderdi.⁶⁰³ Necati Efendi'nin bölgeye giderek hazırladığı rapor daha sonra Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek bölgedeki ihtiyaç sahiplerine yemeklik için 15.000 akçe, tohumluk hububat olarak da 10.000 kile (400.000 litre) mısır, 30.000 kile (1.200.000 litre) arpa ve 20.000 kile (800.000 litre) buğday gönderilmesine karar verildi.⁶⁰⁴

Trabzon Valiliği'nin 4 Nisan 1909 tarihli yazısında ise Gümüşhane Sancağı'nda bulunan ihtiyaç sahiplerine yemeklik ve tohumluk olarak mahallî hükümet mallarından ve Zirâât Bankası'ndan kredi alınarak 10.000 lira dağıtıldığı ancak bunun halkın ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmadığı ifade ediliyordu. Bunun için hane başına 300-500 kuruş verilerek ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının bir nebze olsun karşılanması isteniyordu. Bu talebi dikkate alan Ticâret ve Nâfia Nezâreti bölgede yaşayan halkın ihtiyaçlarına yardımcı olmak amacıyla hane başına 300 kuruş gönderdi.⁶⁰⁵ 1910 tarihinde ise Gümüşhane Sancağı'nda bulunan ihtiyaç sahibi çiftçilere tohumluk tutarı olarak Zirâât Bankası'ndan 5.000 lira ödenmişti.⁶⁰⁶

2.2.1.3. Bölge Tarımını Geliştirme Çabaları:

Osmanlı Devleti zirââta elverişli verimli topraklara sahip olduğundan halkın büyük çoğunluğu hayatını topraktan kazanıyordu. Bu nedenle tarım, devlet yıkılma kadar önemini korudu.⁶⁰⁷ Osmanlı tarım sektörü XIX. yüzyıldan itibaren bilinçli bir takım politikalarına sahne oldu. Öncelikle tarımı geliştirmek için politikalar oluşturacak ve uygulayacak bir tarımsal bürokrasi kuruldu.⁶⁰⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısında tarım teşkilatı rasyonel bir yapıya kavuşturulmak amacıyla Nezâret-i Orman ve Maâdin ve Zirâât'a bağlandı. Öte yandan tarımsal gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, 1877 yılında "*Zirâât ve Ticâret ve Sanayi Meclisi*" 1879 yılında da "*Zirâât ve Ticâret Odası*" kuruldu. Aynı şekilde, tarım kesimine hizmet sağlayacak idârî teknik kurum olarak, Zirâât Komisyonu, Ticâret Komisyonu Zirâât Memurluğu ve baytarlık gibi kadrolar ihdas edilerek, tarım teşkilatı genişletildi ve ülke geneline yayıldı.⁶⁰⁹

⁶⁰³ BOA, DH. MKT, No: 2689/81.

⁶⁰⁴ BOA, MV, No: 122/3; BOA, MV, No: 122/42.

⁶⁰⁵ BOA, DH. MKT, No: 2783/88.

⁶⁰⁶ BOA, DH. MUI, No: 1-8/4.

⁶⁰⁷ Mehmet Murat Baskıcı, **1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, Ankara 2005, s. 123.

⁶⁰⁸ Baskıcı, a.g.e, s. 126.

⁶⁰⁹ Oktay Karaman, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XX. Yüzyılın Başlarında Giresun ve Ordu Kazalarında Tarım, **Yayınlanmamış CİEPO Bildirisi**, Trabzon 2006, s. 2.

Ülke genelinde tarım alanında bu gelişmeler yaşanırken Gümüşhane Sancağı'nda tarım hala ilkel yöntem ve aletlerle yapılmaktaydı. Bu dönemde Avrupa'da toprağı havalandırmak için az ve çok derin sürebilen demir pulluklar kullanılırken Gümüşhane bölgesinde bu işlem çalı demetleriyle ya da ağaçtan yapılan tırmıklar yardımıyla yapılmaktaydı. Bu nedenle istenilen verim elde edilemediğı gibi çiftçiler de çok fazla zahmet çekmekteydiler.⁶¹⁰

Bu nedenle hükümet bölgede tarımı geliştirmek ve alternatif tarım ürünleri yetiştirmek için çalışmalara başladı. Bunun için önce bölgeye müfettişler ve mühendisler gönderildi. Müfettişlerin verdikleri raporlar doğrultusunda denemek amacıyla 1901 senesinde Kelkit Kazası'nda haşhaş tohumu ekildi. Kelkit'te ekilen haşhaş tohumunun veriminin yüksek olması üzerine Trabzon Valiliğı, Zirâât, Maâdin ve Orman Nezâreti'ne yazı yazarak Gümüşhane Sancağı'nda ekilmek için 20 kıyye (26 kg) afyon tohumu talep etti. Bölgede yetiştirilen haşhaşın kalitesinin tespit edilebilmesi için sancak dâhilinde yetiştirilen afyon numunesini bir torba içine koyularak İstanbul'a gönderildi.⁶¹¹ Ancak bundan sonra bölgedeki haşhaş üretiminin durumu hakkında herhangi bir veri bulunmadığından ekonomik bir değere taşıyacak kadar çok üretilmediğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Bölgedeki alternatif tarım çalışmalarından birini de ipekböceğı yetiştiriciliğı oluşturdu. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sancak dâhilinde ipek böcekçiliğı tarımı yapılmaya başlandı. 1880 tarihinde Gümüşhane Kazası'nda 100 okka (128 kg) ipek kozası elde edilmişti.⁶¹² Bu dönemde 3,2 gramdan 7,7 kilogram koza elde edilmekteydi. Ancak daha sonra çürük tohumların gönderilmesi ve bu konuda tecrübeli hocaların bulunmaması nedeniyle ipek böcekleri bölgedeki mahsullere de zarar vermeye başladı. Bu durum üzerine Gümüşhane Mebusu Hayri Bey, 26 Şubat 1910 tarihinde Gümüşhane'de bir böcekhane açılarak bölgeye iki tecrübeli gönderilmesi için Meclis-i Meb'ûsân'a önerge verdi. Hayri Bey'in verdiği bu önerge Meclis-i Meb'ûsân'da görüşülerek kabul edildi.⁶¹³ Gümüşhane'de "*Dârü'l-Harîr*" adında bir böcekhane açıldı. Ancak Gümüşhane ipek üretimine çok uygun bir iklime sahip olmasına rağmen bu tesis 2 sene faaliyet gösterdikten

---

⁶¹⁰ TVS 1903, s. 164.

⁶¹¹ Ekilen 25 dirhem haşhaş tohumundan 150 dirhem afyon meydana gelmişti. BOA, DH. MKT, No: 1883/2.

⁶¹² TVS 1880, s. 285-287.

⁶¹³ **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 1, Birleşim 51, s. 4.

sonra rağbet görmediğinden kapatıldı.⁶¹⁴ Aynı tarihte Gümüşhane merkezinde bölge tarımın gelişmesi için alınacak tohum ve kimyevi gübre ile damızlık hayvan ve yeni tarım aletlerinin saklanabileceği bir depo kurulması için Orman ve Maâdin ve Zirâât Nezâreti'ne müracaat edildi. Ayrıca bankaya mal olacağı fiyattan çiftçilere verilmek üzere yeterli miktarlarda tarım aletlerinin alınarak bu depoda bulundurulması teklif edildi.⁶¹⁵

Bölge Tarımını Destekleyen Kuruluşlar:

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülke çapında tarım faaliyetlerini geliştirmek ve desteklemek amacıyla iki önemli kurum faaliyete geçirildi. Bunlardan biri memleket sandıkları diğeri ise Zirâât Bankalarıydı. Bu iki kurumun amacı sağladıkları kredi imkânlarıyla ülke tarımına katkı sağlamaktı. Bu amaçla 1869 senesinde sancak dâhilinde memleket sandığı açıldı. Sandık emini olarak da Burhaneddin Efendi atandı.⁶¹⁶ Bu sandıklar Gümüşhane'de açıldıktan kısa bir süre sonra Kelkit, Şiran ve Torul kazalarında da açıldı.⁶¹⁷

Ancak bu sandıklardan en aktif olanı Kelkit Kazası'nda bulunan memleket sandığı idi. 1870 senesinde Kelkit'te 20.000 kuruş sermaye ile açılan Kelkit Memleket Sandığı kurulduktan bir yıl sonra 5.480 kuruş kar elde etmişti.⁶¹⁸ 1888 senesinde ise sancak dâhilinde faaliyet gösteren memleket sandıklarından 35.972 kuruş kar elde edilmiş, bu para komisyon-ı âliye gönderilmişti.⁶¹⁹

Memleket sandıklarının yanı sıra üreticiye düşük faizli kredi imkânı sağlayan bir diğerkurum ise Zirâât bankasıydı. Zirâât bankası kuraklık ya da seller nedeniyle üreticinin zor kaldığı dönemlerde üreticilere kredi imkânı sağlıyordu. Gümüşhane Sancağı'nda bu dönemde Zirâât Bankası bulunmuyordu. Ancak Trabzon'da bulunan Zirâât Bankası bölge çiftçisine kredi imkânı sağlıyordu. Örneğin 1893 senesinde bölgede ürünün az olması nedeniyle geçimlerini sağlayamayanlara 1894 ve 1895 yılları hasılatından karşılanmak üzere halka 25.000 kile (1.000 ton) arpa ve buğdayın ortalama bedeli olan 150.000 kuruş kredi verilmişti. Ayrıca bankaya teminat gösteremeyen ihtiyaç sahiplerine de köy

⁶¹⁴ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 68.

⁶¹⁵ BOA, DH. MUI, No: 78/48.

⁶¹⁶ TVS 1869, s. 121.

⁶¹⁷ TVS 1871, s. 137.

⁶¹⁸ TVS 1871, s. 227; TVS 1872, s. 221.

⁶¹⁹ BOA, Y. PRK. KOM, No: 6/33.

muhtarları tarafından veya Gayr-i Menkul Heyeti tarafından kefil olunmak şartıyla kredi imkânı sağlanmıştı.⁶²⁰ Yine 1909 senesinde sancak dâhilindeki ihtiyaç sahiplerine kredi olarak 10.000 lira,⁶²¹ 1910 senesinde ise tohumluk tutarı olarak 5.000 lira kredi verilmişti.⁶²²

---

⁶²⁰ BOA, DH. MKT, No: 1819/91.

⁶²¹ BOA, DH. MKT, No: 2783/88.

⁶²² BOA, DH. MUİ, No: 1-8/4.

2.2.2. Hayvancılık

2.2.2.1. Hayvancılık Faaliyetleri:

Gümüşhane Sancağı coğrafyası genellikle dağlık ve taşlık olduğundan bölge tarımında hayvancılık önemli bir yer tutmaktaydı. Yüksek dağların üzerlerinde ve yamaçlarında meralar ve suni çayırar bulunduğu için daha çok mera ve yayla hayvancılığı ön plana çıkıyordu. Sancak dâhilinde çok sayıda yayla bulunmaktaydı. Bunların en meşhurları ise Yağmurdere, Gâvur Dağı, Köse, Hor, Şurut ve Tandırlık yaylalarıydı.⁶²³ Bölge halkı bu yaylalarda daha çok koyun, keçi ve sığır yetiştiriciliği yapıyordu.⁶²⁴ Özellikle Yaz mevsiminde sahil bölgelerinden ve civar köylerden birçok mal sahibi büyük ve küçükbaş hayvanlarıyla birlikte gelip bu yaylalarda 5 ay kadar kalıp, hayvancılık yapıyorlardı.⁶²⁵ Bu dönemde Gümüşhane Sancağı'nda bulunan büyük ve küçükbaş hayvan sayısı şöyledir:⁶²⁶

Tablo XVII: Sancak Dâhilinde Bulunan Büyük ve Küçükbaş Hayvan Sayısı

Kaza ve Nâhiye Adı	Hayvan Çeşitleri ve Miktarı							
	Eşek	Kısrak	At	Manda	Öküz	İnek	Keçi	Koyun
Gümüşhane Kazası	---	---	---	---	---	---	13.808	10.742
Kovans Nâhiyesi	218	38	416	78	995	899	4.112	5.133
Yağmurdere Nâhiyesi	52	---	391	---	358	777	1.039	6.018
Kelkit Kazası	458	1.937	271	10.969	7.217	1.849	26.399	19.555
Torul Kazası	581	179	234	---	1.310	1.809	23.625	16.761
Şiran Kazası ⁶²⁷	---	10	557	1.287	7.640	---	---	20.067
TOPLAM	1.309	2.164	1.869	12.334	17.520	5.334	68.983	78.276

Kaynak: TVS 1876, s. 383-413.

Tabloda da görüldüğü gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane Sancağı'nda 1.309 eşek, 2.164 kısrak, 1.869 at, 12.334 manda, 17.520 öküz ve 5.334 inek olmak üzere toplam 40.530 tane büyükbaş hayvan yetiştirilmekteydi. Sancak dâhilinde yetiştirilen küçükbaş hayvan sayısı ise 68.983 keçi ve 78.276 koyun olmak üzere toplam 247.259 idi.

⁶²³ TVS 1903, s. 289.

⁶²⁴ TVS 1903, s. 126-127.

⁶²⁵ TVS 1903, s. 289.

⁶²⁶ Köylerde bulunan hayvan sayısını gösteren ayrıntılı tablo ektedir.

⁶²⁷ Şiran Kazası'ndaki koyun sayısına kaza dâhilinde bulunan keçi sayısı da dâhildir. Bu nedenle keçi sayısının olduğu bölüm boş bırakılmıştır.

Sancağın büyüklüğü ve nüfus sayısına bakıldığında sancak dâhilinde yetiştirilen hayvan sayısının çok az olduğu görülmektedir.⁶²⁸

Bölge halkı yaptıkları hayvan ticâretinden dolayı her yıl devlete belirli bir miktar vergi ödemekteydi. Bu dönemde sancak dâhilinde yetiştirilen hayvanlardan alınan küçükbaş hayvan vergisi ise şöyleydi:

Tablo XVIII: Sancak Dâhilindeki Hayvanlardan Alınan Küçükbaş Hayvan Vergisi

Kaza Adı	Nâhiye Adı	Ağnam Vergisi		
		1869	1870	1871
Gümüşhane	Merkez	26.114	26.114	....
	Yağmurdere	15.924	15.311	....
	Kovans	20.691	19.895	20.000
Torul	Merkez	99.556	95.728	100.500
	Kürtün	31.823	30.593	33.500
Kelkit	Merkez	73.008	70.200	71.000
Şiran	Merkez	43.845	42.159	44.000
TOPLAM		310.961	300.000	269.000

Kaynak: TVS 1870, s. 199, TVS 1871-72, s. 219.

Tabloda da görüldüğü gibi 1869-1871 yıllarında arasındaki 3 yıl içinde sancak dâhilinde yetiştirilen küçükbaş hayvanlardan toplam 879.961 kuruş ağnam vergisi alınmıştı. Bu verginin 391.700 kuruşu Torul Kazası'ndan alınan vergilerdi. Yani Torul Kazası'ndan alınan vergiler sancak genelinden alınan ağnam vergisinin yaklaşık % 45'ini oluşturmaktaydı. Bu istatistiğe bakarak Torul Kazası'nda önemli oranda küçükbaş hayvan yetiştirildiğini söyleyebiliriz.

Bölge hayvanların barınma ihtiyaçlarını ise halkı büyük direkler üzerine yaptıkları evlerin alt katlarını ahır yaparak karşılıyorlardı.⁶²⁹ 1880 senesinde Gümüşhane Kazası'nda 2.335 adet, Kovans Nâhiyesi'nde 1.322 adet, Yağmurdere Nâhiyesi'nde 1.124 adet, Torul Kazası'nda 4.810 adet, Kürtün Nâhiyesi'nde 814 adet, Kelkit Kazası'nda 926 adet ve Şiran Kazası'nda 856 adet olmak üzere sancak dâhilinde toplam 12.187 adet dam ve ahır bulunmaktaydı.⁶³⁰

⁶²⁸ TVS 1903, s. 126-127.

⁶²⁹ Deyrolle, a.g.e, s. 45.

⁶³⁰ TVS 1880, s. 257-259.

Ayrıca bölge halkı hayvanların kışlık yiyecek ihtiyacını karşılamak için evlerinin yanlarında samanlık inşa etmişlerdi. 1880 senesinde Gümüşhane Kazası'nda 1.968 adet, Kovans Nâhiyesi'nde 761 adet, Yağmurdere Nâhiyesi'nde 563 adet, Torul Kazası'nda 8.412 adet, Kürtün Nâhiyesi'nde 1.026 adet, Kelkit Kazası'nda 1.389 adet ve Şiran Kazası'nda 1.231 adet olmak üzere sancak dâhilinde toplam 15.298 adet samanlık vardı.⁶³¹

Bölgede yetiştirilen büyük ve küçükbaş hayvanlardan yağ, peynir ve karın kaymağı tabir edilen bir cins tulum peyniri yapılarak çevre vilâyet ve kazalara ihraç edilirdi. Örneğin Kelkit Kazası'nda üretilen yağ, peynir, deri ve yumurtanın bir kısmı Erzincan ve Trabzon'a gönderilirdi.⁶³² Ayrıca az da olsa çevre illere keçi derisi de ihraç edilirdi.⁶³³ Özellikle Ardasa taraflarında beslenen tiftik keçilerinin yününden çorap ve eldivenler yapılırdı. Tiftik keçilerinin yününden elde edilen bu çorap ve eldivenler bölgede çok meşhurdu.⁶³⁴

Gümüşhane Sancağı dâhilinde büyük ve küçükbaş hayvancılığın yanında az da olsa arıcılık faaliyeti yürütülmekteydi.⁶³⁵ XIX. yüzyılın son çeyreğinde Gümüşhane Kazası'ndan 60.690 kuruş, Kovans Nâhiyesi'nden 28.650 kuruş, Yağmurdere Nâhiyesi'nden 3.510 kuruş, Torul Kazası'ndan 3.720 kuruş, Kürtün Nâhiyesi'nden 37.410 kuruş, Kelkit Kazası'ndan 105.420 kuruş ve Şiran Kazası'ndan 10.530 kuruş olmak üzere toplam 249.930 kuruş gelir elde edilmişti.⁶³⁶

2.2.2.2. Hayvancılık'ta Yaşanan Sorunlar:

Bu dönemde Gümüşhane Sancağı'nda hayvancılık faaliyetleri konusunda yaşanan en büyük sorunlardan biri bölgede zaman zaman ortaya çıkan bulaşıcı hayvan hastalıklarıdır. Örneğin, 1891 tarihinde Kelkit ve Şiran kazalarındaki hayvanlarda sığır vebası hastalığı ortaya çıktı. Bu nedenle çok sayıda hayvan telef oldu.⁶³⁷ Yapılan incelemeler sonucu her sene yayılan ve birçok hayvanın telef olmasına neden olan bu hastalığın Yozgatlı Mahmud ve Mustafa efendilerin her sene Rusya'dan alarak Erzurum

---

⁶³¹ TVS 1880, s. 257-259.

⁶³² TVS 1903, s. 295.

⁶³³ Şemsettin Sami, a.g.e, s. 3891.

⁶³⁴ TVS 1903, s. 291-292.

⁶³⁵ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 68.

⁶³⁶ TVS 1880, s. 285-287.

⁶³⁷ BOA, DH. MKT, No: 1880/25.

ovalarından getirdikleri ve buradan da Bayburt yoluyla Kelkit ve Şiran kazalarına getirilip halka sattıkları hayvanlardan bulaştığı anlaşıldı. Bu durum üzerine Gümüşhane Mutasarrıflığı, Zirâât, Maâdin ve Orman Nezâreti'ne yazı yazarak Mahmud ve Mustafa efendilerin Rusya'dan alacakları hayvanların sağlıklı olup olmadıkları kontrol edilmeden bölgeye getirilmelerinin yasaklanmasını istedi.⁶³⁸ Ayrıca Nâfia Nezâreti'nden, Rusya'dan getirilecek hayvanların sınır boyunda muayeneleri için müstakil ve tecrübeli bir baytarın tayin edilmesini talep etti.⁶³⁹ Ancak Nâfia Nezâreti, bu isteğe olumsuz cevap verdi. Nâfia Nezâreti'nin Gümüşhane Mutasarrıflığı'nın isteğine verdiği cevapta baytar tayiniyle bu işin önüne geçilmesinin mümkün olamayacağı bildiriliyordu.⁶⁴⁰ Daha sonra mutasarrıflık Tıbbiye Nezâreti'ne yazı yazarak 310 adet aşı kalemi gönderilmesi talebinde bulundu. Gümüşhane Mutasarrıflığı'nın bu talebini dikkate alan Tıbbiye Nezâreti istenilen 30 adet aşı kalemini bölgeye gönderdi. Böylece aşısı yapılan hayvanların salgın hastalıklara yakalanmasının önüne geçilmiş oldu.⁶⁴¹

Gümüşhane hayvancılığını olumsuz etkileyen etkenlerden biri de şiddetli yağmurlar sonucu meydana gelen sellerdi. Seller zaman zaman bir yerleşim birimlerindeki ahır, samanlık ve hatta evleri dahi sular altında bırakırken zaman zaman da at, koyun, keçi gibi hayvanların da telef olmasına neden oluyordu. Örneğin, 1893 senesinde Torul Kazası'nda yağın şiddetli yağmurlardan dolayı bir köy kayarak dereye indi. Köyde bulunan camii, kilise ve mekteplerin yanı sıra 5 at, 11 koyun ve keçi, 14 adet arı kovanı telef oldu.⁶⁴² 1908 senesinde ise Kelkit Kazası'nda meydana gelen şiddetli yağmurdan dolayı Elzem Köyü'nü su basmış ve meydana gelen sellerde 8 ev, 4 samanlık ve 1 ahır eşyasıyla beraber sular altında kalmıştı. Ayrıca 11 ev ile 1 ahırın içi kum, taş ve çamurla dolmuş ve 117 küçükbaş hayvan, 23 eşek ve 20 adet arı kovanı telef olmuştu. Köyde meydana gelen zararın maddi tutarı ise 37.000 kuruş civarındaydı.⁶⁴³

---

⁶³⁸ BOA, DH. MKT, No: 1907/11.

⁶³⁹ BOA, DH. MKT, No: 2040/52.

⁶⁴⁰ BOA, DH. MKT, No: 1936/40.

⁶⁴¹ BOA, DH. MKT, No: 1679/118.

⁶⁴² BOA, Y. A. HUS, No: 274/123.

⁶⁴³ BOA, DH. MKT, No: 2647/86.

2.2.3. Ormancılık

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane Sancağı'nda toplam 499.000 dönüm orman arâzîsi bulunuyordu. Bu ormanların 205.000 dönümü Gümüşhane, Kovans ve Yağmurdere'de, 130.000 dönümü Torul ve Kürtün'de, 118.000 dönümü Şiran'da, 46.000 dönümü ise Kelkit Kazası'nda yer alıyordu.⁶⁴⁴

Sancak dâhilinde yetiştirilen ağaç türleri ise kızılağaç, karaçam, kavak, kızılçam, meşe, gürgen, kayın, çam, sarıçam, köknar, zamlı kavağı ağaçlarıydı. Bölge ormanlarındaki ağaçlar yüzyıllardır maden ocaklarında yakacak olarak kullanıldığından ormanların büyük bölümü tahrip olmuştu. Bu nedenle Gümüşhane Sancağı'nda çok büyük ormanlık alanlara rastlamak oldukça zordu.⁶⁴⁵ Bu dönemde ormanların buldukları yerler şöyledir:

- Kovans Nâhiyesi'nde kızılağaç, karaçam, kavak vb. ağaçlardan oluşan 205.000 dönüm büyüklüğünde 8 adet orman.⁶⁴⁶
- Yağmurdere Nâhiyesi'ne bağlı Kavlatan ve Kılası köylerinde daha çok köknar ve karaçam ağaçlarından oluşan 300 dönüm, Keçili Köyü'nde 500 dönüm olmak üzere toplam 2 adet orman.⁶⁴⁷
- Torul'un Erikbeli mevki ile Kürtün Nâhiyesi'nde gürgen, kayın, karaçam, sarıçam, meşe ve köknar ağaçlarından oluşan 898 dönüm büyüklüğünde 10 adet orman.⁶⁴⁸
- Kelkit Kazası'nda Köseadağı, Karameşe, Ayrank adlarında köknar, sarıçam, meşe ve ardıç ağaçlarından oluşan 150 dönüm büyüklüğünde 3 adet orman.⁶⁴⁹
- Şiran Kazası'nda Çemiş, Gâvur ve Dursun dağlarında köknar, sarıçam, meşe ve ardıç ağaçlarından oluşan ve toplam büyüklüğü 250.000 dönüm olan çok sayıda orman mevcuttu.⁶⁵⁰

---

⁶⁴⁴ TVS 1880, s. 313.

⁶⁴⁵ TVS 1892, s. 305.

⁶⁴⁶ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 49.

⁶⁴⁷ TVS 1870, s. 271.

⁶⁴⁸ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 49-50.

⁶⁴⁹ TVS 1869, s. 205; Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 49.

⁶⁵⁰ TVS 1870, s. 273; Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 49-50.

Bu ormanların haricinde Gümüşhane Kasabası'nda 4, köylerinde 19 olmak üzere kaza merkezinde toplam 23 adet çalılık, Gümüşhane Kasabası'nda 4 ve Yağmurdere Kasabası'nda 2 tane olmak üzere toplam 6 adet koru bulunmaktaydı.⁶⁵¹

Klasik dönemde başkentin ve askerîyenin ihtiyaçlarını karşılayan ormanların haricinde kalan ormanların korunmasına pek önem vermeyen Osmanlı Devleti, Tanzimatla birlikte iktisadi anlamda ormancılık bilinci ortaya çıkınca ormanların korunması için ülkenin her tarafında korucular görevlendirmeye başlamıştır.⁶⁵² Ülkenin her tarafında olduğu gibi sancak dâhilindeki ormanları korumak için de atlı ve yaya korucular görevlendirilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında Gümüşhane Sancağı'nda bulunan ormanlardaki ağaç çeşitleri ve bu ormanlarda görev yapan korucu sayısı şöyledir:

**Tablo XIX: Ormanlardaki Ağaç Çeşitleri
ve Görev Yapan Korucu Sayısı**

Kaza İsmi	Ormanlarda Bulunan Ağaç Çeşitleri	Görev Yapan Memurun Sınıf ve Miktarı		
		Ondalık Memuru	Yaya	Atlı
		Kişi	Kişi	Kişi
Gümüşhane	Kızıl ve Karaağaç, Çam, Kavak	2	--	1
Kelkit	Çam, Gürgen, Meşe ve Kızılağaç	2	1	--
Şiran	Çam, Gürgen, Meşe ve Kızılağaç	1	1	--
Torul	Meşe, Kestane, Kayın, Çam, Köknar, Gürgen	1	--	--
TOPLAM		6	2	1

Kaynak: TVS 1898, s. Ek 1.

Tabloda da görüldüğü gibi Gümüşhane Kazası'ndaki ormanlarda 2, Kelkit Kazası'ndaki ormanlarda 2, Şiran ve Torul kazalarında bulunan ormanlarda 1'er olmak üzere sancak dâhilinde toplam 6 ondalık memuru görevlendirilmiştir. Ayrıca sancak genelinde atlı ve yaya olmak üzere toplam 3 tane korucu daha bulunmaktadır. Ancak

⁶⁵¹ TVS 1871, s. 211.

⁶⁵² Bekir Koç, "Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 10, Ankara 2000, s. 149.

bölgedeki ormanlara bakıldığında bu görevlilerin sayısının çok az olduğu ve ormanların korunması için yeterli olmadığı görülmektedir.

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orman ürünlerinin yeni bir ticarî meta olarak görülmeye başlanması, sanayileşen Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu malların içinde orman ürünlerinin de olması üzerine Osmanlı Devleti ormanlardan gelir elde etmenin çarelerini aramaya başladı. Vergilendirilmeyen ormanların vergilendirildiği ve verimli kullanıldığı takdirde önemli bir ekonomik katkı sağlayacağı anlaşılınca ormancılık faaliyetlerine önem verildi.⁶⁵³ Aslında Osmanlı Devleti'nde kereste açısından verimli olan ve meyve ağaçlarının bol olduğu Marmara, Akdeniz ve Karadeniz bölgesindeki orman ve ağaçlık alanların vergi kaynağı olarak tahsis edilmesi uygulamasında sıkça rastlanmaktaydı.⁶⁵⁴ Ancak bu dönemle birlikte artık ormanlar maliyeye gelir getiren bir kaynak olarak faaliyet göstermeye başladı. Bu bağlamda Gümüşhane Sancağı'nda bulunan ormanlar da bu doğrultuda devlete gelir sağlayan ormanlar arasında yer aldı. XIX. yüzyılın sonlarında sancak dâhilindeki ormanlardan elde edilen gelir ve bu ormanlar için yapılan masraflar ise şöyledir.⁶⁵⁵

**Tablo XXI: Ormanlardan Elde Edilen Gelir
ve Bu Ormanlar İçin Yapılan Masraf**

Kaza İsmi	Masraflar			Senelik Gelir
	Düzenli Masraf	Düzenli Olmayan Masraf	Masraf Toplamı	
Gümüşhane	---	---	---	24.705
Kelkit	2.400	2.144	4.544	22.653
Şiran	2.400	1.029	3.429	7.892
Torul	0	86	86	1.248
Toplam	9.750	4.082	13.822	56.498

Kaynak: TVS 1898, s. Ek 1.

Tabloda da görüldüğü gibi XIX. yüzyılın sonunda sancak dâhilindeki ormanlar için toplam 13.822 kuruş masraf yapılırken bu ormanlardan elde edilen gelir 56.498 kuruştur. Bu rakamlara bakıldığında Gümüşhane Sancağı, Trabzon Vilâyeti'ne bağlı sancaklar

⁶⁵³ Koç, a.g.m, s. 151.

⁶⁵⁴ Koç, a.g.m, s. 142-143.

⁶⁵⁵ 1891 senesinde bu ormanlardan 57,682 kuruş 16 para gelir sağlanmıştı. TVS 1892, s. 307; 1898 senesinde ise bu ormanlardan senelik 56.498 kuruş gelir elde edilmişti. TVS 1898, s. Ek 1.

içinde Canik Sancağı'ndan sonra ormanlardan gelir elde eden sancak olduğu görülmektedir. Ayrıca bölge ormanlarında korucuların görevlendirilmeye başlanması ormanlardan elde edilen gelirin 2 kat artmasını sağlamıştır. Örneğin, 1902 senesinde Orman hakkı 81.638 kuruş 30 para, pul vergisi 2.861 kuruş 10 para ve ağaç bedeli 31.612 kuruş, nakdi cezalar 1.957 kuruş, muayeneler 215 kuruş 30 para, ihbarlar 492 kuruş 20 para ve değişik işler 576 kuruş olmak üzere toplam sancak dâhilindeki ormanlardan toplam 119.353 kuruş 10 para gelir sağlanmıştır.⁶⁵⁶

Gümüşhane Sancağı'nda ormanlardan kesilen ağaçların bir bölümü yerli halkın yakacak odun ve bina yapımında gerekli olan kereste ihtiyacını karşılamak için kullanılırken bir bölümü de vilâyetin ihtiyaçları için kullanılmaktaydı. Kesilen ağaçların kerestelerinden sancak dâhilinde kullanılan hartama ve külek adı verilen bir çeşit kabın yanı sıra bazı aletler yapılırdı. Ayrıca ağaçların çevre vilâyet ve kazalara satışı ise çok az olmakla birlikte ihtiyaç fazlası keresteler Bayburt ve Erzincan kasabalarına satılıyordu.⁶⁵⁷

Ancak sancak dâhilindeki ormanlarda görevli korucu sayısının yeterli olmaması ve orman ağaçlarının maden işletmeciliğinde kullanılması bölgedeki ormanların zamanla tahrip edilerek zamanla yok olmasına neden oldu.⁶⁵⁸ XIX. yüzyılın sonlarında Coassie, Mavrangil, Atri, Tarso, Avliana, Fourfoura gibi bazı köylerin çevrelerindeki ormanlar haricindeki ormanlar büyük oranda tahrip edildiği için yok olmaya başlamıştı.⁶⁵⁹

---

⁶⁵⁶ TVS 1903, s. 951.

⁶⁵⁷ TVS 1892, s. 305.

⁶⁵⁸ Abdülvahap Hayri, a.g.e, s. 50.

⁶⁵⁹ Cuinet, a.g.e, s. 128.

2.3. ULAŞIM

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nin ulaşım politikası, geleneksel yöntemlerin dışına çıkılmadan mevcut durumun korunmasından ibaretti. Mevcut yollar ulaşımına everişli değildi. Karayolu taşımacılığı o kadar zor, yavaş ve düzensizdi ki, yolculuklar mil ya da kilometre olarak değil, mevsime ve arâzîye göre alacağı zamanla ölçülürdü.⁶⁶⁰ Yılın belirli dönemleri dışında birçok bölgenin birbiriyle ve hükümet merkezi ile ilişkisi kesiliyordu. Bu durum, yönetim, ekonomi ve sosyal yaşantıyı olumsuz yönde etkiliyordu.⁶⁶¹

XVIII. yüzyıldan itibaren dünyada ulaşım konusunda önemli gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nin ise ulaşım ağı çok bakımsızdı ve devlet, dünyadaki bu gelişmelere ayak uyduramamıştı. Karadeniz Bölgesi ise coğrafi özelliklerinden dolayı bu durumdan çok daha fazla etkileniyordu. Nitekim Trabzon'da uzun zamandır yerleşik olan bir Avrupalı tüccar, hem Trabzon hem de bütün Anadolu ticâreti için gerekli unsurlardan birincisinin uygun yolların varlığı olduğunu söylüyordu. Bölgede ulaşım o kadar zor ve sıkıntılıydı ki, sıra dağlardan kıyıya gelene kadar tahılın fiyatı ikiye, daha uzaktan geliyorsa üçe ve daha fazlasına katlanıyor, Kars, Bitlis, Van gibi bol miktarda tahılı olan bölgelerden gelen ürünler Trabzon'a ve sahil kesimlerine ulaştırılamıyordu. Anadolu'da iç bölgelerin ürünlerini kıyılara ulaştıracak taşımacılığa uygun nehirler de bulunmadığından karayollarına duyulan ihtiyaç kendini daha fazla hissettiriyordu.⁶⁶²

Bu durumun farkında olan devlet, Tanzimat döneminden itibaren yol konusuyla yakından ilgilenmeye başladı ve yol yapım çalışmaları için 1828'de İhtisap Nezâreti'ni kurdu.⁶⁶³ Daha sonra Kasım 1848 tarihinde Nâfia Nezâreti'nin kurulmasıyla birlikte ülke genelindeki tüm bayındırlık işleri bu nezâretin görevi altına alındı.⁶⁶⁴

Daha sonra karayollarının belli bir standartlar dâhilinde inşası ve mevcut yolların buna göre genişletilmesi çalışmalarına hız verilerek bu amaçla faaliyet göstermek üzere "*Meclis-i Ma'abir Nezâreti*" kuruldu. Meclis-i Ma'abir Nezâreti, ülkedeki bütün yol ve

---

⁶⁶⁰ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu (1700–1922)**, İstanbul 2004, s. 183.

⁶⁶¹ Çadırcı, a.g.e, s. 299.

⁶⁶² Baskıcı, a.g.e, s. 6-7.

⁶⁶³ İhtisap Müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**, İstanbul 1987, s. 39-235; Ayrıca Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C. II, İstanbul 1995, s. 927.

⁶⁶⁴ Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nâfia Nezâreti", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. I, Sayı: 1, Ocak 2011, s. 126.

geçitlerin elden geçirilmesini sağlamak üzere bir nizamnâme hazırladı. 1867’de çıkan nizamnâmeye göre yol inşaatı “*Nâfia Nezâreti*”nin sorumluluğu dâhilinde olacaktı. Ayrıca vilâyetleri birbirlerine, limanlara, demiryollarına ve İstanbul’a bağlayan umûmî yollar 7 metre genişliğinde, sancak ve kaza merkezlerini birbirlerine, limanlara ve istasyonlara bağlayan yollar 4,5 metre; vilâyet merkezlerine bağlayan yollar 5,5 metre genişliğinde yapılacaktı.⁶⁶⁵ Yapılan çalışmalar bununla da sınırlı kalmadı. 1869 yılında erkek nüfusa yol yapımında mükellefiyetler getiren “*Turûk ve Ma’âbir Nizamnâmesi*” yayınlandı.⁶⁶⁶ Bu nizamnâmeye göre yapılacak yollar; 1. Vilâyet merkezlerinden İstanbul’a, iskelelere ve demiryollarına giden yollar, 2. Vilâyetler ve sancaklar arasındaki yollar, 3. Kazalar arasında ve kazalardan büyük şoselere ve demir yollarına giden yollar, 4. Nâhiye veya köy yolları şeklinde 4 bölüme ayrıldı.⁶⁶⁷

Nizamnâmeye göre 16–60 yaş arası erkek nüfus senede en az 4 gün bizzat yol inşaatlarında çalışacak ya da karşılığını nakden ödeyecekti. Devlet memurları, imamlar, mektep hocaları, gayr-i müslimlerin rûhânî liderleri ile yol personelinin defterlerini düzenleyenler bu yükümlülüğün dışında kalacaklardı.⁶⁶⁸ Yapılmaya çalışılan bu uygulamalar birçok zorluğu beraberinde getirdi. Çoğu zaman yol yapımında ödenek sıkıntısı çekildi. Kimi zaman da yolun yapılacağı bölgelerdeki halktan istenilen destek sağlanamadı. Karadeniz Bölgesi’nin çok dağlık ve engebelerle dolu olması ise yol yapım çalışmalarını daha da güçleştirmekteydi.

İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı’nda biri Trabzon-Erzurum, diğeri Gümüşhane-Erzincan Yolu olmak üzere 2 umûmî yol bulunuyordu. Ayrıca Gümüşhane Sancağı dâhilinde bulunan kazaları ve nâhiyeleri birbirine bağlayan 6 tane de hûsusî yol vardı.

2.3.1. İnşa Edilen Yollar:

Gümüşhane Sancağında sancağı diğer sancaklara ve vilâyetlere bağlayan umûmî yollar ile kazaları ve nâhiyeleri birbirine bağlayan hûsusî yollar bulunmaktadır.

⁶⁶⁵ Shaw S. J.-Shaw E. K, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 1983, s. 158–159.

⁶⁶⁶ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. II, İstanbul 1999, s. 591.

⁶⁶⁷ Karal, a.g.e, C. VIII, s. 461.

⁶⁶⁸ Baskıcı, a.g.e, s. 5.

2.3.1.1. Umûmî Yollar:

Gümüşhane Sancağı'ndaki umûmî yollardan birincisi Trabzon-İran Ticâret Yolu'nun önemli bir bölümünü oluşturan Trabzon-Erzurum Yolu, diğeri ise Pirahmed Mevki'nde Trabzon-Erzurum Yolu'ndan ayrılıp IV. Ordu'nun merkezi olan Erzincan Kasabası'na giden Gümüşhane-Erzincan Yolu'dur.⁶⁶⁹

Trabzon-Erzurum Yolu: Trabzon-Erzurum Yolu, Osmanlı Devleti'nin ulaşım ağı içinde İran ile Karadeniz hatta Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan uluslararası ticârette önemli yeri olan yollardan biridir.⁶⁷⁰ Bu yolun Trabzon-Gümüşhane sınırları içerisindeki kısmı "Onbinlerin" dönüş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Senede 20.000 devenin geçtiği ortalama 1.380 kilometre uzunluğundaki mesâfeyi kervanlar yaklaşık 60 günde katetmekteydiler.⁶⁷¹ Bu yol Osmanlı Devleti için sadece ticarî açıdan değil aynı zamanda askerî açıdan da önemliydi. Osmanlı Devleti, Erzurum istihkâmları ve dâhildeki müstahkem mevkileri takviye etmek için büyük muhasara toplarının naklinde bu yolu kullanıyordu.⁶⁷² Trabzon-Erzurum Yolu'nun en tehlikeli bölümü ise Zigana geçitiydi. Kış aylarında meydana gelen fırtınalar çok sayıda kervanın perişan olmasına ve hayatını kaybetmesine neden olmaktadır. Özellikle Şubat ve Mart aylarında meydana gelen çığlar çok tehlikeliydi. Bu nedenle Mehmed Hurşid Paşa yolcuların buradan geçerken açık havayı tercih etmelerini ve geçmeden önce bir iki el ateş etmelerini tavsiye etmektedir.⁶⁷³

Öneminden ve özelliğinden dolayı bu yolda modern tarzdaki ilk çalışmalar 1754 yılında başlamıştır. 1757 tarihinde Trabzon Valiliği'nde bulunan Hekimoğlu Ali Paşa zamanında başlayan bu çalışmalar XVIII. yüzyılın değişik dönemlerinde de devam etmiştir. ⁶⁷⁴ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Trabzon Valisi Osman Paşa bu yolla ilgili çalışmalara devam etmiş, onun ölümünden sonra yerine atanan Hazine Darzâde Abdullah Paşa çalışmalara hız vermiştir. Öncelikle Enverî Efendi bu yolla ilgili kendisine bir rapor sunmuştur. Enverî raporunda, Trabzon'dan yürüme 35 saat mesâfede olan Balahor

⁶⁶⁹ TVS 1903, s. 577.

⁶⁷⁰ M. P. By Austen H. Layard, **Nineveh and Bbylon**, London 1853, s. 5.

⁶⁷¹ William Eleroy Curtis, **Araound the Black Sea-Armenia, Caucasus, Circassia, Daghestan, The Crimea, Roumania**, Hodder & Stoughton, New York, 1911, s. 46-47.

⁶⁷² Deyrolle, a.g.e, s. 31.

⁶⁷³ Mehmed Hurşid, a.g.e, s. 291.

⁶⁷⁴ Hüseyin Kaleli, **XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 34.

Köyü'ne kadar olan Kankış Caddesi'nin uygunsuz olmasından dolayı, araba değil beygirlerin bile zorla geçtikleri hayvanların ve insanların telef olduklarını belirtmiştir. Trabzon'a zahîre ve erzak göndermek mümkün olmadığı için de Rusya topraklarından getirtilen zahîreye, devlet senede 11.000-12.000 kese akçe ödeme yapmaktadır. Bu yüzden mahalın bayındır hale gelmesi için yol yapımının çok önemli olduğunu belirtmiştir. Balahor'dan Erzurum'a kadar ki yürüme 29 saat mesâfelik yolun tanzim edilmesinin 1.000-1.200 kese akçeye mal olacağını söyleyen Enverî kaynak sorunu için de 20-25 sene süreyle hisse senetleri düzenlenip satılmasını tavsiye etmiştir.⁶⁷⁵

Enverî Efendi'nin raporunda belirttiği hususları göz önünde bulunduran Abdullah Paşa Bâb-ı Âlî'ye başvurduktan sonra gerekli fermanı alarak Trabzon-Erzurum Yolu'nun inşasına başladı. Paşa, vefat eden kardeşi Osman Paşa'dan kalan 200.000 kuruşun üzerine kendisi de 100.000 kuruş ekleyerek Trabzon'dan Erzurum yönüne yürüme 35 saat mesâfede bulunan Balahor Köyü'ne kadar olan yolu iki araba yan yana geçeceği şekilde tesviye ettirerek 1844 senesinde çalışmaları tamamladı. Paşa, bu yoğun ve gayretli çalışmaların dolayı müşirlikle ödüllendirildi.⁶⁷⁶ 12 Ocak 1845 tarihli Cerîde-i Havâdis Gazetesi'nde yayınlanan Trabzon Sancağı'yla ilgili haber bu bilgiyi teyit etmektedir. Haberde Trabzon ve Gümüşhane sancaklarının dar ve taşlı yollarının Trabzon Müşiri Abdullah Paşa'nın çalışmaları sonucunda araba geçecek şekilde tesviye edildiği ifade edilmektedir. Haberin devamında ise kış mevsimine rağmen Gümüşhane'den 6 saat uzaklıktaki Kale'den 8 zahîre arabasının yerlerdeki 2-3 karış kara rağmen zahmetsizce Trabzon'a gelebildikleri ve Abdullah Paşa'nın da bu arabaların taşıdıkları zahîreyi satın alarak fakir fukaraya dağıttığı anlatılmaktadır.⁶⁷⁷

Kısa sürede bozulmaya başlayan yolda 1850 senesine gelindiğinde tekrar ciddi çalışmalara başlandı. Bu iş için Ticâret Nâzırı İsmail Paşa görevlendirildi.⁶⁷⁸ Esasen Trabzon ve Erzurum vilâyetleri halkı da bu hayırlı işin bir an evvel gerçekleşmesini istiyor

---

⁶⁷⁵ Kaleli, a.g.t, s. 38-39.

⁶⁷⁶ Kaleli, a.g.t, s. 35.

⁶⁷⁷ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Mezunları Demeği'nin 5-6 Haziran 1989 Tarihli 150. Yıldönümünde Tanzimat Ekonomisi Sempozyumu Yayınlanmamış Tebliği**, İstanbul 1989, s. 370-371.

⁶⁷⁸ İsmail Paşa, Trabzon-Erzurum Yolu'nun yapım faaliyetlerini başlatmak üzere Trabzon'a geldiği zaman, Ticaret Nâzırı bulunuyordu. Çünkü ilk defa Nâfia Nezâreti adıyla teşkil edilen bu müessese, bilahare Nâfia işlerinin ticaret umuruyla birleştirilmesiyle Ticaret Nezâreti ismi altında yeni bir müesseseye dönüştürülmüştür. Selahattin Tozlu, **Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 60.

ve bu doğrultuda vilâyet meclisleri kanalıyla isteklerini merkeze iletiyorlardı.⁶⁷⁹ Bu nedenle Ticâret Nâzırı İsmail Paşa, kalabalık bir uzmanlar grubu ve yeterli malzeme ile Trabzon'a gitti. 1850 senesinin Ağustos ayında Vali Rüstem Paşa'nın yardımlarıyla çevredeki kazalardan kısa sürede toplanan 5.000'den fazla işçiyle hızla yol çalışmalarına başlandı.⁶⁸⁰ Şubat 1850-Ağustos 1850 tarihleri arasında yaklaşık 7 ay içinde Trabzon-Erzurum Yolu çalışmaları için toplam 462.404 kuruş harcandı.⁶⁸¹

Çalışmalar devam ederken İsmail Paşa yol inşasının seyrini sık sık rapor etmekteydi. 12 Eylül 1850 tarihli raporunda yol üzerindeki evlerin istimlak edildiğini bazı Müslüman mezarlarının da başka yerlere taşınması için Molla Efendi, Müftü Efendi ve bazı ülemeden izin alındığını belirtmektedir. Trabzon-Bayburt arasındaki Gölçayırı, Mühürücü, Tanira, Arduç, Kurgan ve Gez köprülerinin tamiratının başlatıldığını, zemini taşlık yerlerin düzenlendiğini, çamurlu ve gereken yerlerin şose döşendiğini ifade etmektedir. Trabzon'a 6 saat mesâfedeki Cevizlik'ten Bayburt'a çıkan güzergâhlar arasında tercih çalışması yapıldığını ancak daha güvenli olan Cevizlik-Karakaban Yolu'nda karar kılındığını söyleyen İsmail Paşa Cevizlik-Torul arasındaki Zigana Yolu'nun geçişe uygun hale getirilmesi için çalışmalar başlatıldığını ve Zigana Dağı'ndan düşen çığın yol açacağı zararlara karşı önlem alındığını vurgulamaktadır.⁶⁸² 9 Kasım 1850 tarihli raporunda ise 500-600 amele ile Trabzon Caddesi'nin kış yolu olan Zigana Yolu'nun bozuk yerlerinin ve çığa engel olmak üzere duvarların yapıldığını, ayrıca yol üzerinde bulunan köprülerin çoğunluğunun tamiri çalışmalarının devam ettiğini ifade etmektedir.⁶⁸³

Ragıp Paşa'nın yerine vali olarak Ahmed İzzet Paşa'nın atanmasıyla birlikte Aralık 1958 tarihinde Trabzon halkının da katıldığı kalabalık bir törenle yol çalışmalarına yeniden başlandı. Bu çalışmalarda 9 memur, 66 taş ustası ve 334 işçi istihdam edildi. İstihdam

---

⁶⁷⁹ Kaleli, a.g.t, s. 41.

⁶⁸⁰ Yazıcı, a.g.m, s. 366.

⁶⁸¹ Kaleli, a.g.t, s. 44; Gümüşhane'den başlayan ve Trabzon'a kadar devam eden yolun iki güzergâhı bulunmaktadır. Biri Ardasa-Zigana Yolu üzerinden geçen kış yoludur. Diğer İstavri Köyü üzerinde geçerek Cevizlik-Maçka Hattı'nda çok zor bir coğrafya üzerinden devan eden yaz yoludur. Trabzon'dan çıkışta soldan devam eden kış yolu 6 saat Cevizlik (Maçka), 7 saat Zigana, 5 saat Ardasa (Torul) ve 6 saat Gümüşhane olmak üzere Trabzon-Gümüşhane arasındaki yol toplam 24 saat sürmektedir. Blau, a.g.e, s. 220-222.

⁶⁸² Kaleli, a.g.t, s. 43.

⁶⁸³ Kaleli, a.g.t, s. 44.

edilen işçiler arasında Macar, Polonyalı ve İtalyan mülteciler de bulunmaktaydı.⁶⁸⁴ Çalışmalarda bataklık yerler kurutuldu, dereler üzerine köprüler inşa edildi, duvarlar yapıldı. Yol iki arabanın yan yana geçebileceği şekilde genişletildi. Ancak kış mevsiminin yaklaşması ve Ramazan ayının girmesi nedeniyle yol yapım çalışmalarına kısa süre sonra ara verildi. Kısa süren bu çalışmalarda 5.464 kuruş harcandı.⁶⁸⁵

Kış ayının yaklaşması ve Ramazan ayının girmesi sebebiyle çalışmalarına ara verilen Trabzon-Gümüşhane Yolu'nun yapımına baharın gelmesiyle birlikte 1859 senesinde yeniden başlandı. Zigana Dağı-Vavuk Dağı arasındaki yürüme 23 saatlik yolun Gümüşhane Sancağı idarecilerinin yetki ve sorumluluğunda kalan bölümleri kaldırım olarak inşa edildi. Taşlık kısımları da lağımla imha edildikten sonra düzenlenerek Temmuz ayında bitme aşamasına getirildi.⁶⁸⁶ Bu çalışmalar sırasında Kaymakam Hüsnü Bey önderliğindeki Gümüşhane halkı bütün fakirliklerine ve yoksulluklarına rağmen sabırla ve özveriyle çalışarak yolun bitirilmesi için büyük çaba harcadılar. Trabzon Valiliği de Gümüşhane Sancağı dâhilindeki mevkilerin tamirinde gösterdiği gayretten dolayı Gümüşhane Mutasarrıfı Hüsnü Bey'e teşekkür etti.⁶⁸⁷

Ancak yol Trabzon-Gümüşhane arasında bulunan İncirlik-Ayvasıl-Gümüşhane kısımları coğrafi bakımdan çok arızalı alanlardan geçtiğinden ve havalar çok yağışlı devam ettiğinden, kısa sürede bozulmaya başladı. Bu nedenle yeni Vali Cemal Paşa tekrar çalışmalara başladı. Cemal Paşa, yağışlar sebebiyle bozulan yerleri düzelttirdikten sonra Mayıs 1861 tarihinde yolun Gümüşhane-Maçka arasındaki kısmının keşfi için Mühendis Mehmed Efendiyi görevlendirdi.⁶⁸⁸ Ekim 1862 tarihinde kendisi de bizzat bölgeye giderek yol üzerinde incelemelerde bulundu. Bölgede yaptığı incelemelerin ardından da yazı yazarak yolun durumu hakkında Dâhiliye Nezâreti'ne bilgi verdi. Mehmed Efendi, Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığı yazıda Trabzon'a yürüme 3 saat mesâfede vaki Gölçayır adlı mevkiye kadar yerlerin büyük bölümü sellerden dolayı eski haline geri döndüğünü, bazı mevkilere gereksiz harcamalar yapıldığını, tamiri acil olan yerlerin kendi haline terk edildiğini, mevkilerden araba geçmesi şöyle dursun piyade askerlerin dahi geçmesinin çok zor olduğunu ifade etmiştir. Rusya'nın bir süreden beri İran ticâretini kendi sınırlarından

⁶⁸⁴ Blau, a.g.e, s. 220-222.

⁶⁸⁵ Kaleli, a.g.t, s. 48.

⁶⁸⁶ Tozlu, a.g.t, s. 67.

⁶⁸⁷ BOA, A. MKT. UM, No: 386/24.

⁶⁸⁸ Kaleli, a.g.t, s. 50.

geçirmek amacıyla Batum'a kadar bir yol inşa etmeye çalıştığını belirten Mehmed Efendi bu yolun yapılması halinde bölgedeki ticaretin de tamamen duracağını da belirtmiştir. Bunun önüne geçmek için biran önce bölgeye tecrübeli ve bilgili bir mühendis gönderilerek Trabzon Yolu'nun tamirine başlanması gerektiği yönünde yetkilileri uyarmıştır.⁶⁸⁹

Ayrıca Trabzon Valiliği aracılığıyla Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bu yazıda, durumun daha yakından incelenmesi ve sürekli kontrol edilmesi için de Gümüşhane taraflarına Muhasebeci Efendi'nin kaymakam olarak tayin edilmesi istendi. Bu istek üzerine yolun bahar ayında layıkıyla tamirine başlanması için Muhasebeci Efendi Gümüşhane'ye gönderildi.⁶⁹⁰ Diğer taraftan Erzurum Valiliği de bu yol üzerinde hassasiyetle durmaktaydı. Erzurum Valisi 25 Ekim 1862 tarihinde Mâliyye Nezâreti'ne yazı yazarak meydana gelen şiddetli dolu ve yağmurdan dolayı Gümüşhane'den Trabzon'a kadar fazlasıyla harap olan yolların süratle tamiri edilmesi ve bazı köprülerin şimdilik ahşap olarak yeniden inşa edilmesini istemişti.⁶⁹¹ Gümüşhane-Maçka Yolu'nun tamir ve tesviyesi için usta ve amele yevmiyesi dâhil olmak üzere 15.520 kuruşun karşılanmasına dair Haziran 1863 tarihinde irâdenin çıkmasıyla tamirat çalışmalarına başlandı.⁶⁹²

Trabzon-Erzurum Yolu'nun Gümüşhane Sancağı dâhilinde kalan bölümü Harşit Irmağı'nı takip ettiği için özellikle bahar aylarında şiddetli dolu ve yağmurların etkisiyle meydana gelen sellerden sık sık olumsuz etkileniyordu. Bu durum üzerine Trabzon-Erzurum Yolu'nun Gümüşhane Bölümü Komisyon Başkanı Abdülhalim Efendi önderliğinde 1868 senesinde tekrar çalışmalara başlandı.⁶⁹³ Ağustos-Aralık ayları arasındaki 4 aylık kısa bir dönemde Trabzon-Cevizlik arasında yaklaşık 8 kilometre, Hamsiköy'de yaklaşık 3,5 kilometre, Bekçiler'de 750 metre, Ardasa'dan Abdurrahman Köyü'ne kadar bölgede yaklaşık 2 kilometre olmak üzere toplam 14 kilometre yol inşası gerçekleştirildi.⁶⁹⁴ Bu dönemde Erzurum-Trabzon Yolu'nun ortalama genişliği 5,5 metre, en yüksek eğimi % 8 ve toplam uzunluğu yaklaşık 314 kilometreydi. 1868 senesinde

⁶⁸⁹ BOA, A. MKT. MHM, No: 246/32.

⁶⁹⁰ BOA, A. MKT. MHM, No: 246/32.

⁶⁹¹ BOA, A. MKT. MHM, No: 247/59.

⁶⁹² BOA, İ. MVL, No: 486/22024.

⁶⁹³ TVS 1871, s. 149.

⁶⁹⁴ Kaleli, a.g.t, s. 60.

başlayan tamir çalışmaları 1872 yılında tamamlandı.⁶⁹⁵ Bu kez de çalışmalar sırasında halkın çalışmalara katılımını sağladıkları ve üstün gayretlerinden dolayı Gümüşhane Sancağı Mutasarrıfı Şükrü Bey ile Torul Kazası Müftüsü Hasan Efendi ödüllendirildi.⁶⁹⁶

Temmuz 1875 tarihinde meydana gelen sellerin yollara zarar vermesi üzerine bu durum Gümüşhane Mutasarrıflığı tarafından Bâb-ı Âlî'ye bildirildi. Yazılan yazıda yola taşlar uçtuğu için yol boyunca yeniden yapılacak derecede büyük hasarlar meydana geldiği ifade edilmekteydi. Yolun tamiri için birçok bölgeye büyük muhafaza duvarı ve köprülerin inşa edilmesi gerektiğini ifade eden mutasarrıf bunun için işçi ve para gönderilmesini istiyordu. Gümüşhane Mutasarrıfı'nın bu isteğinin kabul edilmesi üzerine Bâb-ı Âlî tarafından seller nedeniyle bozulan yolların tamir için 150.000 kuruş gönderildi. Bununla birlikte Erkan-ı Harb Zabitanı'yla uygun memurlar tayin edilerek ve mahallince bazı tedbirler uygulanması istendi.⁶⁹⁷

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden hemen önce Erzincan'da bulunan IV. Ordu'nun ikmal malzemelerinin bölgeye taşınması gerektiğinden IV. Ordu Müşiri Ahmed Muhtar Paşa'nın isteği üzerine bu yol üzerinde tekrar tamir çalışmaları başlatıldı. Ahmed Muhtar Paşa, Osmanlı-Rus Harbi başlamadan çok kısa süre önce Nisan 1877 de Bâb-ı Âlî'ye başvurarak seller sebebiyle bozulan Trabzon-Gümüşhane Yolu'nun tamiri için 2 mühendis görevlendirilerek 300.000 kuruş ödenek gönderilmesini talep etti. Çünkü bu yol tamir edilmez ise yolda arabayla nakliyat yapılamayacak ve Trabzon Limanı'ndan iç bölgelere taşınması gereken askerî malzeme kiralık beygirlerle taşınmak zorunda kalacaktı. Bu durum da hem milyonlarca kuruştan daha fazla nakliye ücretine mal olacak hem de askerî malzemenin sağlıklı nakledilmesi mümkün olmayacaktı. Ahmed Muhtar Paşa'nın bu isteği üzerine Erzurum-Trabzon arasındaki yolun tamir masrafları için 314.000 kuruş tahsis edilerek bölgeye gönderildi. Böylece tekrar bu yolun tamir çalışmalarına başlandı.⁶⁹⁸ Çok süratli devam eden bu çalışmalar savaştan hemen önce tamamlandı.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden hemen sonra ise Rusların, İran ticâretine kendi topraklarına çekebilmek amacıyla Kafkaslarda demiryolu inşa etmeye başlaması üzerine

---

⁶⁹⁵ **Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Trade of The Vilayets of Trebizond and Sivas for the Year 1900**, Annual Series No: 2588, London 1901, s. 26.

⁶⁹⁶ Kaleli, a.g.t, s. 62.

⁶⁹⁷ BOA, İ. MMS, No: 53/2332.

⁶⁹⁸ Kaleli, a.g.t, s. 66.

Kafkas yoluyla rekabet edebilmek amacıyla yeniden Trabzon-Erzurum Yolu'nu iyileştirme çalışmaları başladı. Bunun için önce yolun durumu hakkında incelemelerde bulunması için Trabzon Vilâyeti Başmühendisi Fransız Mösyö Riva görevlendirildi. 1880 senesinde Trabzon Valisi Sırrı Paşa'nın emriyle Mösyö Riva, Trabzon-Gümüşhane Yolu'nun Bayburt sınırına kadar keşif yaparak tamir edilecek yerler hakkında bir rapor hazırladı. Riva, hazırladığı raporunda yolu daha kısaltmak amacıyla Trabzon-Erzurum Yolu'na alternatif olmak üzere 2 ayrı yol güzergâhı belirlemiştir. Bu yollardan biri Sürmene-Bayburt-Erzurum Yolu diğeri ise Rize-Erzurum Yolu'ydu. Bir yıl süren yazışmalardan sonra Mart 1881 tarihinde bu rapor Trabzon ve Erzurum valiliklerinde değerlendirildikten sonra Bâb-ı Âlî ile görüşüldü. Bu görüşmelerin ardından devletin içinde bulunduğu malî durum da göz önünde bulundurularak mevcut olan Trabzon-Erzurum Yolu'nun tamir edilmesine karar verildi ve bunun için 481.167 kuruş ödenek ayrıldı.⁶⁹⁹

Böylece 1881 senesinde başlayan yol tamir çalışmaları 1883 senesinde Rusya'nın İran'a giden transit mallarını Kafkaslar üzerinden geçişini yasaklamasıyla daha da hızlandı. Bu çalışmalar sırasında Gümüşhane Sancağı dâhilindeki güzergâh çok kötü ve arızalı bölgelerden geçtiğinden ve her sene bozulup harap olduğundan güzergâhının değiştirilmesi düşünüldü. Mühendisler ve memurlar tarafından yapılan keşif çalışmaları sonucunda yeni güzergâhın Cevizlik'ten itibaren normal yolun devam ettiği sağ taraftan değil de soldan Torul ve Gümüşhane'ye uğramadan Cevizlik-Balahor Hattı'ndan geçirilmesine karar verildi. Alternatif güzergâh 80 kilometre uzunluğunda olup inşaat masrafı 6.000.000 kuruşa mal olacaktı. Devletce benimsenen proje için gereken para Nâfia Bütçesi'ne ilave edildi. Daha sonra çalışmaların başlatılması için Mâliyye Nezâreti ile Trabzon Valiliği arasında gerekli yazışmalar yapıldı.⁷⁰⁰

Ancak Trabzon-Erzurum Yolu'nun Gümüşhane bölümündeki güzergâhlarının değiştirilmesi Gümüşhane halkının tepkisine yol açtı. Bu tepkilerini ortaya koymak için ulemadan İsmail Hakkı Efendi önderliğinde kasabanın önde gelenleri 1891 tarihinde Dâhiliye ve Nâfia Nezâretlerine yazı yazdılar. Yazdıkları bu yazıda Trabzon-Erzurum Yolu'nun kasabaya yarım saat uzaklıkta bulunan nehir kenarından geçirilmesinin kendileri için zararlı olacağından şikâyet ediyorlardı. Yolun kasaba içinden geçirilmesi halinde

---

⁶⁹⁹ Kaleli, a.g.t, s. 72.

⁷⁰⁰ Kaleli, a.g.t, s. 87-88.

oluşacak faydalardan bahisle gereğinin yapılması halinde mallarıyla ve bedenleriyle hizmet edeceklerini ifade etmekteydiler. Hatta yolun kasaba dâhilinden geçirilmesi halinde uygun bir yerde bir tabur asker için kışla inşa edeceklerini ifade ettiler. Ancak Nâfia Nezâreti halkın bu isteğine karşılık 13 Haziran 1892 tarihli verdiği cevapta Gümüşhane Kasabası'nın 300 metre yükseklikte bir tepede bulunmasından dolayı coğrafyanın çok zor olacağını ileri sürerek bu isteğin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade etmekteydi. Ayrıca bu yolun bir kısmının kasaba içinden geçmesi için uygun bir noktadan en az % 10 eğimle 3 kilometre yükselmek ve 3 kilometre aşağı inmek gerekeceği, bunun da yolun uzamasına neden olacağı belirtilmekteydi. Yazının devamında ise yolcuların uzun yol yerine düz dere kenarını takip eden ve daha kısa olan şimdiki yolu tercih edecekleri, bu durumda ise halkın çektiği sıkıntıların boşa gideceği vurgulanıyordu.⁷⁰¹ Konuyla ilgili uzun süren yazışmalardan sonra 17 Haziran 1892 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden Trabzon Valiliği'ne son bir yazı yazılarak Trabzon-Erzurum Yolu'nun Gümüşhane Kasabası'nın içinden geçirilmesinin mümkün olmadığı belirtilerek bu yazışmalara son verildi.⁷⁰²

Ancak dere kenarından geçirilen yol kısa olsa da Gümüşhane halkının da belirttiği gibi her sene yağın şiddetli yağmurlar nedeniyle büyük hasarlara uğruyordu. Her ne kadar yeni güzergâhlar belirlenerek yolların harap olması engellenmeye çalışılsa da tamir edilen yollar yine çabucak bozuluyordu. Örneğin 1890 yılında Trabzon ve Gümüşhane'de sel felaketi yaşanmış bahçeler ve köprülerin tahribi yanında yollar da harap olmuştu. 1891 senesinde Torul Kazası'nın Krom ve Yağlıdere ve çevre köylerinde meydana gelen sellerden birçok köprü hasar görmüştü.⁷⁰³ 1892 senesinde Trabzon ve Gümüşhane taraflarında emsali görülmemiş bir surette meydana gelen yağmur ve dolunun neden olduğu seller Trabzon-Erzurum Yolu'nun Gümüşhane taraflarında bulunan kısımların harap etmişti.⁷⁰⁴ 1903 senesinde Gümüşhane'nin Morankil Köyü başta olmak üzere çevre köylerde büyük seller meydana gelmiş bu sellerde Trabzon-Erzurum Yolu büyük hasar görmüştü.⁷⁰⁵ 1904 tarihinde ise Gümüşhane çevresinde 10-15 gün aralıksız yağın

---

⁷⁰¹ BOA, BEO, No: 11/803.

⁷⁰² BOA, DH. MKT, No: 1963/22; BOA, DH. MKT, No: 1954/44.

⁷⁰³ BOA, DH. MKT, No: 1801/45.

⁷⁰⁴ BOA, DH. MKT, No: 18/16.

⁷⁰⁵ BOA, DH. MKT, No: 761/52.

yağmurlar sonucu meydana gelen sellerde Trabzon-Erzurum Yolu büyük hasara uğramıştı.⁷⁰⁶

Ayrıca bu güzergâh üzerindeki tek tehlike seller değildi. Zigana Dağı'nın zirvesinde aşırı yağın neden olduğu çığ büyük tehlike oluşturmaktaydı. Kışın meydana gelen çığlar nedeniyle her sene çok sayıda kişi hayatını kaybediyordu. Yol çığ nedeniyle bazen haftalarca kapalı kalabiliyordu. Bu durumun önüne geçebilmek için 1894 senesinde yolun çığ düşen mevkilerinin güzergâhları değiştirildi. 4 kilometre yükseklikte bulunan Zigana Dağı'nın zirvesi terk edilerek Serhoş adlı mevkiden Nehirci Deresi'ne inen bir yol inşa edilerek Bekçiler Mevki'nde ana yolla birleştirildi. Yolun güzergâhının değiştirilmesiyle birlikte yolun Trabzon-Gümüşhane sancakları arasında kalan kısmının uzunluğu 105 kilometre oldu. Bu güzergâh üzerinde uzunlukları 1-10 metre arasında 61 köprü ve 10-22 metre arasında 11 köprü yapıldı. Ayrıca uzunlukları 50 santim ile 3 metre arasında olan 232 menfez inşa edildi.⁷⁰⁷

Devlet 1890'lardan itibaren yapılan çalışmaları bizzat kendisi yürütmektense ihaleyle bazı özel müteşebbislere vermeyi tercih etti. Örneğin 1890 yılında Gümüşhane'de meydana gelen sel felaketi nedeniyle hasara uğrayan 36 kilometrelik bölümün tamiri Arif Efendi'ye verilerek kendisine 2.000 kuruş peşinat verilmişti.⁷⁰⁸ 1898 senesinde hasara uğrayan yolların tamiri ihalesi ise Trabzonlu Alemdarzâde Emin Efendi'ye verilmişti. Ancak Emin Efendi, bu yoldan bir hayli istifade etmiş ancak yolun inşaatını tamamlayamamıştı. Bunun üzerine Maçkalı Hacıvelizâde Osman Efendi, Dâhiliye Nezâreti'ne dilekçe yazarak ihalenin kendisine verilmesini istedi.⁷⁰⁹ Ancak Alemdarzâde Mehmed Emin, Trabzon-Erzurum Yolu'nun Gümüşhane kısmı tamiratının bitirildiğini, biriken parasının verilmediği gibi zorla sözleşmesinin fesh edilmeye çalışıldığını ifade ederek bu duruma karşı çıktı.⁷¹⁰ Elimizde bu olaya dair belge bulunmadığı için bu ihtilafın nasıl sonuçlandığını henüz bilemiyoruz. Ancak bu dönemde toplam uzunluğu 161 kilometre olan yolun 66 kilometresinin tamir edildiği görülmektedir.⁷¹¹

---

⁷⁰⁶ BOA, DH. MKT, No: 695/39.

⁷⁰⁷ TVS 1894, s. 309-311.

⁷⁰⁸ Kaleli, a.g.t, s. 88-89.

⁷⁰⁹ BOA, DH. MKT, No: 2539/18.

⁷¹⁰ BOA, DH. MKT, No: 2592/40.

⁷¹¹ TVS 1898, s. Ek.

XX. yüzyılın başlarında da Trabzon-Erzurum Yolu'nun tamir çalışmaları devam etti. Bu dönemde Trabzon-Erzurum Yolu'nun 2 kilometresi toprak, 46 kilometresi de şose olarak tamir edildi. Bu sene içinde yol üzerinde 5 adet yeni köprü ve menfez, 19 adet yeni kasis yapıldı. Ayrıca 2 adet köprü ve menfez de onarıldı. Bu dönemde yapılan çalışmalar için 11.888 kuruşu işçi yevmiyesi olmak üzere toplam 522.520 kuruş harcandı.⁷¹²

1910 senesinde ise Trabzon-Erzurum Yolu yapım ve tamiri işi “*La Societe Des Entreprises*” adlı Fransız bir şirkete verildi. Şirket birkaç Fransız mühendis ve ustabaşığı 1910 senesinin Kasım ayında incelemeler yapmak için bölgeye gönderdi.⁷¹³ Bölgeye gelen mühendisler yolun yapım masraflarının tahminen 20.000 liraya mal olacağını rapor ettiler. Bundan sonra çok yavaş da olsa yol tamir çalışmalarına başlandı. Ancak 1 yıllık süre içinde sadece 10-11 kilometrelik bölüm inşa edilebildi.⁷¹⁴ 1912 ve 1913 yılı boyunca da Fransız şirket çalışmalarına devam etti. 1914 yılında çalışmalara hız veren şirket bu yıl içinde yolun Cevizlik'e kadar olan 29 kilometrelik kısmını tamamlamayı başardı. Böylece Cevizlik-Hamsiköy arasındaki yolun büyük bir bölümü tamamlanmış oldu.⁷¹⁵

Gümüşhane-Erzincan Yolu: Gümüşhane Sancağı dâhilinde bulunan umûmî yollardan bir diğeri Gümüşhane-Erzincan yoluydu. IV. Ordu Merkezi'nin zaman zaman Erzincan'a nakledilmesi Gümüşhane-Erzincan arasında umûmî bir yolun inşasını zorunlu kılmıştı. Gümüşhane-Erzincan arasında böyle bir yolun inşa edilmesiyle İstanbul'dan gönderilecek askerî mühimmatın Trabzon Limanı'ndan Gümüşhane'ye oradan da IV. Ordu Merkezi'nin bulunduğu Erzincan'a ulaştırılması daha kolay olacaktı.⁷¹⁶

Trabzon-Erzurum arasında yol yapımı çalışmaları sürdürülmekteyken Trabzon Vilâyet Meclisi'nde Gümüşhane-Erzincan arasında umûmî bir yol inşa edilmesi kararı alındı. Bu amaçla Trabzon Valisi Ragıp Paşa, Bâb-ı Âlî'den bu hususta IV. Ordu Müşiri'ne tebligat çekilmesini istedi.⁷¹⁷ Ancak bu dönemde Ragıp Paşa'nın Trabzon Valiliği'nden alınarak yerine Ahmed İzzet Paşa'nın tayini yolun yapım çalışmalarını geciktirdi. Nihayetinde geciken yol yapım çalışmalarına Aralık 1958 yılında başlandı. Ancak bu kez

---

⁷¹² TVS 1904, s. 479.

⁷¹³ **Report on the Trade of Consular District of Trebizond**, No: 4740, London 1911, s. 7.

⁷¹⁴ **Report on the Trade of Consular District of Trebizond**, No: 5014, London 1912, s. 7.

⁷¹⁵ **Report on the Trade of Consular District of Trebizond**, No: 5313, London 1914, s. 8.

⁷¹⁶ Kaleli, a.g.t, s. 48.

⁷¹⁷ Tozlu, a.g.t, s. 65.

de kış mevsiminin yaklaşmış olması ve Ramazan ayının girmesi nedeniyle yol yapım çalışmaları tekrar ertelendi.⁷¹⁸

Baharın gelmesiyle birlikte 1959 senesinde çalışmalar tekrar başladı. Bu çalışmalarla birlikte Gümüşhane Sancağı idarecilerinin yetki ve sorumluluğunda bulunan bazı yerler kaldırım olarak yapılırken, taşlık kısımlar da lağımla imha edilerek düzenlendi. Temmuz ayı geldiğinde ise çalışmalar bitirilmişti.⁷¹⁹ Bu dönemde yapımına başlanan yolun güzergâhı Pirahmed Köprüsü, Pirahmed Köyü-Perek'in aşağısından-Kırıklı-Hahır (Ahrır/Hakır) Köyü'nün aşağısındaki Dere-Köse Dağı-Köse Köyü-İrha-Kelkit Suyu-Çiftlik Kasabası-Keleçi Köyü-Sadak-Sipikör Dağı-Akdağ-Urumsaray Köyü-Yalnızbağ-Erzincan Hattı'nı takip ediyordu.⁷²⁰ Bu çalışmalar sırasında yol yükümlülüğünden dolayı işçilere para verilmemişti. Buna rağmen sadece taş ve lağımcı ustalarına ödenen ücretlerin tutarı 25.000 kuruşu bulmuştu.⁷²¹

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden önce bu yolun küçük bir kısmı tesviye edildiyse de harbin çıkmasıyla birlikte bu çalışmalara ara verildi. Harpten sonra IV. Ordu Merkezi'nin Erzincan'a alınması ve bu yolun öneminin daha da artmasıyla birlikte çalışmalara tekrar başlandı. Bunun üzerine harbin hemen sonrasında yolun en önemli kısmı olan Köse-Pirahmet Yolu tamir edildi.⁷²²

1880 senesinde Nâfia Nâzırı Hasan Fehmi Paşa hazırladığı raporda Gümüşhane-Erzincan Yolu'na da yer verdi. Raporda Gümüşhane-Erzincan Yolu'nun mesâfesi 100 kilometre olarak hesaplanmıştı. Bu yolun yapım maliyeti ise her kilometresi 653 liradan toplam 65.217 lirayı bulacaktı.⁷²³ Hasan Fehmi Paşa raporunda Gümüşhane'den Erzincan'a kadar inşa edilecek yolun Gümüşhane'nin 20 kilometre üst tarafında ve denizden 1.330 metre yükseklikte olan Murad Hanı mevkinde Erzurum Yolu'yla birleşeceğini yazmaktadır. Bu yolun Gümüşhane Vadisi'nden ayrılıp kayalardan oluşan bir tepeden geçerek büyük Şiran Ovası'na dâhil olarak oradan Kelkit'in üst tarafına doğru gidecektir. Yolun toplam uzunluğu 60 kilometre olacaktır. Bu yol Fırat Vadisi'ni

---

⁷¹⁸ Tozlu, a.g.t, s. 66.

⁷¹⁹ Tozlu, a.g.t, s. 67.

⁷²⁰ Tozlu, a.g.t, s. 264-265.

⁷²¹ Kaleli, a.g.t, s. 49.

⁷²² Tozlu, a.g.t, s. 115.

⁷²³ Kaleli, a.g.t, s. 76.

Karadeniz'den ayıran Karadeniz'den geçtikten sonra Erzincan'a ulaşacaktır. Üzerinden geçilecek nehirlerde inşası gereken köprü gözlerinin yüksekliği ise 10-12 metreyi geçecektir. Ancak Hasan Fehmi Paşa'nın bu projesi devletin içinde bulunduğu buhran ve malî imkânsızlıklar nedeniyle reddilmiştir.⁷²⁴

1888 senesinde tamir çalışmaları tekrar başlayan yol üzerindeki onarım çalışmaları 11 yıl kadar devam ederek 1899 yılında tamamlandı. Bu dönemde yaklaşık 5 kilometre yeni yol yapılarak yol üzerinde 3 köprü inşa edildi. Mevcut yolun 2,5 kilometrelik bölümü tamir edildi.⁷²⁵ Yolun yapım çalışmaları tamamlandığında ortalama genişliği 3,5 metre, eğimi % 7 olacaktı. Toplam uzunluğu 76 kilometre civarında olan yolun en yüksek noktası ise 2.310 metre yüksekliğindeki Köseadağ-Deveboyun geçitleriydi.⁷²⁶

1902 senesinde gelindiğinde yaklaşık 65 kilometrelik bölümü şose olarak inşa edilen yol üzerinde 19 köprü ve menfez ile 13 kasis bulunuyordu. Yolun kenarları ise duvarla desteklenmişti. Bu duvarların 2 kilometresi harçlı duvar, 3 kilometresi de kuru duvar olarak inşa edilmişti.⁷²⁷ Yapılan bu düzenlemelerin toplam maliyeti 248.000 kuruş tutmuştu.⁷²⁸ 1903 senesinde ise 35 kilometresi toprak olarak tamir edilen yol üzerinde 10 adet yeni köprü ve menfez daha inşa edildi. Bu yıl içinde çalışmalar için 7.216 kuruş masraf yapılırken yol yapımında çalışan işçilere 7.692 kuruş yevmiye bedeli ödendi.⁷²⁹

Bu çalışmalardan sonra uzun süre kendi kaderine terk edilen yolla ilgili çalışmalar I. Dünya Savaşı beklentilerinin artmasıyla birlikte 1913 tarihinde tekrar gündeme geldi. 1913 senesinde IV. Ordu'nun merkezi olması nedeniyle Erzincan Mutasarrıflığı'ndan ilgili nezâretlere yazı yazılarak Erzincan-Gümüşhane Yolu üzerindeki Spikör Dağı'nın senelerden beri tamir görmeyen aksamının tamir edilmesi istendi. Yazıda bu yol tamir edilmezse Erzincan'a gidecek olan askerî kıtaların ve özellikle topların geçmesi mümkün olamayacağı ifade edilmekteydi. Dâhiliye Nezâreti bu yolun "*İdâre-i Umûmîyye-i Vilâyet Kanûnu*" gereğince vilâyetlerin sorumluluğunda olduğunu belirttikten sonra Trabzon

⁷²⁴ Celal Dincer, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", **Belgeler Dergisi**, C. V-VIII, Sayı: 9-12, Ankara 1968-1971, s. 166-167.

⁷²⁵ **Report on the Trade of Consular District of Trebizond**, No: 1526, London 1895, s. 7.

⁷²⁶ **Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas**, No: 2588, London 1901, s. 26; TVS 1898, s. Ek.

⁷²⁷ TVS 1903, s. 425.

⁷²⁸ TVS 1903, s. 429.

⁷²⁹ TVS 1904, s. 479.

Valiliği'ne yazı yazarak bozuk olan yolun biran önce tamir edilmesini istedi.⁷³⁰ Bu talep üzerine tamir çalışmalarına başlandı ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girmesi yol yapım çalışmalarının aksamasına neden oldu.

2.3.1.2. Hûsusî Yollar:

Gümüşhane Sancağı'nda Erzurum-Trabzon Yolu ve Gümüşhane-Erzincan Yolu gibi umûmî yolların haricinde bir de sancak merkezini kazalara, kazaları birbirine ve nâhiyelerine bağlayan çok sayıda hûsusî yol inşa edildi. İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı dâhilinde toplam 6 tane hûsusî yol bulunuyordu. Bu yolların durumları şöyleydi.

Cevizlik (Maçka)-Krom Yolu: Cevizlik-Krom Yolu Trabzon Sancağı'na bağlı Maçka Nâhiyesi'nin merkezi olan Cevizlik'ten başlayıp Krom'un birkaç köyünü dolaştıktan sonra Trabzon-Erzurum Yolu'yla birleşiyordu. Bu yol hükümet tarafından gönderilen Nâfia memurunun nezâretinde Kromluların aralarında topladıkları paralarla köylüler tarafından yapıldı. Özellikle yaz mevsiminde yolcular ve katicılar Ardasa'yı ve Gümüşhane taraflarını dolaşıp 2-3 gün kaybetmemek için bu yolu tercih ediyordu.⁷³¹ Bu yolun toplam uzunluğu yaklaşık 45 kilometreydi. XIX. yüzyılın sonunda yolun 43 kilometrelik büyük bir bölümü tamamlanmış, geriye sadece 3 kilometrelik bölümü kalmıştı.⁷³²

Daltabanlı-Kelkit Yolu: Daltabanlı-Kelkit Yolu, Gümüşhane Kasabası'nın Daltaban Mevki'nden başlayıp Kelkit'in merkezi Çiftlik Kasabası'nda bitiyordu. Gümüşhane-Erzincan Yolu'nun bir kısmını da oluşturan Daltabanlı-Kelkit Yolu muntazam bir şekilde şose olarak inşa edilmişti.⁷³³

Kürtün-Tonya Yolu: Kürtün-Tonya Yolu, Torul Kazası'nın Kürtün Nâhiyesi'nden başlayıp Trabzon'un Tonya Nâhiyesi'nde bitmekteydi. Yolun toplam uzunluğu 55 kilometre, genişliği ise 3 metreydi.⁷³⁴ XX. yüzyılın başında yolun Tonya dâhilinde olan

⁷³⁰ BOA, DH. İD, No: 3/83.

⁷³¹ TVS 1903, s. 413.

⁷³² TVS 1898, s. Ek.

⁷³³ TVS 1903, s. 577.

⁷³⁴ TVS 1898, s. Ek; TVS 1903, s. 427.

kısmı tamamlanmış ancak Kürtün'ün arâzîsi çok dağlık ve taşlık olması nedeniyle bu tarafların inşaatına henüz başlanamamıştı.⁷³⁵

Kürtün-Görece Yolu: Kürtün-Görece Yolu, Görece Kazası merkezinden başlayıp Kürtün Nâhiyesi'nde son bulmaktaydı. 1894 senesinde köylüler tarafından yapımına başlanan bu yolun uzunluğu 60 kilometre, genişliği 4-5 metreydi.⁷³⁶ XIX. yüzyılın sonlarında bu yolun Görece Kazası'nda kalan 30 kilometrelik kısmı tamamlanmış, Kürtün Nâhiyesi'nde kalan 25 kilometrelik bölümü ise nâhiyenin bir hayli dağlık ve taşlık olması nedeniyle tamamlanamamıştı.⁷³⁷

Kürtün-Ardasa Yolu: Kürtün Nâhiyesi'nin merkezi olan Cayra Köyü'nden başlayan Kürtün-Ardasa Yolu Torul Kazası'nın merkezi Ardasa Kasabası'na ulaşıyordu. Toplam uzunluğu yaklaşık 18 kilometreydi.⁷³⁸ XX. yüzyılın başlarında yapımına başlanması düşünülen bu yolun inşasına başlanması çok uzun zaman aldı. 6.000 aemele ile barut parası olan 25.000 kuruşun tahsis edilmesi halinde bölge halkı tarafından yol yapımında gönüllü olarak çalışılacağı defalarca bildirilmesine rağmen 1910 yılına gelindiğinde dahi yolun yapımına hala başlanamamıştı. Yolun yapımına bir türlü başlanamaması üzerine Gümüşhane Mebusu Hayri Bey, 18 Şubat 1910 tarihinde bu konuyla ilgili Meclis-i Meb'ûsân'a bir önerge dahi vermişti.⁷³⁹

Şiran-Gümüşhane Yolu: Şiran Kazası ile Gümüşhane Kasabası arasında bulunan Şiran-Gümüşhane Yolu'nun yapımına XX. yüzyılın hemen başlarında başlandı. Bu dönemde yolun Şiran'a yaya 7 saat uzaklıkta bulunan Kara Mustafa hanlarına kadar olan bölümü düzenlendi. Yolun Gümüşhane bölümünün yapımına henüz başlanmadığı için bu yoldan istenilen fayda elde edilememiştir.⁷⁴⁰

2.3.2. Yol Tamirat Çalışmaları:

Sancak dâhilinde çok sayıda yeni yol yapılmasına rağmen halkın ulaşım alışkanlıkları ve doğal afetler yolların sık sık hasar görmesine neden olmaktaydı. Yolların

---

⁷³⁵ TVS 1903, s. 413.

⁷³⁶ TVS 1902, s. 611.

⁷³⁷ TVS 1898, s. Ek.

⁷³⁸ **Report on the Trade of Consular District of Trebizond**, No: 1526, London 1895, s. 7.

⁷³⁹ **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, 1. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Ankara 1985, s. 455.

⁷⁴⁰ TVS 1903, s. 577.

bozulmasına neden olan etkenlerden biri de halkın taşımacılıkta kullandığı kağnılardı. Kağnıların tekerlekleri yeni yapılan yollara büyük hasar veriyordu. Bu nedenle kağnıların geçtikleri yolların sürekli tamir edilmesi gerekiyordu. Bunun için Dâhiliye Nezâreti öncelikle halkın yaygın olarak kullandığı ve toprak yollara büyük zarar veren kağnıların kullanılmasını önlemek için çalışma başlattı. Halkın kağnı kullanmasının önüne geçebilmek için 8 Nisan 1914 tarihinde Trabzon Valiliği'ne yazı yazarak kağnıları dingil üzerinde dönen tekerlekli arabalara çevirmelerini, bunun için gereken 80-100 kuruşun gerekirse devlet tarafından karşılanacağı bildirdi. Bunun üzerine Trabzon Valiliği sancak dâhilinde dingilli arabaların yaygınlaştırılması için çalışmalara başladı. Trabzon Valiliği'nin gayretleri ve yeni usul arabaların çok daha kullanışlı olmaları sebebiyle halk kağnıların ıslahına büyük ilgi gösterdi. Böylece bölgede yeni usul arabalar yaygınlaştı. Bu çalışmada başarılı sonuçlar elde edilip bölgede yeni usul arabalar oldukça yaygınlaşınca daha sonra Meclis-i Meb'ûsân'da karar alınarak Trabzon Vilâyeti dâhilinde bulunan kağnıların kullanılması tamamamen yasaklandı. Böylece kağnıların yollara verdiği hasarın önüne geçilmiş oldu.⁷⁴¹

Bahar aylarında aşırı yağış nedeniyle meydana gelen seller de özellikle ırmak ve dere boylarında inşa edilen yolların sık sık hasara uğramasına neden olmaktaydı. Bu nedenle sellerin verdiği hasarın önüne geçebilmek için sancak dâhilinde köprü, duvar, menfez ve yol tamir çalışmaları yapılmaktaydı. Örneğin, 1890 senesinde Trabzon-Erzurum Yolu yapım çalışmaları kapsamında sancak dâhilinde 15 kemerli ve 2 adet ayakları taş, üstü ahşap toplam 17 adet köprünün yapımına karar verildi ancak bu köprülerin 12'sinin yapımı tamamlanamadı.⁷⁴² 1894 senesinde ise Trabzon-Erzurum Yolu üzerinde 1 metreden 10 metreye kadar 61 köprü, 10 metreden 22 metreye kadar da 11 adet köprü ile 50 santimden 3 metreye kadar olan 232 menfez inşa edildi.⁷⁴³

Sancak dâhilindeki inşa edilen köprü, duvar, menfez ve yol tamir çalışmalarının masrafları bazen hazine, bazen sancak mallarından, bazen halk ve hayırsever vatandaşlar tarafından karşılanıyordu. Örneğin, 1850 senesinde Torul Kazası'na tabi Ardasa Mevki'ndeki köprülerin inşa ve tamir masarısı 70.572 kuruş 18 para tutmuş, bu para Nâfia

⁷⁴¹ BOA, DH. MB. HPS. M, No: 11/52.

⁷⁴² BOA, Y. A. HUS, No: 242/11.

⁷⁴³ TVS 1894, s. 309-311.

Nezâreti Bütçesi'nden karşılandı.⁷⁴⁴ 1852 tarihinde Gümüşhane Sancağı'na bağlı bazı mahallerde bulunan köprülerin tamir ve tesviye masarısı için Mâliyye Nezâreti tarafından 8.200 kuruş para ödendi.⁷⁴⁵ 1857 tarihinde Torul Kazası'nda bulunan ve önemli derecede harap olan köprünün 95.000 kuruş olan keşif bedeli Hazine tarafından ödendikten sonra 1859 senesinde köprünün yapımına başlanmış ve köprünün yapımı kısa sürede bitirilmişti.⁷⁴⁶ 1862 senesinde Ardasa'ya bir saat uzaklıkta bulunan ve bazı yerlere hasar gören Kebîr Köprü ile Gümüşhane dâhilinde Viran Caddesi'nde bulunan diğer Büyük Köprü tamir ettirilmiş ve Mâliyye bütçesinden bunun için 11.700 kuruş para harcanmıştı.⁷⁴⁷ 1864 tarihinde Gümüşhane Sancağı'na bağlı civar bir kasabada bulunan Güzeller Bahçesi'yle Gözaçan Camii Şerifi ve Hacı Veli Efendi Camii önünde bulunan harap vaziyetteki 3 adet köprünün tamiri ahali tarafından yapılmıştı. Daltaban adlı mahalde bulunan köprü ise meclis azasından Kadribeyzâde İbrahim Ağa tarafından tamir ettirilmişti.⁷⁴⁸

Bu tamir çalışmalarında zaman zaman halk zorla çalıştırılmaktaydı. Ancak bu durumun şikâyetlere neden olduğu görülmektedir. Örneğin, 5 Ağustos 1889 tarihinde Torul Kazası ahali adına bazı muhtarlar Trabzon Valiliği'ne müracaat ederek Gümüşhane Sancağı yol mühendisinin kendilerini sürekli mecburî hizmet haricinde bulunan yerlerin tamiratında çalışmaya mecbur ettiği ve kendilerine kötü muamelelerde bulunduğu gerekçesiyle şikâyette bulunmuşlardı.⁷⁴⁹

2.3.3. Demiryolu Yapımı İçin Yapılan Girişimler:

Trabzon Vilâyeti'nde demiryolu inşası için yapılan çalışmalar Anadolu'ya ilk demiryolunun yapıldığı (İzmir-Aydın hattı 1856-1866) tarihlere kadar gitmektedir. Vilâyet dâhilinde demiryolu inşasıyla ilgili ilk girişim 1857 senesinde İngiliz Ervard Price'a 99 yıl işletme imtiyazı ile Samsun-Sivas Hattı'nın inşası imtiyazının verilmesiyle olmuştur.⁷⁵⁰

⁷⁴⁴ BOA, C. NF, No: 10/470.

⁷⁴⁵ BOA, İ. MVL, No: 228/7833.

⁷⁴⁶ BOA, A. AMD, No: 87/2; BAO, A.MKT. UM, No: 415/39.

⁷⁴⁷ BOA, İ. MVL, No: 462/20808.

⁷⁴⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 313/80.

⁷⁴⁹ BOA, DH. MKT, No: 1646/11.

⁷⁵⁰ Hüseyin Kaleli, "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesi'ne Demiryolu İnşa Tasarıları", **Karadeniz**, Sayı: 9, Kış 2011, s. 157.

Ancak ilgili şirketin sözleşme şartlarını yerine getiremeyip inşaatı başlatamaması üzerine kefalet akçesi devlete intikal ettirilerek 26 Ocak 1860 tarihinde sözleşme iptal edilmiştir.⁷⁵¹

Bundan sonra Trabzon Vilâyeti dâhilinde demiryolu yapımıyla ilgili değişik zamanlarda projeler ortaya atıldı. Bu projelerden biri Anadolu Demiryolları Başmühendisi Alman Wilhelm von Pressel'in 1873 senesinde hazırladığı projedir. Pressel, memleketin bütününe kapsayacak bir demiryolu ağı projesinde Gümüşhane topraklarından geçecek olan Tirebolu-Erzurum güzergâhında bir demiryolu inşasına da yer verdi.⁷⁵² Bu hat Karadeniz kıyısından iç bölgeye Harşit Vadisi'ni takip ederek (Tirebolu-Gümüşhane-Erzurum-Eleşkirt güzergâhı) 550 kilometre uzunluğunda olacaktı.⁷⁵³ Ancak devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle çok maliyetli olan bu proje hayata geçirilemedi.

Bölgeye demiryolu yapımıyla ilgili ortaya atılan diğer bir proje 1880'lerde Trabzon Vilâyeti Başmühendisi Mösyö Riva ve dönemin Nâfia Nâzırı Hasan Fehmi Paşa'nın hazırladığı projedir. Mösyö Riva ve Hasan Fehmi Paşa'nın projesinde Trabzon-Erzurum arasında bir demiryolu yapılması tasarlanmaktaydı. Ancak bu proje de devletin savaştan yeni çıkmış olması, projenin maliyeti ve Rusya'nın bu projeye karşı çıkması üzerine gerçekleştirilemedi.

Konuyla ilgili üçüncü proje ise 1890 senesinde Erkan-ı Harbiye Feriki Muhammed Necip Paşa'nın hazırladığı projedir. Muhammed Necip Paşa Anadolu'da inşa edilecek demiryollarıyla ilgili rapor hazırlayarak Erzurum-Trabzon arasında mutlaka bir demiryolu inşa ettirilmesini belirtmekteydi.⁷⁵⁴ Ancak bu proje de demiryolları güzergâhlarının seçimi hususunda insiyatifin devletin elinden çıkarak yabancı şirketlerin eline geçmesi ve devletin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar nedeniyle bir türlü hayata geçirilemedi.

1890 senesinden sonra uzun bir süre bölgede demir yolu yapımıyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmadı. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bölgede demiryolu yapımıyla ilgili projeler tekrar gündeme gelmeye başladı. Bu dönemde Osmanlı Hükümeti ülke yollarının inşası ve bayındırlık konusunda önemli kararlar aldı. Bunların arasında

---

⁷⁵¹ Kaleli, a.g.m, s. 158.

⁷⁵² Kaleli, a.g.t, s. 110.

⁷⁵³ Kaleli, a.g.m, s. 158.

⁷⁵⁴ Tozlu, a.g.t, s. 126.

demiryolları da vardı. Ülke genelinde demiryolları yapılması kararının alınması üzerine Trabzon Valiliği tarafından ictima kararı alınarak 6 Ağustos 1909 tarihinde Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne yazı yazıldı. Bu yazıda Trabzon ve Samsun iskelelerinden geçirilecek olan ticarî eşyalardan alınan vergiler karşılık gösterilerek alınacak borçla Trabzon, Erzurum, Samsun ve Sivas aralarında demiryolu hattı inşa edilmesi isteniyordu.⁷⁵⁵ Ticâret ve Nâfia Nezâreti'nin Memâlik-i Osmanîye şimendiferi için 12.000.000 lira borçlanacağına haber alınması üzerine vilâyetin önde gelenleri harekete geçtiler. 19 Aralık 1909 tarihinde Trabzon Müftüsü, Rûesâ-yı Rûhânîyye, Belediye Başkanı, Ticâret ve Zirâât odaları başkanlarının imzalarıyla Bâb-ı Âlî'ye yazı yazarak bu paranın uygun bir miktarının Trabzon-Erzurum Hattı'nın yapımına ayrılmasını istediler.⁷⁵⁶ Bu talepten kısa bir süre sonra 18 Ocak 1910 tarihinde ise Bayazid Mebusu Süleyman Sudi Efendi, Gümüşhane mebusları Hayri ve İbrahim Lütî efendilerin de içinde bulunduğu 71 mebus imza toplayarak bölgede demiryolu yapımı için bir önerge hazırladılar ve bu önergeyi Meclis-i Meb'ûsân'a sundular. Bu mebuslar sundukları önergede Trabzon-Erzurum Demiryolu'nun yapımıyla ilgili meclise sundukları önergede Trabzon şehrinin Karadeniz'in en önemli iskelesi ve Anadolu'da bulunan Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamerütülaziz vilâyetlerinin ve özellikle Erzincan'daki IV. Ordu, İran ve bu yöndeki bütün postaların güzergâhında bulunduğunu, İran ticâretinin yol olmaması nedeniyle diğer memleketlere kayması halinde ise Trabzon ve Erzurum'un çok fazla zarar göreceğini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı ticarî ve siyasî açıdan önemli olan 6 vilâyetin genel işlemlerini kolaylaştıracak ve bu oranda hazineye gelir sağlayacak olan Trabzon-Erzurum Hattı'nın bir an önce inşa edilmesi gerektiğini vurgulayan mebuslar bu konuda heyet-i umûmîyece verecek kararın Nâfia Nezâreti'ne tebliğ edilmesini istemişlerdir. Bu istek üzerine önerge mecliste oylanarak Nâfia Nezâreti'ne havale edilmiştir.⁷⁵⁷

Önergenin verilmesinden yaklaşık 20 gün sonra 7 Şubat 1910 tarihinde Gümüşhane mebusları Hayri Bey ve İbrahim Lütî Paşa bu demiryolunun inşa edilmesinin gerektiği yönünde Meclis-i Meb'ûsân'a bir önerge daha verdiler. Verdikleri bu önergede Trabzon-Erzurum arasındaki ticarî faaliyet gösteren araçların çokluğu nedeniyle ticarî açıdan bu iki vilâyetin günden güne birbirine daha çok bağlandığını belirtiyorlardı. Ayrıca mebuslar Gümüşhane Sancağı'ndaki bütün kurumlarla birlikte Gümüşhane halkının Trabzon-

⁷⁵⁵ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, 1. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 37, s. 190.

⁷⁵⁶ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, 1. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 37, s. 190-191.

⁷⁵⁷ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, 1. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 37, s. 191.

Erzurum arasında Gümüşhane sınırlarından geçen bir demiryolu hattı inşa edilmesini istediğini belirtiyorlardı. Mecliste yapılan görüşmelerin ardından verilen bu önerge de oy çokluğuyla kabul edilerek Nâfia Nezâreti'ne gönderildi.⁷⁵⁸

Meclis-i Meb'ûsân'a verilen bu önergeler üzerine Trabzon-Erzurum arasında demiryolu inşaatını da içine alan ve doğu illerinde demiryolu inşaatını kapsayan Çester Projesi hazırlandı. Bu projenin hayata geçirilmesi için Amiral Colby M. Chester'in sahibi olduğu "*Ottoman American Development Co.*" adındaki şirket ile Nâfia Nezâreti arasında sözleşme imzalandı.⁷⁵⁹ Bu proje Trabzon, Gümüşhane ve Erzurum mebuslarının katılımıyla değişik tarihlerde Meclis-i Meb'ûsân'da uzun uzadıya tartışıldı.⁷⁶⁰ Ancak daha sonra 1911 Eylülünün sonunda şirket Trablusgarp Savaşı'nı bahane ederek yatırdığı teminatı geri aldı. Böylece bu proje de hayata geçirilemedi.

Yabancı şirketlerin istismarcı yaklaşımları ve bu işi sürekli sürüncemede bırakması üzerine I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce bu demiryolunun biran önce yapılmasını sağlamak amacıyla "*Şimendifer Heyet-i Faaliyeti*" adlı bir heyet oluşturuldu. Bu heyet 1914 Mayısından itibaren Sadaret Makamı, Dâhiliye Nezâreti, Meclis-i Â'yân ve Meclis-i Meb'ûsân başkanlıklarına telgraflar çekerek Trabzon-Erzurum Demiryolu Hattı'nın biran önce inşa edilmesini sağlamaya çalıştı.⁷⁶¹ Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi bu girişimin de sonuçsuz kalmasına neden oldu.

I. Dünya Savaşı sırasında ise Erzurum-Tirebolu arasında demiryolunun yapılması tekrar gündeme geldi. Bu dönemde Ankara-Erzurum-Tirebolu arasında Demiryolu İnşaatı Hakkında Kanûn Tasarısı hazırlanması kararlaştırıldı. 12 Mayıs 1915 tarihinde Meclis-i Vükelâ toplantısında inşaat ve tesisatın askerler tarafından yapılması, bunun için gerekli kanûn tasarısının düzenlenerek gerekli evrakların Harbiye Nezâreti'ne gönderilmesine karar verildi.⁷⁶² Ancak bu girişim de savaşın getirdiği şartlardan dolayı hayata geçirilemedi.

---

⁷⁵⁸ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, 1. Dönem Tutanak Dergisi, C. 2, Birleşim 37, s. 192-193.

⁷⁵⁹ Kaleli, a.g.m, s. 159.

⁷⁶⁰ Meclis-i Meb'ûsân'ın 1. Döneminde 18, 19, 20, 23. oturumlarda Çester Projesi'yle ilgili tartışmalar yapıldı.

⁷⁶¹ Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Kenan İnan, **Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950**, Trabzon 2009, s. 79-82.

⁷⁶² Ayhan Yüksel, **Giresun Tarihi Yazıları**, İstanbul 2007, s. 205.

Nihayetinde yarım asırdan fazla bir süre bölgede demiryolu yapımıyla ilgili birçok kez girişimlerde bulunulmasına rağmen bir türlü Trabzon-Erzurum demiryolunun yapımına başlanamamıştı. Bunun sebepleri arasında devletin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıkların yanı sıra Karadeniz Bölgesi'nin dağlık ve engebeli oluşu, yabancı şirketlerin istismarcı yaklaşımları gösterilebilir.⁷⁶³ Rusya'nın Doğu Karadeniz Bölgesi'ni de içine alan Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde demiryolu yapımına kesinlikle karşı çıkması bu yolun yapımını engelleyen diğer bir sebebi oluşturmuştur.⁷⁶⁴

Bununla birlikte bölgede demiryolunun temelleri 1916 senesinde Ruslar tarafından atılmıştır. Yıllarca bu bölgeye demiryolu hattı kurulmasını istemeyen ve bunun için her türlü engeli çıkaran Rusya, I. Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında Trabzon'u işgal ettikten sonra Trabzon-Gümüşhane arasında demiryolu hattı yapımı için çalışmalara başladı. 119 kilometre ve dar hat şeklinde inşası kararlaştırılan bu yolun ilk olarak Trabzon-Maçka arasındaki 35 kilometrelik kısmı tamamlanarak işletmeye açıldı.⁷⁶⁵ Ancak 1917 senesinde Bolşevik İhtilali'nin çıkması nedeniyle Ruslar da bu hattın yapımını tamamlayamadı. Daha sonra Rusya'nın 1918 yılında bölgeden ayrılması üzerine Trabzon-Maçka arasında yapımı tamamlanmış olan bu demiryolu kendi kaderine terk edilerek zamanla bozuldu ve tamamen ortadan kalktı.

---

⁷⁶³ Karal, a.g.e, C. VII, s. 266.

⁷⁶⁴ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 4 Nisan 1900 tarihinde imzalanan anlaşmaya göre Osmanlı Devleti Karadeniz Bölgesi'nde demiryolu yapma hakkını saklı tutuyor ancak demiryolunu kendisi inşa edemezse bu hakkı Rus sermayedarlara devrediyordu. Kaleli, a.g.m, s. 161; Anlaşma 10 yıl geçerli olacak ve hiçbir yabancı devlete bu hususta bir imtiyaz verilmeyecekti. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s. 32.

⁷⁶⁵ Cumhur Odabaşoğlu, "Trabzon-İran Transit Nakliyesi", **Çağın Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, İstanbul 1995, s. 453.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜMÜŞHANE SANCAĞI'NIN SOSYAL YAPISI

3.1. NÜFUS VE TOPLUM YAPISI

3.1.1. Nüfus

XIX. yüzyılda sayımlar, arâzî tetkikleri ve kalıcı bir nüfus kayıt sistemi son derece önem kazandı. Merkezileşme, hükümeti yeni idârî sorumluluklar üstlenmek zorunda bıraktı ve bunların başarılı biçimde işlemleri için devletin beşeri ve malî kaynaklarına ilişkin bilgi edinilmesi zorunlu hale geldi. Kurulan modern orduya asker alımı, ordunun etkin ve yedek birimler olarak örgütlenme zorunluluğu, erkek nüfusun yaşı ve sayısı hakkında doğru bilgi edinmeyi gerektiriyordu. Müslümanların askere alınmasıyla ilgili olarak II. Mahmud tarafından 1838 yılında yürürlüğe sokulan sistem, ardından 1855 yılında bu sistemin bütün topluluklar için uygulanması özellikle de askerlik hizmetiyle yükümlü erkeklerin sınıflandırılması ancak sağlıklı bir kayıt sistemi sayesinde yürütülebilirdi. Bu ihtiyaçlar üzerine Osmanlı Devleti önemli idârî ve askerî ihtiyaçları karşılamak üzere nüfus istatistikleri geliştirdi.⁷⁶⁶

Bu gerekçelerle tüm ülke genelinde tutulan nüfus istatistikleri Gümüşhane Sancağı için de tutulmaya başlandı. Gümüşhane Nüfusu hakkındaki en doğru bilgiyi Genel Nüfus İstatistikleri'nden tespit etmekteyiz. Bunun dışında Trabzon Vilâyet Salnamelerinden, yabancı devletlerin bölge ile ilgili tuttıkları konsolosluk raporlarından, bölgeyi ziyaret eden seyyahların yazdıkları hatıralarından ve döneminde bölge hakkında bilgi veren yazarların kitaplarından bilgi edinmek de mümkündür.

3.1.1.1. Resmî Kaynaklara Göre Sancağın Nüfusu:

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1830-1831 tarihlerinde II. Mahmud döneminde yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu sayımı yapmasının nedeni Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve orduya alınacak Müslüman

⁷⁶⁶ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2010, s. 35.

erkekleri tespit etmekte.⁷⁶⁷ İkinci nüfus sayımı ise “*Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi*”nin 4 Eylül 1881’de yürürlüğe girmesiyle birlikte 1882 yılında yapılmaya başlandı. Bu sayım 1893’te tamamlanarak yayınlandı. Trabzon Vilâyeti nüfus sayımı ise en erken ve eksiksiz olarak tamamlanan vilâyetler arasında yer aldı.⁷⁶⁸

Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıldaki nüfusu hakkında ortaya konulan rakamların kesin bilgiler olduğu iddia edilemez. Ancak Osmanlı istatistiklerinin belli bir tutarlılık izlemesi, birçok yabancı araştırmacının bu istatistiklere başvurmaları ve onları referans göstermeleri Osmanlı nüfus istatistiklerinin diğer kaynaklara göre daha güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁶⁹

1881/82 tarihli Genel Nüfus Sayımı’na göre Gümüşhane Sancağı’nın toplam nüfusu 104.839 kişidir.⁷⁷⁰ 1906/07 sayımına göre 55.733’ü kadın, 50.350’i erkek 106.083 Müslüman, 19.887’si kadın, 20.607’si erkek 40.494 Rum, 1.280’si kadın, 1.247’si erkek 2.527 Ermeni olmak üzere sancak dâhilinde toplam 149.108 kişi yaşamaktadır.⁷⁷¹ 1914 tarihli Osmanlı Nüfus İstatistikleri’ne göre Gümüşhane Sancağı’nın nüfusu ise 160.977’dir.⁷⁷² Sancağın 1881/82 ile 1914 seneleri arasındaki nüfus farkı şöyledir:

Tablo XXII: 1881/82 ve 1914 Tarihli Osmanlı Nüfus İstatistikleri’ne Göre Sancağın Nüfusu

Kaza İsimleri	GÜMÜŞHANE SANCAĞI					
	Müslüman		Rum		Ermeni	
	1881/82	1914	1881/82	1914	1881/82	1914
Gümüşhane Kazası	21.956	29.639	5.459	9.179	1.152	1.817
Torul Kazası	19.458	29.686	16.679	30.547	---	24
Kelkit Kazası	23.250	33.130	304	614	113	482
Şiran Kazası	14.521	22.312	1.726	3.155	221	392
Toplam	79.185	114.767	24.168	43.495	1.486	2.715

Kaynak: Karpaz, Osmanlı Nüfusu, s. 292, 293, 378.

⁷⁶⁷ Mehmet Okur, Veysel Usta, “Karadeniz Bölgesi’nin Demografik Yapısına Dair Bir inceleme”, **History Studies**, Sayı: 1/1, Samsun 2009, s. 41.

⁷⁶⁸ Okur-Usta, a.g.m, s. 42.

⁷⁶⁹ Okur-Usta, a.g.m, s. 37.

⁷⁷⁰ Kemal Karpaz, **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul 2003, s. 178.

⁷⁷¹ Karpaz, Osmanlı Nüfusu, s. 340-341.

⁷⁷² Karpaz, Osmanlı Nüfusu, s. 292-293, 378. Ayrıca bkz, Orhan Sakin, **Osmanlı’da Etnik Yapı**, İstanbul 2009, s. 262.

Tabloda görüldüğü gibi 1881/82 senesinde 104.839 olan sancak nüfusu 1914 senesine gelindiğinde 160.977'ye ulaşmıştır. Yaklaşık 30 yıllık bir zaman dilimi içinde Gümüşhane Sancağı'nın nüfusu % 50 artmıştır.

1869'dan sonra bölge nüfusu ile ilgili bilgi veren yeni kaynaklar ortaya çıkmıştır ki, bunların en önemlisi vilâyet salnameleridir. Vilâyet Salnameleri de devletin resmî istatistiklerine dayanarak hazırlanmış yayınlardır. Ülke genelinde birçok vilâyette yayınlanmaya başlayan salnameler Trabzon Vilâyeti'nde de 1869 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamış ve 1904 tarihine kadar değişik aralıklarla basılmıştır. Vilâyete ait önemli bilgiler veren bu salnamelerde Trabzon Vilâyeti'nin sancak, kaza ve nâhiyelerinde yaşayan Müslüman, Rum ve Ermeni nüfusu hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Gümüşhane Sancağı'nın yaklaşık 10'ar yıl aralıklarla salnamelere yansıyan nüfusu ve bu nüfusta meydana gelen değişim şöyledir:

Tablo XXIII: Trabzon Vilâyet Salnamelerine Göre Sancağın Nüfusu

Kaza İsimleri	Müslüman				Rum				Ermeni			
	1870	1880	1894	1904	1870	1880	1894	1904	1870	1880	1894	1904
Gümüşhane	13596	16156	22616	25092	3366	6972	5579	6973	2106	1158	1146	1367
Torul	19886	15878	19458	23523	21346	17650	16679	23142	246	---	---	---
Kelkit	15792	17316	23464	26568	876	1020	307	528	142	142	127	126
Şiran	8306	8996	14642	15247	1180	1220	1736	1947	134	164	221	225
Toplam	57580	58346	80180	90430	26768	26862	24301	32590	2628	1464	1494	1718

Kaynak: TVS 1870-1880-1894-1904.

Tabloya bakıldığında 1870-1904 tarihleri arasında Gümüşhane Sancağı dâhilindeki Müslüman nüfusu tüm kazalarda düzenli olarak artış göstermiştir. Ancak Rum nüfusta 1880 ve 1894 tarihlerinde (Şiran Kazası hariç) belirgin bir azalma göze çarpmaktadır. Bu azalmanın temelinde yatan sebep, bölgedeki maden ocaklarının kapanması ve burada çalışan gayr-i müslimlerin para kazanmak için çevre bölgelere ve yurt dışına (başta Gürcistan ve Rusya olmak üzere) göç etmeleridir. 1904 senesinde başta Torul Kazası olmak üzere sancak dâhilindeki diğer kazalarda Rum nüfusunun belirgin bir şekilde artması bu düşüncüyü güçlendirmektedir.

XX. yüzyılın hemen başından itibaren salnamelerde her yıl vilâyette dünyaya gelen bebek sayısı ve hayatını kaybedenlerin sayıları da yer almaya başlamıştır. 1900 ve 1901 yıllarında Gümüşhane Sancağı'nda doğan ve hayatını kaybedenlerin sayısı şöyledir:

Tablo XXIV: Sancak Dâhilinde Doğan ve Hayatını Kaybedenlerin Sayıları

Sene	Doğan Çocuk Sayısı						Vefat Eden Kişi Sayısı					
	Müslüman		Rum		Ermeni		Müslüman		Rum		Ermeni	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
1900	954	1.411	431	526	34	39	542	939	186	414	1	---
1901	816	957	489	556	23	28	267	495	194	309	5	12
Toplam	1.770	2.368	920	1.082	57	67	809	1.434	380	723	6	12

Kaynak: TVS 1903, s. 935-937.

Tabloda Gümüşhane Sancağı'nda 1900 senesinde 2.365 Müslüman, 957 Rum ve 73 Ermeni olmak üzere toplam 3.395 çocuk dünyaya gelirken, aynı yıl 1.481 Müslüman, 600 Rum ve 1 Ermeni olmak üzere toplam 2.082 kişi hayatını kaybettiği görülmektedir. Bu yıl içinde sadece doğum ve ölüm arasındaki farktan doğan 1.313 kişilik bir nüfus artışı söz konusu olmuştur. 1901 senesinde ise bu artış 1.587 kişidir. Buradan hareketle sadece doğum ve ölüm oranlarına bakıldığında sancak nüfusunun her sene az da olsa arttığını söylemek mümkündür.

3.1.1.2. Diğer Kaynaklara Göre Sancağın Nüfusu:

Osmanlı Devleti'nin nüfusu hakkında devletin tuttuğu resmî istatistiklerin dışında değişik kaynaklarda da nüfus bilgilerine rastlanmaktadır. Vilâyetlerde görev yapan konsololar ve kiliseler nüfus hakkında kayıtlar tutmuşlardır. Osmanlı coğrafyasını gezen seyyahlar ile dönemin yazarları tarafından yazılan eserler de Osmanlı nüfusu hakkında bilgiler vermektedir.

Bu bağlamda Gümüşhane'den geçen yerli ve yabancı seyyahların, Trabzon'da görev yapan konsolosların, dönemin yerli ve yabancı yazarlarının eserlerinde Gümüşhane Sancağı'nın nüfusu hakkında bilgi bulmak mümkündür.

Yabancı Kaynaklar:

Osmanlı Devleti'nin nüfusu hakkında yabancı kaynaklarda da bilgi bulunmaktadır. Ancak bu bilgi ve istatistikler ciddi soru işaretleri taşımaktadır. Öncelikle bu kaynaklarda

nüfusla ilgili çalışmalar çoğu kez Osmanlı Devleti içindeki bazı etnik ve dini unsurların siyasal iddialarını desteklemek amacıyla ele alınmıştır. Bu istatistikler aynı zamanda yazarlarının önyargılarını da ortaya koymaktadır. En önemlisi de bu kaynaklardaki nüfus istatistiklerinin emperyalist bir devletin veya bu tür devletler tarafından yönlendirilen bir halkın toprak talebini karşılayacak şekilde çarpıtılmış veya değiştirilmiş bilgileri ihtiva etmesidir.⁷⁷³ Bu nedenle söz konusu kaynakların verdiği nüfus kayıtlarına ihtiyatla yaklaşmamız gerekir.

Gümüşhane nüfusu hakkında bilgi veren yabancı kaynakların başında seyahatnemeler gelir. Bölgeden geçen seyyahlardan bazıları Gümüşhane nüfusu hakkında bilgiler vermişlerdir. Gümüşhane nüfusu hakkında bilgi veren seyyahlardan ilki 1813-1814 tarihlerinde Gümüşhane'den geçen John MacDonald Kinneir'dir. Kinneir, Gümüşhane Kasabası'nda 7.000 kişinin yaşadığını, bunların 1.100'ünün Rum, 700'ünün Ermeni, geri kalanının ise Müslüman olduğunu söyler.⁷⁷⁴ 1840 senesinde bölgeden geçen Horotio Southgate ise Gümüşhane Kasabası'nın aşağısında bulunan vadiler dâhil olmak üzere 800 hane olduğunu bunların 400'ünün Rum, 200'ünün Ermeni ve birçoğunun da Müslüman olduğunu ifade eder.⁷⁷⁵ 1869 senesinde Gümüşhane'ye uğrayan Deyrolle, Gümüşhane Kasabası'nda 800 civarında ev bulunduğundan bahseder.⁷⁷⁶ Yabancı seyyahlar arasında Gümüşhane nüfusu hakkında en ayrıntılı bilgi veren kişi Vital Cuinet'tir. Vital Cuinet'in verdiği nüfus bilgileri resmî istatistiklerle paralellik göstermektedir. Vital Cuinet'e göre 1890'larda Gümüşhane Kazası'nda 29.812 erkek yaşamaktadır. Bunların 19.261'i Müslüman ve 10.581'i Hristiyan'dır. Kadın ve çocuklar da dâhil edildiğinde kaza nüfusunun 60.000-65.000'e ulaşacağını ifade eder.⁷⁷⁷ Cuinet, sancağın toplam nüfusunun ise 130.000 kişi civarında olduğunu söylemektedir. Bu nüfusun 118.770'inin Müslüman, 9.000'inin Ortotoks Rum, 2.100'ünün Gregoryen Ermeni, 100'ünün Katolik Ermeni ve 30'unun da Katolik Latin olduğunu belirtmektedir.⁷⁷⁸

Sancak nüfusu hakkında bilgi veren diğer bir yabancı kaynak ise İngiliz Konsolosluk raporlarıdır. Trabzon'da görev yapan İngiliz konsoloslar zaman zaman vilâyet

---

⁷⁷³ Okur-Usta, a.g.m, s. 42.

⁷⁷⁴ Kinneir, a.g.e, s. 349.

⁷⁷⁵ Southgate, a.g.e, s. 165.

⁷⁷⁶ Deyrolle, a.g.e, s. 33.

⁷⁷⁷ Cuinet, a.g.e, s. 120.

⁷⁷⁸ Cuinet, a.g.e, s. 121.

dâhilinde geziler yaparak uğradıkları yerler hakkında istatistiki bilgiler tutmuşlardır. İngiliz konsolosluk raporlarına göre Gümüşhane nüfusu şöyledir; 1908 tarihli rapora göre Gümüşhane Sancağı'nda toplam 19.400 hanede yaklaşık 130.000 nüfus yaşamaktadır.⁷⁷⁹ 1909 tarihli rapora göre ise Gümüşhane Kazası'nda 35.000, Torul Kazası'nda 47.000, Şiran Kazası'nda 18.000, Kelkit Kazası'nda 28.000 olmak üzere sancak dâhilinde toplam 128.000 kişinin yaşadığı belirtilmektedir. Bu raporda kaza merkezlerinin nüfusları ise şöyle verilmiştir: Gümüşhane Kasabası'nın nüfusu 10.000, Ardasa (Torul) Kasabası'nın nüfusu 5.000, Karaca (Şiran) Kasabası'nın nüfusu 5.000 ve Çiftlik (Kelkit) Kasabası'nın nüfusu ise 5.000 kişidir.⁷⁸⁰

Atina Üniversitesi Tarih profesörlerinden George Soteriadis ve Aval Staff da yazdıkları eserlerde Gümüşhane nüfusu hakkında bilgi vermişlerdir. Soteriadis, Rum Patrikhanesi'nin 1912 senesi istatistiklerine dayanarak 1918 senesinde basılan "*Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor*" adlı eserinde Gümüşhane Sancağı'nın nüfusunu 87.871'i Müslüman, 59.748'i Rum ve 1.718'i Ermeni olmak üzere toplam 149.337 olarak vermektedir. Soteriadis'in verdiği rakamlara göre 1912 senesinde Gümüşhane Sancağı'nın nüfusu şöyledir:⁷⁸¹

Tablo XXV: Soteriadis'e Göre 1912 Senesinde Sancağın Nüfusu

GÜMÜŞHANE SANCAĞI-1912				
Kaza İsimleri	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane Kazası	25.091	5.997	1.367	32.455
Torul Kazası	23.512	48.135	---	71.647
Kelkit Kazası	25.564	1.626	126	27.316
Şiran Kazası	13.704	2.990	225	17.919
Toplam	87.871	59.748	1.718	149.337

Kaynak: George Soteriadis, *Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor*, London 1918, s. 11.

Rum Patrikhanesi'nin verdiği bu istatistiklere bakıldığında ülke genelinde olduğu gibi Gümüşhane Sancağı'ndaki Rum nüfusunu artırmaya çalıştığı hemen göze çarpmaktadır. Bu rakamlar 1914 tarihli Osmanlı Nüfus İstatistikleri'yle karşılaştırıldığında sancak dâhilindeki Rum nüfus sayısının çok abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sancak

⁷⁷⁹ Report on the Trade of Consular District of Trebizond, No: 4315, London 1909, s. 3.

⁷⁸⁰ Report on the Trade of Consular District of Trebizond, No: 4538, London 1910, s. 3.

⁷⁸¹

dâhilindeki Ermeni nüfusa dair verilen rakamlar 1914 tarihli Osmanlı Nüfus İstatistikleri'yle paralellik gösterirken Rum nüfusu ile ilgili verilen rakamların resmî istatistiklerle arasında çok büyük fark bulunmaktadır. Avrupalı ünlü bir tarihçi olan Justin McCarthy Soteriadis'in de kullandığı Rum Patrikhanesi'nin 1912 yılı istatistiklerinin aslında Vital Cuinet'in verdiği nüfus sayılarının çarpıtılmış şekli olduğunu, Patrikhane istatistiklerini hazırlayan kişinin, çıkış dayanağı olarak Cuinet'in sayılarını kullandığını ifade etmektedir. Aynı kişinin bu sayıların içine aklına estiği kadar fazladan Rum eklediğini söyleyen McCarthy, bu işlemin her kazada ayrı ayrı yapıldığını, kimi bölgelerde Rum nüfusuna eklemeler yapılırken kimi bölgelerde de Cuinet'in istatistiklerindeki Müslüman nüfusu sayısından bir miktar alınıp Rumlara eklendiğini belirtmektedir. Bu durum hakkındaki değerlendirmesini ise “...Aslında yapılan çalışma Müslüman nüfus ve Rum nüfus hakkında Cuinet'teki verilerin bir hayli zahmete katlanarak yeniden işlenmesi idi.” şeklinde yapmaktadır. McCarthy, bu bakımdan “Patrikhane İstatistikleri”nin hiçbir bakımdan Rumlarca yapılmış bir nüfus sayımının ürünü olmadığını savunmaktadır.”⁷⁸²

Aval Staff, 1919 senesinde basılan “*A Handbook of Asia Minor*” adlı eserinde Gümüşhane nüfusu hakkında bilgi vermiştir. Staff, eserinde Gümüşhane Sancağı'nın 1914 senesindeki nüfusu şu şekilde vermektedir:

Tablo XXVI: Aval Staff'a Göre 1914 Senesinde Sancağın Nüfusu

GÜMÜŞHANE SANCAĞI - 1914				
Kaza İsimleri	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Gümüşhane Kazası	29.639	9.170	1.817	40.635
Torul Kazası	29.686	30.547	24	60.257
Kelkit Kazası	33.130	614	482	34.226
Şiran Kazası	22.312	3.155	392	25.859
Toplam	114.767	43.486	2.715	160.997

Kaynak: Aval Staff, *A Handbook Of Asia Minor*, Volume I,

July 1919, s. 304.

Tabloda da görüleceği gibi George Soteriadis'in aksine Aval Staff'ın verdiği nüfus bilgileri Osmanlı Devleti'nin resmî istatistikleriyle birebir paralellik arz etmektedir. İki istatistik arasındaki tek fark Osmanlı resmî kayıtlarında Gümüşhane Kazası'nda bulunan

⁷⁸² Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadoluşunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul 1998, s. 96-97.

Rum sayısı 9.179 olarak verilmişken, Staff bu sayıyı 9.170 olarak vermektedir. Bu durum da muhtemelen 9 ile 0 rakamlarının yanlış okunmasından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak Staff'ın Gümüşhane'nin nüfus istatistiklerini Osmanlı resmî verilerinden yararlanarak yazdığını söylemek daha doğru olur.

Yerli Kaynaklar:

Dönemin bazı Osmanlı yazarları ve devlet adamları da Gümüşhane hakkında bilgiler verirken sancağın nüfusuna değinmişlerdir. Trabzonlu Şakir Şevket 1877 senesinde yazdığı “*Trabzon Tarihi*” adlı eserinde Gümüşhane Kazası'nda 2.263 hane, Kelkit Kazası'nda 2.744 hane ve Şiran Kazası'nda 1.340 hane bulunduğunu yazmaktadır.⁷⁸³ I. Dünya Savaşı sırasında Gümüşhane'den geçen Ahmet Şakir Paşa, Trabzon ve Gümüşhane'de meydana gelen Ermeni olaylarını anlatırken Gümüşhane'nin köylerinde hiç Ermeni bulunmadığını, kasabada ise 247 hane Ermeni'nin yaşadığını kaydetmektedir.⁷⁸⁴

Ali Cevad, “*Memâlik-i Osmanî*” adlı eserinde Gümüşhane Sancağı'nın nüfusunu 10.975 hanede 130.000 kişi olarak vermektedir. Gümüşhane Kasabası'nda ise 500 hanede 3.000 nüfusun yaşadığını ifade etmektedir.⁷⁸⁵ Gümüşhane nüfusu hakkında en ayrıntılı bilgi veren Osmanlı yazarı ise Şemsettin Sami'dir. Şemsettin Sami, 1896 senesinde basılan “*Kamûs-ül A'lâm*” adlı eserinde Gümüşhane Sancağı'nın nüfusunu 118.770'ini Müslüman, 9.000'ini Rum, 2.230'unu Ermeni olmak üzere toplam 130.000 olarak vermektedir.⁷⁸⁶ Gümüşhane Kazası'nda yaşayan 29.842 kişinin de 22.616'sının Müslüman geri kalan bölümünün ise Rum ve Ermeni olduğunu belirtmektedir.⁷⁸⁷ 25.000 nüfusa sahip olan Kelkit Kazası'nın da hemen tamamının Müslüman olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸⁸

---

⁷⁸³ Şakir Şevket, a.g.e, s. 106.

⁷⁸⁴ Karaca, a.g.e, s. 66.

⁷⁸⁵ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmanîye'nin Tarihi ve Coğrafiyatı*, C. III, İstanbul 1314, s. 680, 681.

⁷⁸⁶ Şemsettin Sami, a.g.e, s. 3891.

⁷⁸⁷ Şemsettin Sami, a.g.e, s. 3890.

⁷⁸⁸ Şemsettin Sami, a.g.e, s. 3877.

3.1.2. Toplum Yapısı

3.1.2.1. Gümüşhane Toplumunu:

Osmanlı toplumu ırkı ve soyu değil, düşünce ve inancı esas alan “*Millet Sistemi*” göre teşkilatlanmıştı.⁷⁸⁹ Oluşturulan millet sistemine göre Osmanlı toplumu, hakları ve yükümlülükleri birbirinden farklı olmak üzere Müslümanlar ve gayr-i müslimler diye ikiye ayrılmıştır.⁷⁹⁰ Osmanlı Devleti’nde her milletin kendi dilini kullanmak; dini, kültürel ve eğitim kurumlarını geliştirmek; vergi toplamak ve kamu güvenliği ve suçu dışındaki vakaları yargılamak gibi yasal hakları vardı.⁷⁹¹ Osmanlı Devleti idaresi altındaki bütün inanç ve mezhep topluluklarını kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özerklik tanımış, hiçbirini asimilasyona ve soykırıma tabi tutmamıştır. Bununla birlikte genellikle milletler, kendi içlerine dönük olarak, ayrı ayrı mahallelerde yaşamışlardır.⁷⁹² Bu anlayış ve yapılanma içinde Müslümanlar sevecen komşular olarak gayr-i müslimlerle uzun süre huzur içinde bir arada olmuşlardır.

Gümüşhane Sancağı’nda insanlar sevecen komşular olarak uzun süre bir arada huzur içinde yaşamışlardır. Bu birlikteliğin temelinde Osmanlı Devleti’nin uyguladığı millet sistemi olmakla birlikte Gümüşhane insanının kişiliği ve karakteri de bu birliktelikte önemli rol oynamıştır. Geniş omuzlu, iri yarı, enerjik, düzgün, güzel yüzlü ve güçlü kuvvetli ve biraz haşın karakterli olan Gümüşhane erkeği, belinde karakulak ve karabinası olan iyi birer avcıydılar.⁷⁹³ Bununla birlikte yün eğirerek ve çorap örerek kadınlara yardım da ederlerdi.⁷⁹⁴ Yük taşıyıp, bahçe ve tarla işine yardım eden kadınlar, bu işlerin yanı sıra koyun ve keçileri sağarak elde ettikleri süt ile tulum peyniri yaparlardı.⁷⁹⁵ Çok çalışkan olan Gümüşhane halkı, ekimin yapıldığı her toprak parçasını, en dik yamaçları

---

⁷⁸⁹ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. II, İstanbul 1999, s. 465; Millet kavramı, Arapça “*mille*” kelimesinden türetilmiştir. Mille, “*bir söz*” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla millet kavramı, muayyen bir sözü ya da vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu demektir. Bu kavram Kur’an’da, “*din*” ve “*şeriat*” anlamında kullanılmaktadır. Klasik İslâm literatüründe millet terimi, din, mezhep ya da bir din veya mezhebe bağlı topluluk anlamında ele alınmaktadır. Millet kavramı, ırki ve etnik bir toplumu değil, dini bir aidiyeti ifade etmektedir. Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2001, s. 406.

⁷⁹⁰ Saydam, a.g.e, s. 160.

⁷⁹¹ Arshi Khan, “Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2001, s. 376.

⁷⁹² Nuri Aydıyeyeke, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayr-i müslimlerin Yaşantılarına Dair”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara 2001, s. 382.

⁷⁹³ Deyrolle, a.g.e, s. 29.

⁷⁹⁴ Deyrolle, a.g.e, s. 29.

⁷⁹⁵ Deyrolle, a.g.e, s. 29.

hatta en yüksek bölgeleri bile zekice kullanmaktaydı.⁷⁹⁶ Sancak ahalisi çiftçiliğin yanı sıra bakırcılık, marangozluk, taşçılık, kalaycılık, fırıncılık işleriyle de meşgul oluyorlardı.⁷⁹⁷

Erkekler daha çok çuha ve yerli mamulattan yapılan şal tabir olunan mensucattan şalvar, sıbka ve mintan adı verilen giysiler giyerken, kadınlar daha çok çarşaf giyiyorlardı.⁷⁹⁸ Yalnız süt ve unlu şeylerle beslenen çocukların ise hemen hepsi göbekliydi. Bu çocuklar yaz kış yarı çıplak, hatta içlerinden bazıları çıplak dolaşıyorlardı.⁷⁹⁹ Gümüşhane’de kadın-erkek ve çocuklar ağıza güzel koku veren kurutulmuş bir reçine çiğnerlerdi.⁸⁰⁰ Halk, yerin vaziyetinden de istifade etmek için birbirlerinden açık olarak yapılmış büyük direkler üzerinde kurulu ve alt katı ahır olan ahşap evlerde otururlardı.⁸⁰¹

Gümüşhane halkı şevkatli, merhametli ve misafirperverdi. Gümüşhaneliler konukseverliğin üst düzey örneğini sergileyerek konuklarını memnun etmek için ellerinden geleni yaparlardı. Trabzon’a giden yolculara hizmet veren Gümüşhane’deki hanlarda yolcular çok iyi ağırlanırdı. Bölgeden geçen seyyahlardan Smith, bu durumu “*böylesine bir hizmeti uzun zamandan beri görmedim.*” şeklinde ifade etmektedir.⁸⁰² Ancak bu özelliklerinin çoğu zaman çok kolay istismar edildiği de olurdu.⁸⁰³

Madenlerin işletildiği dönemlerde zengin olan Gümüşhane halkının, bu dönemde medeniyet seviyeleri de yüksekti. Ancak maden ocakları kapandıktan sonra bu durum değişmeye başladı ve halk işsiz kaldı.⁸⁰⁴ Büyük bir bölümü işsiz kalan halk zamanla yoksullaştı. Hatta içinde buldukları fakirlik ve sefaletten dolayı yiyecek yumurta bile bulmakta zorlanır hale geldiler.⁸⁰⁵ Bu zor şartlara rağmen Gümüşhane halkı eğitime ve okul yapımına büyük önem verdi.⁸⁰⁶

---

⁷⁹⁶ Wagner, Travels in Persia, Georgia and Koordistan, s. 294-296.

⁷⁹⁷ TVS 1903, s. 577.

⁷⁹⁸ TVS 1903, s. 577; Deyrolle, a.g.e, s. 29.

⁷⁹⁹ Deyrolle, a.g.e, s. 25.

⁸⁰⁰ Deyrolle, a.g.e, s. 29.

⁸⁰¹ Deyrolle, a.g.e, s. 29.

⁸⁰² Bölge insanı hakkında Avrupalı seyyahların gözlemleri için bkz. Alkan, Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane, s. 92.

⁸⁰³ Cuinet, a.g.e, s. 121.

⁸⁰⁴ Cuinet, a.g.e, s. 121.

⁸⁰⁵ Hamilton, a.g.e, s. 170-172.

⁸⁰⁶ Cuinet, a.g.e, s. 121.

XX. yüzyılın başlarında toplam nüfusu 130.000 civarında olan Gümüşhane halkı Müslüman, Ermeni ve Rumlardan oluşmaktaydı. Nüfusunun % 71'ini Müslümanlar, % 24,5'ini Rumlar ve % 1,7'sini de Ermeniler oluşturuyordu. Gümüşhane Sancağı'nda ayrı mahallelerde yaşayan Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler uzun süre iyi komşuluk ilişkileri geliştirerek bir arada yaşadılar. Sancak dâhilinde tüm ülke genelinde olduğu gibi konuşulan dil genellikle Türkçe'ydi.⁸⁰⁷

Müslümanlar:

XX. yüzyılın başlarında Gümüşhane Sancağı'nda Müslümanların toplam sayısı 114.767 idi. Bu sayı sancak nüfusunun % 71'ini oluşturmaktaydı. Müslüman nüfusun 29.639'ü Gümüşhane Kazası'nda, 29.686'sı Torul Kazası'nda, 33.130'u Kelkit Kazası'nda ve 22.312'si Şiran Kazası'nda yaşıyordu.

Coğrafi şartlara uydurulmuş ahşap evlerde yaşayan Müslümanlar daha çok çiftçilikle uğraşmaktaydılar. Ancak, sancak toprakları zirââta çok uygun olmadığı için Müslüman halk pek fakirdi.⁸⁰⁸ Ahmet Şerif, Müslümanların durumunu ticâretle o kadar ilgileri olmayan Müslümanların pek fakir, hayatını tam bir zorlukla kazanan ruhen ve fikren pek aşağı ve merhamete değer bir durumda bulunan insanlar olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰⁹ Deyrolle, yalnız süt ve unlu şeylerle beslenen çocuklar gibi hepsi göbekli olan Müslüman çocukların yarı çıplak, hatta içlerinden bazılarının çırıl çıplak olduğunu, soğuktan titreştiklerini, insanın onlara bakarken yüreği sızladığını ifade etmektedir.⁸¹⁰

Bu nedenle Müslümanlardan bazıları çalışıp para kazanmak için mevsimlik olarak Rusya'ya giderlerdi. Rusya'ya gidenlerin bazıları memleketlerine az çok para göndermekteydiler.⁸¹¹ Yurt dışına çalışmaya gitmeyen ve hayvancılıkla uğraşan Müslümanlar ise kış aylarında vadi boylarında daha çok ormanlık alanlarda oturlardı. Mayıs-Ağustos ayları arasında sürüleri için çok daha güzel ot bulunduğu için yaylalara göçerlerdi. Bu göç esnasında köylüler bütün eşyalarını da beraber taşırlardı.⁸¹²

⁸⁰⁷ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

⁸⁰⁸ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321; Deyrolle, a.g.e, s. 29.

⁸⁰⁹ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

⁸¹⁰ Deyrolle, a.g.e, s. 25.

⁸¹¹ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

⁸¹² Deyrolle, a.g.e, s. 27.

Müslümanların dini vecibelerini yerine getirmeleri için Gümüşhane Kazası'nda 23 camii, 6 mescid, Yağmurdere Nâhiyesi'nde 9 camii, 1 mescid, Kovans Nâhiyesi'nde 13 camii, 3 mescid bulunmaktaydı. Torul Kazası'nda 42 camii, 1 mescid, 1 tekke, Kürtün Nâhiyesi'nde 21 camii, 1 mescid, Maa Şiran Kelkit Kazası'nda 5 camii, 22 mescid, 6 tekke vardı. Yani Müslümanların dini vecibelerini rahat bir şekilde yerine getirebilmeleri için sancak dâhilinde toplam 113 camii, 34 mescid ve 7 tekke inşa edilmişti.⁸¹³ Aynı dönemde Gümüşhane Kazası'nda 98, Kovans Nâhiyesi'nde 27, Yağmurdere Nâhiyesi'nde 31, Torul Kazası'nda 114, Kürtün Nâhiyesi'nde 61 ve Şiran Kazası'nda 74 olmak üzere sancak dâhilinde Müslümanlara ait toplam 405 mezarlık vardı.⁸¹⁴

Gayr-i Müslimler:

Gayr-i müslimler Gümüşhane Sancağı'nda Müslümanlarla birlikte iç içe yaşamaktaydılar. XIX. yüzyılın sonlarında Gümüşhane Sancağı'nda toplam 25.795 gayr-i müslim vardı. Gayr-i müslimler sancak nüfusunun % 24,5'ini oluşturmaktaydı. Bu nüfusun 6.725'i Gümüşhane Kazası'nda, 16.679'u Torul Kazası'nda, 434'ü Kelkit Kazası'nda, 1.957'si Şiran Kazası'nda yaşamaktaydı. Gayr-i müslim halkın dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için Gümüşhane Kazası'nda 10 kilise, Kovans Nâhiyesi'nde 9 kilise, Torul Kazası'nda 131 kilise, Kürtün Nâhiyesi'nde 7 kilise, Şiran ve Kelkit kazalarında 14 kilise olmak üzere sancak dâhilinde toplam 171 kilise bulunmaktaydı.⁸¹⁵ Gayr-i müslimlerin Gümüşhane Kazası'nda 4, Kovans Nâhiyesi'nde 12 ve Yağmurdere Nâhiyesi'nde 22 olmak üzere toplam 38 mezarlığı vardı.⁸¹⁶

Rumlar: Osmanlı idaresi altında yaşayan azınlık statüsündeki en kalabalık millet olan Rumlar, Gümüşhane Sancağı'nda sayıları Müslümanlardan sonra gelen en kalabalık halk grubunu oluşturmaktaydı. XX. yüzyıl başında sancak dâhilindeki nüfusu 32.590 olan Rumlar sancak nüfusunun % 24,5'ini oluşturmaktaydılar. Bu nüfusun ise 6.973'ü Gümüşhane Kazası'nda, 23.142'si Torul Kazası'nda, 528'i Kelkit Kazası'nda ve 1.947'si de Şiran Kazası'nda yaşamaktaydı.⁸¹⁷

⁸¹³ TVS 1869, s. 157.

⁸¹⁴ TVS 1880, s. 259; TVS 1871, s. 209.

⁸¹⁵ TVS 1869, s. 157.

⁸¹⁶ TVS 1880, s. 259.

⁸¹⁷ TVS 1903, s. 931.

Sancak dâhilindeki Rumların büyük çoğunluğu (% 71'i) Torul Kazası'nda yaşamaktaydı. Daha çok Torul Kazası'nın merkezi olan Ardasa kasabası ve çevre köylerinde yaşayan Rumlar, Torul nüfusunun hemen hemen yarısını oluşturmaktaydılar. Sayılarının en az olduğu kaza ise Kelkit Kazası'ydı. Kelkit Kazası'nda yaşayan Rum nüfusun kaza nüfusuna oranı yalnızca % 1,6 idi.

Türklerle iç içe yaşayan Rumlar daha çok rengârenk elbiseler giymekle birlikte bazen Rumların Türkler gibi beyaz sarık taktıkları ve sarı terlik giydikleri de oluyordu.⁸¹⁸ Gümüşhane Sancağı'ndaki Rumların ekonomik durumları Müslümanlardan ve Ermenilerden çok daha iyiydi. Daha çok madenlerde çalışarak ve ticâret yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar.

Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan Rumlar, Rumcayı andıran ancak Rumcadan çok farklı olan bir şive kullanmaktaydılar.⁸¹⁹ Ancak çocuklara okullarında modern Yunanca öğretilmekteydi. Bu durumu 1840 senesinde Gümüşhane'ye gelen Horotio Southgate, Yunanca'yı çok iyi bilen tercümanın çocuklarla çok iyi anlaşabildiğini ancak bu çocukların anne ve babalarıyla konuşurken onların söylediklerini anlayamadığını ifade etmektedir.⁸²⁰

Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan Rumlar Ortodoks inancına sahip olup İstanbul'da bulunan Patriklik makamına bağlıydılar.⁸²¹ Rumların Gümüşhane Kasabası'nda 9, köylerinde 3 ve Yağmurdere Nâhiyesi'nde 24 olmak üzere toplam 36 adet kiliseleri vardı.⁸²² Gümüşhane Sancağı'nda bulunan “*Vazilona*” ve “*Piristra*” manastırları da doğrudan doğruya İstanbul'daki patrikhaneye bağlı bulunuyordu.⁸²³ Keşişlerle dolu olan bu manastırlar arasında ise özellikle çok bahsedilen, güzel ve büyük olduğu söylenen, ayrıca

⁸¹⁸ Hoffmeister, a.g.e, s. 137-138; Southgate, a.g.e, s. 166.

⁸¹⁹ Cuinet, a.g.e, s. 127; Sami, a.g.e, s. 3891.

⁸²⁰ Southgate, a.g.e, s. 166.

⁸²¹ Hürriyet Gazetesi'nin 15 Nisan 2001 tarihli Pazar ekinde bulunan ve Ersin Kalkan tarafından yazılan “*Patrikhane Kapılarını Açtı*” başlıklı haberde patriklik makamının Hz. İsa'dan sonra 34 yılında kurulduğu ve Patrikhane'nin 325 yılına kadar Gümüşhane sınırları içerisinde kalan bir kilisede gizli faaliyet gösterdiği ifade edilmektedir. Önder Kaya, **Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar**, İstanbul 2005, s. 33.

⁸²² TVS 1871, s. 209.

⁸²³ Abdurrahman Okuyan, **XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2003, s. 72; TVS 1892, s.137; Sancakta görev yapan piskoposlar Metropolit Piravasyus, Loisos, İkonomus, Chaldee ve Lavranyos efendilerdi. TVS 1873, s. 135; TVS 1880, s. 223; **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmanîye**, Dersaadet Matbaası, İstanbul 1328, s.142.

bir hacılık yeri de olan Jenua Manastırı idi.⁸²⁴ Bulgardağı ve Gönve Bölgesi'nde bulunan Rum köylerinin hepsi Gümüşhane Başpiskoposluğu'nun görev alanında bulunmaktaydı.⁸²⁵ Ayrıca Rumların Gümüşhane Kasabası'nda 1, çevre köylerinde 3 ve Yağmurdere Nâhiyesi'nde 22 olmak üzere toplam 33 mezarlıkları vardı.⁸²⁶

Ermeniler: Gümüşhane Sancağı'nda sayıları en az olan etnik grup Ermeniler'di. XX. yüzyıl başlarında Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan toplam Ermeni sayısı 1.718 idi. Ermeniler sancak nüfusunun yalnızca % 1,7'sini oluşturmaktaydılar. Sancak dâhilinde Ermenilerin en yoğun yaşadıkları kaza Gümüşhane Kazası, en az olduğu kaza ise Torul Kazası'ydı.⁸²⁷

Sancak dâhilinde yaşayan Ermeniler daha çok Rumlar gibi rengârenk giysiler giymekteydiler.⁸²⁸ Ayaklarında, İranlıların "gîve"sine benzer köhne ve hafif bir ayakkabı, başlarında ise bir fes bulunurdu.⁸²⁹ Gümüşhane'de yaşayan Ermenilerin ekonomik durumu Müslümanlardan daha iyiydi. Daha çok zirâât ve ticâretle uğraşmaktaydılar.⁸³⁰

Gümüşhane Sancağı'ndaki Ermeniler daha çok kasaba merkezlerinde yaşamaktaydılar. Sayılarının en çok olduğu Gümüşhane Kazası'nın köylerinde dahi hemen hiç Ermeni bulunmuyordu.⁸³¹ Gümüşhane Kasabası'ndaki Ermeniler, Ermeni Mahallesi'nde yaşıyorlardı. Kasabada bir tane kiliseleri vardı. Bu kilise XIX. yüzyılın sonlarına doğru mahallenin baş tarafında inşa edilmişti ve heybetli bir görünüme sahipti.⁸³² Türk, Rum ve Ermeni evleri arasında dev gibi görünmekteydi.⁸³³

Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan Ermeniler Grogoryen mezhebine mensuptu. Bununla birlikte sancak dâhilinde 20 kadar da Katolik Ermeni yaşamaktaydı.⁸³⁴ Sancak

---

⁸²⁴ Kinneir, a.g.e, s. 349.

⁸²⁵ Cuinet, a.g.e, s. 124-125.

⁸²⁶ TVS 1871, s. 209.

⁸²⁷ TVS 1903, s. 933.

⁸²⁸ Hoffmeister, a.g.e, s. 137-138.

⁸²⁹ Çifçi, a.g.m, s. 330.

⁸³⁰ Ahmet Şerif, a.g.e, s. 321.

⁸³¹ Karaca, a.g.e, s. 66.

⁸³² San, a.g.m, s. 122.

⁸³³ Alkan, Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane, s. 91.

⁸³⁴ TVS 1870, s. 189.

dâhilinde bulunan Katolik Ermenilerden 8 hanesi kasaba merkezindeydi. Katolik Ermeni ailenin bulunduğunu bunların bir papazları olmasına rağmen kiliseleri yoktu.⁸³⁵

3.1.2.2. Tanassur ve Din Değişirme Olayları:

Tanzimat Dönemi'yle birlikte özellikle Islahat Fermanı'nın ilanından sonra tanassur ve benzeri olaylar bazen cemaatler, bazen de Müslümanlığı kabul eden eski bir hıristiyanın tekrar asli mezhebine veya başka bir kiliseye dönmesi gibi olaylar artmaya başladı. Gerçi klasik dönemde Ermeni Grogoryenlerin Katolik olması veya Katoliklerin Grogoryen mezhebe geçişi gibi mezhep değiştirme olayları vardı. Fakat bu dönemde daha renkli ve radikal din değiştirmeler görüldü.⁸³⁶ Şakir Şevket bu durumu “...mektepe birlikte okuduğumuz ve camiide beraber namaz kıldığımız Ahmed ve Hasan'a, Nikola ve Yorgi denmeye başladı.” diyerek çok güzel ifade etmiştir.⁸³⁷ Bu durum Islahat Fermanı'nın Osmanlı toplumunda meydana getirdiği değişimin ve ayrışmanın küçük bir Anadolu kasabasına yansımaları ifade etmektedir.

Bu dönemde bir kişinin ihtida etmesi her şeyden önce onun bir din adamı ve görevli memurun önünde serbest irâde beyanına ve reşit olmasına dayanan belirli bir usulle mümkündü. Gayr-i müslimlerin İslâm dinini kabulü için (ihtida)⁸³⁸ belirli kurallara uyması gerekiyordu. Çünkü kişi ihtida etmeyi düşündüğünde kilise müdahale edebiliyordu. Ayrıca bireyin eski dindaşları ve aile üyeleri de bu kişileri baskı altına alarak olaylar çıkarabiliyorlardı. Bu olaylara bazen konsolosların da karışması söz konusu olabiliyordu. Bu nedenle devlet ve yöneticiler bu konuda son derece titizdi.⁸³⁹

Örneğin, 1891 tarihinde Gümüşhane'de bir Rum kızı, Ermeni mezhebine girmek istemiş ancak mahallî Rum Metropolit Vekili bu duruma itiraz etmişti. Bunun üzerine Ermeni milletinden bazı kişiler Rum kızı geçici olarak bulunduğu metropolithaneden zorla almak amacıyla bazı gösterilerde bulunmuşlardı. Ancak devlet aldığı tedbirlerle bu duruma

⁸³⁵ Southgate, a.g.e, s. 165.

⁸³⁶ İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1**, Ankara 2000, s. 313.

⁸³⁷ Şakir Şevket, a.g.e, s. 105.

⁸³⁸ İslâm literatüründe bir başka dine mensup şahsın, putperest veya dinsiz bir insanın Müslümanlığı seçmesine ve hayatını ona uydurmasına ihtida denilmektedir. Osman Çetin, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sonuçları (1472-1909)**, Ankara 1994, s. 59.

⁸³⁹ Ortaylı, Tanzimat Döneminde Tanassur, s. 317.

engel oldu.⁸⁴⁰ Yine 1895 tarihinde Şiran Kazası'nda yaşanan bir ihtida olayı devletin bu konu üzerinde ne kadar titiz davrandığını gösteren güzel örneklerden birini oluşturmaktadır. 1895 tarihinde Şiran Kazası'nda yaşayan Ermenilerden iken birkaç sene önce ihtida eden Mehmed Ali Bin Abdullah yaklaşık 7-8 yaşında olan oğlunu Der-saâdet'e götürmek istemiş ancak dininde devam eden karısı ise bu duruma razı olmamıştı. Bu durum yerel mahkemelere yansımca Gümüşhane Sancağı ve Trabzon Vilâyeti Şer'i Mahkemeleri annesinin çocuğu üzerinde hakkı ortadan kalktığından babasına teslimi yönünde karar vermişti. Bu karar üzerine Trabzon Valisi Mehmed Kadri Bey, Adliye Nezâreti'ne yazı yazarak çocuğun hangi mezhebi isterse onu kabul ederek babasına teslimi Adliye Nezâreti'nden gönderilen bazı emirler gereği olduğundan ve ayrıca Gümüşhane'de yaşayan Ermeniler tarafından şiddete meydan vermemek için babasıyla beraber memur eşliğinde İstanbul'a göndermeyi düşündüklerini bildirdi. Bu konu Adliye, Dâhiliye ve Zabtiye Nezâretleri arasında uzun yazışmalarla görüşüldükten sonra sonunda Dâhiliye Nezâreti tarafından 23 Eylül 1895 tarihli Trabzon Vilâyeti'ne yazı yazıldı. Bu yazıda doğumundan beri İslâmiyet'i kabul eden çocukların buluş çağına erdiklerinde istedikleri mezhebe geçeceği usulüne aykırı olduğu ifade edilerek bu gibi durumlarda usule uyulması gerektiği bildirildi. Daha sonra ihtida etmiş olan Mehmed Ali'nin talebi üzere Zabtiye Nezâreti'nce esbak-ı vücut etmek ve bir tarafa savuşturmamak üzere teminat altına alındı.⁸⁴¹

1909 tarihinde ise Ermenilerin, Şiran Kazası'ndan 14 yaşında Paresya isimli bir Rum kızını bir Ermeni ile evlendirmek istemeleri bölgede huzursuzluklara neden olunca Mahallî Hükümet bu durumun önüne geçmek için bir takım tedbirler aldı. Ancak mahallî hükümet iki cemaatin rûhânî reislerini bir araya getirerek kaçırılan kızı geri verilmesi için girişimlerde bulunduysa da sürtüşmeleri önleyemedi. Bunun üzerine Gümüşhane Metropolit Vekili İkonomi durumu İstanbul Patrikliği'ne bildirerek bu olayın önüne geçilmesini istedi. Bu girişimlere rağmen olayların durdurulamaması üzerine Trabzon Valisi Arif Bey kaçırılan kızı geçici olarak hükümetin kontrolüne aldı ve ayrı bir yerde sakladı.⁸⁴²

---

⁸⁴⁰ BOA, DH. MKT, No: 1856/37.

⁸⁴¹ BOA, DH. MKT, No: 431/68.

⁸⁴² BOA, DH. MKT, No: 2770/66.

Bununla birlikte bölgede yaşanan din değiştirme olaylarının hepsinde cemaatler arasında sürtüşmeler yaşanmıyordu. Örneğin 1906 senesinde Torul Kazası'na tabi Macara Köyü sakinlerinden Sagul oğlu Kireki'nin kızı Anastasya'nın Müslüman olmak istemesi üzerine şer'i muamelesi ve kann işlemleri yapılmış ve kendisine Asiye ismi verilmişti. Anastasya'nın reşit olması nedeniyle Müslüman olması sırasında herhangi bir sorun yaşanmamıştı.⁸⁴³

Bireysel din değiştirme ve tanassur olaylarının yanı sıra bölgede toplu din değiştirme olayları ya da dinlerini gizleme olayları da bulunmaktadır. Yaşanan bu durum resmî belgelerde "*Stavriler Meselesi*" olarak ifade edilmiş ve bu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Stavriler Meselesi: Osmanlı Devleti döneminde Trabzon'un Maçka Kazası, Gümüşhane'nin kuzeyinde bulunan Krom, Yağlıdere, İstavri, Zigana, Santa köyleri, Torul ve çevresinde yaşayan, resmî kayıtlarda Müslüman görünen ama gerçekte Hristiyan oldukları iddia edilen kişilere *Stavri*, *Gizli Hristiyanlar*, *Klosti'ler* veya *Klosmeniler* denilmiştir.⁸⁴⁴

Stavriler, biri Müslüman diğeri Hristiyanlığa ait iki isim taşıyor, çocuklarını vaftiz ettiriyor, kızlarını gerçek Hristiyan veya Müslümanlarla evlendirmiyor, kendileri gibi gizli Hristiyan tek bir kadınla açıkta İşlmi geleneğe göre ama geceleyin Hristiyan ayiniyle evlendiriyorlardı. ldklerinde nce Müslüman mezarlığına gmlyorlarsa da geceleyin yakın akrabaları tarafından mezarlarından çıkarılıp en yakın Hristiyan mezarlığına defnediliyorlardı.⁸⁴⁵ Sokağa çıktıklarında uzun ve bol şalvar giyerlerdi. Uzun gömleklerinin üzerine bellerinden bir kuşak bağlarlardı. Kış aylarında ise hepsi gösterişli paltolar giyerdi. Başlarını da mutlaka bir fes, sarık veya türbanla rterlerdi.⁸⁴⁶

⁸⁴³ **Trabzon Gazetesi**, No: 1719, 6 Cemaziyelevvel 1324/28 Haziran 1906.

⁸⁴⁴ Nakracas, a.g.e, s. 217; Aydın zgren, **Millî Mücadele Dönemi'nde Trabzon Rum Metropolitiği'nin Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 75.

⁸⁴⁵ zhan ztrk, **Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasî Tarihi Pontus**, Ankara 2011, s. 757.

⁸⁴⁶ Andreadis, a.g.e, s. 26-27.

Bölgede bulunan ve dinlerini gizli olarak yaşayan bu insanlar konak olarak adlandırdıkları ve diğer halkın evlerine benzeyen genelde iki katlı evlerde kalırlardı. Dış cepheleri mavi boyalı olan evlerini basit geometrik figürler veya geometrik çiçek tasvirleriyle süslerlerdi. Evlerinin zemin katında dua ve diğer dini görevler için şapel olarak kullandıkları bir oda bulunurdu. Ayrıca ibadetlerini yerine getirdikleri Müslümanlardan ve diğer halklardan uzakta gizlice ifa edebildikleri gizli mabetleri vardı. Bu mabetler genellikle yeraltında bulunmaktaydı. İnsanlar buraya gizli bir iç kapıdan girerek aşağıya inerlerdi. Oda ikonlar ve şamdanlarla dolu olurdu. Hristiyanlar dua ve ayin için burada bir araya gelirdi.⁸⁴⁷ Stavrilere, genelde maden işçisi olarak çalışıyorlardı ve bu konuda becerikli oldukları için de Anadolu'da yeni açılan bütün maden ocaklarında kolaylıkla iş bulabiliyorlardı.⁸⁴⁸

XIX. yüzyılın başlarından itibaren bölgede bulunan Rum papazlar, misyonerler ve metropolitler fakir köylülerin dinlerini değiştirmeleri için teşviklerde bulunarak gizli gizli faaliyet yürütmeye başladılar. Bu faaliyetler neticesinde cehalet eseri olarak Rum papazlarının teşviklerine aldanıp bölgedeki halktan bazıları Hıristiyan oldu.⁸⁴⁹ Özellikle Gümüşhane çevresinde Gümüşhane Metropoliti yoğun propaganda ve çalışmalar yürüttü. Metropolit, dinlerini değiştirdikleri takdirde Avrupalı devletlerin himayesine kavuşacaklarını telkin ederek ve Bedelat-ı Askerîye Vergisi'nin çok ağır olduğunu ileri sürerek halkın din değiştirmesi için faaliyet yürüttü. Bölgedeki din değiştirme olaylarında papaz ve misyonerlerin etkisi olduğu kadar tembel ve gayretsiz memurların da rolü bulunmaktaydı.⁸⁵⁰ Vurdumduymaz bu tembel memurlar bölgede yürütülen misyonerlik faaliyetlerini görmezden gelerek, bunun için gerekli tedbirleri almamışlar, bu da bölgede misyonerlerin faaliyetlerini rahatlıkla yürütmelerine neden olmuştu. Vurdumduymaz memurların gerekli tedbirleri almaması üzerine misyonerler sancak dâhilindeki faaliyetlerini I. Dünya Savaşı öncesi daha da artırmışlardır. 1912-1913 seneleri arasında Trabzon Valiliği yapan dönemin valisi Mehmed Ali Ayni Efendi bölgedeki misyonerlerin faaliyetleriyle ilgili hatırasını anlatırken “...mülhakatı sık sık teftiş ediyordum. Gümüşhane'ye bağlı Şiran Kasabası'nda bulunuyordum. Sokaktan geçen bir şahsın hali gözüme çarptı. Herifi nezdime getirttim. Kim olsa beğenirsiniz. İstanbul'da fincancılar

---

⁸⁴⁷ Yorgo Andreadis, **Gizli Din Taşıyanlar**, Çeviren: Atilla Tuygan, İstanbul 1997, s. 26-27.

⁸⁴⁸ Nakracas, a.g.e, s. 217.

⁸⁴⁹ BOA, Y. MTV, No: 209/89.

⁸⁵⁰ Karaca, a.g.e, s. 126.

yokuşunda çerçilik yapan bir Ermeni. Üstünü ve çantasını arattım. Neler çıktı biliyor musunuz? Müslümanların Hıristiyan olmaları için yazılmış propaganda broşürleri. Meğer bu herif Türk köylerini dolaşıyor, halkı tanassur ettirmeye çalışıyormuş. Hatta yaptığım tahkikat neticesinde birkaç şahsı kandırmaya muvaffak olduğunu da öğrendim.” demektedir.⁸⁵¹ Bu olay tüm Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Gümüşhane Bölgesi’nde de misyonerlerin İstanbul’dan kalkarak Şiran gibi küçük bir Anadolu kasabasında dahi Hıristiyanlığı yaymak için nasıl çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

Misyonerler, papazlar ve metropolitlerin çalışmaları sonucu şeklen Müslümanlığı kabul etmiş görünen gizli Hıristiyanlardan bazıları Tanzimat döneminin sağladığı dini ve vicdani serbestiyle birlikte asıl dinlerini açıklamaya başladılar.⁸⁵² Örneğin, Ragıp Paşa’nın Trabzon valiliği döneminde şeklen Müslüman görünen ancak gerçekte Hıristiyan olan Torul Kazası ahalisinden bir bölümü Hıristiyan olduklarını ilan ettiler.⁸⁵³ Bu durumdan rahatsız olan Müslüman halkın önde gelenleri ise durumundan duydukları rahatsızlığı sadarete yazdığı yazılarla dile getirdiler. 1863 senesinde Saffet Efendi, Maârif Nezâreti’ne yazı yazarak Gümüşhane bölgesindeki bazı Müslümanların Hıristiyanlığı kabul ettiklerini ve eğer bunun önüne geçilmezse büyük sıkıntılar yaşanacağını ifade etti. Yazının devamında bir süreden beri Gümüşhane civarında bulunan bazı köylerdeki ahalinin din değiştirdiklerini, bazıların da buçuk İslâmiyet tabir olan bir çeşit yolda olup, isimleri Süleyman ve Şakir Payanot olduğu halde Pazar günleri kiliselere, diğer günler camiye gittiklerini söyleyen Saffet Efendi, tedbir alınmadığı takdirde birkaç seneye kadar buradaki halkın dinlerini değiştirerek Hıristiyan olacaklarını belirtiyordu. Saffet Efendi, bu durumun halkın cahilliğinden kaynaklandığını belirterek, bunun önüne geçebilmek için bölgede çok sayıda Müslüman mektebi inşa edilmesi gerektiğini ifade etmekteydi.⁸⁵⁴

Bölgede yürütülen misyonerlik faaliyetleri karşısında halkın şikâyetlerini dikkate alan Bâb-ı Âlî, bölgedeki Müslüman köylerinin dinden ve eğitimden uzak kalarak cahil kalmalarını engellemek ve din değiştirmelerinin önüne geçebilmek amacıyla ihtiyaç olan Müslüman köylerine ibtidâî mektebi ve mescid yapımına önem vermiştir. Örneğin, 1900

⁸⁵¹ Mehmet Ali Ayni, “Trabzon’un Bilge Valisi: M. Ali Ayni”, **Hatıralarda Trabzon’un Yakın Tarihi (1860-1950)**, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, Trabzon 2004, s. 87; A. Güngör Üçüncüoğlu, **Zigana Dağı Efsanesi**, Trabzon 2007, s. 200.

⁸⁵² Ortaylı, *Tanzimat Döneminde Tanassur*, s. 313.

⁸⁵³ Şakir Şevket, a.g.e, s. 105.

⁸⁵⁴ BOA, İ. DH, No: 517/35188.

senesinde halkın önde gelenleri tarafından Torul Kazası'nın ihtiyacı olan Müslüman köylerine birer ibtidâî mektebi ve mescid yaptırılmasının istenmesi üzerine Müslüman halk taraflarından taşınacak taş ve kireç gibi malzemeler haricinde gerekli olan 300.000 kuruşu devlet karşılamıştı. İmam ve mektep hocalarının senelik maaşları ise halk tarafından karşılanıncaya kadar geçici olarak vilâyet mallarından karşılanmıştı.⁸⁵⁵ Yine Nisan 1903 tarihinde Torul Kazası'nın Çitkebîr Köyü'nde 48 hane Rum cemaati için bir mektep inşa edilmesine izin verilmesi için Rum Patrikliği'nden dilekçe verilmesi üzerine yapılan incelemelerde bu köyde 21 hanede yaşayan 95 Müslüman'ın mekteplerinin olmadığı tespit edilmişti. Ayrıca yapılan araştırmada bu bölgede bir takım kişilerin bir aralık İslâm isimleriyle ve kıyafetinde görünürken cehalet nedeniyle ve askerlikten kurtulmak amacıyla Hıristiyan oldukları tespit edilmişti. Bunun üzerine bir taraftan köyde Rum cemaati için bir mektep açılmasına izin verilirken diğer taraftan da Müslümanlar için bir ibtidâî ye mektebi açılması için çalışmalara başlandı.⁸⁵⁶ Müslümanlara ait bu mektebin inşası kısa sürede tamamlanarak 8 Temmuz 1903 tarihinde resmî açılışı yapılarak eğitime başladı.⁸⁵⁷

Ayrıca devlet bu kişilerin sırf Hıristiyan tebaadan asker alınmıyor diye Hıristiyan olmalarını önlemek için bu kişileri nüfus defterlerine “*mutanassır*” tabiriyle kaydetmiş ve askerlikten muaf tutmamıştır.⁸⁵⁸ Devlet, özellikle yabancı devletlerin bu halkı siyasî bir araç kullanmaması için bu durum üzerinde titizlikle durmuş ve vilâyetlere yazılar yazarak bu kişilerin durumlarını sürekli takip etmiştir. Örneğin, 12 Eylül 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'nden Trabzon Valiliği'ne yazılan şifreli yazıda Gümüşhane Kasabası ve çevresindeki bazı kazalarda bulunan ve Hıristiyanlık iddiasında olan Stavrilere gerçek sayılarının ne kadar olduğu, iddialarında ısrarcı olup olmadıkları, günlük hayatlarında hangi din hükümlerine uydukları ve bunlardan ne kadarının Hıristiyan olarak kayıtlarının düzeltildiği hakkında bilgi istenmiştir.⁸⁵⁹ Böylece devletin bölgedeki köylerde yaşayan Müslümanların cahil kalmalarını önlemek için mektepler açması, din değiştiren vatandaşların askerlikten muaf tutmaması ve Nüfus sayımlarında bu durumlara dikkat edilmesi gibi tedbirler uygulaması üzerine bundan sonra bölgede Hıristiyan olan aileler görülmemiştir.⁸⁶⁰

---

⁸⁵⁵ BOA, Y. MTV, No: 209/89.

⁸⁵⁶ BOA, MF. MKT, No: 694/2.

⁸⁵⁷ BOA, MF. MKT, No: 726/47.

⁸⁵⁸ BOA, Y. MTV, No: 209/89.

⁸⁵⁹ BOA, DH. ŞFR, No: 55A/224.

⁸⁶⁰ BOA, Y. MTV, No: 209/89.

Diğer taraftan devlet, bölgede yaşamlarını devam ettiren veya çalışmak için başka bölgelere göçen Stavrilerin mağdur olmamaları için de gereken tedbirleri almaya çalışmıştır.⁸⁶¹ Örneğin 1860'lı yıllarda Gümüşhane Sancağı'nın Torul Kazası'ndan hicret ederek Ankara Vilâyeti dâhilinde bulunan Akdağmadeni Kazası'na gelerek buraya yerleşen Stavrilerin burada sıkıntıya düşmemeleri için nüfus ve sicil kayıtlarına Müslüman olarak kaydedildi. Çocuklarının okuması için de burada mektepler inşa edildi ve buraya vaizler göndererek hürriyet-i vicdaniyelerine tecavüz edilmesi engellenmeye çalışıldı.⁸⁶²

3.1.2.3. Rum Patrikliği'nin Kiliselerle İlgili Talepleri:

Tanzimat Dönemi'yle birlikte Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslim cemaatler kilise, okul ve hayır kurumları kurmak için eskisinden çok daha büyük ölçüde müsaade almaya başlamışlardır.⁸⁶³ Eskiden bu tip işlemler uzun bürokrasilere tabi olup yeni ibadethane yapımına izin verilmeyip sadece uygun bulunduğu takdirde bu binaların genişletilmemek şartıyla tamirine müsaade edilirken, Islahat Fermanı'yla birlikte gayr-i müslimlere ait ibadethane, mezarlık, okul ve hastane gibi yerlerin yeniden inşası ve tamiri serbest bırakıldı.⁸⁶⁴ Bununla birlikte bu gibi bina ve yerlerin yeniden inşası konusunda gayr-i müslimlerin dini liderleri vasıtasıyla Bâb-ı Âlî'yi bilgilendirmeleri ve onay alındıktan sonra yeni bina yapımına başlanması istenmekteydi.⁸⁶⁵

Tüm ülke genelinde olduğu gibi Gümüşhane Sancağı'nda da XIX. yüzyılın sonlarından itibaren gayr-i müslimlerin bina inşaatı ve tamiratı konusunda talepleri büyük bir artış gösterdi. Osmanlı Hükümetleri ise gayr-i müslimlerin bu taleplerini mümkün olduğunca kabul ederek isteklerini yerine getirmeye çalışıyordu. Örneğin, 1898 tarihinde Gümüşhane Sancağı dâhilinde Hudura adıyla bilinen eski Ayayorgi Manastırı'nın arâzîsi üzerinde bulunan kilisenin depremde zarar görerek yıkılması üzerine Rum Patrikliği, Bâb-ı Âlî'ye yazı yazarak bu arâzînin 10 adım doğusundaki kayalık üzerine yeni baştan bir kilise inşa edilmesi için izin verilmesi istedi. Yapılması istenen kilisenin uzunluğu 13

---

⁸⁶¹ Gümüşhane çevresinde bulunan bu Stavriler genelde maden ocaklarında çalışmaktaydılar. Bu konuda tecrübeli ve becerikli oldukları için anadolu'da açılan yeni maden ocaklarında kolaylıkla iş bulabiliyorlardı. Bölgedeki ekonomik sıkıntılardan dolayı Stavrilerin bir bölümü bölgeyi terk ederek yeni açılan madenlerin olduğu yerlere göç etmeye başladılar. Georgios Nakracas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, Çeviren: İbrahim Onsunoglu, İstanbul 2005, s. 217.

⁸⁶² BOA, MV, No: 179/20; BOA, DH. MKT, No: 1130/74.

⁸⁶³ Ortaylı, Tanzimat Döneminde Tanassur, s. 314.

⁸⁶⁴ Önder Kaya, **Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar**, İstanbul 2005, s. 91; Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul 1999 s. 189.

⁸⁶⁵ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayr-i Müslim Tebaa'nın Yönetimi**, İstanbul 1990, s. 115.

metre, genişliği 3,5 metre ve yüksekliği (kubbesi hariç) 7 metre olacaktır. Kilisenin inşaat masrafları ise 20.000 kuruş tutmaktaydı. Rum Patrikliği'nin inşaat masraflarının manastırın mal varlıklarından karşılanacağını bildirmesi üzerine, patrikhanenin bu isteğini değerlendiren Bâb-ı Âlî, 1901 senesinde aldığı kararla bildirilen ölçüleri geçmemesi şartıyla belirtilen yerde ve ölçülerde kilisenin yeni baştan inşasına izin verdi.⁸⁶⁶

1909 senesinde Torul Kazası'na bağlı Demirci Köyü'nün Kordonas Mahallesi'nde bulunan ve ruhsatsız olan Aya İliya Kilisesi'nin harap olması üzerine Rum Patrikliği, Bâb-ı Âlî'ye yazı yazarak Aya İliya Kilisesi'nin tamir edilerek ruhsata geçirilmesini istemişti. Aya İliya adlı Rum Kilisesi'nin devlet arâzîsinden bir miktar ilavesiyle eski arsa üzerinde 12 metre uzunluğunda ve 7,5 metre genişliğinde ve 6 metre (kubbesi hariç) yüksekliğinde olması planlanıyordu. Kilisenin yapımı için gerekli olan 215 lira ise Vasil oğlu Nikola ve Timosi taraflarından karşılanacaktı.⁸⁶⁷ Rum Patrikliği'nin bu isteği Şûrâ-yı Devlet'te görüşülerek 24 Nisan 1911 tarihli karamameyle bu kilisenin eski mahalleri üzerine 16 metre uzunluğunda, 4 metre genişliğinde ve 4 metre yüksekliğinde kargir olarak inşa edilmesine izin verildi.⁸⁶⁸

1911 senesinde Rum Patrikliği'nin Gümüşhane Kasabası'nın Hızırilyas Mahallesi'nde devlet arâzîsi üzerinde bulunan uzunluğu ve genişliği 16 metre, yüksekliği yaklaşık 15 metre civarında olan kargir olarak inşa edilmiş metropolithanenin ruhsata geçirilmesini istemesi üzerine bu talep Şûrâ-yı Devlet'te görüşülerek kabul edilmiştir. Ayrıca buranın metropolithane olarak kullanıldığı sürece vergiden muaf tutulmasına karar verilmişti.⁸⁶⁹

Hatta Rum Patrikliği'nin ruhsatsız faaliyet gösteren ibadethanelerinin biriken vergilerinin affedilmesi taleplerinin de kabul edildiği görülmektedir. Konuyla ilgili olarak 1913 tarihinde Rum Patrikhanesi tarafından dilekçe verilerek Gümüşhane'de bulunan metropolithanenin bu tarihe kadar biriken vergilerinin affedilmesi istenmişti. Rum

---

⁸⁶⁶ BOA, İ. AZN, No: 42/1319M-21; Kilisenin belgede belirtilen ölçüleri 22 zirâ', genişliği 6 zirâ' ve yüksekliği orta yerindeki kapısı dâhil olmadığı halde 12 zirâ'dır. BOA, İ. AZN, No: 21; Zirâ', dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsüdür. Ortalama 60 cm. dir. 75-90 cm arasında değişken şekilleri devardır. Develioğlu, a.g.e, s. 1188.

⁸⁶⁷ BOA, İ. AZN, No: 14.

⁸⁶⁸ BOA, İ. AZN, No: 11.

⁸⁶⁹ BOA, İ. AZN, No: 100/1329Ra-13; BOA, İ. AZN, No: 13.

Patrikliği'nin bu talebine verilen cevapta önce Gümüşhane'de bulunan Metropolithanenin vergilerinin affedilebilmesi için İzmit'teki Ermiş Manastırı için çıkarılan kanûn gibi özel bir kanûn çıkarılması gerektiği bildirilmişti. Ancak daha sonradan alınan kararlar ruhsatsız ibadethanelerden vergi alınması uygulamasının hükümetin önceden beri uyguladığı esaslara aykırı olduğu belirtilerek Gümüşhane Kasabası'ndaki metropolithanenin biriken vergisi affedilmişti.⁸⁷⁰

Ancak gayr-i müslimlere verilen bu izinlerin zaman zaman suistimal edildiği görülmektedir. Örneğin, 4 Haziran 1907 tarihinde Torul Kazası'nın Coloşana Köyü'nde bulunan Meryem Ana ziyaret yerinin harap olması üzerine buranın yeniden tamiri için izin istenmiş ve bu Bâb-ı Âlî bu isteği kabul etmişti. Fakat yeni inşa edilen ziyaretgâhın eski yerinden 54 metre uzaklıkta bulunan devlet arâzîsi üzerine inşa edilmesi üzerine köy muhtarı bu duruma itiraz ederek Dâhiliye Nezâreti'ne durumu bildirmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti gerekli incelemeleri yaparak ziyaretgâhın inşasını durdurmuştur.⁸⁷¹

3.1.2.4. Asayiş ve Eşkıyâlık Olayları:

Daha çok devletin toplumsal ve ekonomik çöküşünün beraberinde ortaya çıkan nesnel olay olarak ifade edilen eşkıyâlık olaylarına XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gümüşhane Sancağı'nda da rastlanmaktadır.⁸⁷² Bu dönemde Gümüşhane bölgesinde meydana gelen eşkıyâlık faaliyetlerinin sebeplerini daha çok idârî taksimattaki boşluklar, hükümetin uygulamalardaki yanlışlıkları ve bölgenin fizikî özellikleri oluşturmuştur.⁸⁷³ Değişik nedenlerle yurtlarını terk edenlerin 1856 tarihinden itibaren ülke sınırları dışına çıkamaması sonucu kanûn kaçağı konumuna düşmeleri ve bu gibi insanların biraraya gelerek çeteler oluşturmaları da bölgede eşkıyâlık olaylarının artmasına neden olan diğer bir etkidir.⁸⁷⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane Sancağı dâhilinde meydana gelen eşkıyâlık olayları kronolojik olarak şöyledir: 1861 tarihinde Yomra Kazası'nın Korkiş

⁸⁷⁰ BOA, İ. AZN, No: 110/1331S-09.

⁸⁷¹ BOA, DH. MKT, No: 1171/18.

⁸⁷² Serdar Öztürk, "Eşkıyâlar, Kabadayılar, Külhanbeyiler ve Silah Toplama", **Bilgi ve Bellek**, Sayı: 5, Mart 2006, s. 139.

⁸⁷³ Mehmet Yavuz Erler, "Trabzon Vilâyeti'nde Kanûn Kaçakları (1856-1869)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIX, Sayı: 30, Ankara 1996, s. 77.

⁸⁷⁴ Erler, a.g.m, s. 79.

Köyü ahalisinden Kiriyakon oğlu Mustafa, kardeşleri Mehmed, Alemdar ve arkadaşları Maçka Kazası ile Gümüşhane arasında bulunan Kazıklı Yolu'nun Çayırlar Mevki'nde eşkıyâlık faaliyetlerine başlamışlardır. Bu durumun haber alınması üzerine gerekli tedbirler alınmış ve yapılan takibat sonucu çete reislerinden Kiriyakon oğlu Alemdar, kardeşi Mehmed, Korkış Köyü'nden Kaptan oğlu Mustafa, Resul oğlu Ali, Sürmene'nin Zamlı Köyü'nden Biram oğlu Yoska hanelerinde bastırılıp tutuklanarak Trabzon'a gönderildiler. Daha sonra çetenin asıl reisi olan Kiriyaton oğlu Mustafa da tutuklanarak Trabzon'a gönderildi.⁸⁷⁵ Tutuklanan bu şahıslar Meclis-i Vâlâ'ya havale edilerek haklarında gerekli cezalara çarptırıldılar.⁸⁷⁶

1868 senesinde Gümüşhane'nin Şiran bölgesinde Deli Paşo adlı bir eşkıyânın ortaya çıkması ve bölge halkını mağdur etmesi üzerine eşkıyâları yakalayabilmek için faaliyet gösterdikleri bölgelerin mutasarrıfları aralarında işbirliği yaptılar. Ancak eşkıyâlar mutasarrıfların ortak hareket etmelerine ve IV. Ordu'nun takibatına rağmen bir türlü ele geçirilememişlerdi. Bunun üzerine 1869 senesinde Trabzon Valisi Tahsin Bey ve Şiran Müdürü Mustafa Ağa'ya bölgede bulunan 4 aşiret beyine ve maiyetlerindeki 30 nefer silahlı adamlarına 6.000 kuruş vererek onları eşkıyâların takibiyle görevlendirdi. Aşiret reisleri ve maiyetlerinde bulunan adamlarının bölge arâzîsini iyi bilmeleri sebebiyle Deli Paşo ve arkadaşları kısa sürede ele geçirilerek yargılanmak üzere Erzincan Mahkemesi'ne sevk edildi. Eşkıyânın yakalanmasında gayretleri görülen Şiran Müdürü Mustafa Ağa'nın hem mal ve hem de bedenen yapmış olduğu hizmetler gözönünde bulundurularak "kapucubaşılık" rütbesi verildi.⁸⁷⁷

1870 tarihlerinde ise Trabzon hanedanından Şatırzâde Mikdad Bey, Gümüşhane Sancağı'na bağlı Santa Köyü'nde yaşayan 30 kadar gayr-i müslim ahalinin para ve eşyalarını gasp etmişti.⁸⁷⁸ Bunun üzerine yapılan tahkikat ve takibat sonucunda Şatırzâde Mikdad Bey yakalanarak gerekli cezaya çarptırıldı.

XX. yüzyıla gelindiğinde ise bölgedeki eşkıyâlık faaliyetlerinin farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu dönemde bölgedeki eşkıyâlık faaliyetleri daha çok etnik ve

---

⁸⁷⁵ BOA, A. MKT. UM, No: 476/76.

⁸⁷⁶ BOA, A. MKT. UM, No: 504/38.

⁸⁷⁷ Erler, a.g.m, s. 86.

⁸⁷⁸ **Trabzon Ayniyyât Defteri**, No: 933, s. 176.

dini bir boyut kazanmıştır. Mahallî din adamlarının bölgedeki gayr-i müslimleri Müslümanlara karşı kışkırtmaları bölgedeki eşkıyâlık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur.

Trabzon Vali Vekili Mehmed Ferit Efendi, bölgedeki mahallî din adamlarının gayr-i müslimleri Müslümanlara karşı nasıl kışkırttığını 15 Haziran 1907 tarihinde Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği yazıda Hudura Köyü'nde bulunan Rum Manastırı Başrahibi'nin Gümüşhane Sancağı nüfus idaresinden aldığı pasaportla Batum'a gidip geri dönen Antomus isimdeki bir papazın üzerinde Trabzon İskelesi Zabıta Heyeti'nce yapılan aramada üzerinde 3 kitap ile birkaç evrak ele geçirildiğini ifade etmektedir. Ele geçen kitaplar arasında bulunan "*Doğu Mecmuası*"nda Yunan İhtilali'nde öncülük yapan Makro ve Bucari'nin tarifıyla "*Kokak Türkler kayıp olsun, Arabistan'a gitsin, Yunanlılar ileri ileri*" gibi coşkulu sözler yazdığını belirtmektedir. Bu sözlerin ise Rumları, Müslümanlar aleyhine şiddetle tahrik ederek galeyana getirdiğini vurgulamaktadır. Ele geçirilen mektupta ise İstanbul'a giden bir geminin düzenli bir şekilde tasvir edilerek Osmanlılar aleyhine Rumların teşvik edildiğini söylemektedir. Rahip Antomus ise yapılan sorgusunda Rusya'ya kiliseye yardım toplamak için gidip 800 lira kadar para toplayarak geri döndüğünü ifade etmiştir. Üzerinde bu evraklarla yakalanan Antomus tutuklanarak evraklarıyla beraber adliyeye sevk edilmiştir.⁸⁷⁹ Adliyedeki sorgusunun ardından tutuklanmış ancak kefaletinin ödenmesi üzerine tahliye edilmiştir.⁸⁸⁰

3.1.2.5. 1895 Ermeni Olayları:

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti yönetimi altında "*millet-i sâdıka*" olarak yaşayan ve devletin önemli kademelerinde söz sahibi olan Ermeniler bu yüzyılda milliyetçilik akımı ve batılı devletlerin müdahalesi ile Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçtiler. Ermeniler ile Müslüman halk arasında eskiden beri var olan iyi münasebetler 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi esnasında zedelenmeye başladı. Bu savaşta Rusya tarafını tutan Ermeni çeteleri tüm doğu Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Gümüşhane, Bayburt, Kelkit, Şiran, Erzincan ve Tercan'da halka zulmederek bölge halkını perişan ettiler.⁸⁸¹

⁸⁷⁹ BOA, Y. MTV, No: 311/65.

⁸⁸⁰ BOA, Y. PRK. UM, No: 80/126.

⁸⁸¹ Kemal Beydilli, "1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XIII, Sayı: 17, Ankara 1988, s. 385.

Ancak buna rağmen Anadolu'nun pek çok şehrinde olduğu gibi Gümüşhane'de de Ermenilerle Türkler birlikte yaşamaya ve aralarında iyi komşuluk ilişkileri sergilemeye devam ettiler.⁸⁸² Osmanlı makamları da Ermenilere karşı bir tavır takınmadı. Bu durumu Rus raporlarından da tespit etmek mümkündür. Nitekim Baron Vrangeli, 1835 yılında Çarlık Rusyası'nın Kafkas komutanlarından Baron Rozen'e gönderdiği raporda kullandığı "...Gümüşhane'de idârî makamların, Rum ve Ermenilere dini ayinleriyle ilgili hiçbir baskı yapmadıkları..." bu durumu gözler önüne sermektedir.⁸⁸³

Ermenilerle Türkler arasında düzelen ilişkiler 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'yle tekrar bozuldu. Ermeniler bu savaşta da Rusya'nın yanında yer aldı. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarıyla Osmanlı diplomasisinde bir Ermeni meselesi ortaya çıktı.⁸⁸⁴ Bundan sonra ise Osmanlı Devleti, yıkılıncaya kadar Ermeni meselesiyle uğraşmak zorunda kaldı. Bütün ülke çapına yayılan Ermeni olaylarından Gümüşhane Bölgesi de etkilendi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra tüm yurttaki sistematik bir hazırlık içine giren Ermeniler, Trabzon'da hadiseler çıkarmadan önce, şehre öteden beri av için gönderilen barutun % 80 gibi çok büyük kısmını satın alarak hazırlıklara başladılar. Sadece barut alımıyla yetinmeyen Ermeniler, Karadeniz Yolu'yla Trabzon'a gelen martini ve şınaydır tüfekleri, Rus yapımı silahları, fişek ve kovan gibi silah malzemelerini de depolamaya başladılar.⁸⁸⁵ Ayrıca Gümüşhane tarafından Osmanlı topraklarına silah sokarak hazırlıklarını tamamladılar.⁸⁸⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra başlayan Ermeni taşkınlıkları 1895 yılına gelindiğinde doruk noktasına ulaştı. Olayların en yoğun yaşandığı bu dönemlerde, içlerinde Ermeni bir memurun da bulunduğu nüfus tahrir komisyonunun tespitlerine göre Gümüşhane Sancağı'nda 1.494 Ermeni yaşıyordu ve Gümüşhane nüfusunun yalnızca %

---

⁸⁸² Bayram Nazır, "Gümüşhane'de 1895 Ermeni Olayları", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, Volume XI, Sayı: 1, Haziran 2009, s. 136.

⁸⁸³ Mehmet Bora Perinçek, **Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk Ermeni İlişkileri 1915-1923**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 8.

⁸⁸⁴ Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı**, İstanbul 1986, s. 1.

⁸⁸⁵ Yunus Özger, **1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları**, İstanbul 2007, s. 35.

⁸⁸⁶ 5 Şubat 1881 tarihli Petersburg Başkıtabeti'nden yazılan şifreli yazıda Ermenilerin Memâlik-i Şahane'ye Gümüşhane cihetinden silah sokmaya çalışırken yakalandıkları ifade edilmekte ve bu konuda yardımlarından dolayı Rus makamlarına teşekkür edilmektedir. BOA, Y. PRK. EŞA, No: 23/70.

1,4'ünü oluşturuyorlardı.⁸⁸⁷ Ermenilerin Gümüşhane'deki nüfus oranı olayların çıktığı diğer bölgelerle karşılaştırıldığında çok daha düşüktü.⁸⁸⁸

1895 tarihinde Gümüşhane'de yaşanan Ermeni olayları Trabzon'da meydana gelen olayların bir devamı niteliğindedir. 3 Ekim 1895 tarihinde şehre misafir olarak gelen Van eski valisi Bahri Paşa ve Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa'nın saat 11.00'de İstinaf Reisi'nin evine giderken 2 Ermeni'nin silahlı saldırısına uğrayarak ayaklarından yaralanmaları üzerine Trabzon'da olaylar patlak vermişti.⁸⁸⁹ Bu olaydan 10 gün sonra 13 Ekim 1895 tarihinde 500 kadar silahlı Ermeni, Trabzon tarafından gelerek Gümüşhane'ye bağlı Santa Köyü civarında eşkıyâlık faaliyetlerine başladılar.⁸⁹⁰ Ülkenin her tarafında meydana gelen olaylardan dolayı Gümüşhane'de bulunan Ermeniler de Müslümanlar hakkında bir süreden beri beslemekte oldukları düşmanlıklarını 25 Ekim 1895 tarihinde meydana çıkardılar.⁸⁹¹ Gümüşhane Kasabası'ndaki olaylar 25 Ekim 1895 Cuma günü saat 5.00 civarlarında başladı.⁸⁹²

Olayların gelişimi 29 Ekim 1895 tarihinde Gümüşhane Sancağı memur heyetinden Vergi Memuru, Tahrirat Memuru, Meclis-i İdare Ser-kâtibi, Düyûn-ı Umûmîyye Müdürü, çok sayıda memur ve aza ile Hıristiyan cemaatin önde gelenlerinden Rum Metropolidi'nin imzalarıyla Trabzon Valiliği'ne yazılarak bildirildi. Heyet tarafından yazılan yazıya göre olaylar şöyle gelişmiştir: Gümüşhane Kasabası'nda bulunan Ermeni milletinden aşçı esnafından Şahbaz adlı şahısın Morankil Köyü'nün geçici zabtiyelerden biri olan Temel adlı 25 yaşındaki bir delikanlıyı feci bir şekilde zehirlemesi ve Müslüman delikanlının zehirin şiddetinden dolayı vefat etmesi olayların başlangıcını oluşturmuştur.⁸⁹³ Bu olayı

⁸⁸⁷ BOA, Y. PRK. DH, No: 7/8; Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi**, C. I, Ankara 1994, s. 167.

⁸⁸⁸ Nüfus kayıtlarına göre Trabzon Sancağı dâhilinde toplam 22.681 Ermeni olup bundan 6.000'i Trabzon merkezinde yaşamaktadır. Canik Sancağı'nda toplam 18.174 Ermeni yaşamaktadır. BAO, Y. PRK. DH, No: 7/8.

⁸⁸⁹ Nazım Paşa, a.g.e, s. 92.

⁸⁹⁰ Serap Aktaş, **Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri (1895-1914)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008, s. 43.

⁸⁹¹ BOA, A. MKT. MHM, No: 663/10.

⁸⁹² BOA, Y. PRK. UM, No: 33/16.

⁸⁹³ BAO, A. MKT. MHM, No: 663/10; Hüseyin Nazım Paşa ise Gümüşhane olaylarının sebebinin şöyle anlattığıdır: "*Ermenilerin tüfenk patlatmış olmak üzere gördükleri teşvikat ve şuradan buradan talimat-ı fesadiyeyi hamilen gelmiş olan fedailer tarafılarından zihinlerine ilka olunan fesadat sevkiyle birkaç güne kadar makam-ı mutasarrıfiye bizim ku'ud ettiğimiz göreceksiniz yollu tahdiş-i ezhamı mucib akval-i ilan etmeye ve hükümete karşı kadîmen ihtiyar edegeldikleri vaz'-ı ita'at-karanede ihmal ve tekâsül göstermeye başlamalarıyla beraber jandarma fertlerinden birisini de aşçı bir Ermeni dükkânında zehirlemeleri ve Bitlis olaylarının yevm-i hudusu olan 25 Ekim 1895 günü dükkânlarını açmayarak isyana hazırlandıklarını göstermeleridir.*", Nazım Paşa, a.g.e, s. 167.

hükümete haber vermek için zehirlenen kişinin akrabasından birkaç kişi çarşıya geldiklerinde ise Ermeniler evlerine saklanmışlardır. Bu sırada Hacı Nişan'ın ve bazı Ermenilerin evlerinden Ermeni Mahallesi'nden geçmekte olan Müslümanların üzerine ateş edilmesi ve Müslümanlardan 2 kişinin vurularak “*vuruldu!*” diyerek feryat etmeleri üzerine etraftaki Müslümanlar olay yerine gitmişlerdir. Bunun üzerine Ermenilerden Hacı Nişan, Eczacı Varşan, Boyacıyanlar, Hacı Nişan'ın amcazâdeleri Şahbaz ve diğer bazı evlerden tüfeklerle olay yerinde bulunan Müslümanların üzerlerine ve Müslüman mahallelerine ateş açılmıştır. Çevredeki Müslümanların atılan kurşunların sesini duyması ve çevredeki köy halkından halkın yardım istemesi üzerine yakın köylerdeki Müslümanlar da kasabaya gelmişler ve böylece iki taraf arasında çatışma yaşanmaya başlamıştır. Bölgedeki ihtiyat kuvvetleri, zabtiye redif binbaşısı ve tabur ağası olayların yatıştırılması için çok çaba harcamıştır. Ancak bu çabalarında başarılı olamamışlardır. O sırada Erzincan'dan Trabzon'a gelmekte olan IV. Ordu Nakliye Taburu Daltabanlı Mevki'nde iken olayı haber alarak olay yerine hareket etmiştir. Ancak olayları yatıştırmak için kasabaya gelmekte olan nakliye taburunun gelmesinin engellenmesi için Ermeniler tarafından bu tabur üzerine de ateş açılmıştır. Buna rağmen olay yerine giden ihtiyat ve nizamiye kuvvetleri, zabtiye ve zabitanın gayretleriyle meydana gelen olaylar kısa sürede yatıştırılmıştır. Böylece Müslümanlar Ermenilerin saldırısından kurtarılmıştır. Ermenilerin artık bir şey yapamayacaklarını anlamaları üzerine Ermeni Komitası Reisi Hacı Nişan adeta cephanesini kullanarak evine kaçmıştır. Hanesinde bulunan silahlar zabt ve müsadere olunmasını düşüncesiyle hanesini emniyete almışsa da askerler ve jandarmanın gayreti üzerine tutuklanmıştır. Bütün bu olaylar sonucunda Müslümanlardan toplam 2 kişi hayatını kaybetmiş 4 kişi de yaralanmıştır. Ermenilerden ise 8 kişi hayatını kaybederken birkaç kişi de yaralanmıştır.⁸⁹⁴ Ermenilerden ölenler ve yaralananlar kurşun yarasıyla değil ağaç ve taşla ölmüş veya yaralanmışlardır. Olay sırasında köy halkından bazıları dükkânları yağma etmişlerse de eşyanın bir miktarı da hükümet tarafından zabt ve muhafaza edilmiştir.⁸⁹⁵

Trabzon Valisi Kadri Paşa, Gümüşhane'de Müslümanlar ile Ermeniler arasında olayların başladığını haber alınca hemen olayları yatıştırmaları için bütün memurlara

---

⁸⁹⁴ 31 Ekim 1895 tarihinde Trabzon Vilâyeti Polis Serkomserliği'nden sadarete gönderilen şifreli telgrafda Ermenilerden 9 ölü, 16 yaralı olduğu, 3 hanenin yandığı ve bazı dükkânların yağmalandığı belirtilmektedir. Nazım Paşa, a.g.e, s. 99-100.

⁸⁹⁵ BOA, A. MKT. MHM, No: 663/10.

emirler göndermiştir.⁸⁹⁶ Ayrıca Kadri Paşa'nın emri üzerine sicil-i ahvâl azasından Cemal, mahkeme-i temyiz azasından İbrahim ve yaveran-ı şehriyarîden Ferik Saddettin Efendi'den oluşan bir heyet Gümüşhane'ye gitti. Bu heyet, Müslümanların önde gelenleri, civar köy muhtarları ve Ermeni önde gelenlerini hükümet daîresine çağırarak kasaba halkına nasihatlerde bulundu. Olaylar sırasında hasara uğrayan eşyalar alınıp hükümet konağının karşısında bulunan camiide saklanmıştı. Vilâyetten gönderilen defter-i hakani müdürünün başkanlığında bu eşyaların sahiplerine dağıtılması için özel bir komisyon oluşturuldu. Komisyon heyetiyle beraber Ermeni önde gelenleri de camiye gönderilerek eşyalar sahiplerine geri verildi. Geri kalan eşyalar için ise bu eşyaları kimler aldılar ise bunlardan geri alınarak sahiplerine iade edilmesi istendi. Ermeni dükkânlarından hala kapalı bulunanların açılıp herkesin güvenli bir şekilde işlerine bakması tavsiye edildi. Böylece Gümüşhane Kasabası'ndaki olaylar son bulmuş oldu. Olayların tekrar çıkmaması için de çevre kazalardan asker yerleştirilmesi gereken mevkilere asker gönderildi. Gerekli olan emniyet ve asayişin sürekli devamını teminine özen gösterilmesi için de memurlara ve askerlere tavsiyelerde bulunuldu.⁸⁹⁷

Gümüşhane'deki olaylar sırasında Ermenilerin kışkırtmaları üzerine bazı Müslüman köylerinden kasabaya hücum edilerek yağma yapılmıştı. Hatta kasaba haricinde bulunan Vanuk Manastırı'nın eşyası dahi yağmalanmıştı. Bunun üzerine Trabzon Valiliği tarafından Gümüşhane Mutasarrıflığı'na yazı yazılarak buna cesaret edenlerin derhal yakalanıp tutuklanmaları istendi. Gümüşhane Mutasarrıflığı ise bu yazıya verdiği cevapta

---

⁸⁹⁶ BOA, HR. SYS, No: 2812/4; H. Kazım Kadri Trabzon'da 1912-1916 yılları arasında belediye başkanlığı yapan Barutçuzâde Hacı Ahmed Efendi'den dinlediği ve Gümüşhane bölgesindeki çetelerin Trabzon Valisi Kadri Bey'den ne kadar çekindiğini ifade eden bir olayı şöyle anlatmaktadır: "*Nemlizâde Osman Efendi bir gün merhuma giderek, Torul'a göndereceği fırıncı bir Ermeni'ye bir iki süvari jandarma tefrikine müsaade edilmesini rica etti. Ohan ismindeki bu fırıncı onun adamı idi ve Torul'a 1.000 lira para götürüyordu. Pederiniz, süvari tefrikine lüzum olmadığını ve götüreceği parayı doğruca götürmesini söylediği halde, kendisine bir mektup vereceğini ve şayet bir taraftan tecavüze uğrarsa bu mektubu göstermesini söylemiş. Fırıncı ertesi günü konağa giderek götüreceği parayı ona göstermiş ve o da dediği mektubu yazıp vermiş. Ohan, oradan bir arabaya binip gider ve Torul'a yakın bir yerde korktuğu başına gelir. Burada 3-5 şakî arabayı durdurup Ohan'ın getirdiği 1.000 lirayı alırlar. Arabasının üzerinde buldukları 20 lira da gasb edilir. O aralık Ermeni'nin aklı başına gelir ve benim yanımda valinin bir de mektubu var diyince eşkiyanın reisi nasıl mektup? Sen kim oluyorsun ki vali sana mektup veriyor? Göster bakalım der. Ohan, çıkarıp mektubu verir. Bu kâğıt, bir sihir kuvvetini haiz imiş ki hemen oracakta Ermeni'nin parasını iade eder. Sakın bizi gördüğünü bir yerde söyleme derler ve en garibi arabacının parasını da geri verdikten başka beş lira da hakk-ı sükût olarak ihsan ederler.*" H. Kazım Kadri, "Trabzon'un Kudretli Valisi: Kadri Bey", **Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)**, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, Trabzon 2004, s. 39.

⁸⁹⁷ BOA, Y. A. HUS, No: 340/108.

köy halklarının tekrar kasabaya hücum ile Ermeni Mahallesi'ni yağma edeceklerinin haber alındığı, böyle bir şeye cesaret ederlerse önce nasihat edilerek köylerine dönmelerinin isteneceği ve dinlemeyip saldırırlarsa silahla uzaklaştırılacakları bildirilmekteydi.⁸⁹⁸

Gümüşhane Kasabası'nda yaşanan bu olaylardan iki gün sonra 27 Ekim 1895 tarihinde Trabzon, Şiran, Gümüşhane taraflarından bazı Laz ve Gürcü Müslümanlar Karahisar-ı Şarkî, Suşehri, Divriği'nin kasaba ve köylerine giderek buralarda kargaşalık çıkardılar.⁸⁹⁹ Şahıslar, Suşehri'ne bağlı Bozok Köyü'ne girerek burada Ermenilerin 4 kişiyi öldürüp, 3 kişiyi de yaraladılar. Köylülerin hayvanlarını gasp edecekleri sırada askerler yetiştii. Uzun süren çarpışmalardan sonra bu şahıslar dağıtıldı. Çarpışma sırasında saldırganlardan biri yaralandı.⁹⁰⁰ Bunun üzerine Sivas Valisi olayların bölgede büyümesini engellemek için Sadarete yazı yazarak gerekli yerlere geçici olarak yerleştirilmek üzere 300 nefer süvari zabıtası ve bunlara eşraf ve bölgenin önde gelenlerinden yine geçici zabıtalara tayin edilerek silah gönderilmesini istedi.⁹⁰¹ Sivas Valisi'nin bu isteği üzerine Refahiye, Devriği, Kelkit, Keyfe ve İspir kazalarından IV. Ordu tarafından 200'er kişilik ihtiyat kuvveti toplanarak bölgeye gönderildi.⁹⁰²

Gümüşhane çevresinde yaşanan bu olaylar bazı Kafkas gazetelerinde de yankı buldu. Bu gazetelerde Erzurum, Bitlis, Ahlat, Bayburt, Tercan ve Gümüşhane taraflarında son zamanlarda bir takım katliam ve mezalim olaylarının meydana geldiği ifade edilmekteydi. Gazete haberlerinde bu katliam ve mezalimlere çoğu kez Osmanlı askerlerinin iştirak ettiği vurgulanıyordu.⁹⁰³ Ancak bu olayları gerçekleştirenlerin Müslümanlar değil Müslüman kıyafeti giymiş Ermeni fedailerinin olduğu kısa sürede anlaşıldı. Nitekim 30 Ekim 1895 tarihinde posta katarına saldırı olayını Hoca kıyafeti giymiş Ermeni çetesinin yaptığı ortaya çıktı.⁹⁰⁴

Avrupalı gazetelerinde ise Gümüşhane Kasabası'nda yaşanan Ermeni olayları hakkında taraflı yorumlar yapılmaktaydı. Bu durumu Gümüşhane olayların

---

⁸⁹⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 636/5.

⁸⁹⁹ BOA, Y. PRK. UM, No: 33/19.

⁹⁰⁰ BOA, A. MKT. MHM, No: 660/13.

⁹⁰¹ BOA, Y. PRK. UM, No: 33/19.

⁹⁰² BOA, A. MKT. MHM, No: 638/25.

⁹⁰³ BOA, A. MKT. MHM, No: 535/40.

⁹⁰⁴ Aktaş, a.g.t, s. 48.

yatıştırılmasından hemen sonrasında 1896 tarihinde Gümüşhane'ye gelen Alman Kolnische Zeitung Gazetesi Muhabiri Ermeni olayları hakkındaki yorumlarından da anlamak mümkündür. Nitekim muhabir Gümüşhane Kasabası'ndaki Ermeni olayları hakkında bilgi verirken çok abartılı bilgiler vermekten kendini alamamıştır. Alman muhabir bu olaylar sırasında 10 ile 200 arasında Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia etmiştir.⁹⁰⁵

Gümüşhane'deki olayların yatıştırılmasından sonra mağdur olan Ermenilere yardım yapılması için çalışmalar başlatıldı. Yapılan çalışmalar neticesinde bir yıl sonra olaylarda eşyası yağma edilen ve arâzisi olmadığı için gerçekten ihtiyaç sahibi olan 44 hanede yaşayan 132 Ermeni vatandaşa yiyecek, odun ve kömür gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için mahallî mal sandığından ikişer mecdiye ödendi.⁹⁰⁶ Ancak devletin kendilerine sağladığı bu yardımlara rağmen daha sonraki yıllarda Ermeniler ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan da faydalanarak ayaklanmalar çıkarmaya devam ettiler.⁹⁰⁷

3.1.2.6. I. Dünya Savaşı Sırasındaki Ermeni ve Rum Faaliyetleri:

1895 olayları yatıştırıldıktan sonra Gümüşhane çevresinde I. Dünya Savaşı dönemine kadar Ermenilerin zaman zaman kendi aralarında meydana gelen arâzî anlaşmazlıkları dışında Ermenilerle ilgili herhangi bir olay yaşanmamıştır. Bu dönem içinde Aralarında yaşadıkları arâzî anlaşmazlıklarında ise yerel yöneticilerin kendileriyle ilgilenmediklerini ileri sürerek sadarete şikâyetle bulunmuşlardır. Örneğin, 1910 tarihinde Tandırlık Köyü'nde bulunan 200'ü aşan tapulu emlak ve arâzilerinin Hıdalamu ve arkadaşları taraflarından zorla zabt edilmesi üzerine Tolun Oğlu Ohannes ve 23 kişi adına Bukdar Sihavon oğlu Bogos, mağduriyetlerinin giderilmesi için defalarca müracaat ettikleri halde kendilerine yardım etmedikleri gerekçesiyle vali ve mutasarrıfı sadarete şikâyet etmişlerdi.⁹⁰⁸

I. Dünya Savaşı başladığında ise Ermeni çeteleri tekrar faaliyete geçerek Gümüşhane çevresinde olaylar çıkarmaya başladılar. Nitekim 24 Ekim 1914 tarihinde bir Ermeni Çetesi, Gümüşhane sınırında bir posta katarına saldırdı. Yapılan takip sonucu çete

⁹⁰⁵ Alkan, Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane, s. 93.

⁹⁰⁶ BOA, A. MKT. MHM, No: 687/3.

⁹⁰⁷ Nazır, a.g.m, s. 144.

⁹⁰⁸ BOA, DH. MUI, No: 116/7.

üyelerinden Sitrak yakalandı. Sitrak'ın sorgusunda çetenin diğer üyelerinin Bayburt ve Sürmene taraflarında oldukları anlaşılınca birlikler buralara kaydırılarak 4 gün içinde çetenin diğer üyeleri de ele geçirildi.⁹⁰⁹

I. Dünya Savaşı dönemi boyunca bölgedeki Ermeni olayları devam etti. Ancak olayların en yoğun yaşandığı dönem 1915 senesinin Temmuz ve Ağustos ayları oldu. Temmuz 1915 tarihinde 25 kişilik bir Ermeni çetesi Torul Kazası'na bağlı Santa Köyü'nün Derin Irmak Mevki'nde bir jandarma müfrezesine pusu kurarak 2 askeri şehit ederek silahlarını gasp etti. Ayrıca halktan da bir kişiyi öldüren çete üyeleri şehit ettikleri ve öldürdükleri bu kişilerin canice gözlerini oyup kulaklarını kestiler.⁹¹⁰ Yine Temmuz ayında 6 kişilik bir Ermeni çetesi Maçka ile Gümüşhane arasında bulunan Mescid Yaylası'nın Arpasan Mevki'nde bir jandarma birliğine saldırdılar. Ermeni çete yapılan takibat sonucu kısırıldı. Meydana gelen çarpışma sonunda çete üyelerinin hepsi öldürüldü.⁹¹¹ Ağustos 1915 tarihinde ise Yomra Nâhiyesi'nin Sifter Köyü muhtarı Artin ve Şana Köyü'nden Varilcioğlu Aram önderliğindeki 14 kişilik bir Ermeni çetesi Gümüşhane sınırlarında Erzurum postasını soyarak 5.000 liraya yakın emanet akçesini gasp etti. Çıkan çatışmada süvari jandarmalarından Dolabi Ahmed, Sürmeli Hüseyin adlı 2 asker ile Posta sürücü şehit oldu.⁹¹²

1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkmasıyla birlikte Rusların işgal ettiği yerlerden geri çekilmesini fırsat bilen Varzahanlı Arşak önderliğindeki 60 kişilik bir Ermeni çetesi bölgedeki otorite boşluğundan da yararlanarak Türk askerleri gelmeden önce Torul Kasabası'nı ateşe verdiler. Bununla yetinmeyen çete üyeleri Değirmenbahçesi Köprüsü'nde Yeşildereli Civan Osman, Rüfeneli Mehmed Bozkır, Kürdaloğlu Recep adlarında 3 kişi ile bir de çocuğu katlettiler.⁹¹³

1918 senesi başında 30 kişilik bir Ermeni çetesi Ardasa'nın 3 kilometre güneybatısında bir Müslüman köyü olan Kuska'yı(?) basarak köyü ateşe verdikleri gibi

---

⁹⁰⁹ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, İstanbul 1988, s. 202.

⁹¹⁰ Aktaş, a.g.t, s. 54.

⁹¹¹ Aktaş, a.g.t, s. 54.

⁹¹² Aktaş, a.g.t, s. 54.

⁹¹³ San, Rusların Gümüşhane İlini İşgali, s. 62.

buradaki kadınlara da tecavüz ettiler.⁹¹⁴ Yine Ocak 1918 tarihinde Tekke civarında 6 Müslümanı katlederek cenazelerini yol üzerine gömdüler.⁹¹⁵ Şubat 1918 tarihinde Tandırlık Köyü'nde 25 Müslümanı arabalar içinde kestiler. Yine Şubat ayı içinde Zigana Köyü Muhtarı Mutaf Hüsnü ve 6 kişiyi ambardan 37 tüfek çaldıkları iddiasıyla Daltaban'a götürerek burada işkence yaptılar. Ertesi gün ise muhtarın evini basarak kızını dağa kaldırdılar. Bununla da yetinmeyen Ermeni çeteciler Daltaban'a 2 saat mesâfede bulunan Tekke Köyü'nde 2 Müslüman ile bir Rum'u katlettiler.⁹¹⁶

Rus işgali ve Ermeni olayları Gümüşhane çevresinde büyük yıkımlara ve kıyımlara neden oldu. Bu dönemde Gümüşhane halkı maddi ve manevi çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Savaş sonunda ise Ermenilerden geri kalan bölgede sadece yıkım ve zulümdü. Nitekim 17 Nisan-20 Mayıs 1918 tarihleri arasında Ermeni zulümlerini yerinde tespit etmek için kurulmuş tarafsız bir heyetle bölgeye gelen Ahmet Refik, Ermenilerin Gümüşhane bölgesinde yaptıkları zulümleri ve Gümüşhane'yi ne hale getirdiklerini şöyle anlatmaktadır; “...Ardasa'ya geldiğimiz zaman, harabeden başka bir şey görülüyordu. Rusların tahribatından, Ermenilerin mezaliminden kalbe dehşet geliyor. İnsan bir fener direği görse, darağacı zannediyor. Ardasa harap. Camiinin içi ve mezarlık tamamen perişan olmuş. Camii ile medrese ahıra çevrilmiş. Mezarlığın bir kısmına kahvehane yapılmış. Sokaklar mermi kovanları ile dolu. Tekye Köyü bütünüyle harap...”⁹¹⁷ Ahmet Refik'in bu ifadeleri Ermenilerin uzun yıllardır komşu olarak yaşadıkları Müslümanlara karşı içlerinde ne derece kin beslediklerini ortaya koymaktadır. Kazım Karabekir Paşa da İstiklal Harbimiz adlı eserinde bölgeden geçerken “...Daltaban'da kadınlar ekmek diye bağrışmaktaydı...” ifadeleriyle bölge halkının içinde bulunduğu içler acısı durumu aktarmaktadır.⁹¹⁸ Bununla birlikte I. Dünya Savaşı döneminde yaşanan bütün bu acı olaylara rağmen Ruslarla birlikte Gümüşhane'yi terk etmek zorunda kalan Ermeniler yanlarında götüremedikleri küçük yaştaki çocuklarını yine de güvendikleri komşuları olan Müslüman ailelere bırakmışlardır.⁹¹⁹

---

⁹¹⁴ Selahattin Tozlu, “Gümüşhane ve Çevresindeki Ermeni Hareketleri”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (13-17 Haziran 1990)**, Ankara 1991, s. 108.

⁹¹⁵ Tozlu, a.g.m, s. 104.

⁹¹⁶ Tozlu, a.g.m, s. 103-104.

⁹¹⁷ Ahmet Refik, a.g.e, s. 11-12.

⁹¹⁸ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1988, s. 19.

⁹¹⁹ San, Rusların Gümüşhane İlini İşgali, s. 98.

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı sırasında bölgedeki Rum din adamları bölgede casusluk faaliyetleri yürütmekten geri durmadılar. Bölgedeki bir din adamı tarafından Trabzon Metropolit Hirisantos'a hitaben yazılan mektup din adamlarının bölgede casusluk faaliyeti yürüttüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Rum din adamı, Hirisantos'a yazdığı mektupta; kendisinin Rus işgâl ordusunun bölgeye gelişinden sonra Türk birliklerinin sayısını, yerlerini öğrenmek ve Türklerin Gümüşhane ve Ardasa bölgelerindeki Rumlara yaptıkları baskı ve tecavüzleri araştırmak üzere Hirisantos tarafından casus sıfatıyla gönderildiğini ifade etmektedir.⁹²⁰

Rumlar, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kurmak için çaba harcadıkları Pontus Rum Devleti'nin sınırlarına Gümüşhane'yi de dâhil etmek için faaliyetlerini artırdılar. Bu amaçla Gümüşhane'de Aralık 1917 tarihinde Trabzon Rum İttihad-ı Millî Cemiyeti'nin bir şubesini açtılar.⁹²¹ Açılan bu şube Gümüşhane ve civar beldelerinin Rumlar tarafından himaye, muhafaza ve müdafaasını gaye edinmişti. Cemiyet Trabzon'daki Rum İttihad-ı Millî Cemiyeti'nin program ve nizamnamesine uyarak hareket edecekti. Gümüşhane Metropolit Ekinomos Teodoros bu cemiyetin önemli üyelerinden biriydi. Nitekim şube açıldıktan sonra cemiyetin idâre heyeti a'zâsından Teodor Fitano Efendi, ayrıntılı talimat alması için Trabzon'daki İttihad-i Millî Başkanlığı'na gönderildi. Fitano'yu Trabzon'a gönderen ise Teodoros'tu. Teodoros, Trabzon Metropolit Hirisantos'un evrakları arasında bulunan mektupta Gümüşhane ve Trabzon civarında Hellenizmin müdafaa ve muhafazası için gerekli ve faydalı görülen bütün talimatları ve emirleri yerine getirmeye hazır olduklarını ve verilecek emirleri Fitano ile kendilerine iletmelerini istiyordu.⁹²²

Millî mücadele döneminde meydana gelen otorite boşluğundan faydalanan Rumlar bölgedeki eşkıyâlık faaliyetlerini daha da yoğunlaştırdılar. Örneğin, 1919 senesinin Mayıs ayında Torul Kazası'ndan tuz yüküyle geçmekte bulunan Sürmene'nin Koloş Köyü ahalisinden Kalatcıoğlu İbrahim, kardeşi Mehmed ile diğer Mehmed'in önlerine aniden çıkan Rum çeteler Kalatcıoğlu İbrahim'in katlederek tuzları gasp ettiler.⁹²³ Bölgedeki Rum çeteler yine aynı tarihlerde Maçka'nın Larhan Yaylası'ndaki Müslüman ve Rum ahalinin

⁹²⁰ Yılmaz Kurt, **Pontus Meselesi**, Ankara 1995, s. 65.

⁹²¹ Yusuf Gedikli, **Pontus Meselesi**, İstanbul 2008, s. 216.

⁹²² Gedikli, a.g.e, s. 217.

⁹²³ BOA, DH. EUM, AYS, No: 8/20.

keçi ve koyunlarını gasp ettikten sonra Rumlara ait hayvanları iade etmişler, Müslümanların hayvanlarını ise Torul'un Krom Köyü'ne sürmüşlerdi. Bunun üzerine Rum eşkiyâsının takibi için Torul'dan Nizamiye ve Jandarmadan oluşan bir müfreze çıkarıldı.⁹²⁴ Görevlendirilen müfreze yaptığı aramada Mezaralan Mevki'nin 30-40 metre batısında Larhan Yaylası'ndan gelen ırmak içerisinde kolları bağlı olarak kimlikleri tespit edilemeyen cesetler buldu. Maktullerin bir kısım çene ve kol kemikleri ile kendi eşyalarından bir bölümü su içerisinde çıkarılarak toprağa gömüldü. Yapılan araştırma sonucu bu işi yapanların Krom'un Muhara Mahallesi'nden Yanko oğlu Nikola (çete reisi), İlistos Mahallesi'nden Cirooğullarından Tudor oğlu Yanko, Uluova Mahallesi'nden Şinos oğlu İstavri, Karankandoz Mahallesi'nden Papaz Kristos'un oğullarından Azrail oğlu İliya, Ruspo Mahallesi'nde bulunan papazın damadı Kostantin ve Trabzon'un Marna Köyü'nden henüz isimleri tespit edilemeyen 2 Ermeni olduğu anlaşıldı.⁹²⁵ Müfreze yaptığı takibat sonucu 8 kişiden oluşan bu Rum çetesini Krom Köyü'ne komşu olan Kangal Mevki'nde sıkıştırdı. Bir saat devam eden çatışma sonucu eşkiyâlardan Kromlu Kavas oğlu Tudor ölü, Nikola oğlu İstavri de yaralı ele geçirildi. Çetenin geri kalan 6 üyesi de ellerindeki silahları bırakarak kaçtılar. Santa'dan geçen bir Jandarma taburu da bu çete tarafından gasp edilen silahları geri almayı başardı.⁹²⁶

Aynı tarihlerde Köroğlu Efdalidis'in reisliğini yaptığı 30 kişilik Rum çetesini Gümüşhane'nin Santa Köyü dolaylarında pek ölümlü olaylar çıkararak kısa süre içinde 15 Müslümanı öldürdü. Bu olay üzerine harekete geçen kuva-i millîye kuvvetleri Efdalis ve çetesini etkisiz hale getirdi.⁹²⁷

3.1.2.7. Göç Olayları:

Nüfus hareketleri, toplumların dönüşümünde daima etkin rol oynayan önemli olaylardır. Gerçekten de, dünya tarihine bakıldığında, göçün ve yerleşik hayata geçmenin etkisi, aynı şekilde doğum ve ölüm oranlarının yüksek veya düşük olması ve bu demografik olayların toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri açık ve yaygın olarak görülebilir.⁹²⁸

⁹²⁴ BOA, DH. EUM, AYŞ, No: 17/66.

⁹²⁵ BOA, DH. EUM, AYŞ, No: 17/82.

⁹²⁶ BOA, DH. EUM, AYŞ, No: 17/66.

⁹²⁷ Umut Erbaş, **Millî Mücadele Döneminde Pontus-Rum Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 103.

⁹²⁸ Karpat, Osmanlı Nüfusu Demokrafik Özellikleri, s. 40.

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti ve toplumu için çok hareketli bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda yaşanan savaşlar, meydana gelen ekonomik ve sosyal olaylar nüfus hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yaşanan göçler üzerinde kültürel, dini ve siyasi etkenlerin de büyük payı vardır. 1856 yılında Rusya ile yapılan Kırım Harbi, 1877-78 tarihinde yine Rusya ile yapılan 93 Harbi Kırım ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya büyük miktarlarda göçler yaşanmasına neden olmuştur. Bunun yanında ekonomik kaygılar da bu göçlerin önemli sebepleri arasında yer almıştır. 1861 senesine kadar Gümüşhane Kazası'ndan 387 kişi, Kovans Nâhiyesi'nden 70 kişi, Yağmurdere Nâhiyesi'nden 499 kişi, Torul Kazası'ndan 1.909 kişi ve Kürtün Nâhiyesi'nden 109 kişi ve Kelkit Kazası'ndan 65 kişi olmak üzere toplam 3.039 gayr-i müslim Osmanlı Vatandaşı değişik nedenlerle farklı bölgelere veya ülkelere göç etmiştir.⁹²⁹ 1879 tarihine kadar ise bu sayıya 2.000 kişi daha eklenmiştir.⁹³⁰

Gümüşhane Sancağı'ndan Çevre Bölgelere Yapılan Göçler:

Gümüşhane'den çevre kazalara yapılan göçlerin temel nedenlerini madenlerin kapanmasıyla ortaya çıkan ekonomik kaygılar ve bölgede yaşanan doğal afetler oluşturmuştur. Ayrıca 1877-1877 Osmanlı-Rus Harbi'nde ve I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın doğu illerini işgal etmesi de burada yaşayan insanların daha güvenli yerlere göçmesini beraberinde getirmiştir.

Gümüşhane Sancağı'ndan çevre bölgelere yapılan göçlerin en önemli sebebini bölgedeki madenlerin ekonomik değerini kaybederek kapanmaya başlaması oluşturmaktadır. Madenlerin aktif şekilde işletildiği dönemlerde bir cazibe merkezi olan Gümüşhane Sancağı, XIX. yüzyıldan itibaren madenlerin ekonomik değerini yitirmeye başlamasıyla artık dışarıya göç vermeye başlamıştır. Madenlerin işletildiği dönemlerde Gümüşhane'nin nüfusu fazla, halkı zengin ve medeniyet seviyeleri yüksekti. Ancak madenler kapatıldıktan sonra işsiz kalan madencilerin başka yerlere göç etmeye başlamışlardır. Özellikle 1829'da Rusya bölgeden çekilirken büyük bir göç yaşanmıştır. Osmanlı Hükümeti bu göçleri engellemek için elinden gelen her şeyi yapmış ancak buna rağmen göçler yine devam etmiştir.⁹³¹ Göç eden madenciler başta Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu, Tirebolu olmak üzere Şebinkarahisar, Erzurum, Bayburt, Harput,

⁹²⁹ NFS. d, No: 1123.

⁹³⁰ BOA, HR. TO, No: 255/46.

⁹³¹ Cuinet, a.g.e, s. 121.

Diyarbakır, Keban, Ergana, Espiye, Akdağmadeni, Gümüşhacıköy, Keskin, Bugamadeni, Bereketli, Bilecik ve Balıkesir'deki maden ocaklarında çalışmak üzere bu bölgelere gitmişlerdir.⁹³²

Örneğin 1826 senesinde Karadenizli bir Rum işletmeci, Niğde'nin Hamit Kazası civarında bulunan maden ocaklarını işletme hakkını elde edince bu madenlerde çalışmak amacıyla Gümüşhane'den 185 Rum aile Hamit Kazası'na göçerek Yukarı Ovacık, Kavuklu, Karacaviran ve Eminik köylerine yerleşmişlerdir.⁹³³ 1840'larda Gümüşhane'nin Kale Köyü civarında yaşayan Rum ailelerden bazıları Samsun Sancağı'na göç etmişlerdir.⁹³⁴ 1863 senesinde madenlerde çalışmak üzere bazı aileler Ankara Vilâyeti'nin Akdağmadeni Kazası'na yerleşmişlerdir.⁹³⁵ Madenlerin kapanmasından sonra bölgeden göç eden Rumların bir bölümü de Trabzon'a yerleşmişlerdir. Trabzon'a yerleşen Rumları daha sonra 1865 senesinde "*Argyropolisliler Topluluğu*" adında bir dernek kurmuşlardır. Bu dernek Gümüşhane'deki hemşerilerinin eğitim ve ekonomik sorunlarının giderilmesi için faaliyet 1905 yılına kadar göstermiştir. Altın ve Gümüşten yapılan dini eşyaların yanı sıra arâzî yatırımları ve üyelerinden para toplayarak gelir sağlayan dernek 1871 senesinde 5 hocanın atanmasını, 1873'de bir kız mektebinin inşasını, 1876 senesinde yolsul öğrencilere kitap yardımı, kütüphane oluşturma, Atina'ya öğrenci gönderme gibi faaliyetlerde bulunmuştur.⁹³⁶

Gümüşhane topraklarının tarıma müsait olmaması da bölge insanının çevre bölgelere göç etme sebeplerinden birini oluşturmuştur. Zirââtle geçimlerini sağlamaya çalışan ancak bunda çok zorlanan bölgedeki bazı aileler zirââte daha uygun çevre bölgelere göç etmişlerdir. Örneğin, 1861 senesinde Gümüşhane Sancağı'na bağlı Kovans Nâhiyesi'nin Rumluk adlı bölgesindeki köyler halkından yaklaşık 270 Rum hane tarım yapmak amacıyla köylerini ve evlerini terk ederek 6-7 saat uzakta bulunan Kelkit Kazası köylerinden Kelahpur, Viranşehir, Hozbirik, Kışasar(?), Terbüsek ve Bayburt Kasabası'nın Hartıcı, Karyaşmak, Pöske köylerine göç ettiler.⁹³⁷ 1837 senesinde ise Torul Kazası'nın Turna Köyü'nde 106 hanede yaşayan 432 kişi köylerinin taşlık olması ve zirââte müsait

---

⁹³² Öztürk, a.g.e, s. 698.

⁹³³ Nakracas, a.g.e, s. 163.

⁹³⁴ Nakracas, a.g.e, s. 205.

⁹³⁵ BOA, MV, No: 179/20.

⁹³⁶ Öztürk, a.g.e, s. 698.

⁹³⁷ BOA, A. MKT. NZD, No: 361/89.

olmaması nedeniyle Şiran Kazası'na göç etmişlerdi.⁹³⁸ Daha sonra aynı köyden 100 hane halkı daha Erzurum Vilâyeti'ne bağlı Keyfa Kazası'yla Erzurum Ovası köylerine göç etmek istemişlerdi. Ancak köylülerin bu istekleri reddedilmiştir. Bu köy halkının göç etme taleplerinin reddedilmesinin sebebi olarak maden işlerinin aksamaması, vergi gelirlerinin azalması ve bu durumun diğer köy halklarına örnek oluşturacağı düşüncesidir. Gerçekten de bu insanların evlerini terk edip gitmelerine izin verildiği takdirde maden işleri sekteye uğrayacak, vilâyetin vergi gelirleri azalacak ve bu durum madenlerde çalışan diğer köy halkına da örnek olacaktı. Bu nedenlerle köy halkının göç talepleri kabul edilmediği gibi daha önce Şiran Kazası'na göçenlerin asıl vatanlarına geri dönmeleri istenmiştir.⁹³⁹

Doğal afetler de çevre vilâyetlere yapılan göçleri tetikleyen etkenler arasında yer almıştır. Üst üste yaşanan kıtlık ve seller nedeniyle bölgedeki çok sayıda insan çevre vilâyetlerle birlikte Anadolu'nun değişik yerlerine göç etmişlerdir. Örneğin, sadece 1893 senesi Ekim ayında Gümüşhane, Kelkit ve Şiran kazalarında yaşanan kıtlık nedeniyle yaklaşık 20.000 kişi Trabzon Vilâyeti'nin sahil kazalarına göç etmiştir.⁹⁴⁰

Sancak dâhilinden çevre bölgelere göçlerin sebeplerinden biri de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve I. Dünya Savaşı'dır. Her iki savaşta da Rus ordularının Osmanlı ordusunu yenerek Gümüşhane'nin de içinde bulunduğu doğu bölgelerini işgal etmesi, çok sayıda insanın daha güvenli olduğunu düşündükleri Sivas Vilâyeti topraklarına göç etmelerine neden olmuştur.⁹⁴¹

Gümüşhane Sancağı'ndan Yurt Dışına Yapılan Göçler:

XIX. yüzyıl boyunca çok sayıda Osmanlı vatandaşı yurt dışına göç etmiştir. Bu dönemde Anadolu'dan başta Rusya ve Kafkaslar olmak üzere Amerika, Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyine çok sayıda göç olayı yaşanmıştır. Yurt dışına yapılan bu göçler başlangıçta bölgenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle iş bulmak ve para kazanmak amacıyla daha çok bireysel olarak yapılan mevsimlik göçlerdir. Hıristiyanların

⁹³⁸ BOA, A. MKT. UM, No: 6/94.

⁹³⁹ Köylerini terk ederek Şiran Kazası'na göçenler ödemeleri gereken 2 senelik 4.260 kuruş vergiyi ödememişlerdi. BOA, A. MKT. UM, No: 6/94.

⁹⁴⁰ **Report on the Trade of Consular District of Trebizond**, No: 1346, London 1894, s. 5.

⁹⁴¹ BOA, DH. ŞFR, No: 96/99.

dışarıya göçü üzerine bildirimde bulunan Avrupalı konsoloslar da bu tespiti doğrulayarak bölgedeki göçlerin nedenlerinin daha çok ekonomik olduğunu ifade etmektedirler.⁹⁴²

Ekonomik sıkıntılar nedeniyle ülke genelinde yaşanan bu göçler bölgedeki madenlerin ekonomik değerini yitirmesi ve kapanmasıyla Gümüşhane Sancağı'nda da yaşanmıştır. Bölgedeki geçim sıkıntısı çeken halk geçimlerini temin edebilmek amacıyla mevsimlik veya sürekli olarak yurt dışına göç etmek zorunda kalmışlardır. Dönemin Osmanlı Hükümeti ise mevsimlik olarak çalışmak amacıyla yurt dışına çıkmak isteyenlere izin vermiştir. Örneğin, 1874 tarihinde Gümüşhane'nin Akçakale Köyü ahalisinden Hacı Dimitri Yani'nin ailesi ile beraber Rusya'ya göç etmek istemesi üzerine Hariciye Nezâreti tarafından yapılan tahkikatlar sonucu Dimitri'nin ailesi ile beraber Rusya'ya hicret etmesine izin verilmişti.⁹⁴³ Ancak Hacı Dimitri Yani ve ailesi Rusya'da bir süre çalıştıktan sonra tekrar Gümüşhane'ye döndü. Daha sonra Dimitri Yani'nin 19 Aralık 1889 tarihinde Gümüşhane Mutasarrıflığı'na tekrar başvurarak Rusya'ya göç etmek istediğini görüyoruz.⁹⁴⁴ 8 Mayıs 1892 tarihinde ise Yağmurdere Nâhiyesi'nin Leri Köyü ahalisinden Çakıroğlu Yor veledi Kiryako ve arkadaşları Gümüşhane Mutasarrıflığı'na başvurarak ailelerini de yanlarına alarak Rusya'ya göç etmek istediklerini bildirdiler. Kiryako ve arkadaşları yazdıkları yazıda köylerinde meydana gelen sellerden dolayı mağdur olduklarını, bu nedenle birkaç seneden beri Rusya'ya gittiklerini ve orada ticâret yaparak geçimlerini sağladıklarını ifade ediyorlardı. Hanelerinde bulunamadıkları zamanlarda ise gayrimenkullerini ve hayvanlarını sattıklarından dolayı buralarda geçimlerini sağlayacak paraları olmadığını söyleyerek aileleriyle birlikte 32 kişinin de Rusya'ya gitmelerine izin verilmesini istiyorlardı.⁹⁴⁵

Bölge halkının daha çok Rusya taraflarını tercih etmelerinin sebebi burada taşıcılık ve rençberlik sanatlarını yapmaya devam edebilmeleri ve yakın olduğu için geri dönebilme imkânlarının olmasıydı. Buraya çalışmak için giden işçiler bir süre çalıştıktan sonra belirli bir miktar para biriktirince geri dönmekteydiler.⁹⁴⁶ Dönmeyen işçiler ise kazandıkları paranın bir kısmını memleketlerindeki ailelerine gönderiyorlardı. Örneğin, 1900 tarihinde Rusya'da ticâretle uğraşan Rumlardan bazıları Hariciye Nezâreti'ne yazı yazarak

⁹⁴² Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviren: Bilge Umar, İstanbul 1998, s. 134.

⁹⁴³ BOA, HR. TO, No: 92/109.

⁹⁴⁴ BOA, DH. MKT, No: 1683/72.

⁹⁴⁵ BOA, BEO, No: 3/171.

⁹⁴⁶ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon 2006, s. 284.

Trabzon'daki ailelerine gönderdikleri paranın banker Kosta ve Polo kardeşlere verilmesi istiyorlardı.⁹⁴⁷

Sancak genelinde yaşanan kıtlık olayları da yurt dışına yapılan göçlerde önemli unsurlardan birini oluşturmuştur. Nitekim 1893 ve 1894 senelerinde üst üste yaşanan kıtlık nedeniyle Gümüşhane'den çok sayıda aile köylerini terk ederek geçimlerini sağlamak için yurt dışına göç etti.⁹⁴⁸

Ancak bölgeden Rusya'ya yapılan göçlerin sebebini sadece ekonomik zorluklar ve kıtlık olaylarıyla açıklamak doğru olmaz. Rusya'nın boşalan yerlere Hıristiyan nüfus yerleştirme ve Kafkaslarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir tampon bölge oluşturma politikası da bu göçlerde etkili oldu. Rusya'nın Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlar sırasında Müslüman köylülerin Kafkasya'daki topraklarını terk etmeleri üzerine Rusya, Müslüman göçmenlerin boşalttığı yerleri bayındır bir halde tutabilmek ve bölgenin gelişmesini temin edebilmek için gayr-i müslim çiftçilerin bu bölgelere göç etmesini teşvik etti.⁹⁴⁹ Rusya'nın izlediği bu politika sonucu ise Anadolu'dan bazı Rum ve Ermeni aileler Kafkaslara göç etmeye başladı.⁹⁵⁰ Bu politika doğrultusunda Anadolu'dan Kafkaslara ilk göçler 1829'da Rusya çekilirken yaşandı ve daha sonra bu sayı her geçen gün daha da arttı. Rusya'ya göç eden bu insanlardan pek çoğu da memleketlerindeki mülklerini satarak Rusya'ya yerleştiler.⁹⁵¹ Osmanlı Devleti ise bölgeden Rusya'ya yapılan bu göçleri engellemek için elinden gelen her şeyi yapmış ancak bunda başarılı olamamıştır.⁹⁵²

Rusya, kendi topraklarına yapılan göçleri teşvik etmek için genellikle söylenti yoluyla güney Kafkasya'ya gelecek göçmenlere çeşitli çıkarlar ve imkânlar sağlanacağını vaat etmekteydi. Rus konsoloslar ve din adamları da bu göçleri teşvik etmek için yoğun bir şekilde faaliyet gösteriyorlardı. Rusya'ya göç eden bu insanlar seyahatleri sırasında yerel din adamları, Rus, Yunan ve İran konsolosları tarafından basılan ve seyahat evrakı olarak yasallaştırılan belgelerden yararlanıyorlardı.⁹⁵³ Rus din adamları ve konsoloslarının

---

⁹⁴⁷ BOA, HR. SYS, No: 2418/49.

⁹⁴⁸ BOA, Y. PRK, No: 9/21.

⁹⁴⁹ McCarthy, a.g.e, s. 136.

⁹⁵⁰ İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete, s. 284.

⁹⁵¹ BOA, HR. TO, No: 255/46.

⁹⁵² Cuinet, a.g.e, s. 121.

⁹⁵³ Ekinci, a.g.m, s. 66.

bölgedeki bu çalışmaları sonucu çok sayıda aile Rusya'ya göç etti.⁹⁵⁴ Bu durum zaman zaman Avrupa gazetelerinde de yer almıştır. Nitekim Nisan 1882 tarihli Avrupa gazeteleri Rus Konsolosu'nun çalışmaları sonucu Gümüşhane Sancağı ahalisinden Rusya'ya hicret eden halktan bahsetmektedir.⁹⁵⁵

Gümüşhane bölgesinde faaliyet gösteren din adamları ve konsoloslar, halkı göç etmeye ikna ettikten sonra göç edecek aileleri Samsun ve Trabzon limanlarına getirerek buradan anlaştıkları tekneler vasıtasıyla Rusya'ya göndermekteydiler. Örneğin, Rus din adamı ve konsoloslarının anlaştıkları tekne sahiplerinden Rizeli Topal İlyas ve Kös Mahmud adlı reisler Rize tarafına gitmek söylentisiyle Samsun'a 6 saat mesâfede bulunan Karaboğaz adlı mevkiden sandallarına 400 kişi alarak insanları Rusya'ya nakil etmek üzere Trabzon'dan hareket etmişlerdi. Bu durumun haber alınması üzerine belirtilen mevkilerin süratle kontrol altına alınarak kaptanların tutuklanması için emir verildi. Ayrıca gerekli araştırmanın yapılması için Trabzon Vilâyet Muavini Dimitraki Efendi de Samsun'a gönderildi. Rizeli Ömer Kaptan'ın rakibi Osman Remzi Efendi'yi şikâyet etmesi üzerine Osman Remzi Efendi Rusya'ya 500 Hıristiyan'ı kaçırırken yakalanarak tutuklandı. Yapılan tahkikat sonucu Osman Remzi Efendi'nin bu insanları Rusya'ya kaçırmayı karşılığında 250 liralık sözleşme imzaladığı anlaşıldı.⁹⁵⁶ Nitekim yerel din adamları ile Rus ve Yunan konsoloslarının Trabzon ve Gümüşhane sancaklarında uzun zamandan beri Hıristiyan ahalinin hakları konusunda yaptıkları çalışmalar ve halk arasında fesat tohumları ekmeleri sonucu 1,5 sene içinde Samsun ve Bafra limanlarından 180 hane Rusya'ya hicret etti.⁹⁵⁷

Bununla birlikte yerel din adamları ve konsolosların ikna edilerek yasal yollardan izin alıp yurt dışına çıkmak isteyenler de bulunmaktaydı. Örneğin, 1902 senesinde Gümüşhane Sancağı'ndan yabancı memleketlere gitmek üzere 24'ü kadın, 660'i erkek 684 Hıristiyan ve 585 Müslüman olmak üzere toplam 1.269 kişi pasaport almak için müracaat etmişti.⁹⁵⁸

Bölgedeki gayr-i müslimler arasında askerlikten kurtulmak, vergi ödememek, aleyhlerinde sonuçlanan davalardan ceza almamak ve mahkemelerinin yapılması için

⁹⁵⁴ İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete, s. 284.

⁹⁵⁵ BOA, Y. PRK. DH, No: 1/44.

⁹⁵⁶ BOA, A. MKT. MHM, No: 428/9.

⁹⁵⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 428/9.

⁹⁵⁸ TVS 1903, s. 939.

tercümanlar vasıtasıyla yabancı müdahalesiyle işi sürüncemede bırakarak şahsi menfaat sağlamak için yurt dışına gidenler de bulunmaktaydı. Yurt dışına gidip yabancı devlet tebaasına geçerse her şeyden önce vergi ödemeyecek ve askerlikten kurtulacaklardı.⁹⁵⁹ Bu düşüncede olanlar yabancı devlet tebaasına geçmek için yoğun gayret harcamaktaydılar. Bu şekilde yabancı devlet vatandaşlığına geçenlerin çoğu Rusya ve Yunanistan vatandaşlığını tercih ediyordu. Örneğin, 1868 senesi içinde Trabzon, Tirebolu, Gümüşhane, Akçaabat, Ordu, Giresun ve Ünye kazalarında 1.000 kişiden daha fazla kişi yabancı devlet vatandaşlığına geçmiş ve bunlardan % 90 ile % 95'i Rusya ve Yunanistan vatandaşlığını tercih etmişti.⁹⁶⁰

Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti gayr-i müslim din adamları, Rus ve Yunan konsoloslarının çalışmaları sonucu Rusya'ya yaşanan göçleri önlemek için birtakım tedbirler almaya çalıştı. Öncelikle hükümet mutasarrıflara yazı yazılarak hicretin altında yatan sebeplerin araştırılmasını ve yapılması gerekenler konusunda tavsiyelerini bildirmelerini istedi. Yerel yöneticilerin bu talebe verdiği cevap, madenlerin eskisi gibi işletilmesi durumunda hicretin tamamen önünün alınacağı ve hatta hicret edenlerin vatanlarına geri döneceği yönündeydi. Ayrıca yöneticiler öncelikle maden işlerindeki söz konusu sıkıntıların ortadan kaldırılmasını ve hak sahiplerinin alacaklarının tahsil edilmesini tavsiye ediyorlardı.⁹⁶¹

Bunun üzerine hükümet, muhtarların göç etme düşüncesinde olan halka nasihatlerde bulunarak bunları göç etme düşüncesinden vazgeçmeleri için çalışma yapmalarını istedi. Bütün nasihatlerine rağmen bu insanları göç etme düşüncesinden vazgeçirememeleri halinde yine de içlerinden bazıları aldanarak hicrete teşebbüs ederlerse durumu hükümete haber vermelerini istiyordu. Örneğin, Muhlis Esad Efendi, Torul Kazası'na bağlı Yağlıdere ve Santa köylerinde bulunan ve hicret etmek düşüncesinde olan bazı ailelere hicretten vazgeçmeleri için tavsiyelerde bulunmuş ancak bu aileler hicret etmek düşüncesinden yine de vazgeçmemişlerdi. Bunun üzerine Esad Efendi, 30 Eylül 1869 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne yazı yazarak durumu bildirdi. Esad Efendi'nin talebini değerlendiren Dâhiliye Nezâreti bu kişilere nasihatta bulunmak için Dimitraki Efendi'yi bölgeye gönderdi. Dimitraki Efendi, bölgede gerekli incelemelerde bulunarak bölgeye

⁹⁵⁹ BOA, A. MKT. MHM, No: 410/43.

⁹⁶⁰ BOA, A. MKT. MHM, No: 410/43.

⁹⁶¹ BOA, HR. TO, No: 255/46; **Trabzon Ayniyât Defteri**, No: 933, s. 134.

uygun gerekli tedbirlerin uygulanması gerektiğini düşünüyordu. Bir taraftan da Santa, Krom ve Yağlıdere köylerine uğrayarak hicrete karar veren aileleri araştırdı. Bu ailelerle görüşmeler yaparak göç sebepleriyle ilgili raporlar tuttu. Dimitraki Efendi'ye göre göçlerin sebepleri bölgenin taşlık olmasından dolayı ahalinin zor durumda kalması ve eskiden hicret edenlerin askerlik bedellerinin dahi kendilerinden alınmasıydı. Ayrıca Dimitraki Efendi, İstanbul'dan gelerek Trabzon üzerinden Erzurum istikametine sevk edilmekte olan topların çekilmesinden dolayı bölge insanının zor durumda kalmasının da göçlerin diğer bir sebebini oluşturduğunu Dâhiliye Nezâreti'ne bildirdi.

Dâhiliye Nezâreti bu rapor üzerine çalışma başlattı. Trabzon Valiliği'nden cevap istedi. Trabzon Valisi verdiği cevapta, topların çekilmesinde kimsenin asla zorlanmadığını, yalnız bu köydeki insanların vatani korumak için birkaç defa Erzurum'a sevk edilen top ve kızakların sevki konusunda yardım etmek isteyenlerin yardımlarına başvurulduğunu belirtiyordu. Yazıda topların el ile geçirileceği ve amele gereken yerlerde Trabzon ve Gümüşhane ahalisinden istekli olanlardan yardım alındığı, hayvan ile geçirilmesi mümkün olan yerlerde ise öküz ve amelenin ücretle temin edildiği ifade ediliyordu. Ayrıca eğer böyle birkaç köy ahali önce kendi rızalarıyla gelip top çekmeye yardım ettikten sonra bundan rahatsız olduklarını söylüyorlarsa bundan sonra top ve kızakların el ile sevk olunacağı yerlerde bunların gösterecekleri hizmetlerin kabul edilmeyeceğini söylüyordu.

Bölgede yaşayan halkın büyük çoğunluğunun, belki de tamamının, vilâyet ve memleket dâhilinde taşıcı olarak çalıştıklarını söyleyen vali, bu nedenle bu kişilerin % 90'ının gerçekten göç etmek düşüncesinde olmadıklarını ara sıra "*göç edeceğiz*" demeyi kendilerine adet haline getirdiklerini ifade ediyordu. Bu kişilerin % 10'unun da önceden Rusya'ya giden hemşehrileri tarafından ikide bir de aldıkları teşvik mektuplarından dolayı gafil olduklarını belirtiyordu.⁹⁶²

Bu yazı üzerine Dâhiliye Nezâreti, Dimitraki Efendi'yi tekrar bölgeye göndererek çalışmalarına başladı. Dimitraki Efendi hicret etmek düşüncesinde olan kişilere nasihatlar da bulundu. Dimitraki Efendi'den sonra bazı mülkî düzenlemeler için alt kademedeki bulunan çok sayıda memur da Gümüşhane'ye gönderildi. Mâlîyye Nezâreti'nden ve Trabzon Vilâyeti'nden defalarca yazılar yazılarak bu kişilerin mal

---

⁹⁶² BOA, İ. DH, No: 601/41878.

varlıklarının tespit edilmesi istendi. Bu talebi yerine getirmeyen memur ve muhasebiler görevden alındı. Muhasebeciler başkanlığında araştırmalar yapmak için kaza ve köylerde birer komisyon oluşturuldu. Bu komisyonların çalışmaları sonucu Gümüşhane Sancağı'nda emlak ve nüfus sayımları yapıldı. Santa, Krom ve Yağlıdere köylerinden göç edenlerden askerlik bedeli alınmamasına karar verildi. Ayrıca bakaya durumu şüpheli olanların askerlik bedellerini ödemeleri için zorlanmaması istendi.⁹⁶³

Diğer taraftan bölgede doğal afetlerden dolayı zarar gören ve geçim sıkıntısı çeken halka yardım edilerek bölgede ikamet etmeleri sağlanmaya çalışıldı. Örneğin 1869 senesi baharında Torul Kazası mahallelerinden dere kenarında vaktiyle toprak üzerine kurulmuş olan 14 haneden oluşan Livare Mahallesi'ndeki evlerin meydana gelen seller sonucu yıkılması üzerine burada yaşayan halk başka yerlere göç etmişti. Hükümet ise bu insanların tekrar geri gelebilmeleri için her bir haneye 500 kuruş yardım yaparak toplam 6.000 kuruş ödedi. Çok muhtaç olanlara ise mal sandığından karşılanmak kaydıyla 12'şer lira daha yardım yapıldı.⁹⁶⁴

Hükümet diğer taraftan da Rusya ile anlaşma yaparak bu göçlerin önünü almaya çalışıyordu. Rusya Devleti tabiyetine girmiş olanların tabiyetlerinin düzenlenmesi meselesi hakkında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 maddelik bir kararname imzalandı. Kararnameyle birlikte Rusya Konsolosluğu'ndan bir memurun da bulunduğu bir komisyon oluşturuldu.⁹⁶⁵ Bir göçmenin Rus vatandaşlığına geçebilmesi için Rusya'da aralıksız belli bir süre ikamet etme zorunluluğu getirildi. Nitekim 1874 tarihinde Gümüşhane ahalisinden Hacı Dimitri Yani ailesiyle birlikte Rusya vatandaşlığına geçmek için Hariciye Nezâreti'ne başvurduğunda kendisine Rus Kanûn Kitabı'nın 9. cildinin 1011. ve 1012. maddeleri uyarınca Rusya toprağında aralıksız 5 sene ikamet etmedikçe Rusya vatandaşlığına geçemeyecekleri bildirildi.⁹⁶⁶

Kafkaslardan Gümüşhane Sancağı'na Yapılan Göçler:

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Ruslarla yaptığı savaşlar, Osmanlı ülkesine Rusya'dan çok sayıda göç yaşanmasına neden oldu. Ruslarla yapılan

⁹⁶³ BOA, İ. DH, No: 601/41878.

⁹⁶⁴ BOA, İ. DH, No: 601/41878.

⁹⁶⁵ BOA, A. MKT. MHM, No: 410/43.

⁹⁶⁶ BOA, HR. TO, No: 92/109.

Kırım Savaşı'ndan sonra Kırım, Kafkasya, Azerbaycan ve Dağıstan coğrafyasında huzur içinde yaşamaktan mahrum bırakılan yüzbinlerce Türk ve Müslüman daha güvenli bildikleri Osmanlı topraklarına göç etti. Bu dönemde ilk büyük göç kfilesi Kırım ve havalisinden gelmişti. Nitekim 1854-1862 tarihleri arasında Kırım ve havalisinden 140.000'den fazla Türk ve Müslüman göçe zorlanmıştı.⁹⁶⁷ Kırım göçleri devam ederken aynı süre içinde Kafkasya'dan başlayan ve 1860'dan sonra hızlanan Kafkas göçleri ise 700.000 kişinin ülkelerini terk etmelerine neden olmuş ve bu sayı 1876 yılına kadar 1.000.000'u aşmıştı.⁹⁶⁸ Türk göç tarihinin en önemli halkalarından birini de 1877-1878 göçleri yani 93 Muhacereti oluşturmaktadır.⁹⁶⁹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'yle birlikte yeniden göç etmeye başlayan insanların sayısı 1877-1897 yılları arasında geçen 20 yıllık sürede resmî rakamlara göre 1.015.015'e ulaşmıştır.⁹⁷⁰

Kafkaslardaki Rus mezaliminden kaçarak Anadolu'ya göçen bu insanların ilk durağı kendilerine en yakın Türk Limanı konumunda olan Trabzon Vilâyeti olmuştur.⁹⁷¹ Daha çok bir göçmen aktarma merkezi olarak kullanılan Trabzon Limanı'na çıkan göçmenler büyük bir bölümü Ordu ve Samsun bölgelerine gönderilirken bir bölümü de Kelkit ve Şiran kazalarına gönderilmiştir. 1864 Kafkas göçleriyle Anadolu'ya gelen göçmenlerden 296'sı Kelkit Kazası'na, 498'i de Şiran Kazası'na yerleştirilmiştir.⁹⁷² 1876 tarihinde ise Kars ve Ardahan'da gelen göçmenlerden Viranşehir Köyü'nde 15, Havcuş Köyü'nde 4 ve Terbüsek Köyü'nde 11 olmak üzere Kelkit Kazası'nda 30 göçmen daha barındırılmıştır.⁹⁷³ Şiran Kazası'na yerleştirilen göçmenler ise Sellidere, Günbatur ve Dumanoluğu köylerinde iskân ettirilmişlerdir.

Muhacirin Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda Kelkit ve Torul kazalarında göçmenlerin iskân ettirilebilmesi için 2.943 dönüm arâzî tespit edilmiştir.⁹⁷⁴ Bu arâzîler daha sonra bölgeye yerleştirilen göçmenlere tahsis edilerek burada zirâât, ekincilik ve çiftçilik yaparak geçimlerini temin etmeleri sağlanmıştır.⁹⁷⁵ Ayrıca devlet bölgedeki varlıklı

---

⁹⁶⁷ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara 1999, s. 5.

⁹⁶⁸ Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara 1991, s. 51.

⁹⁶⁹ İpek, Rumeli'den Anadolu'ya, s. 5.

⁹⁷⁰ Bice, a.g.e, s. 51.

⁹⁷¹ İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete, s. 40-41.

⁹⁷² TVS 1870, s. 189.

⁹⁷³ TVS 1876, s. 389.

⁹⁷⁴ İpek, Rumeli'den Anadolu'ya, s. 167.

⁹⁷⁵ Abdülvahhap Hayri, a.g.e, s. 39.

kişilerin fazlalık menkul ve gayrimenkullerini göçmenlerin barınmaları için tahsis etmiştir. Örneğin, 1873 senesinde Şiran Kazası'nın Sellidere Köyü'nde bulunan köy ahalisinden Hacı Keşişoğlu Karabin'in(?) 15 adet binasına göçmen yerleştirilmiş ve bu binalara bağlı arâzîler de göçmenlere verilmişti. Bu bina ve arâzî sahibine ise bedel olarak mahallince takdir edilen 9.500 kuruş ödenmişti.⁹⁷⁶

Gümüşhane toprakları çok sayıda Kafkas göçmenini barındıracak durumda olmadığından bölgeye gelen göçmenlerin bir bölümü iskâna daha elverişli bölgelere sevk edilmiştir. Bu bağlamda 1888 tarihinde Rusya'dan kaçarak Gümüşhane'ye gelen Livane ve Ardanoç muhacirlerinden 20 kişi Amasya'ya gönderilmişti.⁹⁷⁷

Göçler Sırasında Yaşanan Sıkıntılar:

Göç olayları her ne sebeple yapılırsa yapılsın her zaman bazı sıkıntıları da beraberinde getirir. Mevsimlik çalışmak için göç eden insanlar arkalarında yaşlı çalışamayan büyüklerini bırakır, çalışmak için giden gençler ise bilmedikleri ve memleketlerinden çok uzak olan kültürlere uyum sağlamakta zorlanırlar. Doğal afetler sonucu yerlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalan insanlar ise daha büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalırlar. Gittikleri yerde açlık, sefalet ve hastalıklarla mücadele ederler.

Gümüşhane bölgesinden Rusya'ya mevsimlik çalışmak için giden gençler de burada ekonomik ve ahlaki sıkıntılar yaşamışlardır. Çalışmak için bölgeyi terk eden kişilerin geride bıraktıkları insanlar yaşlı olduklarından bölgedeki topraklar işlenmeyerek boş kalmış ve bu da bölgede zaman zaman kıtlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Uzun süredir salgın hastalıklardan dolayı uygulanan karantina ve kordonlardan da bölgedeki üretimi durma noktasına getirince kış aylarında bölge halkı büyük sıkıntılar yaşamışlardır.⁹⁷⁸

Meydana gelen kıtlık olayları sonucunda çevre kaza ve nâhiyelere göçen insanlar ise daha büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Göç eden bu insanlar gittikleri yerlerde açlık ve hastalıklarla baş etmek zorunda kalmışlardır. 1893 senesinde Gümüşhane'de yaşanan kıtlık sebebiyle birçok insan Trabzon'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum üzerine zor

⁹⁷⁶ BOA, A. MKT. MHM, No: 460/29.

⁹⁷⁷ BOA, DH. MKT, No: 1531/72.

⁹⁷⁸ BOA, Y. PRK. A, No: 9/21.

durumda kalan Trabzon Valisi Kadri Bey, Bâb-ı Âlî'ye yazdığı yazıda halkın içinde bulunduğu durumu ve çekilen sıkıntıları anlatırken Erzurum ve Gümüşhane taraflarında zahîrenin kıtlığı sebebiyle birçok ailenin 1893 senesi Ekim-Kasım aylarından itibaren Trabzon'a gelmekte ve fevkalade zorluk içinde olduklarını belirtmektedir. Bunlardan nâhiye çevresinde az çok kendilerine iş ve barınacak yer bulabilenlerin haricinde Trabzon'a gelip meydanda kalan nüfus miktarının 2.000'i geçtiğini söylemektedir. Kış ayı yaklaştığı için evsiz ve çıplak olan ailelerde ölenlerin sayısının çoğalmaya başladığını ifade eden Kadri Bey, dizanteri ve tifo gibi hastalıkların yayılmasıyla bu hastalıkların şehirde yaşayanlara da sirayet edeceğinden korkulduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı bunların şurada burada iskânı ile beraber yolda ekmek bulunması mümkün olanlardan başkasının şehir dışında cüz'i masarıfla barakalar yaptırılarak yerleştirilmesi ve en muhtaç olanların her birine günlük birer ekmek verilmesinin gerekli olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu kişilere yollar açılıp memleketlerine gidinceye kadar tahminen burada kalacakları her ay için 100.000 kuruş kadar akçeye ihtiyaç duyulduğunu, belediyenin ise bu masrafları karşılamaya gücünün yetmediğini belirtmektedir. Kolera ve karantina sebebiyle Trabzon Kasabası'nda ihtiyaç sahipleri için servet sahiplerinden temin edilen yardımlar haddini aştığından ihtiyaç sahiplerinin hayatta kalmaları için gerekli paranın mutlaka gönderilmesini istemektedir.⁹⁷⁹

Yaşanan kıtlık nedeniyle sancak dâhilinden sahil kazalarına göçen halkın durumu Trabzon Valisi Kadri Bey'in ifadelerinden de anlaşılacağı gibi geçekten içler acısıdır. Erkeklerden bazısı iş bulup çalışırken bazıları da köy ve kasaba halkının yardımlarıyla geçimlerini sağlayabilmektedir. Bu göçmenlerden 7.000 kişi ise hükümetin verdiği ekmek parasıyla karınlarını doyurmaktadırlar. Bu insanlar köy kenarlarında ve orman aralarında yaşamaya çalışıyorlardı. Barındıkları yerler güvenli olmadığı gibi şiddetli kışa karşı hayatlarını korumaya yeterli olmadıkları için bazıları koleraya ve tifoya, bazıları da dizanteri türünden hastalıklara yakalanarak hayatlarını kaybediyorlardı. Her köye 3'er 5'er aile dağılıp dağınık bir halde bulunmaları nedeniyle tıbbi tedbirlerin alınması da mümkün olmuyordu.⁹⁸⁰ Bu nedenlerle göç eden kişilerin birçoğu geri dönebilmek için yetkili makamlara müracaatta bulunarak geri dönmeye çalışıyorlardı.⁹⁸¹

⁹⁷⁹ BOA, DH. MKT, No: 155/27.

⁹⁸⁰ BOA, Y. PRK. A, No: 9/21.

⁹⁸¹ BOA, DH. MKT, No: 1598/79.

Trabzon Valisi Kadri Bey göçmenlerin içinde buldukları bu durumdan kurtarılması için hükümete bazı tavsiyelerde bulundu. Kadri Bey, Bâb-ı Âlî'ye yazı yazarak her şeyden önce göçmenlerin miskinliğe alıştırılmamasını istedi. Kadri Bey'e göre miskinliğe alıştırılan halk kendilerine verilen zahîrenin bir kısmını satarak başka şeyler alacaklar, kendilerine tohumluk olarak verilen zahîreyi de ekmeyip dökerek gelecek sene yine dilencilik yapacaklardı. Bu duruma fırsat vermemek için de hakikaten yardıma muhtaç olanlara yemeklik zahîre verilmek üzere boş tarlaların zorla mısır ve arpa ektirilmesini istemektedir. Sonuç olarak Gümüşhane halkına zorla zirâât yaptırılarak ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamaktan başka çare olmadığını ifade eden Kadri Bey, bunun için yetenekli memurların görevlendirilmesini tavsiye etmektedir.⁹⁸²

Göçmenlere Yapılan Yardımlar:

Yaşanan göç olayları neticesinde Osmanlı Hükümeti öncelikle göçlerin yaşandığı bölgelere memurlar göndererek göçmenlerin içinde bulunduğu durumu tespit etmeye çalıştı. Görevli memurların bölgedeki incelemeleri sonucu tuttıkları raporlarla göçmenlerin ihtiyaçları tespit edilerek bölgeye hububat yardımı yapıldı. 1893 tarihinde yaşanan kıtlık nedeniyle Kelkit ve Şiran kazalarından Erzurum'a göç eden çok sayıda ailenin durumlarını ve ihtiyaçlarını tespit etmek için 1894 senesi başında Mâliyye Nezâreti Meclisi azalarından olan Ethem Efendi Erzurum'a gönderildi. Ethem Efendi'nin bölgede incelemeler yaparak ihtiyaç sahiplerinin 13.000 kile yemeklik mısır buğdayı ve 17.000 kile de tohumluk Samsun arpasına ihtiyaçları olduğunu rapor etmesi üzerine gerekli hububat bölgeye gönderildi.⁹⁸³

Diğer taraftan ihtiyaç sahiplerinin başta barınma ihtiyaçları olmak üzere diğer ihtiyaçlarını karşılamaları için para yardımı yapıldı. 1893 senesinde Trabzon'a göç eden göçmenlerin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması için Trabzon Mal Sandığı'ndan 100.000 kuruş ödendi.⁹⁸⁴ 1916 senesi yazında Osmanlı ordularının doğu cephesinde Ruslara yenilmesi üzerine halkın bir bölümü daha güvenli olan Sivas Vilâyeti topraklarına göç etti. Buraya göç eden aileler öncelikle burada terk edilmiş evlere ve uygun

---

⁹⁸² BOA, Y. PRK. A, No: 9/21.

⁹⁸³ BOA, Y. PRK. A, No: 9/21.

⁹⁸⁴ BOA, DH. MKT, No: 155/27.

yerlere yerleştirildi. Geçimlerini sağlamaları için de kendilerine muhacirin tahsisatından karşılanmak üzere 8.000 lira ödendi.⁹⁸⁵

Ayrıca hükümet göç eden bu insanların birikmiş vergi borçlarını affederek göçmenleri biraz olsun rahatlatmaya çalıştı. Örneğin, Ağustos 1861 tarihinde Kovans Nâhiyesi'ne bağlı Rumluk Köyü'nden tarım yapmak amacıyla köylerini terk ederek Kelkit Kazası köylerine göç eden 270 Rum hanenin ödemeleri gereken 9.000 kuruş vergileri affedildi.⁹⁸⁶

---

⁹⁸⁵ BOA, DH. şFR, No: 96/99.

⁹⁸⁶ BOA, A. MKT. NZD, No: 361/89.

3.2. EĞİTİM ve ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim faaliyetleri, Selçuklularda olduğu gibi devletin görev alanı dışında tutulmuştu.⁹⁸⁷ XVIII. yüzyıldan itibaren eğitim ve öğretim işleri devlet görevi haline gelmiş ve bir devlet politikası niteliği kazanmıştı.⁹⁸⁸ Eğitim ve öğretimin devlet politikası haline gelmesiyle XIX. yüzyılın sonlarında kaynakları yeterli olmamakla birlikte sancak dâhilindeki hemen her köyde yeni mektepler açılmaya başlandı. Ancak bu mekteplerin hepsi ilkokul seviyesindeydi.⁹⁸⁹ Bu nedenle sancak dâhilinde eğitimin seviyesi çok düşüktü.⁹⁹⁰ 1912-1913 yılları arasında Trabzon Valiliği yapan Mehmed Ali Ayni'nin Trabzon'dan ayrılırken halefi Samih Rıfat'a yapılması elzem olan işlere dair bıraktığı muhtıradaki Kelkit, Şiran ve Torul kazalarının eğitiminin vilâyetin en geri kalmış yerlerinden olduğunu ifade etmesi sancağın eğitim seviyesinin ne kadar düşük olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.⁹⁹¹

Okuma-yazma bilenlerin oranları da sancak dâhilindeki eğitim seviyesini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle Müslümanların eğitim seviyesi ve okuma-yazma oranları gayr-i müslimlere göre daha düşüktür.⁹⁹² Gayr-i müslimlerin okuma-yazma oranlarının Müslümanlarınkinden yüksek olmasının sebebi ise sancak dâhilindeki başpiskopos ve piskoposların okullarına Müslümanlardan çok daha iyi bakmaları ve eğitim faaliyetleriyle daha yakından ilgilenmeleriydi.⁹⁹³

XIX. yüzyılın sonlarında sancak dâhilinde okuma-yazma bilen Müslüman erkek sayısı 4.824, okuma-yazma bilen kadın Müslüman sayısı 1.370 idi. Yani Müslüman kadınlarının % 3'ü, erkeklerin ise % 11'i okuma-yazma biliyordu.⁹⁹⁴ XX. yüzyıldan itibaren sancak dâhilindeki başta kadınlar olmak üzere Müslümanların okuma-yazma oranları artmaya başladı. Bunun en büyük sebebini ise sancak dâhilinde Müslümanlara ait eğitim kurumlarının sayısının artmasıdır.

⁹⁸⁷ Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt, s. 388.

⁹⁸⁸ Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara 1992, s. 476.

⁹⁸⁹ Cuinet, a.g.e, s. 128.

⁹⁹⁰ TVS 1903, s. 585.

⁹⁹¹ Mehmet Ali Ayni, "Trabzon'un Bilge Valisi: M. Ali Ayni", **Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)**, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, Trabzon 2004, s. 82.

⁹⁹² Müslümanların içinde bulunduğu bu durumu Theophile Deyrolle, uğradığı köydeki mektebin muallimi olan imamın belki de köy içinde okumasını bilen yegâne adam olduğunu belirterek ifade etmektedir. Deyrolle, a.g.e, s. 26.

⁹⁹³ Cuinet, a.g.e, s. 128.

⁹⁹⁴ TVS 1898, s. 673.

Bu dönemde sancak dâhilinde bulunan gayr-i müslimlerin okuma-yazma oranlarına bakıldığında ise 14.100 gayr-i müslim kadından 3.154'ünün, 28.955 gayr-i müslim erkekten de 4.023'ünün okuma-yazma bildiği görülmektedir. Bu sayı da gayr-i müslim kadınların % 22'sinin, erkeklerin de % 29'unun okuma-yazma bildiği anlamına gelmektedir.⁹⁹⁵ XX. yüzyıla gelindiğinde ise Müslümanların aksine sancak dâhilindeki okuma-yazma bilen gayr-i müslim sayısı düşüşe geçmiştir. Bu dönemde gayr-i müslimlerin okuma-yazma oranlarına bakıldığında kadınların okuma-yazma oranının % 17'ye, erkeklerin ise % 20'ye düştüğü görülmektedir.⁹⁹⁶ Gayr-i müslim kadın ve erkeklerin okuma-yazma oranındaki düşüşün sebebini çalışmak amacıyla ve ekonomik kaygılarla çevre vilâyetlere veya yurt dışına gitmeleri oluşturmuştur.

3.2.1. Eğitim Kurumları:

İncelediğimiz dönemde tüm ülke genelinde olduğu gibi Gümüşhane bölgesinde de eğitimde birliktelikten bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemde Gümüşhane Sancağı'ndaki eğitim kurumlarının bir bölümü klasik tarzda eğitim vermeye devam ederken, diğer taraftan Avrupaî tarzda eğitim veren kurumlar açılmıştır.

3.2.1.1. Gümüşhane Maârif Komisyonu:

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretime daha çok önem verilmeye başlanmış ve bununla ilgili kurumlar oluşturularak eğitim hizmetleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti eğitim ve öğretimin bir bütün olarak ele alınmasını sağlamak amacıyla 1857'de "*Maârif-i Umûmiyye Nezâreti*" kurmuş, ardından 1869 senesinde yayımlanan "*Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi*" ile eğitimde sistemleşme ve kanûnlaştırma süreci başlatmıştır.⁹⁹⁷ Bu nizamnâme ile Osmanlı Devleti'nde eğitim, sistemli bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır.⁹⁹⁸

1869 senesinde ilan edilen Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi ilk kez vilâyetlerde bir Maârif Teşkilatı kurulmasını, vilâyetlerde merkezin yönlendirmesini yerel koşullarda

⁹⁹⁵ TVS 1898, s. 673.

⁹⁹⁶ TVS 1903, s. 955.

⁹⁹⁷ Kodaman, Saydam, a.g.m, s. 476.

⁹⁹⁸ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", **Tanzimat'tan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul 1985, s. 473.

uygulayacak maârif müdür başkanlığında bir Meclis-i Maârif bulunmasını öngörmüştür.⁹⁹⁹ Maârif komisyonlarının görevleri bölgelerinde her türlü eğitim işleriyle ilgilenmek, sıbyan ve ibtidâî mekteplerinin ıslahına ve çoğaltılmasına çalışmak, öğretmenlerin tayin ve teftişiyle uğraşmak, eğitim gelirlerini artırmaya çalışmak, sınav yapmak, diploma vermek ve 6 ayda bir eğitim gelir ve giderlerini gösteren raporu Maârif müdürlerine göndermekti.¹⁰⁰⁰

1879 tarihinde Maârif Nezâreti'nin modern bir yapıya kavuşturulmasıyla birlikte merkez teşkilatında yapılan düzenlemeler taşrada da uygulamaya konuldu. Vilâyetlerde Maârif müdürlükleri ile Maârif meclisleri açılmaya başlandı.¹⁰⁰¹ II. Abdülhamit döneminde Maârif komisyonlarının sancak ve kazalarda hayata geçirilmesi ile 1888 tarihinde Gümüşhane Sancağı'nda da Maârif Komisyonu oluşturuldu. Gümüşhane Maârif Komisyonu'nun ilk reisliğini ise Rüştüye Mektebi Muallim-i Evveli İsmail Hakkı Efendi yaptı.¹⁰⁰² Gümüşhane Sancağı Maârif Komisyonu'nda görev yapan diğer kişiler şunlardır:

Tablo XXVII: Maârif Komisyonu'nda Görev Yapan Kişiler

Görevi	Maârif Komisyonu Üyeleri				
	1892	1894	1898	1900	1903
Reis	İsmail Hakkı	Ömür Hulusi	Mehmed Hâkim	Mehmed Hâkim	Mehmed Hâkim
Aza	Osman Nuri	Hasan Rüştü	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı
Aza	Yusuf Ziya	Süleyman Efendi	Veysel Rıza	Hayri Efendi	Hayri Efendi
Aza	Ali Efendi	Serkadızâde Şükrü	Serkadızâde Ahmet	Agâh Efendi	Hacı Münir
Aza	---	Refiizâde Ömer	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi
Aza	---	Şükrü Efendi	Sabri Efendi	---	Bekir Sami

Kaynak: TVS 1892, s. 569, TVS 1894, s. 573, TVS 1898, s. 645. TVS,1900, s. 459, TVS 1903, s. 861.

Oluşturulduğu ilk dönemlerde kasabalardaki rüştiye mektebi muallim-i evveli maârif komisyonu reisliği yaparken 1898 senesinden sonra Maârif Komisyonu reisliğini sancak müftüleri yapmaya başladı. Bu tarihten sonra Gümüşhane Maârif Komisyonu reisliğine Müftü Mehmed Hâkim Efendi getirildi. Aynı tarihten sonra Maârif Komisyonu

⁹⁹⁹ Tekeli, a.g.m, s. 470.

¹⁰⁰⁰ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1988, s. 47.

¹⁰⁰¹ Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim", **Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul 1990, s. 456-460.

¹⁰⁰² TVS 1888, s. 651.

azaları ise daha çok rüştiye mektebi muallim-i evveli, nüfus kâtibi, defter-i hakani memuru, vergi memuru, meclis-i idare başkâtibi, evkaf müdürü, muhasebe başkâtibi gibi devlet memurları ile ulema ve bölgenin önde gelen kişileri arasından seçilirdi. Gümüşhane Maârif Komisyonu'nda Osman Nuri, Hasan Rüştü, İsmail Hakkı, Yusuf Ziya, Süleyman Efendi, Veysel Rıza, Hayri Efendi, Ali Efendi, Serkadızâde Şükrü, Serkadızâde Ahmed, Ağâh Efendi, Hacı Münir, Refiizâde Ömer, Sabri Efendi ve Bekir Sami Efendiler azalık görevinde bulundular.

Kazalarda ise mâarif komisyonu reisliğini kaza kaymakamları ve müftüleri yapmaktaydılar. Örneğin 1903 senesinde Kelkit Kazası Maârif Komisyonu Reisi Kaymakam Mahmud Celaledin Efendi iken aynı sene Şiran Maârif Komisyonu Reisi Müftü Halil Efendi idi.¹⁰⁰³

3.2.1.2. Klasik Tarzda Eğitim Veren Kurumlar:

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin resmî eğitim politikasında genel olarak kitlelerin eğitimi söz konusu olmayıp, devletin ihtiyacı olan asker ve sivil bürokrati temin edecek bir yapılanmaya gidilmişti. Bu dönemde halkın eğitimini bir bakıma halka bırakmış olup modern anlamda merkezi bir eğitim örgütü bulunmamaktaydı.¹⁰⁰⁴

Zamanla bu eğitim kurumlarının çağın ihtiyaçlarına cevap verememesi üzerine Tanzimatla birlikte devlet eğitim görevini üzerine almış ve modern eğitim kurumları açmaya başlamıştır. Bununla birlikte klasik tarzda eğitim veren kurumlar da eğitimlerine devam etmişlerdir.

3.2.1.2.1. Medreseler:

Medreseler, Osmanlı Devleti'nin Selçuklu ve Anadolu beyliklerini örnek alarak kurduğu ve vakıflar yoluyla ülkenin her tarafına yaydığı öğretim kurumlarıdır.¹⁰⁰⁵ Tanzimat'a kadar bütün orta ve özellikle yükseköğrenimi veren bu kurumlar yönetim bozukluğu, bilim hürriyeti yokluğu ve bilim düzeyinin düşmesi gibi sebeplerle, sadece dini bilgi ve Arapça ile ilgilenerken zamanla ilköğretim seviyesinde eğitim veren kurumlar

---

¹⁰⁰³ TVS 1903, s. 877-879.

¹⁰⁰⁴ Yahya Akyüz, **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 2001, s. 77-102.

¹⁰⁰⁵ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", **Osmanlı**, C. V, Ankara 1999, s. 164.

haline geldiler.¹⁰⁰⁶ Medreseler genellikle hayır sahiplerinin yardımlarıyla yaptırılmaktaydı. Köylerde ise genellikle köy halkı tarafından yaptırılıyordu. Medreselerin bu şekilde hayır sahipleri, köy halkı veya îâne yolu ile yapılması nedeniyle bu okullar devlete yük getirmemekte ancak denetiminden uzak kalmaktaydılar.¹⁰⁰⁷

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane Kazası'nda 7, Torul Kazası'nda 5, Yağmurdere, Kovans, Kürtün nâhiyelerinde ve Kelkit Kazası'nda birer tane olmak üzere sancak dâhilinde toplam 15 medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerde ise toplam 17 müderris görev yapmaktaydı.¹⁰⁰⁸ XIX. yüzyılın sonunda Gümüşhane Sancağı'nda bulunan medreselerin isimleri, bu medreselerde görev yapan müderrisler ve buralarda okuyan öğrenci sayıları şöyledir:¹⁰⁰⁹

Süleymaniye Medresesi: Gümüşhane Kasabası'nın Cami-i Kebîr Mahallesi'nde bulunmaktaydı. 5 müderris ile 176 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Halil Efendi Medresesi: Gümüşhane Kasabası'nın Cami-i Sagîr Mahallesi'nde bulunmaktaydı. 2 Müderris ile 177 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Sadullah Efendi Medresesi: Gümüşhane Kasabası'nın Daltaban Mahallesi'nde bulunmaktaydı. 8 müderris ile 179 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Ulucamii Medresesi: Osman Paşa tarafından Gümüşhane Kasabası'nda yaptırılan bu medresenin müderrisi Müftü Mehmed Efendi'ydi. Bu medresede 17 öğrenci eğitim görmekteydi.

Hacı Kandaz Efendi Medresesi: Gümüşhane Kazası'nın Duymadık Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 179 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Hacı Mustafa Efendi Medresesi: Kelkit Kazası'nın Cibi Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 180 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Ahmed Efendi Medresesi: Gümüşhane Kazası'nın Kovans Nâhiyesi'ne bağlı Edise Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 181 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

---

¹⁰⁰⁶ Hüseyin Hatemi, "19. Yüzyılda Medreseler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul 1985, s. 509-510.

¹⁰⁰⁷ M. Emin Yolalıcı, "Maarif Salnamesine göre Trabzon'da Eğitim ve Öğretim Kurumları", **Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Sayı: 5, İstanbul 1994, s. 449.

¹⁰⁰⁸ TVS 1869, s. 157.

¹⁰⁰⁹ TVS 1888, s. 267; Salname-i Nezâret-i Maarif-i Umumiyye 1321, s. 605-606, Yolalıcı, Maarif Salnamesine Göre Trabzon'da Eğitim, s. 447.

Mehmed Efendi Medresesi: Torul Kazası'nın Zigana Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 182 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Osman Efendi Medresesi: Torul Kazası'nın Fidikar Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 183 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Ali Efendi Medresesi: Torul Kazası'nın Çit-i Kebîr Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 185 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Süleyman Efendi Medresesi: Torul Kazası'nın Kürtün Nâhiyesi'ne bağlı Uluköy-i Bâlâ Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 185 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Ali Efendi Medresesi: Gümüşhane Kazası'nın Manastır Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 186 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Hacı Ömer Efendi Medresesi: Torul Kazası'nın Araköy Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 187 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

İsmail Efendi Medresesi: Torul Kazası'nın Tilkicik Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 188 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

İsmail Efendi Medresesi: Torul Kazası'nın Beytarla Köyü'nde bulunmaktaydı. Bu medresede 190 öğrenciye eğitim verilmekteydi.

Mahmudiye Medresesi: Gümüşhane Kazası'nın Kovans Nâhiyesi'nde bulunmaktaydı. Bu medresenin giderleri Ahmed Zefgani Vakfı tarafından karşılanmaktaydı.¹⁰¹⁰

Sancak dâhilinde eğitim veren bu medreseler daha çok köylerde eğitim vermekteydi. Köylerde her medresede eğitim gören öğrenci sayısı 2.000'in üzerindedir. Her medresede ortalama 180 öğrenci bulunmaktaydı. Bununla birlikte Gümüşhane Kasabası'nda eğitim veren 4 medresede ise toplam 549 öğrenci eğitim görüyordu.

3.2.1.2.2. Sıbyan Mektepleri:

Osmanlı Devleti'nde küçük çocukların ilk eğitim aldıkları kurumlara “*sıbyan mektepleri*” adı verilmekteydi. Mekteb-i Sıbyan, muallimhane, mektephane, mahalle mektebi gibi adlarla anılan sıbyan mekteplerinin belli bir yönetmeliği ve yetkili makamlarca hazırlanan bir öğretim programı bulunmamaktaydı. Bu mekteplerin yönetimi, kurucularının tesis ettikleri vakıflarca yapılmaktaydı. Öğretmenleri ise az çok medrese görmüş kimseler camii, imam, müezzin ve kayyumları veya biraz tahsil görmüş Kur'an

---

¹⁰¹⁰ Ev. d, No: 16780.

hatmetmiş kişilerdi. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise sıbyan mektepleri şehir, kasaba ve hatta köylerde ya külliye içinde veya medrese ve camii köşelerinde veyahut ışısız, havasız, genellikle tek katlı, tek odalı taş binalarda eğitimlerini sürdürüyorlardı.¹⁰¹¹

Müslüman fakir çocuklar ve yetimlere ders verilmesi amacıyla yaptırılan ve II. Mahmud döneminde erkek çocukların bu okullara devamı zorunlu kılınan Sıbyan mekteplerinde Kuran'ı Kerim, Tecvid, Ahlaka Müteallık Resail, İlm-i Hal, Yazı Ta'limi, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarihi Osmanî, Muhtasar Coğrafya, Malumat-ı Nâfia-yı Camii' Risale gibi dersler okutulmaktaydı.¹⁰¹²

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlara ait Gümüşhane Kazası'nda 37, Yağmurdere Nâhiyesi'nde 5, Kovans Nâhiyesi'nde 17, Torul Kazası'nda 29, Kürtün Nâhiyesi'nde 18, Şiran ve Kelkit Kazaları'nda 58 olmak üzere sancak dâhilinde toplam 164 sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Bu mekteplerde ise toplam 3.422 öğrenci eğitim görüyordu.¹⁰¹³

Gayr-i müslim cemaatlerin eğitim işlerinin 1869 Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi'yle düzenlenmesiyle bu cemaatlerin buldukları yerlerde de birer resmî sıbyan mektebi açılmaya başlandı.¹⁰¹⁴ Bu mekteplerdeki eğitim gayr-i müslimlerin rûhânî reisleri tarafından atanan muallimler tarafından gerçekleştiriliyordu.¹⁰¹⁵ Bu mekteplerde görev yapan hocalar ise İstanbul'dan getiriliyordu. Öğrencilere buralarda din kuralları ve temel derslerin yanı sıra eski ve modern Grekçe de öğretiliyordu.¹⁰¹⁶

1869 senesinde Gümüşhane Kazası'nda 10, Kovans Nâhiyesi'nde 3, Torul Kazası'nda 25, Kürtün Nâhiyesi'nde 3, Şiran ve Kelkit Kazaları'nda ise 17 olmak üzere sancak dâhilinde toplam 58 Rum Sıbyan Mektebi bulunuyordu. Bu okullarda toplam 1.276 öğrenci öğrenim görüyordu.¹⁰¹⁷ Bu dönemde sancak dâhilindeki Ermenilere ait sıbyan

---

¹⁰¹¹ M. Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", **Osmanlı**, C. V, Ankara 1999, s. 285.

¹⁰¹² Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", **Osmanlı**, C. V, Ankara 1999, s. 212-213; Tekeli, a.g.m, s. 462; Mahmud Cevad, **Maarif-i Umumiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Ankara 2002, s. 405.

¹⁰¹³ TVS 1869, s. 157.

¹⁰¹⁴ Akyüz, a.g.e, s. 93-96.

¹⁰¹⁵ Mahmud Cevad., a.g.e, s. 405.

¹⁰¹⁶ Southgate, a.g.e, s. 165-166.

¹⁰¹⁷ TVS 1869, s. 157.

mekteplerinin durumu şöyleydi: Gümüşhane Kazası'nda 1, Kovans Nâhiyesi'nde 1, Torul Kazası'nda 2, Kelkit Kazası'nda 1 olmak üzere sancak dâhilinde toplam 5 Ermeni Sıbyan Mektebi vardı. Bu mekteplerde toplam 200 Ermeni öğrenci öğrenim görmekteydi.¹⁰¹⁸

3.2.1.3. Avrupaî Tarzda Eğitim Veren Kurumlar:

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyada ve özellikle Avrupa'da meydana gelen hızlı gelişmeleri ve yenilikleri yakından takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu yüzyıldan itibaren eğitim alanında bir takım düzenlemeler yapmaya çalıştı. Geleneksel tarzda eğitim veren Müslüman ve gayr-i müslim okulları her türlü denetimden uzak oldukları için bu okullarda ülke için zararlı bilgiler verilebilmekte ve devlete karşı düşman nesiller yetişebilmekteydi. Bu nedenle Kanûn-ı Esâsî ile eğitim öğretim işleri bir devlet görevi haline getirilerek eğitim denetim altına alınmaya çalışıldı.¹⁰¹⁹ Osmanlı Devleti, 1876'da kabul ettiği Kanûn-ı Esâsî'nin 11. ve 15. maddelerinde “*bilcümle mektepler devletin taht-ı nezâretindedir, ancak milel-i mühtelifenin umûr-ı itikadiyelerine müteâllık olan usûl-ı taalimiyelerine halel gelmeyecektir*” ifadelerine yer vererek ülke genelinde eğitim birliği yönünde önemli bir adım atıldı.¹⁰²⁰

Diğer taraftan 1857'de “*Maârif-i Umûmiyye Nezâreti*”nin kurulması ve ardından da 1869 senesinde “*Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi*”nin yayınlanması ile eğitimde sistemleşme ve kanûnlaştırma süreci başlamıştı. II. Meşrutiyet'e kadar geçerli olan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi ile mektepler sıbyan, rüştiye, idâdî, sultanî ve yüksek mektepler olmak üzere 5 şubeye ayrılmıştı.¹⁰²¹ Nizamnâmede bütün köylerde ve mahallelerde sıbyan, 500 haneli kasabalarda rüştiye, 1.000 evli kasabalarda idâdî ve vilâyet merkezlerinde sultaniye kurulması öngörülmekteydi.¹⁰²²

1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'le birlikte tüm eğitim alanında değişiklikler yapıldı. İlköğretim parasız ve zorunlu hale getirildi, ilköğretim için özel vergiler konuldu, vilâyetlerde kurulan özel idarelere bu konuda önemli sorumluluklar verildi. “*Tevhid-i Tedrisat*” yolunda bazı adımlar atıldı ve eğitimin ulusallaştırılmasına

¹⁰¹⁸ TVS 1869, s. 157.

¹⁰¹⁹ Kodaman, II. Abdülhamid Devrinde Eğitim, s. 456-460.

¹⁰²⁰ Akyüz, a.g.e, s. 159-161.

¹⁰²¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara 1992, s. 372; Sadrettin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi”, **Tanzimat**, C. I, İstanbul 1999, s. 450-454.

¹⁰²² Tekeli, a.g.m, s. 470.

çalışıldı.¹⁰²³ 1913 yılında ise “*Tedrisat-ı İbtidâiyye Kanûn-ı Muvakkatı*” adlı bir kanûn çıkarılarak ilköğretim kuruluşları anaokulları, sıbyan okulları, ibtidâîler, ev işleri ve sanat okulları gibi bölümlere ayrılmış, öğretim sürelerinin ibtidâîlerde 6, sıbyan mekteplerinde 4 yıl olması ve her köy ve mahallede en az bir okul açılması kararlaştırılmıştı.¹⁰²⁴

Modern ve nitelikli olan bu okulların açılmasının hiç kuskusuz toplum üzerinde önemli etkileri oldu. Tanzimat öncesine oranla büyük bir yenilik ve değişikliği ifade eden bu gelişmeler sosyal yaşantıyı da olumlu yönde etkiledi. Bu okullardan mezun olanlar ülke genelinde öğretmenlik yapmaya başlayınca kent halkı medrese çıkışlı ulemanın yanı sıra daha çağdaş bir öğretmen tipi ile karşılaşmış oldu. Bu okullarda öğretmenlik yapan medrese çıkışlı hocalar ve müderrisler ise kendilerine çeki düzen vererek önceden yaptıkları gibi plansız programsız ders vermek yerine merkezden bildirilen kurallar çerçevesinde hareket etmek gereğini duydular.¹⁰²⁵ İncelediğimiz dönemde sancak dâhilinde Avrupaî tarzda eğitim veren kurumlar İbtidaiye Mektepleri ve Rüştîye Mektepleri’dir.

3.2.1.3.1. İbtidâiye Mektepleri:

1869 Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi’yle birlikte bir taraftan sıbyan mektepleri ıslah edilirken bir taraftan da “*İbtidâî Mektebi*” denilen ve yeni usulle öğretim yapan yeni okullar açılmaya başlandı. Bunlara “*Mekteb-i İbtidâî*” veya “*Usûl-ı Cedîde Mektebi*” de denilmekteydi.¹⁰²⁶ Başlangıçta bu okulların hemen hepsi halktan toplanan yardımlarla yaptırıldı.¹⁰²⁷

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde ilk tahsil veren bu mektepler, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup-yazmayı, ilmihal bilgisi denilen bazı dini bilgilerini ve dört işlem denilen basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardı.¹⁰²⁸ Bu mekteplerde ana babası isterse çocuk hafızlığa da çalıştırılır, ona Kur’an tümüyle ezberletilirdi.¹⁰²⁹

---

¹⁰²³ Tekeli, a.g.m, s. 473.

¹⁰²⁴ Yolalıcı, XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devletinde Eğitim, s. 286.

¹⁰²⁵ Çadırcı, a.g.e, s. 289-290.

¹⁰²⁶ Yolalıcı, XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devletinde Eğitim, s. 286.

¹⁰²⁷ Yolalıcı, Maarif Salnamesine Göre Trabzon’da Eğitim, s. 452.

¹⁰²⁸ Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler*, C. XI, Ankara 2002, s. 446.

¹⁰²⁹ Akyüz, a.g.e, s. 79.

Mekteb-i İbtidâî mekteplerinde öğrenciler 6 sene boyunca eğitim görmekteydiler. 6 yıl süren bu okullarda Alfabe ve Ecza-i Şerife, Kura'an-ı Kerim ve Malukat-ı Diniye, Musahabat-ı Ahlakiye, Kıraat (imla, ezber, yazı), Sarf, Tahrir, Tarih, Coğrafya, Hesap ve Hendese, Eyşâ dersleri ve Zirâât ile El işleri dersleri okutulurdu.¹⁰³⁰

Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi'yle birlikte tüm ülke genelinde açılmaya başlayan ibtidâî mektepleri Gümüşhane Sancağı'nda da açıldı ve XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sayıları 320'ye ulaştı. XX. yüzyılın başlarında ise bu sayı kısa süre içinde 339 oldu. Bu hızlı artışta Müslümanlara ait çok sayıda ibtidâî mektebinin açılması etkili oldu.

XIX. yüzyılın sonunda Gümüşhane Sancağı'nda Müslümanlara ait 87'si kız, 157'si erkek olmak üzere toplam 244 ibtidâî mektebi bulunmaktaydı. Kız ibtidâî mektebinde 1.370 öğrenci, erkek ibtidâî mektebinde ise 4.732 öğrenci eğitim görmekteydi.¹⁰³¹ XX. yüzyılın hemen başında sayısı 92'ye çıkan kız ibtidâî mektebinde okuyan kız öğrenci sayısı 1.631'e ulaştı. Sayısı 171'e ulaşan erkek ibtidâî mektebinde okuyan erkek öğrenci sayısı da 5.009'a yükseldi.¹⁰³²

Aynı dönemde Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan gayr-i müslimlere ait ibtidâî mektebi sayısı ise 34'ü kız, 42'si erkek olmak üzere toplam 76 idi. Kız ibtidâî mektebinde 2.278 öğrenci, erkek ibtidâî mektebinde ise 2.798 öğrenci eğitim görüyordu.¹⁰³³ XX. yüzyılın başında ise kız ve erkek ibtidâî mektebi sayısında herhangi bir artış olmamış ancak öğrenci sayısı artmaya devam etmiştir. Bu dönemde kız ibtidâî mektebinde okuyan öğrenci sayısı 133 kişi artarak 2.411'e, erkek ibtidâî mektebinde okuyan öğrenci sayısı da 44 kişi artarak 2.842'ye yükselmiştir.¹⁰³⁴

---

¹⁰³⁰ Halil Aytakin, "Trabzon Vilâyeti Eğitim Teşkilatı (19. yy. İkinci Yarısından 20. yy. İlk Yarıya Kadar)", **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon 1999, s. 467.

¹⁰³¹ TVS 1898, s. 671; 10 Mart 1897 tarihinde Kelkit Kazası'nda bulunan 20 köyde 3 adet ibtidâî mektebi yapılarak eğitim ve öğretime başlamıştır. BOA, MF. MKT, 350/28; Kelkit Kazası'nda açılan bu 3 adet ibtidâî mektebinin masrafları 4.000, 5.000 ve 6.000 kuruş olmak üzere toplam 15.000 kuruştur. 1317 Maarif Nezâreti Salnamesi, s. 1302-1304.

¹⁰³² TVS 1903, s. 953; 8 Temmuz 1903 tarihinde Torul Kazası'nın Çit-i Kebîr Köyü'nde 1 adet ibtidâî mektebinin resmî açılışı yapılmıştır. BOA, MF. MKT, No: 726/47.

¹⁰³³ TVS 1898, s. 671.

¹⁰³⁴ TVS 1903, s. 953.

İlköğretim düzeyinde eğitim veren bu okulların bazılarının bir dersliği bulunurken, bazılarının 2, bazılarının 3, bazılarının da 4 dersliği bulunmaktaydı. Şiran Kasabası'nda ve Uluşiran, Seydibaba, Köstere, Kopuz, Zigana köylerinde bulunan ibtidâî mekteplerinin birer dersliği olup bu mekteplerde birer hoca görev yapmaktaydı.¹⁰³⁵ Yağlıdere, İstilos, İstavri, Karil, Zermut, Haşliya köylerindeki ibtidâî mekteplerde iki derslik bulunup, bu mekteplerde iki hoca görev yapıyordu.¹⁰³⁶ Şiran'da ve Barduz Köyü'ndeki ibtidâî mektepleri 3 derslikli ve 3 hocalı idi.¹⁰³⁷ 4 dersliği ve 4 hocası bulunan mektepler ise Uluköy ve Çitkebîr köylerindeki ibtidâî mektepleriydi. Gümüşhane Sancağı dâhilinde 6 dersliği ve 6 odası bulunan tek mektep ise Gümüşhane Kasabası'nda bulunmaktaydı.¹⁰³⁸

3.2.1.3.2. Rüştîye Mektepleri:

Rüştîyeler açıldıkları ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim kurumu olarak kabul edilmektedir. Avrupa'daki eğitim kademesine bağlı olarak ibtidâîlerden sonra ikinci derecede bir okul açma isteği rüştîyeleri ortaya çıkarmıştır. 1869 Maârif Nizamnâmesi'yle birlikte 500 haneden fazla olan yerleşimlerde birer rüştîye açılması ve öğrenim süresinin 4 yıl olması kararlaştırılmıştı.¹⁰³⁹ Gümüşhane rüştîye mekteplerinde şu dersler okutulmaktaydı:

Tablo XXVIII: Rüştîye Mekteplerinde Okutulan Dersler

BİRİNCİ SINIF	İKİNCİ SINIF	ÜÇÜNCÜ SINIF	DÖRDÜNCÜ SINIF
Arapça	Arapça	Arapça	Arapça
Farsça	Farsça	Farsça	Farsça
Din Kültürü	Hesap	Hesap	Hesap
Ahlak Bilgisi	Coğrafya	Coğrafya	Hendese
İmla	Tarih	Tarih	Coğrafya
Okuma	Fransızca	Fransızca	Fransızca
Yazı	Resim	Resim	Tarih
Sülüs	İmla	İmla	Resim
Rika	Rika	Rika	Rika
----	Sülüs	Sülüs	İmla

Kaynak: TVS 1892, s. 273-275.

¹⁰³⁵ Aytekin, a.g.m, s. 466.

¹⁰³⁶ Aytekin, a.g.m, s. 467.

¹⁰³⁷ Aytekin, a.g.m, s. 468.

¹⁰³⁸ Aytekin, a.g.m, s. 468.

¹⁰³⁹ Yolalıcı, XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devletinde Eğitim, s. 286.

Öğrenciler birinci sınıfın Arapça dersinde Emsile ve Bina'yı, Farsça dersinde Talim-i Farsî'yi, Din dersinde Dürri Yekta'yı, Ahlak dersinde ahlak kurallarını, İmlâ dersinde Osmanlıca'yı, Okuma dersinde Türkçe'yi, Yazı dersinde imlâ kurallarını, sülüs dersinde sülüs yazısını, Rika dersinde ise rika yazısını öğreniyorlardı.

İkinci sınıfta Arapça dersinde Maksud ve Evamil, Farsça dersinde Kavaid ve Nasihat'ül Hükema, Hesap dersinde Amel'ül Erbaa, Tarih dersinde Osmanlı Tarihi'ni, Coğrafya dersinde Avrupa ve tarifât tarihten muhtasar, Fransızca dersinde abis konularını işliyorlar, Resim dersinde ise kara kalem çalışması yapıyorlardı.

Üçüncü sınıfta Arapça dersinde izharı, Farsça dersinde Gülistan'ın İkinci Bab Nihayeti'ni, Hesap dersinde Küsüratı, Coğrafya dersinde Afrika kıtasını, Tarih dersinde Fezleke-i Tarih-i Osmanîyi, Fransızca dersinde Talim-i Lisanı öğrenmekte ve Resim dersinde yine kara kalem çalışması yapmaktaydılar.

Dördüncü sınıfta Arapça dersinde İsa Göçü ve Vaz'iyeye, Farsça dersinde Tekmil Gülistan, Hesap dersinde Fusul-i Sitte, Hendese dersinde Tarifât ve Mesahalar, Coğrafya dersinde Medhal-i Coğrafya ve Amerika ile Cezayir-i Bahr-i Muhit, Fransızca dersinde Talim-i Lisan ve Gramer, Tarih dersinde Tarih-i Umûmî ve Kurun-ı Evvel, Resim dersinde boyama yapmayı öğreniyorlardı.

Gümüşhane Sancağı'nda ilk rüştiye mektebi Gümüşhane Kasabası'nda açılmıştır. Bunu daha sonra Kelkit Kazası'nda açılan rüştiye mektebi izlemiş ve son olarak da Torul Kazası'nda bir rüştiye mektebi eğitime başlamıştır. Bu dönemde rüştiye mektebi bulunmayan tek kaza ise Şiran Kazası'dır. Gümüşhane Mebusu İbrahim Lütü Paşa, 22 Mayıs 1911 tarihinde rüştiye mektebi bulunmayan tek kaza olan Şiran Kazası'na da bir rüştiye mektebi açılması için Meclis-i Meb'ûsân'a önerge vermiş ancak bu önerge kabul edilmemiştir.¹⁰⁴⁰

---

¹⁰⁴⁰ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 7, s. 49-50.

Bu dönemde Gümüşhane Sancağı'nda gayr-i müslimlere ait 3 kız ve 4 erkek olmak üzere toplam 7 tane rüştiye derecesinde mektep bulunmaktaydı. 3 kız mektebinde 411 öğrenci, 4 erkek mektebinde ise 623 öğrenci eğitim görüyordu.¹⁰⁴¹

Gümüşhane Erkek Rüştiyesi:

1869 Maârif Nizamnâmesi'nde 500 haneden fazla olan yerleşimlerde birer rüştiye açılması kararının alınması üzerine Gümüşhane Kasabası'nda da bir rüştiye mektebi açılması çalışmalarına başlandı. 1876 senesinde mektebin kitap, harita, hoca vs. ihtiyaçları karşılanarak mektebinin açılışı yapıldı ve Ali Hazarî Efendi muallim-i evvel olarak atandı.¹⁰⁴² 1878 senesinde Ali Hazarî Efendi'nin yerine rüştiye mektebine muallim-i evvel olarak atanan İsmail Hakkı Efendi bu tarihten 1903 senesine kadar muallim-i evvel olarak görev yaptı.¹⁰⁴³ Gümüşhane Erkek Rüştiye Mektebi'nde görev yapan hocalar şunlardır:

Tablo XXIX: Gümüşhane Erkek Rüştiye Mektebi'nde Görev Yapan Hocalar

Görevi	Muallimlerin İsimleri				
	1888	1894	1898	1900	1903
Muallim-i Evvel	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı	İsmail Hakkı
Muallim-i Sani	Hacı Râşid	Lütfü Efendi	Lütfü Efendi	Faik Efendi	Şükrü Efendi
Muallim-i Salis	---	---	İbrahim Ef.	Abdülkerim Vehbi	Mehmed Efendi
Hüsn-i Hat	---	---	Veysel Rıza	Veysel Rıza	Veysel Rıza
Rika	Ali Galip	Veysel Rıza	---	---	---
Sülüs	Hacı Ethem	Bekir Efendi	---	---	---

Kaynak: TVS 1888, s. 655, TVS 1894, s. 573, TVS 1898, s. 649, TVS 1900, s. 467, TVS 1903, s. 869.

İlk açıldığı yıllarda Gümüşhane Erkek Rüştiye Mektebi'nde muallimi evvel, muallim-i sani ve yazı hocası olmak üzere toplam 3 hoca görev yapmaktaydı. Daha sonraki yıllarda bir tane de muallim-i salis atanarak rüştiyedeki hoca sayısı 4'e yükselmiştir. Gümüşhane Erkek Rüştiye Mektebi'nde okuyan öğrenci sayısı 1898 senesinde 67, 1900 senesinde 52, 1901 senesinde 54 ve 1903 senesinde 65 idi. Yani Gümüşhane Erkek Rüştiye Mektebi'nde senelik öğrenim gören öğrenci sayısı ortalama 60 civarındaydı.¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴¹ TVS 1903, s. 953.

¹⁰⁴² TVS 1876, s. 223.

¹⁰⁴³ TVS 1878, s. 191; TVS 1903, s. 869.

¹⁰⁴⁴ Uğur Ünal, **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)**, Ankara 2008, s. 168; Yolalıcı, Maarif Salnamesine Göre Trabzon'da Eğitim, s. 455.

Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'nin ödeneği yeterli olmadığı için mektebin ihtiyacı olan kitap, harita ve kırtasiye masrafları için zaman zaman İstanbul'dan yardım istenmiştir. Örneğin 1896 senesi başında Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'nde kullanılan haritaların eskimesi ve yıpranması üzerine muallim vekilinin Maârif-i Umûmîyye Müdüriyeti'ne yazı yazarak harita istemesi üzerine Maârif-i Umûmîyye Müdüriyeti (ellerinde mevcut olmayan Amerika ve Avustralya kıtaları hariç) 7 adet dünya haritası ile bir adet Osmanlı Devleti haritası göndermişti.¹⁰⁴⁵

Gümüşhane Kız Rüştîyesi:

Gümüşhane Kasabası'nda erkek rüştîye mektebi açıldıktan 34 yıl sonra 1910 senesinde Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'nin onayıyla kız rüştîye mektebi açılmasına karar verilerek aynı yıl eğitime başladı. Açıldığı ilk senede Gümüşhane Kız Rüştîye Mektebi'nde 60 kız öğrenci bulunuyordu. Ancak bu mektep 6 ay kadar eğitime devam edebildi. 6 ayın sonunda okulda görev yapacak bayan hoca bulunamadığı için kapatılmak zorunda kaldı.¹⁰⁴⁶

Gümüşhane mebusları Gümüşhane Kız Rüştîye Mektebi'nin kapatılmaması ve yeniden eğitime başlaması için mecliste yoğun çalışmalar yürüttüler. Hatta Gümüşhane Mebusu İbrahim Lütfi Paşa, 22 Mayıs 1911 tarihinde Meclis-i Meb'ûsân'a önerge vererek mektebin tekrar açılmasını istedi. Konuyla ilgili mecliste yaşanan tartışmalar sırasında İbrahim Lütfi Paşa bu durumu "...bizim Gümüşhane için bulunamayan bir muallim, başka yer için nasıl bulunur?" diyerek eleştiride bulundu. Ancak İbrahim Lütfi Paşa'nın verdiği bu önergenin reddedilmesi üzerine Gümüşhane Kız Rüştîye Mektebi'nin tekrar açılması için yapılan girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.¹⁰⁴⁷

Kelkit Rüştîye Mektebi:

1876 senesinde Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'nin açılmasından kısa bir süre sonra 1880 tarihinde Kelkit Kazası'nın merkezi olan Çiftlik Kasabası'nda da bir rüştîye mektebi açıldı. Muallim-i evvel olarak da İsmail Efendi atandı.¹⁰⁴⁸ Ancak Kelkit Rüştîye Mektebi'nin ömrü çok uzun olmadı. Mektep 2 Ağustos 1888 tarihinde lâğvedilerek ibtidâî

¹⁰⁴⁵ BOA, MF. MKT, No: 314/28.

¹⁰⁴⁶ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 7, s. 49.

¹⁰⁴⁷ Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi, I. Dönem Tutanak Dergisi, C. 7, s. 50.

¹⁰⁴⁸ TVS 1880, s. 223.

mektebine dönüştürüldü.¹⁰⁴⁹ Burada görev yapan memur ve hocalar da Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'ne gönderilerek burada görev yapmaya başladılar.¹⁰⁵⁰

1894 tarihinde Kelkit Rüştîye Mektebi'nin tekrar açılması için Kelkit İdare Meclisi tarafından Gümüşhane Mutasarrıflığı'na yazı yazıldı. Yazıda 350 haneden fazla nüfusa sahip olan Kelkit Kazası'nın Çiftlik Kasabası'nda rüştîye mektebinin yeniden açılmasının şart olduğu belirtiliyordu. Kelkit İdare Meclisi ayrıca rüştîye mektebi açıldıktan sonra da maaşının geçici olarak halk tarafından karşılanması şartıyla ibtidâî mektebi muallimi Hafız Osman Efendi'nin bu mektebe muallimi sani olarak atanmasını istiyordu. Yazıda Çiftlik Kasabası'nda rüştîye binasının da hazır olduğu beyan edilmekteydi. Gümüşhane Mutasarrıflığı'nın durumu Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne bildirilmesi üzerine nezâret Kelkit Kazası'nda incelemelerde bulundu. İncelemeler sonucunda Çiftlik Kasabası'nda 200 hanenin bulunduğu tespit eden Maârif-i Umûmîyye Nezâreti, Gümüşhane Mutasarrıflığı'na yazı yazarak bir kasabada rüştîye mektebinin açılabilmesi için en az 500 hane nüfusa sahip olması gerektiğini belirtti. Bununla birlikte Maârif-i Umûmîyye Nezâreti yerel yönetimden Çiftlik Kasabası'ndaki ibtidâî mektebi sayısını, bu okullardan senelik mezun olan öğrenci sayısını, mevcut binanın rüştîye mektebi için elverişli olup olmadığını, kaza merkezinde yaşayan Müslüman ve gayr-i müslim sayısının kendilerine bildirilmesini istedi.¹⁰⁵¹

Gümüşhane Mutasarrıflığı ve Maârif-i Umûmîyye Nezâreti arasında geçen bu yazışmadan sonra 1894-1895 tarihinde Kelkit Rüştîye Mektebi açılmıştır. Mektebin yıllık masrafı ise 6.000 kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁰⁵² Ancak 1896 tarihinde Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne Kelkit Rüştîye Mektebi'nin açılmasıyla ilgili tekrar bir talepte bulunulması bizleri Maârif Salnamesi'nde açıldığı belirtilen 1894-1895 tarihinde Kelkit Rüştîye Mektebi'nin aktif olarak faaliyete geçmediği veya açıldıktan kısa süre sonra tekrar kapandığı yorumuna itmektedir. Nitekim Maârif-i Umûmîyye Nezâretine, Mart 1896 tarihli gönderilen yazıda 500 hane nüfusa sahip olan ve 95 köyü bulunan Kelkit Kazası'nın rüştîye mektebine ihtiyacı olduğu ve kapanan rüştîye mektebinin tekrar açılması gerektiği

---

¹⁰⁴⁹ BOA, MF. MKT, No: 313/9.

¹⁰⁵⁰ BOA, MF. MKT, No: 117/46.

¹⁰⁵¹ BOA, MF. MKT, No: 205/23.

¹⁰⁵² Ünal, a.g.e, s. 169.

belirtilmektedir.¹⁰⁵³ Nihayetinde uzun süren bu yazışmalar sonunda rüştiye mektebinin 9 Ocak 1900 tarihinde resmî açılışı yapılmıştır.¹⁰⁵⁴

1900 senesinde resmî açılışı yapılan Kelkit Rüştiye Mektebi'ne Ulûm-ı Diniye, Arabi, Farisi ve Türkçe muallimliğine Hafız İbrahim Efendi, Hat Muallimliği, Ulûm-ı Riyaziye, Coğrafya muallimliğiyle muallim muavinliğine Ahmed Şükrü Efendi tayin edilerek eğitime başlandı.¹⁰⁵⁵ Bu dönemde 2 hoca ve 25 öğrenciyle 1900 senesinde eğitime başlayan Kelkit Rüştiye Mektebi'ne 1901 senesinde 26 öğrenci, 1903 senesinde ise 31 kayıtlı öğrenci bulunmaktadır.¹⁰⁵⁶ 1907 senesinde ise Gümüşhane Rüştiyesi Muallim-i Sanisi Mehmed Şükrü Efendi'nin Kelkit Rüştiyesi Muallim-i Sâniligi'ne atanmasıyla rüştiyedeki muallim sayısı 3'e çıktı.¹⁰⁵⁷

Torul Rüştiye Mektebi:

Gümüşhane ve Kelkit kazalarında rüştiye mektebi açılması üzerine Torul Kazası'nda da rüştiye mektebi açılması için kaza ahalisi çalışmalara başladı. 1896 senesinde halktan 100 liradan fazla para toplanarak kaza merkezinde üst katı rüştiye mektebi, alt katı da ibtidâî mektebi olarak kullanılmak üzere güzel bir okul inşa edildi. Ancak rüştiye mektebi olarak inşa edilen bu okula merkezden hoca tayin edilmeyince okul 2 aydan fazla ibtidâî mektebi olarak kullanıldı. Bu süre içinde de hoca tayin edilmesi için Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne defalarca yazı yazıldı. Fakat yazılan bu yazılara rağmen bir türlü hoca tayin edilmiyordu.¹⁰⁵⁸

Bu kez 1907 tarihinde kaymakam ve sancak meclisi tarafından Trabzon Vilâyeti'ne yazı yazılarak 10 sene önce kazada rüştiye mektebi olarak inşa edilen binanın faaliyet geçirilmesi isteniyordu. Yazıda bu okula hoca tayin edilmediği için kasaba ve köy ahalisi ile memur ve asker çocuklarının eğitimden mahrum kaldığı ifade ediliyordu. Ayrıca kazanın hassa-i maârifinde hocaların maaşlarını ödeyecek ve masraflarını karşılayacak kadar para bulunduğu halde rüştiye mektebi için hoca tayin edilmemesinin sebebinin de açıklanması isteniyordu. Trabzon Valiliği'nin bu yazıyı Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne

¹⁰⁵³ BOA, MF. MKT, No: 313/9.

¹⁰⁵⁴ BOA, MF. MKT, No: 488/4.

¹⁰⁵⁵ BOA, MF. MKT, No: 510/37.

¹⁰⁵⁶ Ünal, a.g.e, s. 168; Yolalıcı, Maarif Salnamesine göre Trabzon'da Eğitim, s. 455.

¹⁰⁵⁷ BOA, MF. MKT, No: 1026/42.

¹⁰⁵⁸ BOA, MF. MKT, No: 535/6.

göndermesi üzerine Maârif-i Umûmîyye Nezâreti Torul Kazası'nda 10 yıl önce inşa edilmiş olan rüştiye mektebinin açılması için gerekli işlemleri başlattı.¹⁰⁵⁹ 1907 senesinin Mart ayında ise okula 400 kuruş maaşla bir muallim-i evvel ve 70 kuruş maaşla bir hizmetçi tayin edilerek rüştiye mektebinin açılışı yapıldı.¹⁰⁶⁰ 1908 senesinde Torul rüştiyesine Hüseyin Avni Efendi muallim-i evvel, Hafız Süleyman Efendi ise muallim-i sani olarak atandı.¹⁰⁶¹

Şiran Rüştiye Mektebi:

Kelkit Rüştiyesi'nin lâğvedildiği sene olan 1888 senesinde Şiran Kazası'nın önde gelenleri Şiran kazası merkezi olan Karaca Kasabası'nda rüştiye açılması için girişimlere başladılar. Yapımını tamamladıkları rüştiyenin aynı sene içinde açılması için Maârif Nezâreti'ne başvurarak rüştiye mektebi için bir muallim tayin edilmesini istediler.¹⁰⁶² Ancak Maârif Nezâreti bu başvuruya Şiran Kasabası'nda rüştiye açılabilmesi için yeterli nüfusun bulunmaması nedeniyle bunun kanûnen mümkün olmadığını ayrıca nezâret bütçesinin bu seneki ödeneklerinin rüştiye açılması için müsait olmadığı gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir. Ancak, maaş ve masrafları ahalice karşılandığı takdirde bir muallim gönderilebileceğini bildirmiştir.¹⁰⁶³ Kazalarında rüştiye mektebi açılması isteğinden vazgeçmeyen Şiran halkı 1904 senesinde tekrar Maârif Nezâreti'ne başvurarak Şiran Kazası'nda rüştiye mektebi açılması için talepte bulunmuşlardır. Daha önce rüştiye mektebi olarak inşa edilen ancak uzun süre ibtidâî ye mektebi olarak kullanılan okulun rüştiye mektebine dönüştürülmesi için yazı yazdılar. Ancak Şiran halkının bu talebi de kabul edilmedi ve Şiran Kazası Gümüşhane Sancağı'nın kazaları içinde rüştiye mektebinin açılmadığı tek kaza olarak kaldı.¹⁰⁶⁴

3.2.1.3.3. İdâdî Mektebi Açılması İçin Yapılan Girişimler:

Ülke genelinde rüştiyelerin ve buradan mezun olan öğrencilerin sayısının artması ülkede rüştiyelerle yüksekokullar arasında bir eğitim kurumunun oluşturulmasını zorunlu kıldığından “*idâdî*” adı verilen eğitim kurumları faaliyete geçirilmiştir. 1869 Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi ile 1.000 haneyi geçen yerlerde birer idâdî açılarak rüştiyeyi

¹⁰⁵⁹ BOA, MF. MKT, No: 1015/66.

¹⁰⁶⁰ BOA, MF. MKT, No: 928/72.

¹⁰⁶¹ BOA, MF. MKT, No: 1056/47; BOA, MF. MKT, No: 1032/1.

¹⁰⁶² BOA, MF. MKT, No: 101/127.

¹⁰⁶³ BOA, MF. MKT, No: 100/12.

¹⁰⁶⁴ BOA, MF. MKT, No: 796/78.

bitirmiş Müslim ve gayr-i müslim çocukların bu okullara girmesi ve 3 yıl boyunca bu okullarda eğitim görmeleri kararlaştırılmıştı.¹⁰⁶⁵

Sancak dâhilinde bulunan rüştiye mektebinin ve bu mekteplerden mezun olan öğrenci sayısının artması üzerine 1909 senesinde Gümüşhane Mebusu Hayri Bey Gümüşhane Kasabası'nda da bir idâdî mektebi açılması için Meclis-i Meb'ûsân'a önerge verdi. Hayri Bey'in verdiği önerge Meclis-i Meb'ûsân'da oylanarak Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne havale edildi.¹⁰⁶⁶ Konu Maârif-i Umûmîyye Nezâreti Meclisi'nde görüşüldükten sonra cevabı 22 Haziran 1909 tarihinde Meclis-i Meb'ûsân'a gönderildi. Maârif-i Umûmîyye Nezâreti verdiği cevapta Maârif-i Hassa İânesi'nin kaldırıldığını bildirdi. Ayrıca cevap yazısında bu okulların yapımı için hazine tarafından ayrılacak ödenek miktarı, ayrılan ödeneğin ne kadarının hangi vilâyete aktarılacağı, bu sene hangi vilâyete ne kadar mektep inşa edileceği ve bu mekteplerin nerelerde inşa edileceği belli olmadığını ifade ediliyordu. Bu nedenle genel bütçe onaylanıp tebliğ olunduktan sonra Gümüşhane'ye idâdî mektebi açılması teklifinin diğer tekliflerle birlikte değerlendirileceğini açıkladı.¹⁰⁶⁷

Ancak bu girişimlere rağmen daha sonraki yıllarda Gümüşhane'ye idâdî mektebi açıldığına dair kaynaklarda herhangi bir kayda rastlamadığımız için bu teklifin kabul edilmediğinin söylemek yanlış olmasa gerektir.

3.2.1.4. Kütüphaneler:

İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı dâhilinde faaliyet gösterdiğini tespit edebildiğimiz bir tane kütüphane bulunmaktadır.

Kanûni Sultan Süleyman Kütüphanesi:

Gümüşhane Kasabası'nda bulunan Kanûnî Sultan Süleyman Camii'nin bitişiğinde inşa edilen bu kütüphane 1892 senesinin hemen başlarında açıldı. Kütüphane faaliyete geçmeden hemen önce kütüphaneye Erzincanî Hacı Fehmi Efendi adına Hatt-ı Cel'i Osmanî olarak 30 kıt'a Kur'an-ı Kerim bağışlandı. 1892 senesinin Haziran ayında ise

¹⁰⁶⁵ Yolalıcı, XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim, s. 287.

¹⁰⁶⁶ BOA, MF. MKT, No: 1085/65.

¹⁰⁶⁷ BOA, MF. MKT, No: 1132/12.

Gümüşhane Mutasarrıfı Ahmed Rıfat Bey bu kütüphaneye çok sayıda kitap bağışladı. Ahmed Rıfat Bey'in bağışladığı kitaplar şunlardır:¹⁰⁶⁸

- 2 cilt ve matbû halde Hafız-ı Şirazî Divânı'nın Şerhi Hafız-ı Şerh-i Suri
- 7 cilt ve matbû halde Mesnevî-i Şerif Şerhleri Ankaravî
- 5 cilt ve matbû halde Künhü'l Ahbar Tarihi
- 2 cilt ve matbû halde Füsüsü'l Hikem Tercümesi
- 2 cilt ve matbû halde (.....)
- 4 cilt ve matbû halde Âlem Tarihi
- 1 cilt ve matbû halde Hüsni Terkimi
- 1 cilt ve matbû, maz'ûf halde Muhiddin-i Arabî Divânı

3.2.2. Gayr-i Müslimlerin Eğitimle İlgili Talepleri:

1869 senesinde kabul edilen Maârif Nizamnâmesi'ne göre ülke genelinde herhangi bir yerde bir okul inşa edilmesi durumunda Maârif Nezâreti ve Der-saâdet'ten onay alınması gerekiyordu. Gümüşhane Sancağı dâhilinde herhangi bir okul açılmak istendiğinde de Maârif-i Umûmîyye Nezâreti ve Der-saâdet'ten izin isteniyordu.

Örneğin, 1914 senesinde Rum Patrikliği Gümüşhane Kasabası'nda bir Rum mektebi açmak istemiş ve bunun için Der-saâdet'e yazı yazmıştı. Rumların Hızırilyas Mahallesi'nde Rum öğrencilerin eğitimi için açacağı okul emlak-ı hurufeden 816 metre bir arsa üzerinde uzunluğu 27,6 metre, genişliği 12 metre, yüksekliği 6 metre boyutlarında olan ve 2 katlı kargir olarak inşa edilecekti. Rum Patrikliği tarafından yazılan yazıda bu okulun inşaatı için gerekli olan 350 liranın 250 lirasının daha önce düzenlenen piyango bedelinden geri kalanın ise halktan toplanan yardımlardan temin edileceği bildiriliyordu.¹⁰⁶⁹ Rum Patrikliği'nin bu talebi Şûrâ-yı Devlet'te görüşüldükten sonra belirtilen mektebin inşasında sakınca bulunmadığı belirtilerek *“Maârif-i Umûmîyye Nizamnâmesi'nin 129. maddesiyle Der-saâdet ve Tevâbi Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarrerât-ı âhire ahkâmına riâyet olunmak ve ale-l-usûl arzına resm-i senevî tahsis edilmek şartıyla”* mektebin belirtilen ebatlarda inşasına ruhsat verildi.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁸ 3 Nolu Gümüşhane Şer'îye Sicili, s. 130-134.

¹⁰⁶⁹ BOA, İ. MF, No: 5/22 S 1332.

¹⁰⁷⁰ BOA, MV, No: 233/9; BAO, DH. İD, No: 214/10.

1903 tarihinde Torul Kazası'nın Çitkebîr Köyü'nde bulunan 48 hane Rum cemaati için bir mektep inşası için ruhsat verilmesine dair Rum Patrikliği'nden dilekçe verilmişti. Yapılan incelemeler sonucunda Çitkebîr Köyü'nde mektep inşasına ruhsat verildi.¹⁰⁷¹

1906 senesinde ise Gümüşhane Mutasarrıflığı tarafından Gümüşhane'deki Rum mektebinde yapılan incelemelerde Rum mektebinin ruhsatının olmadığı tespit edilmiş ancak daha sonra Trabzon Valiliği tarafından yapılan incelemelerde Rum mektebinin 30 Haziran 1905 ruhsata geçirildiği halde yanlışlıkla bu durumun kayıtlarda belirtilmediği tespit edilmişti.¹⁰⁷²

3.2.3. Eğitim Faaliyetlerinde Yaşanan Sıkıntılar

Ülke dâhilinde olduğu gibi Gümüşhane Sancağı'ndaki eğitim faaliyetlerinde zaman zaman sıkıntılar yaşandığı da görülmektedir. Bu sorunların başında devletin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlık ve maddi imkânsızlıkların sancak dâhilindeki eğitim faaliyetlerini zorlaştırması gelmektedir. Sancak dâhilinde yeteri kadar okul bulunmaması ve bu okullara ayrılan senelik ödeneğin çok az olması da bölgedeki eğitim faaliyetlerinin aksamana neden olmaktadır.

Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan özellikle Müslüman halk, içinde bulunduğu yokluktan ve fakirlikten dolayı sancak dâhilinde bulunan okullarının tamiri konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Bunun için okulların tamiri konusunda çoğu zaman Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'nden yardım istiyorlardı. Örneğin, 1863 tarihinde Saffet Efendi, Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne yazı yazarak Gümüşhane Sancağı'na bağlı kaza ve köylerde Rum ve Ermeni milletlerinin birer sıbyan mektebi bulunduğu halde daha önceden burada yalnız bir İslâm Mektebi olduğu halde sonraları bu okulun yıkıldığını belirtmektedir. Yıkılan bu okulun tekrar inşa edilmesi için 13.000 kuruş gerektiğini ifade etmektedir. Bu paranın 6.000 kuruşunun Gümüşhane Sancağı mallarından karşılanacağını söyleyen Saffet Efendi, paranın geri kalan bölümünün ise merkezî hükümet tarafından karşılanmasını istemektedir.¹⁰⁷³

¹⁰⁷¹ BOA, MF. MKT, No: 694/2.

¹⁰⁷² BOA, MF. MKT, No: 925/22.

¹⁰⁷³ BOA, İ. DH, No: 517/35188.

1899 senesinde ise Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'nin damının yıkılması üzerine Gümüşhane Mutasarrıflığı'ndan Trabzon Valiliği'ne yazı yazılarak okulun yıkılan damının tamiri için yardım edilmesi istendi. Kışın okulun eğitime ara vermemesi ve ileride tamir için 2-3 misli para harcanmaması için acele olarak 1.000 kuruş gönderilmesini isteyen Gümüşhane Mutasarrıflığı'nın bu talebi Trabzon Valiliği tarafından Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne iletildi. Trabzon Valiliği tarafından Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne yazılan yazıda kasaba halkının çok fakir ve yardıma muhtaç durumda oldukları, değil 1.000 kuruş, 1.000 para dahi ödeyecek güçlerinin olmadığı belirtiliyordu. Bu nedenle bina tamiri için gerekli olan 1.000 kuruşun Maârif-i Umûmîyye Nezâreti tarafından karşılanması isteniyordu. Bu yazı üzerine Maârif-i Umûmîyye Nezâreti istenilen miktarın nezâret bütçesinin taşra kısmından karşılanmasına karar vererek 1.000 kuruş gönderdi. Bu paranın gönderilmesi ile birlikte Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'nin yıkılan damı tamir edildi.¹⁰⁷⁴

Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'nin bitişiğinde bulunan çeşme ve su yollarının 20 seneden beri tamir edilmemesi nedeniyle harabeye dönmesi üzerine 1908 tarihinde buraların tamiri için Trabzon Valiliği'nden yardım istendi. Trabzon Valiliği'ne yazılan yazıda buraların tamiri için 8.250 kuruşa ihtiyaç olduğu, bu meblağın da mutasarrıflık kaynaklarından ya da halktan toplanan yardımlarla karşılanmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktaydı. Yazıda bu nedenle tamir için gerekli paranın Trabzon Valiliği'nin Maârif Ödeneği'nden karşılanması talep ediliyordu. Bu talep üzerine Trabzon Valiliği gerekli incelemeleri yapmaları için Gümüşhane'ye Ali Efendi'nin yanı sıra bir de mühendis gönderdi. Ali Efendi ve mühendis yaptıkları incelemeler sonucu buraların tamir için 9.881 kuruşa ihtiyaç olduğunu tespit etti. Ancak Trabzon Valiliği, Maârif Ödeneği'nin bu parayı karşılaması mümkün olmadığı için Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'ne yazı yazarak bu paranın gönderilmesini istedi.¹⁰⁷⁵ Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'nin verdiği cevapta ise rüştîye mektebinin tamiri için gerekli paranın gönderileceği ancak tamir işinin yaz mevsimine ertelenmesi isteniyordu. Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'nin böyle bir istekte bulunmasının nedeni ise okulda eğitimin devam etmesi, tamiratın eğitim döneminde okulun tatil edilmesine neden olacağı, mevsimin inşaat mevsimi olmaması ve bu sene ödeneğinde mektebin tamiri için 9.000 kuruşun bulunmamasıydı. Bunun üzerine okulun

¹⁰⁷⁴ BOA, MF. MKT, No: 477/52.

¹⁰⁷⁵ BOA, MF. MKT, No: 1048/15.

tamirat işi yaz mevsimine ertelendi. Okulların tatil olması üzerine 1909 senesi yazında okulun tamir işleri halledilerek eğitim ve öğretime tekrar başlandı.¹⁰⁷⁶

Sancak halkı fakirlik ve yoksulluk içinde bulunmasına rağmen ellerinden geldiği kadarıyla mektep masraflarını karşılamaya çalışıyordu. Örneğin, 1863 senesinde Gümüşhane Kasabası'nda Müslümanlara ait mektebin yıkılması üzerine mektebin yeniden inşa edilebilmesi için gerekli olan 13.736 kuruşun 6.000 kuruşu Gümüşhane Sancağı mallarından karşılanmış, kalan miktar ise halktan toplanan yardımlarla temin edilmişti.¹⁰⁷⁷ Yıllık gideri 14.368 kuruş olan Gümüşhane Erkek Rüştîye Mektebi'nin senelik ödeneği 12.640 kuruştur. Aradaki 1.728 kuruş fark ise her yıl halktan toplanan yardımlarla karşılanmaya çalışılıyordu.¹⁰⁷⁸ Halktan toplanan paralarla karşılanamayan ve daha büyük ödenek gerektiren harcamalarda ise piyangolar düzenleniyordu. Örneğin Mart 1906 tarihinde Gümüşhane'de bulunan Rum mektebinin tamiri için halktan toplanan yardımlar yeterli olmayınca mütevellîler 400 liralık bir piyango düzenlemişti.¹⁰⁷⁹

Maârif-i Umûmîyye Nezâreti'nin Gümüşhane Sancağı için ayırdığı senelik eğitim ödeneğinin çok düşük olması, hocaların maaşlarının ödenmesinde sıkıntılar yaşanmasına ve okulların tatil edilmesine neden oluyordu. 1891 senesinde Çiftlik ve İsgah köylerinde açılan ibtidâî mektebinde görev yapan hocaların maaşları devlet tarafından ödenmeyince hocaların maaşlarını halk kendi aralarında para toplayarak ödemeye çalışmıştı. Ancak bu hocalar ibtidâî mektebinde öğrencileri bir sene okuttuktan sonra halk tarafından kendilerine verilen maaşlarla geçinemediklerini belirterek mektebi tatil ettiler. Daha sonra hükümet tarafından okulların tekrar açılmaları için girişimde bulundu. Fakat hocaların temin-i idarelerinin sağlanamaması nedeniyle bu girişimlerden bir sonuç çıkmadı.¹⁰⁸⁰

Ayrıca eğitim ödeneğinin düşüklüğü mektep tamir işlerinin veresiye yapılmasına neden oluyordu. Parasını zamanında alamayan esnaf da bu durumdan şikâyetçi oluyordu. Nitekim 1899 senesinde Gümüşhane Kasabası'nın Cami-i Kebîr Mahallesi civarında inşa edilen ibtidâî mektebi için Kazancıoğlu Dimitri'den veresiye 324 kuruş tutarında kereste

¹⁰⁷⁶ BOA, MF. MKT, No: 1085/65.

¹⁰⁷⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 284/29.

¹⁰⁷⁸ Bu paranın 13968 kuruşu hoca ve hizmetçilerin yıllık maaş tutarı, 400 kuruşu ise senelik masraf gideriydi. TVS 1898, s. 673.

¹⁰⁷⁹ BOA, MF. MKT, No: 925/22.

¹⁰⁸⁰ BOA, MF. MKT, No: 205/23.

ve çivi alınmıştı. Kazancıoğlu Dimitri alacağını uzun süre tahsil edemeyince Şubat 1904 tarihinde Trabzon Maârif Müdüriyeti'ne dilekçe vererek alacağını verilmesini istemişti.¹⁰⁸¹

Sancak dâhilindeki eğitimin en önemli sorunlarından biri de eğitim için gerekli olan yeni mekteplerin inşa edilememesiydi. Bu nedenle sancak dâhilinde eğitimin aksamaması adına çoğu zaman mevcut binalar eğitime uygun hale getirilerek kiralanıyordu. Bina bulunamadığı durumlarda ise hayırsever halkın kendilerine tahsis ettikleri işyerleri ya da binalarında eğitim faaliyetleri sürdürülmeye çalışılıyordu. 1892 senesinde Gümüşhane Kasabası'nda vakıf binasında eğitim veren ibtidâî mektebinin kira bedeli ödenemeyince, öğrenciler yeni bir mektep binası inşa edilinceye kadar 6 ay boyunca saatçi İsmail Efendi'nin kahvehanesinde eğitim görmek zorunda kaldılar. Kira bedeli ödenemeyince öğrencilerin açıkta kaldıklarını gören ve onların mağdur olmasını istemeyen İsmail Efendi kahvehanesini ibtidâî mektebine ücretsiz olarak tahsis etti. Bunun üzerine kahvehaneye halı ve kilim serilerek eğitime uygun hale getirildi. Gümüşhane halkı bu süre içinde durumu anlatarak yeni mektep yapımı için Maârif-i Umûmîyye Müdürlüğü'ne başvurdu. Ancak Maârif-i Umûmîyye Müdürlüğü yeni bina yapımı için gerekli olan 1.500 kuruşun Maârif-i Hassa İânesi'nde bulunmadığı gerekçesiyle bu isteği geri çevirdi. Bunun üzerine hayırsever halktan usulüne uygun olarak toplanan paralarla yeni bir mektep binası inşa edilerek eğitime devam edildi.¹⁰⁸² 1907 senesinde ise kasabanın zenginlerinden toplanan para ile Saadettin Mahallesi'nde bir ibtidâî mektebi inşaatına başlandı. Ancak kış mevsiminin araya girmesi nedeniyle mektep inşaatı durduruldu. Bunun üzerine öğrencilerin eğitimden mahrum kalmamaları için mektep inşaatı tamamlanıncaya kadar Saadettin Efendi Camii'nin yanında iki dersane ve bir öğretmen odası eğitim faaliyetlerine uygun hale getirilerek eğitim ve öğretime devam edildi.¹⁰⁸³

Bazen de resmî kayıtlardaki yanlışlıklar eğitim faaliyetlerinde sıkıntılar yaşanmasına neden oluyordu. 1906 senesinde Gümüşhane Mutasarrıflığı tarafından Gümüşhane'deki Rum mektebinde yapılan incelemelerde Rum mektebinin ruhsatının olmadığı tespit edilince eğitime ara verildi. Mutasarrıflık, mektebin faaliyetine devam edebilmesi için ruhsata geçirilmesi isteyince durum Trabzon Valiliği'ne intikal etti.

¹⁰⁸¹ BOA, MF. MKT, No: 768/63.

¹⁰⁸² BOA, MF. MKT, No: 156/143.

¹⁰⁸³ BOA, MF. MKT, No: 1048/15.

Trabzon Valiliği'nin incelemelerinde Rum mektebinin 30 Haziran 1905 ruhsata geçirildiği halde yanlışlıkla bu durumun kayıtlarda belirtilmediği tespit edilince Rum mektebi tekrar eğitime kaldığı yerden devam etti.¹⁰⁸⁴

Kazanın dağlık bölgede bulunması ve yerleşimin dağınık olması da öğrencilerin mektebe gidiş gelişlerinde büyük sıkıntı çekmelerine neden oluyordu. Özellikle Müslüman halkın yoğun olarak yaşadığı ve kasabaya bir saat uzaklıkta bulunan Daltaban Mahallesi'nde bulunan rüştiye mektebi öğrencileri kış aylarında kar ve yağmurun çok yağmasından, yaz aylarında ise sıcakların çok olmasından dolayı kasaba merkezinde bulunan okullarına devam etmekte zorlanıyordu. Bu nedenle okul yöneticileri Gümüşhane Mutasarrıflığı'na 6 Mayıs 1876 tarihinde dilekçe vererek rüştiye mektebinin Daltaban Mahallesi'ne nakledilmesini ya da bu bölgede yeni bir mektep inşa edilmesini istediler. Ancak okulun buraya nakledilmesi ya da burada yeni bir mektep binasının inşası büyük masraflar gerektirdiğinden bu istek kabul edilmedi.¹⁰⁸⁵

1907 tarihinde ise Kadirbeyzâde, Hacımustafazâde, Değirmencizâde ve Esad Ağa gibi Saadettin Mahallesi'nin önde gelenleri 500-600 hanenin ve hükümet konağının bulunduğu Gümüşhane Kasabası'nda ibtidâî ve rüştiye mektepleri bulunduğu halde 500 hanesi, redif taburu ve 5 mahallesi bulunan Bahçeler Mevki'nde bir ibtidâî mektebi bulunmadığı için buradaki çocukların Gümüşhane Kasabası'ndaki mekteplere gidip gelmekte zorlandıkları ve bu nedenle eğitimden mahrum kaldıklarından şikayetle buraya da bir ibtidâî mektebi inşa edilmesi için mutasarrıflığa dilekçe verdiler. Ancak Kadirbeyzâde, Hacımustafazâde, Değirmencizâde ve Esad Ağa'nın verdiği bu dilekçe de ödenek yokluğu nedeniyle kabul edilmedi.¹⁰⁸⁶

Gümüşhane Sancağı'ndaki eğitim konusundaki en önemli sorunlardan biri de sancak dâhilindeki mektep sayısının çok az olmasıydı. Sancak dâhilinde bulunan mektep sayısının yetersiz olması özellikle bölgedeki Müslümanların cahil kalmalarına ve kandırılarak Hıristiyan olmalarına neden olmaktaydı. Tahsin Bey, 1 Nisan 1903 tarihinde Trabzon Valiliği'ne verdiği dilekçede dilekçesinde Torul Kazası'nın Çitkebîr Köyü'nde 48 hane Rum cemaati için bir mektep inşası için ruhsat verilmesine dair Rum Patrikliği'nden

¹⁰⁸⁴ BOA, MF. MKT, No: 925/22.

¹⁰⁸⁵ BOA, MF. MKT, No: 36/34.

¹⁰⁸⁶ BOA, MF. MKT, No: 1048/15.

verilen dilekçe üzerine yapılan tahkikat sırasında köyde 21 hanede 95 Müslüman halkın bulunduğunu, fakat bunların mekteplerinin olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca yapılan tahkikatta bu bölgedeki şahısların bazılarının daha önce Müslüman olarak görünürken cehalet nedeniyle ve askerlikten kurtulmak amacıyla Hıristiyan oldukları tespit edildiğini söylemiştir. Buradaki Hıristiyanlarla birtakım hısımlık ve akrabalık münasebetleri bulunduğu belirten Tahsin Bey, bu köyde Hıristiyanların açmak istediği mektebe izin vermemek mümkün olmadığı için de bunlara komşu ve akraba olan Müslümanların cehalette kalmamaları için de burada bir ibtidâî ye mektebi açılmasını istemiştir.¹⁰⁸⁷ Tahsin Bey'in bu dilekçesi üzerine gerekli incelemeler yapılarak köyde Rum mektebinin yanı sıra bir de ibtidâî mektebi yapılmasına karar verilmiştir. Çalışmalarına başlanan ibtidâî ye mektebinin inşaatı 4 ay gibi kısa sürede tamamlanarak 8 Temmuz 1903 tarihinde resmî açılışı yapılmıştır.¹⁰⁸⁸

---

¹⁰⁸⁷ BOA, MF. MKT, No: 694/2.

¹⁰⁸⁸ BAO, MF. MKT, No: 726/47.

3.3. VAKIFLAR

Vakıf, kelime anlamı olarak “*habsetmek, alıkoymak, durdurmak*” manalarına gelmektedir.¹⁰⁸⁹ Hukukî manada ise “*bir şeyin faydalanma hakkının veya mülkiyetinin kamu yararına tahsis edilerek devamlı olarak başkalarının mülk edinmelerini engellemek, yani mülkiyetin Allah'ın rızasını kazanmak ve insanlara faydalı olmak gayesiyle kamu yararına tahsisi*” demektir.¹⁰⁹⁰

Yardımlaşmanın tarihi insanlık tarihi kadar eski olduğundan İslâm dışı pek çok hukuk sisteminde vakfa benzer müesseseler olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹¹ Bu açıdan bakıldığında vakfın menşeinin İslâmiyet'ten öncelere kadar uzandığını söylemek mümkündür. İslâmiyet'te vakfın ilk ortaya çıkışı Hz. Peygamber'in (A.S) Medine'de kendisine ait “*Fedek*” arâzîsinin vasiyet yolu ile fakir Müslümanlara verilmesiyle olmuştur.¹⁰⁹² Malî durumu iyi olan sahabelerin bu uygulamayı örnek almaları vakıf müessesesinin büyüüp gelişmesini sağlamıştır. Büyüyüp gelişen bu kurum İslâm devletlerinde zamanla büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisâdi hayat üzerinde asırlarca derin tesirler bırakmıştır. Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bütün Türk-İslâm devletlerinde âdeta bir yarış halinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nde tekâmülünün zirvesine ulaşmış ve Türk kültür hayatında son derece önemli rol oynayan müesseselerden biri olmuştur.¹⁰⁹³

Vakıf kurumu, Osmanlı toplumunda sosyal hayatın hemen hemen her alanında kendine yer bulmuş; günümüzde kamunun sunmuş olduğu pek çok hizmet, geçmişte, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren, vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı döneminde zirvesini yaşayan bu kültür bir medeniyete dönüşmüş; padişahından, devletin en ücra köşesindeki reâyâyâ kadar pek çok kimse vakıf kurmuştur. Camiiler, mescidler,

¹⁰⁸⁹ Muallim Nâci, **Lügat-ı Nâci**, İstanbul 1987, s. 931; Şemseddin Sâmi, **Kâmüs-ı Türkî**, İstanbul 1989, s. 1495; M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul 1993, s. 577.

¹⁰⁹⁰ Vakfın değişik tanımları için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. IV, İstanbul 1968, s. 284; Pakalın, a.g.e, s. 577; Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul 1996, s. 91.

¹⁰⁹¹ M. Fuad Köprülü, **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Ankara 2005, s. 309; İsmet Kayaoğlu, “Vakfın Menşe-i Hakkında Görüşler”, **Vakıflar Dergisi**, C. XI, Ankara 1976, s. 50; Akgündüz, a.g.e, s. 65-66.

¹⁰⁹² İsmail Kıvrım, “Osmanlı Döneminde Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları”, **History Studies**, Volume 2/3, Samsun 2010, s. 232.

¹⁰⁹³ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 1995, s. 155; Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara 2003, s. VII.

medreseler, hastaneler, tekkeler, çeşmeler, suyolları gibi dinî ve sosyal pek çok kurum zengin ve hayırsever kimseler tarafından hem hizmete açılmış; hem de hayatîyetlerini sürdürebilmeleri için kurulan vakıflarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Bu vakıflara “*akar*” yani gelir olmak üzere kimi zaman menkul yani para, kimi zaman tarla, bağ, bahçe, han, hamam, bedesten, dükkân gibi gayrimenkuller vakfedilmiştir.¹⁰⁹⁴

Vakıflar, camiiler, mescidler, musallalar ve namazgâhlar gibi dini amaca yönelik olanlar; medreseler, mektepler, kütüphaneler, tekke, dergâh, zâviye gibi ilmi amaçlara yönelik olanlar; imâret, sağlık tesisleri, su, yol ve diğer alt yapı tesisleri gibi sağlık ve sosyal yardım amacına yönelik olanlar; olağan üstü durumlarda kullanılmak üzere hazırda bekletilen para gibi ekonomik ve sosyal yardımlaşmaya yönelik olanlar olarak sınıflandırılabilir.¹⁰⁹⁵

Gümüşhane Sancağı’ndaki vakıflara bakıldığında daha çok dini amaçla kurulan camii, ilmi amaçla kurulan mektep, kütüphane ve zâviye vakıflarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanında yol ve köprü vakıfları gibi sosyal amaca yönelik kurulan vakıflarla, para vakıfları da sancak dâhilinde halkın sosyal refahını artırmaya çalışan hayır kurumları olarak faaliyet göstermiştir.

3.3.1. Camii Vakıfları:

İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Kasabası’nda Kanûnî Sultan Süleyman Camii Vakfı, Osman Ağa Camii Vakfı, Hacı Emin Ağa Camii Vakfı, Sadullah Efendi Camii Vakfı ve Cami-i Cedîd Vakfı olmak üzere toplam 5 tane camii vakfı bulunmaktaydı. Bunun haricinde Balahor ve Veyserni köylerinde bulunan camiiler için de vakıflar kurulmuştu.

Kanûnî Sultan Süleyman Camii Vakfı:

Bu vakıf Gümüşhane Kasabası’nda bulunan Kanûnî Sultan Süleyman Camii’nin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Camii, türbe, hazire, çeşme ve medrese yapısıyla

---

¹⁰⁹⁴ Kıvrım, a.g.m, s. 232.

¹⁰⁹⁵ Okuyan, a.g.t, s. 106.

küçük bir külliye şeklinde inşa edilmiştir.¹⁰⁹⁶ Vakfın mütevellîsi sancak tahrirat müdürü Nimet Haib bin Mustafa Âlim Efendi'dir.¹⁰⁹⁷

Osman Ağa Camii Vakfı:

Bu vakıf Gümüşhane Kasabası'nda bulunan Osman Ağa Camii'nin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Vakfın mütevellîsi Ömer Ağa'dır. Vakfın, 1865 senesindeki geliri 8.910 kuruştur. Bu yıl içinde elde edilen gelirin 2.025 kuruşu görevli ücretlerine, 3.344 kuruş 20 parası dükkân tamirine, 220 kuruşu emlak vergisine, 1.500 kuruşu mütevellîlere ödenmiştir. Geri kalan 5 kuruşu akçe zararı ve 302 kuruşu muhasebe harcıdır. Bu dönem içinde toplam 7.423 kuruş 20 para harcama yapılmıştır.¹⁰⁹⁸

Hacı Emin Ağa Camii Vakfı:

Bu vakıf Hacı Emin Ağa Camii ve çeşmesinin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Vakfın mütevellîsi Rıfat Ağa'dır. Torul Kazası'ndaki bahçelerin bir bölümü çeşme ve camiinin ihtiyaçlarını karşılamak için vakfedilmiştir. Vakfın 1870-1872 yılları arasındaki 3 senelik geliri 770 kuruştur. Bu paranın 376 kuruşu bahçe masrafları, 40 kuruşu maaş, 10 kuruşu ise muhasebe harcı için harcanmıştır.¹⁰⁹⁹

Sadullah Efendi Camii Vakfı:

Bu vakıf, Gümüşhane Kasabası'nda Daltaban Çeşmesi'nin doğusunda bulunan Sadullah Efendi Camii'nin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Arşiv vesikalarında camiinin Sadullah Efendi tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Vakfın mütevellîsi Mustafa Ağa'dır.¹¹⁰⁰

Gümüşhane Kasabası'ndaki bazı han, hamam ve dükkânların gelirleri bu vakıf için ayrılmıştır. Vakfın 1870-1873 yılları arasındaki 4 yıllık geliri 17.295 kuruştur. Bu paranın

---

¹⁰⁹⁶ Hüseyin Yurttaş, "Gümüşhane Süleymaniye (Ulu) Camii, Çeşmesi, Haziresi ve Hacı Tahir Efendi Türbesi", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Sayı:12, Erzurum 2007, s. 61

¹⁰⁹⁷ 3 Nolu Gümüşhane Şer'iyeye Sicili, s. 130-134.

¹⁰⁹⁸ Ev. d, No: 16780.

¹⁰⁹⁹ Ev. d, No: 22280.

¹¹⁰⁰ İsmail Hacıahmetoğlu, **Gümüşhane İl Merkezindeki Türk-İslâm Devri Mimari Eserleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslâm Sanatları Bilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 143.

26.658 kuruş 40 parası camii masrafları ile han, hamam ve dükkânların tamirine harcanmıştır.¹¹⁰¹

Cami-i Cedîd Vakfı:

Gümüşhane Sancağı'nın Cami-i Sagîr Mahalesi'nde bulunan bu camiinin diğer adı Küçük Camii'dir.¹¹⁰² Bu vakıf, Cami-i Cedîd Camii'nin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Mütevellîsi Ahmed Efendi'dir. Kasabada bulunan bir adet debbahanenin gelirleri bu camiinin tamiri için vakfedilmiştir. 1871-1872 seneleri arasındaki 3 senelik geliri 5.800 kuruş, giderleri ise 3.115 kuruştur.¹¹⁰³

Balahor Köyü Camii Vakfı:

Bu vakıf, Gümüşhane Kazası'nın Balahor Köyü'nde bulunan camiinin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Vakfın görevlisi Osman Efendi'dir. Bu köyün öşür bedelinin bir bölümü bu camiinin imamet ve hitabeti için ayrılmaktadır.¹¹⁰⁴ Bu vakfın 1873 ve 1874 senelerindeki gelir 760 kuruş ve giderleri 96,2 kuruştur.

Veyserni Köyü Camii Vakfı:

Bu vakıf, Kovans Nâhiyesi'nin Veyserni Köyü'nde bulunan camiinin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Zâviyedarı İkmal Efendi'dir. Bu köyün öşür bedelinin bir bölümü bu vakıf için ayrılmaktadır.

**Tablo XXX: Veyserni Köyü Camii Vakfı'nın
Gelir ve Giderleri**

Sene	Gelir (Kuruş)	Gider (Kuruş)	Artan (Kuruş)
1871	585	72	511
1872	600	75	525
1873	520	65	455
1874	520	65	455

Kaynak: Ev. d, No: 16780.

¹¹⁰¹ Ev. d, No: 22280.

¹¹⁰² Hacıahmetoğlu, a.g.t, s. 143.

¹¹⁰³ Ev. d, No: 22280.

¹¹⁰⁴ Ev. d, No: 22688.

Tabloda da görüleceği gibi camiinin 4 yıllık ortalama geliri 556 kuruştur. Elde edilen gelirin bir bölümü maaş, muhasebe harcı ve camii giderlerine harcandıktan sonra kalan para ise daha sonraki senelerde kullanılmak üzere mütevellîsine teslim edilmektedir.

3.3.2. Mektep Vakıfları:

İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı dâhilinde tespit edebildiğimiz tek mektep vakfı Salih Bey Mektebi Vakfı'dır.

Salih Bey Mektebi Vakfı:

Sıbyan mektebi olan Salih Bey Mektebi Kelkit Kazası'nın merkezi Çiftlik Kasabası'nda bulunmaktadır. Kelkit Kazası'nın Morokom Köyü'nün öşür bedeli bu vakıf için ayrılmaktadır. Mütevellîleri Ahmed ve Ali efendilerdir.¹¹⁰⁵ Vakfın 1868 ve 1869 senelerindeki gelir toplamı 1.660 kuruş, 1873-1874 yılları arasındaki iki yıllık geliri ise 2.015 kuruştur. Elde edilen gelirin bir bölümü muallim maaşları ve okul masraflarına harcandıktan sonra kalan para muallimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmaktadır.

3.3.3. Çeşme Vakıfları:

İncelediğimiz dönemde Emirler Çeşmesi, Hacı Mustafa Çeşmesi, Alaşoğlu Çeşmesi olmak üzere Gümüşhane Kasabası'nda tespit edebildiğimiz toplam 3 adet çeşme vakfı bulunmaktadır.

Emirler Çeşmesi Vakfı:

Emirler Çeşmesi, Gümüşhane Kasabası'nın Emirler Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu vakıf Emirler Mahallesi'nde bulunan çeşme ve şadırvanın tamiri için Müftizâdeler tarafından kurulmuştur. Vakfın mütevellîleri Müftizâde Hasan, Hüseyin ve Tevfik efendilerdir. Vakfın 1861-1870 yılları arasındaki 9 yıllık geliri 10.185 kuruştur. Elde edilen bu paranın 4.600 kuruşu değirmen, 4.055 kuruşu çeşme ve şadırvan tamirleri için harcanmıştır.¹¹⁰⁶

---

¹¹⁰⁵ Ev. d, No: 16780.

¹¹⁰⁶ Ev. d, No: 16780.

Hacı Mustafa Çeşmesi Vakfı:

Hacı Mustafa Çeşmesi Gümüşhane Kasabası'nda bulunmaktadır. Bu vakıf Hacı Mustafa Çeşmesi'nin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Vakfın mütevellileri Osman ve Râşid efendilerdir. Vakfın 1860-1870 yılları arasındaki 10 yıllık toplam geliri 8.500 kuruştur. Elde edilen bu paranın bir kısmı surre alayına, dükkân tamirine, köprü ve kaldırım tamirine ve mütevellilerin ihtiyaçlarına harcanmıştır.¹¹⁰⁷

Alaşoğlu Çeşmesi Vakfı:

Gümüşhane Kasabası'nda bulunan Alaşoğlu Çeşmesi'nin ihtiyaçlarını ve tamir masraflarını karşılamak için kurulmuş olan bir vakıftır. Vakfın mütevellileri Eskiz Bey ve İskender Bey'dir. Kasaba merkezinde bulunan bir adet boyahanenin kira bedeli bu vakıf için ayrılmıştır. Vakfın 1862-1872 yılları arasındaki 10 yıllık toplam geliri 7.200 kuruştur. Bu paranın büyük bir bölümü çeşmenin tamiri ve ihtiyaçları için harcanırken geri kalan bölümü ise saklanmak üzere mütevellilere verilmektedir.¹¹⁰⁸

3.3.4. Köprü Vakıfları:

Bu dönemde sancak dâhilinde bulunan tespit edebildiğimiz 2 adet köprü vakfı bulunmaktadır. İbrahim Kâşif ve Uluhan köprülerinin bakım ve tamir masrafları için kurulan vakıflardır.

İbrahim Kâşif Köprüsü Vakfı:

Torul Kazası'nın Haşera Köyü'nde bulunan İbrahim Kâşif Köprüsü'nün ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş bir vakıftır. Vakfın mütevellisi Hüseyin Çavuş ve Karabayır(?) Hüseyin Ağa'dır. İbrahim Kâşif Köprüsü Vakfı'nın 1863-1870 tarihleri arasındaki 7 senelik geliri 8.042 kuruş olup elde edilen gelirin tamamı köprü'nün tamir ve bakım masrafları için kullanılmıştır.¹¹⁰⁹ Vakfın 1871-1872 yılları arasındaki üç yıllık geliri ise 1.960 kuruştur. Bu paranın 700 kuruşu bahçe ve çeşme tamiri için, 120 kuruşu maaş için, 38 kuruş ise muhasebe harcı için kullanılmıştır. Geri kalan 1.102 kuruş ise köyün diğer ihtiyaçlarında kullanılmak üzere vakfın mütevellisine teslim edilmiştir.¹¹¹⁰

---

¹¹⁰⁷ Ev. d, No: 16780.

¹¹⁰⁸ Ev. d, No: 16780.

¹¹⁰⁹ Ev. d, No: 16780.

¹¹¹⁰ Ev. d, No: 22280.

Uluhan Köprüsü Vakfı:

Torul Kazası'nın Balahor Köyü'nde bulunan Uluhan Köprüsü'nün ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş bir vakıftır. Mütevellîsi Aydın Ağa'dır. Uluhan Köprüsü Vakfı'nın 1864-1870 seneleri arasındaki 6 yıllık geliri 11.660 kuruştur. Elde edilen gelirin büyük bir bölümü köprünün tamiri için harcanırken, kalan para ile de Aydın Ağa'nın maaşı ödenmiştir.¹¹¹¹

3.3.5. Zâviye Vakıfları:

Zâviye kelimesi Arapça toplamak, menetmek anlamlarına gelen “Zvy” kökünden gelmekte olup herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve barınacak yer sağladıkları yerleşim merkezlerinde veya yol kenarlarında inşa edilmiş yapılardır.¹¹¹²

Osmanlılarla birlikte Anadolu'nun değişik bölgelerine dervişler gelerek fetihlerde önemli rol oynamışlar ve sınır bölgelerinde zâviyeler kurmuşlardır. Daha sonra bu zâviyeler zamanla büyük kültür, imar ve din merkezleri haline gelmiştir.¹¹¹³ Bu dönemde zâviyeler halkın birliğini sağladığı gibi iskân meselesini de büyük ölçüde çözüme kavuşturmuştur.

Tüm Anadolu'da olduğu gibi bölgenin fethi sırasında bu dervişler Gümüşhane bölgesine de (özellikle Kelkit ve Şiran civarına) gelerek zâviyeler kurmuşlardır. Bölgenin fethinden sonra kurulan ve XVI. yüzyılda Kelkit ve Şiran bölgesinde varlığı bilinen zâviyeler şunlardır. Kelkit'in Bizgili Köyü'nde Hasan Şeyh Zâviyesi, Hınzırı Köyü'nde İshak Şeyh Zâviyesi, Balahor Köyü'nde Selçukşah Hatun Zâviyesi, Boğacık Köyü'nde Şaban Şeyh Zâviyesi, Hanege Köyü'nde Şah Hatun Zâviyesi, Hozbirik Köyü'nde Şeyh İslâm Zâviyesi, Dayışeyh Köyü'nde Dayı Şeyh Zâviyesi, Pöske Köyü'nde Şeyh Nasrullah Şirvani Zâviyesi, Sökmen Köyü'nde Şeyh Osman Zâviyesi, Kalur Köyü'nde Şeyh Ümmet ve Şeyh Emin Zâviyeleri, Hallac-ı Yakup Köyü'nde Şeyh Yakup Zâviyesi, Sevindik

---

¹¹¹¹ Ev. d, No: 16780.

¹¹¹² Ahmet Yaşar Ocak, Suraiya Faruqi, “Zâviye”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul 1986, s. 468-470.

¹¹¹³ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 2, Ankara 1942, s. 284-290.

Köyü'nde Yenice Sevindik Zâviyesi, Şiran'ın Keredam Köyü'nde ise Şeyh Hüseyin Zâviyesi'dir.¹¹¹⁴

Ancak zâviyeler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelindiğinde üstlendikleri rolleri kaybetmeye başlamışlar ve zamanla bozulmuşlardır. İncelediğimiz dönemde Gümüşhane Sancağı'nda tespit edebildiğimiz toplam 22 adet zâviye vardır.

Çağırnababa Zâviyesi:

Çağırnababa Zâviyesi, Gümüşhane Kazası'na bağlı Tekke Köyü'nde bulunmaktadır.¹¹¹⁵ Bu zâviye XVI. yüzyılın başlarında Çağırnababa Türbesi'nin yanında inşa edilmiştir.¹¹¹⁶ Türbenin iç kapısı üzerindeki Arapça iki satırlık kitabede “*Burası merhum, mağfur, feryad eden Evliyâ Çağırnababa'nın şerefli mezarıdır. 990 yılının Recep ayında (Temmuz 1582) onu yazdı.*” ibaresi bulunmaktadır.¹¹¹⁷

1530 tarihinde Kelkit Kazası'nın Şurut Köyü'nün vergi geliri bu zâviyeye tahsis edilmişti. Vakfın XVI. yüzyılın ortalarındaki kayıtlarında şöyle yazmaktadır. “*Zâviye-i Baba Çağırnababa, der karye-i Şurût tâbi-i nâhiye-i mezbûre, mesihat der tasarruf-u Şeyh İsmail veled-i Şeyh Han Baba, bâ-berât. / Evkâf-ı mezbûre karye-i Şurût el mezbûr vakf-ı zâviye-i mezbûre ber müceb-i defter-i atık*” bu ifadeyle Kelkit Kazası'na Şurut Köyü'nün bütünüyle Çağırnababa Zâviyesi'ne sultan beratıyla vakfedildiği ifade edilmektedir.¹¹¹⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kelkit Kazası'nın Şurut ve Kovans Nâhiyesi'nin Tekke (Sengi) köylerinin öşür bedellerinin tamamı, Kovans Nâhiyesi'nin Hur-ı Süfla ve Güvercinlik köylerinin öşür bedelinin yarısı bu zâviyeye ayrılmaya

---

¹¹¹⁴ Harun Bostancı, **Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Kurulan Tekke ve Zâviyeler**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 181-183; Mehmet Fatsa, “Doğu Karadeniz Bölgesi'nin İslâmlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri Ahiler ve Dar-ı Sülehaler”, **Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008)**, Ankara 2009, s. 130.

¹¹¹⁵ Çağırnababa adlı türbeler Alucra'nın Zûn (Boyluca) ve Zıhar (Çakmak) köylerinde de bulunmaktadır. Bu da bizlere Çağırnababa ismi bizlere bu bölgede yerleşmiş olan bir Türk aşireti olduğu düşüncesine itmektedir. Bostancı, a.g.t, s. 176.

¹¹¹⁶ Gülyüz Akgün Uslu, **Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri**, İstanbul 1980, s. 28; Haldun Özkan, “Gümüşhane'de Osmanlı Dönemi Türbeleri”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, Erzurum 2009, s. 149.

¹¹¹⁷ Özkan, a.g.m, s. 149; Ayrıca bkz., Murat Yüksel, **Gümüşhane Kitabeleri**, İstanbul 1997, s. 127.

¹¹¹⁸ Bostancı, a.g.t, s. 175. Günümüzde Çağırnababa ile ilgili birtakım hikâyeler hala dillerde dolaşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Ülker, Necati Yılmaz, Şahin Kazancı, Engin Doğru, **Gümüşhane Halk Kültürü**, C. I, Gümüşhane 2011, s. 430-432.

başlanmıştır. Zâviyenin bu dönemdeki zâviyedarları Şeyh İsmail, Şeyh Ahmed, Şeyh Süleyman ve Osman efendilerdir. Zâviyenin yıllara göre gelir ve giderleri şöyledir:

**Tablo XXXI: Çağırğanbaba Zâviyesi'nin
Gelir ve Giderleri**

Sene	Gelir (Kuruş)	Gider (Kuruş)	Artan (Kuruş)
1864	8.435	---	---
1865	8.100	---	---
1866	8.100	---	---
1867	6.991,20	---	---
1868	5.130	---	---
1869	6.412,20	---	---
1872	9.570	1.196	8.374
1873	26.774,20	3.352	23.422,20
1874	20.915,15	2.740	19.175

Kaynak: Bostancı, a.g.t, s. 177.

Tabloda da görüldüğü gibi 1860'lı yıllarda zâviyenin yıllık geliri ortalama 7.200 kuruş civarındayken 1870'li yıllara gelindiğinde bu gelir yıllık ortalama 19.000 kuruşa yükselmiştir. Yani zâviyenin gelirlerinde 2-3 kat bir artış söz konusudur. Zâviyeye ayrılan bu gelir zâviyenin yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmaktaydı.

Şah Hatun Zâviyesi:

Şah Hatun Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşidir. Bölge Akkoyunlular tarafından fethedildiğinde Şah Hatun tarafından Hanege ve İsgah köylerinde de birer zâviye tesis edilmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında zâviyenin şeyhliğine Derviş Seydi Ahmed oğlu Derviş Hasan ile Derviş Mustafa oğlu Derviş Karaca ve Derviş Emrullah; İsgah Köyü'nde kurulan zâviye şeyhliğine ise Derviş Ahmed oğlu Derviş Mustafa adlı kişiler bakmaktaydı.¹¹¹⁹

İncelediğimiz dönemde Kelkit Kazası'nın İsgah ve Hanege köylerinin öşür bedellerinin bir bölümü bu zâviye için ayrılmıştır. Zâviyedarları, Rukiye ve Rabia hatunlar ile Hacı Derviş Ağa'dır. Zâviyenin 1871-1874 yılları arasındaki toplam geliri 1.138

¹¹¹⁹ Ev. d, No: 22688.

kuruştur. Aynı yıllar arasında zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için 172,20 kuruş harcanmıştır.¹¹²⁰

Koyunlu Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Hanege Köyü'nün öşür bedelinin bir bölümü bu zâviye için ayrılmaktadır. Zâviyedarları Şeyh Ömer ve Şeyh Ahmed'tir. Zâviyenin 1867-1869 yılları arasındaki 3 yıllık geliri 1.656 kuruştur. Elde edilen gelirlerin bir bölümü maaş ve muhasebe harcı için kullanırken artan para ise zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmaktadır. 1873 ve 1874 tarihlerinde zâviyenin toplam geliri 805,24 kuruş, giderleri ise 201,24 kuruştur.¹¹²¹

Şerahsam (?) Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Hanege Köyü'nden toplanan öşür bedelinin bir bölümü bu zâviye için ayrılmıştır. Zâviyedarları Hacı Derviş Ağa ve Salih Efendi'dir. Elde edilen gelirin bir bölümü maaş olarak ödendikten sonra kalan bölümü ise zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmaktadır. Zâviyenin 1873 ve 1874 tarihlerindeki geliri 935 kuruş olup aynı dönemde zâviyenin ihtiyaçları için 118,20 kuruş harcanmıştır.¹¹²²

Hatem Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Hanege Köyü'nün öşür bedellerinin bir bölümü bu zâviyeye aktarılmaktadır. Zâviyedarı Hacı Derviş Ağa'dır. Zâviyenin 1867-1869 yılları arasındaki üç yıllık geliri 2.031 kuruş olup, bu paranın 203 kuruşu maaş, 50 kuruşu muhasebe harcına ayrıldıktan sonra geri kalan 1.777 kuruşu da zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.¹¹²³

Dayışeyh Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Teskelon, Petrek, Persut ve Perçor köylerinin öşür bedellerinin bir bölümü bu zâviye için ayrılmaktadır. Zâviyedarları Şeyh İsmail Efendi, Mustafa Efendi ve Ebubekir Efendi'dir.¹¹²⁴ 1868-1869 seneleri arasındaki iki yıllık geliri 7.128 kuruştur.

---

¹¹²⁰ Ev. d, No: 22688.

¹¹²¹ Ev. d, No: 22688.

¹¹²² Ev. d, No: 16780.

¹¹²³ Ev. d, No: 16780.

Bu paranın 1.624 kuruş 10 parası maaş, 360 kuruş 30 parası muhasebe harcı, geri kalan 5.343 kuruşu vakfın yiyecek ihtiyacının karşılanması için harcanmıştır.¹¹²⁵

Seydibaba Zâviyesi:

Seydibaba Zâviyesi, Şiran Kazası'nın Seydibaba Köyü'nde bulunmaktadır. Seydibaba'nın asıl ismi Seyyidi Nurullah Kuddüsü olup Horasan'dan Anadolu'ya göç eden şeyhlerden biridir. Hayatı ve köye geliş tarihi tam olarak tespit edilemeyen Seydi Baba ismindeki şeyhin, köyde kendi adını taşıyan bir zâviye kurduğu 1485 tarihli tahrir kaydında belirtilmektedir.¹¹²⁶ Zâviyenin ilk şeyhi Seydibaba'dır. Seydibaba'dan sonra zâviyede, baba-oğul silsilesiyle önce Şeyh Mehmed, 1485'de Şeyh Yusuf, 1547'de Şeyh Hamza, 1569'da Şeyh Musa isimli kişiler şeyhlik yapmıştır.¹¹²⁷ Üzerinde herhangi bir yazıt bulunmadığı için yapım tarihi tespit edilememiştir.¹¹²⁸ 1530 tarihli defterde bu zâviye ile ilgili olarak "*Vakf-ı zâviye-i Seydi Baba, divânî tımar, mesihat der tasarruf-ı Musa veled-i Hamza, bâ-berât-ı sultânî. Ber müceb-i defter-i atık. Hâliyâ der tasarruf-u Musa veled-i Himmet, bâberât-ı sultânî*" ifadelerine yer verilmektedir.¹¹²⁹

İncelediğimiz dönemde Seydibaba Zâviyesi'nin Zâviyedarları Şeyh Hasan ve Veysel efendilerdir. Zâviyenin 1868-1869 seneleri arasındaki 2 senelik geliri 2.414 kuruştur. Bu gelirin 482 kuruş 22 parası maaş, 120 kuruş 28 parası muhasebe harcı, geri kalan 1.810 kuruş 30 parası ise vakfın yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.¹¹³⁰

Boğacık Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Alaçat Köyü'nün öşür bedelinin bir bölümü bu zâviye için ayrılmaktadır. Zâviyenin mütevellileri Şeyh İbrahim ve Osman Efendilerdir. Zâviyenin 1868-1869 seneleri arasındaki iki senelik geliri 1.425 kuruştur. Bu paranın 285 kuruşu maaş, 71 kuruş 10 parası muhasebe harcı ve kalan 1.068 kuruş 30 parası da zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmıştır. 1873 ve 1874 senelerinde ise zâviye

¹¹²⁵ Ev. d, No: 16780.

¹¹²⁶ Eyüp Kul, "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Şiran Kazası ve Köyleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 44, Erzurum 2010, s. 281.

¹¹²⁷ Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Döneminde Şiran Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (15.-16. Yüzyıllar)" **Kültür Vadisi Gümüşhane Dergisi**, Sayı: 8, İstanbul 1996, s. 20.

¹¹²⁸ Özkan, a.g.m, s. 157-158.

¹¹²⁹ Bostancı, a.g.t, s. 171.

¹¹³⁰ Ev. d, No: 16780.

1424,4 kuruş gelir elde ederken bu paranın 357,50 kuruşunu zâviyenin ihtiyaçları için kullanmıştır.¹¹³¹

Şeyh Hasan Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Bizgili Köyü'nde kurulan bu zâviyenin 1530-1540 yıllarındaki zâviyedarı Mihmat oğlu Derviş Hasan'dır.¹¹³² İncelediğimiz dönemde ise Hozbirik Köyü'nün öşür bedelinin bir bölümü bu zâviyeye ayrılmaktadır. Zâviyenin zâviyedarlığını Penbe Kadın ve Hacı Derviş Ağa yapmaktadır. Zâviye gelirlerinin bir bölümü maaş için ayrıldıktan sonra kalan para ise zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.¹¹³³

İsa Baba Zâviyesi:

Şiran Kazası'nın Keredam Köyü'nün öşür bedelinin bir bölümü bu zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Zâviyedarı Şeyh Mustafa'dır.¹¹³⁴ Zâviyenin 1869 senesi geliri 5.035 kuruştur. 1873 senesi geliri 7.750 kuruş, gideri 967 kuruş olup, bu paranın 775 kuruşu maaş, 192 kuruşu muhasebe harcına ayrıldıktan sonra kalan 6.783 kuruş ise zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için mütevellilere teslim edilmiştir.¹¹³⁵

Hallac-ı Yakup Zâviyesi:

Kelkit Kazası'na bağlı Melişan Köyü'nün öşür bedelinin bir bölümü bu zâviyeye ayrılmıştır. Zâviyedarlığını Şey Abdülaziz ve Şeyh Mehmed efendiler yapmaktadır. Zâviyenin 1864-1870 seneleri arasındaki 6 yıllık geliri 4.440 kuruş olup, bu paranın 444 kuruşu maaş, 111 kuruşu muhasebe harcına ayrıldıktan sonra kalan 3.885 kuruşu ise zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.¹¹³⁶

Şeyh Ahrab (?) Şirvani Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Pöske Köyü'nün üç hisse tımar bedeli bu zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Zâviyenin 1530-1540 tarihleri arasındaki zâviyedarı Şeyh

---

¹¹³¹ Ev. d, No: 16780.

¹¹³² Fatsa, a.g.m, s. 130.

¹¹³³ Ev. d, No: 22688.

¹¹³⁴ Ev. d, No: 16780.

¹¹³⁵ Ev. d, No: 22688.

¹¹³⁶ Ev. d, No: 16780.

Fazlulah ve Şeyh Mehmed'tir.¹¹³⁷ İncelediğimiz dönemde bu zâviyenin zâviyedarlığını Şeyh İbrahim Efendi yapmıştır.

Şeyh Haydar (?) Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Hınzırı Köyü'ndeki bir miktar arâzî bu zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Bu dönemde bu zâviyenin zâviyedarlığını Şeyh Ahmed Efendi yapmıştır.¹¹³⁸

Şeyh Osman Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Hınzırı Köyü'nde bulunan çiftlik ve çayırın gelirleri bu zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Bu dönemde bu zâviyenin zâviyedarlığını Şeyh Mehmed Efendi yapmıştır.¹¹³⁹

Ahmed Zişan Zâviyesi:

Kovans Nâhiyesi'nin Varicna Köyü'nün oşür bedelinin bir bölümü bu zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Zâviyenin mütevellîsi Ahmed Efendi'dir. Zâviyenin 1873 senesi yıllık geliri 3.469 kuruş, gideri ise 866 kuruş 20 para olup artan 2.603 kuruş 20 para zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için mütevellîsi olan Ahmed Efendi'ye emaneten verilmiştir.¹¹⁴⁰

Hevace Dede Zâviyesi:

Kovans Nâhiyesi'nin Kan Köyü'nün oşür bedelinin bir bölümü bu zâviyenin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Bu vakfın 1864-1870 yılları arasındaki 6 yıllık geliri 3.480 kuruş olup bu paranın 696 kuruşu maaş için, 174 kuruşu muhasebe harcı için ayrıldıktan sonra geri kalan 2.610 kuruş zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için zâviyedarı olan Şeyh Hamza'ya teslim edilmiştir.¹¹⁴¹

Hozman-ı Bâlâ Zâviyesi:

Şiran Kazası'nın Hozman-ı Bâlâ Köyü'nde bulunmaktadır. Zâviyedarı Şeyh Hüseyin ve Şeyh Mehmed efendilerdir. Zâviyenin 1868-1869 seneleri arasındaki iki

¹¹³⁷ Fatsa, a.g.m, s. 131.

¹¹³⁸ Ev. d, No: 20767.

¹¹³⁹ Ev. d, No: 20767.

¹¹⁴⁰ Ev. d, No: 22688.

¹¹⁴¹ Ev. d, No: 16780.

senelik geliri 1.937 kuruş 10 paradır. Bu paranın 290 kuruş 10 parası maaş, 80 kuruş 24 parası muhasebe harcı, 484 kuruş 34 parası zâviyedar Şeyh Mehmed'in masrafları için harcandıktan sonra geri kalan 1.081 kuruş 20 para ise zâviyedar Şeyh Hüseyin ve zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.¹¹⁴²

Gelvaris Zâviyesi:

Gelvaris Zâviyesi Şiran Kazası'nın Gelvaris Köyü'nde bulunmaktadır. Bu dönemde vakfin zâviyedarlığını Şeyh Mahmud Efendi yapmıştır. Zâviyenin 1868 yılı geliri 472 kuruş 20 paradır. Bu paranın 94 kuruş 20 parası maaş, 23 kuruş 20 parası muhasebe harcı olarak kullanıldıktan sonra geri kalan 354 kuruş 20 parası ise vakfin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmıştır.¹¹⁴³

Şeyh İslâm (Hozbirik) Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Hozbirik Köyü'nde bulunan bu zâviyenin incelediğimiz dönemde zâviyedarlığını Penbe Hatun yapmıştır. Bu köyün öşür bedelinin bir bölümü bu zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Zâviyenin 1868-1869 seneleri arasındaki iki yıllık geliri 526 kuruş 20 para olup, bu paranın 106 kuruşu maaş, 30 kuruşu muhasebe harcına ödendikten sonra geri kalan 390 kuruş 20 para fazlalık da vakfin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.¹¹⁴⁴

Terbüsek Zâviyesi:

Kelkit Kazası'nın Terbüsek Köyü'nde bulunan Terbüsek Zâviyesi'nin zâviyedarlığını incelediğimiz dönemde Hacı Yusuf Efendi yapmıştır. Bu köyün öşür bedellerinin bir bölümü bu zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Zâviyenin 1868-1869 seneleri arasındaki iki yıllık geliri 773 kuruş olup, bu paranın 104 kuruş 20 parası maaş, 38 kuruş 20 parası muhasebe harcına ayrılmıştır. Geri kalan 630 kuruş ise köyün yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır.¹¹⁴⁵

---

¹¹⁴² Ev. d, No: 16780.

¹¹⁴³ Ev. d, No: 16780.

¹¹⁴⁴ Ev. d, No: 16780.

¹¹⁴⁵ Ev. d, No: 16780.

Hacı Ekrek (?) Zâviyesi:

Kelkit Kazası'na bağlı Hacı Ekrek Köyü'nde bulunan bir adet çiftlik arâzîsi bu vakfın giderlerinin karşılanması için ayrılmıştır. Bu dönemde vakfın mütevellîsi Şeyh Mahmud'dur.

3.3.6. Para Vakıfları:

Para vakıflarının ayırt edici özelliği vakfın mal varlığının tamamının veya bir bölümünün nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Para vakıfları iki şekilde kurulmaktaydı. Vakfın kurucusu ya doğrudan vakfiyesini düzenleyerek kadıya tescil ettirmekte ve bu suretle vakfın kuruluşu gerçekleşmekte, ya da ölüme bağlı olarak veya vasiyet yoluyla ve malinin üçte birini aşmamak üzere istediği şartları beyan etmekteydi. Vefatıyla birlikte de söz konusu şart veya vasiyet gereği vakıf geçerlilik kazanmaktaydı.¹¹⁴⁶

Gümüşhane ve çevresinde mahalle ve köylerde bu şekilde kurulan ve faaliyet gösteren dinî ve sosyal kurumların yaşaması ve faaliyetlerinin devam ettirilmesi için 1870-1914 yılları arasında 28 adet para vakfı kurulmuştur. Gümüşhane ve çevresinde kurulan bu para vakıflarının 8'i Gümüşhane Kazası'nın merkez ve köylerinde, 11'i Torul Kazası'nda, 6'sı Kelkit Kazası'nda ve 3'ü Şiran Kazası'nda bulunmaktadır. Bu vakıflar buldukları yerde halkın nakit para ihtiyaçlarını karşılamışlardır.¹¹⁴⁷

*Gümüşhane Kazası'nda Kurulan Para Vakıfları:*¹¹⁴⁸

Gümüşhane Kazası'na tâbi Gelinpertek Köyü ahalisinden Halil Efendi ibn Mustafa oluşturduğu 1.500 kuruşluk vakıfla vakfettiği paranın her sene % 15 üzerinden kâra verilmesini, elde edilen gelirin tamamını adı geçen köyde hayır sahiplerinin yeniden inşa ettikleri camiide imam ve hatip olanlara eşit olarak dağıtılmasını istemiştir.

Gümüşhane Kazası'nın Mavrangel Köyü'nün Koyunoğlu Mahallesi'nden Tekyelioglu Ali Ağa ibn İbrahim b. Abdullah kurduğu 1.000 kuruşluk vakıfla paranın her sene % 15 üzere kâra verilmesini istemiştir. Elde edilen gelirin ikiye ayrılarak, yarısının

¹¹⁴⁶ Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları**, Ankara 2003, s. 10.

¹¹⁴⁷ Kıvrım, a.g.m, s. 232.

¹¹⁴⁸ Kıvrım, a.g.m, s. 238.

adı geçen mahallede hayır sahiplerinin yeni bina ettikleri camiinin hatibine, diğer yarısını vakfın yöneticisine verilmesini şart koşmuştur.

Gümüşhane Kazası'nın Haşera Köyü'nden Bulguroğlu Esad Ağa ibn Hüseyin tarafından daha önce inşa ettiği mescide minber koyarak camiiye dönüştürmüş ve bu yeni camiinin imamı olan Hasan Rüştü Efendi ibn Süleyman'a geliri verilmesi için 2.600 kuruş vakfetmiştir.

Yağmurdere Nâhiyesi'nin Alçakdere Köyü'nden Hacı Ali b. Mehmed b. Süleyman, Salih b. Mustafa ve Veysi b. Salih Ağalar tarafından her biri 250'şer kuruş vererek 1.000 kuruşluk bir vakıf kurmuşlardır. Bu hayır sahipleri, vakfettikleri paranın % 15'i üzerinden kâra verilip, elde edilen geliri, köylerindeki camiide imam ve hitabet hizmeti gören efendiye verilmesini istemişlerdir.

Yağmurdere Nâhiyesi'nin Balahor Köyü'nden Türidioğlu Şaban Efendi ibn Ahmed b. İbrahim 1.000 kuruşluk vakıf kurarak vakfettiği paranın % 15 üzere kâra verilmesini ve elde edilen gelirin, hayır sahiplerinin yeni inşa ettikleri camiinin imam ve hatibine verilmesini istemiştir.

Sürmene Kazası'na tâbi Hamurgan Köyü sakinlerinden Hacı Beyoğlu Sekman Ağa ibn Abdullah Ağa 1.500 kuruşluk vakıf kurarak vakfettiği paranın % 15 üzerinden kâra verilmesini istemiştir. Elde edilen gelirin 125 kuruşunu her sene Şaban ayında Yağmurdere Nâhiyesi'ne tâbi Gezge Köyü hudutları dâhilinde olan ve adı geçen köye iki saat uzaklıkta olan Hamza Ağa diye bilinen yaylada halk tarafından yeni yaptırılan camii şerifin imamı olan Alaybeyzâde Arif Efendi ibn Derviş Efendi'ye verilmesini ve geri kalan 100 kuruş ise camiinin tamirine kullanılmasını istemiştir.

Yağmurdere Nâhiyesi'nin İncesu Köyü'nden hayır sahibi Hocaoğlu Hasan Fehmi Efendi b. Hacı Mehmed Efendi de 1.000 kuruşluk bir vakıf kurmuştur.

Kovans Nâhiyesi'ne tâbi Tahnas Köyü'nde Dursun b. Mikdad Efendi, köyünde yeniden inşa olunan Selahaddin Camii için 2.000 kuruş vakfederek, paranın % 15 üzere

kâra verilmesini istemiştir. Elde edilen gelirin 200 kuruşu hatibe geri kalanını ise camiinin tamirine sarf olunup bundan artanı da mütevellînin almasını istemiştir.

*Torul Kazası'nda Kurulan Para Vakıfları:*¹¹⁴⁹

Torul Kazası'nın Çitkebir Köyü'nden Molla Bekirzâde Abdurrahman Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Hamdi Efendi 1.500 kuruşluk vakıf kurmuştur.

Torul Kazası'nın İstavri Köyü'nden hayır sahibi Kara Kollukçuoğlu Tahir Ağa 15.000 kuruşluk vakıf kurarak vakfettiği 15.000 kuruşun her yıl kâra verilip elde edilen gelirden köyündeki camiinin imamına 1.000 kuruş, vakfin yöneticisine 300 kuruş, kalanının ise müezzin ile camiinin tamirine harcanmasını şart koşturmuştur.

Torul Kazası tâbi Dayısa Köyü'nden Molla Velizâde Veli Ağa ibn Mehmed'in köyünde yeniden hayır sahiplerinin inşa ettiği Veliyeddin Camii için yapmış olduğu 2.000 kuruşluk vakıf kurmuş, bu paranın her sene % 15 üzerinde kara verilip elde edilen gelirin tamamının yeniden inşa ettirdiği camiide görevli olan hatibe verilmesini istemiştir.

Kürtün Nâhiyesi'ne tâbi Köstere Köyü ahalisinden Molla Hüseyinoğlu Yusuf Efendi ibn Hüseyin, Ateş Beyoğlu Muhammed Timur Ağa ibn Yusuf ve Molla Hüseyinoğlu Mehmed Ağa ibn Hüseyin'in ortak oldukları ve köylerinde Kuşkonağı Mevki'nde hudutları belli olan ve yıllık 3.500 kuruş geliri olan bir değirmenin bir yıllık gelirini vakfetmişlerdir. Bu 3.500 kuruşun % 15 üzerinden kâra verilip, elde edilen 525 kuruş gelirin, 365 kuruşunu senelik olarak köylerindeki camiinin imam ve hatibine, 100 kuruşunu vakıf yöneticisine ve 65 kuruşunu da Ramazan ayında camiinin aydınlatılması için kullanılmasını istemişlerdir.

Kürtün Nâhiyesi'nin Durmuş Köyü'nden Melikoğlu Mehmed Efendi ibn İbrahim b. Abdullah 1.500 kuruşluk vakıf kurmuştur.

Tirebolu Kazası'nın Adabükü Köyü'nden Müderris İsmail Efendi ibn Ömer Ağa, büyük oğlu Ahmed Efendi'nin imam olduğu Kürtün Nâhiyesi'nin Beytarla Köyü'nde Ustaoglu Molla İbrahim'in inşa ettiği camii için 1.500 kuruş vakfetmiştir. Vâkıf, Müderris

---

¹¹⁴⁹ Kıvrım, a.g.m, s. 239.

İsmail Efendi vakfettiği paranın % 15 üzerinden kâra verilmesini elde edilen gelirin adı geçen camiide imam ve hatiplik yapan oğluna verilmesini istemiştir.

Kürtün Nâhiyesi'nin Kozan Köyü'nden Kara Hüsnüoğlu Ali b. Hüseyin'in köyünde yeniden hayır sahiplerinin inşa ettiği Muhyiddin Camii için yapmış olduğu 2.000 kuruşluk vakıf kurmuş, bu paranın her sene % 15 üzerinde kara verilip elde edilen gelirin tamamının yeniden inşa ettirdiği camiide görevli olan hatibe verilmesini istemiştir.

Kürtün Nâhiyesi köylerinden Şavî Köyü mahallerinden Derindere Mahallesi sakinlerinden Kandazoğlu Mustafa b. Hüseyin Ağa'nın adı geçen mahallede yeniden inşa olunan Ziyaeddin Camii için 2.000 kuruşluk vakıf kurmuş, bu paranın her sene % 15 üzerinde kara verilip elde edilen gelirin tamamının yeniden inşa ettirdiği camiide görevli olan hatibe verilmesini istemiştir.

Kürtün Nâhiyesi köylerinden Dandi Köyü'nden hayır sahibi Kürtoğlu Molla Hasan ibn Mehmed Ağa adı geçen köyde yeniden inşa olunan Mansuriye Camii için yapmış olduğu 1.700 kuruşluk vakıf kurmuş, bu paranın her sene % 15 üzerinde kara verilip elde edilen gelirin tamamının yeniden inşa ettirdiği camiide görevli olan hatibe verilmesini istemiştir.

Kürtün Nâhiyesi'nin Uluköy-i Bâlâ Köyü'nde hayır sahipleri olan Terzi Ali, Gerzeoğlu İzzet, Hüseyincikoğlu Ali Ağa, Tulioğlu Halim, Hüseyincikoğlu Mustafa Efendi, Tulioğlu Ali, Tulioğlu Salih, Çaltıkoğlu Süleyman, Hüseyincikoğlu Osman b. İbrahim, Mehmed oğlu Molla Mustafa, Çiftçioğlu Osman, Çiftçioğlu Molla Mehmed, Mehmed oğlu İsmail, Haytaoğlu Hüseyin validesi, Haytaoğlu İbrahim, Haytaoğlu Salih, Mehmed oğlu Osman Efendi, Veli Mehmed oğlu Mahmud, Kadir Ağa oğlu Emin, Çaltık oğlu Ahmed, Geziroğlu Osman, Mehmed oğlu Mehmed, Haytaoğlu Ahmed, Haytaoğlu Ahmed b. Ruşen vakfettikleri 2.050 kuruşun % 15 üzere kâra verilmesini istemişler, elde edilen gelirin adı geçen köyün İşçeğiz Mahallesi'nde yeni inşa edilen camiinin imam ve hatibine verilmesini şart koşmuşlardır.

Kürtün Nâhiyesi'ne tâbi Kanyaş Köyü'nden hayır sahipleri Aydınlızâde Ali ve Hasan Efendiler ibnâ Musa ve Alemdarzâde Mehmed Efendi ibn Hasan ve Fenâsizâde

Hasan Efendi ibn Ali vakfettikleri 1.400 kuruş ve 15 Osmanlı lirasının % 9 üzerinden kâra verilmesini istemişler, elde edilen gelirin tamamının köylerinde hayır sahiplerinin yeniden inşa ettikleri camiinin imamına verilmesini şart koşmuşlardı.

*Kelkit Kazası'nda Kurulan Para Vakıfları:*¹¹⁵⁰

Kelkit Kazası'na tâbi Morokom Köyü'nden Fındıkçioğlu Hafız Ali Efendi ibn Süleyman Efendi 27 Nisan 1914 tarihinde 1.000 kuruşluk bir vakıf kurmuştur.

Havsu Köyü'nden hayır sahibi Ali Ağa oğlu İskender Efendi ibn Ali Yasin 500 kuruşluk, Sipanazad-ı Ülâ Köyü'nden hayırsever Hacı Mahmud oğlu Seyyid Efendi ibn Hacı Mehmed 800 kuruşluk vakıf kurmuşlardır.

Hozbirik Köyü'nden hayır sahibi Kara Mehmed oğlu Hacı Arif Efendi ibn Mehmed b. Abdullah Seydi'nin 500 kuruşluk vakıf kurarak vakfettiği paranın kâra verilmesini elde edilen gelirin % 8'ini köyündeki camiinin imamına, % 3'ünü hatibe, 10 kuruş aydınlanmaya ve kalan 79 kuruşun da ana mala eklenmesini istemiştir.

Ağıl Köyü'nden hayır sahibi Yanıkoğlu Tahîr Efendi ibn Ömer b. Hacı Ali'nin 500 kuruşluk bir vakıf kurarak vakfettiği 500 kuruşun her sene % 15 üzere kâra verilmesini ve elde edilen gelirin yarısının köyündeki camiinin imamına diğer yarısının ise hatibe verilmesini şart koşmuştur.

Sipanazad-ı Süflâ Köyü'nden kendi malından bir camii yaptıran Dülgeroğlu Ömer Efendi ibn Mustafa 6 Haziran 1870 tarihinde 1.000 kuruş vakfederek, % 15 üzere kâra verilmesini elde edilen gelirden camiide hatip olanlara günlük 10 para verilmesini ve kalanının vakfın yöneticisinin olmasını şart koşmuştur.

*Şiran Kazası'nda Kurulan Para Vakıfları:*¹¹⁵¹

Şiran Kazâsı'na tâbi Zarabut Köyü'nden hayır sahibi Akçacıoğlu Osman Ağa b. Ali Ağa köyde hudutları belli iki odalı bir ev ile 2.000 kuruş vakfetmiştir. Adı geçen evde,

---

¹¹⁵⁰ Kıvrım, a.g.m, s. 235.

¹¹⁵¹ Kıvrım, a.g.m, s. 239.

camiiide dinî eğitim görecek talebelerin oturmasını, 2.000 kuruşun her sene % 15 üzere kâra verilip, elde edilen gelirin camiide imam ve hatip olanlara verilmesini belirtmiştir.

Gersut-ı Zir Köyü'nden hayır sahibi Cansızoğlu Salih Ağa b. Hüseyin Ağa 1.500 kuruş vakfederek bu paranın diğer vâkıflar gibi % 15 üzere kâra verilerek elde edilecek gelirin 200 kuruşunu yıllık olarak köyündeki camiinin hatibine ve 25 kuruşunu da camiinin aydınlatılması için kullanılmasını istemiştir.

Sadık Köyü'nden hayır sahibi el-hâc Ömer Efendi ibn el-hâc Mustafa da köydeki mescide minber koyarak bu mescidi camiye çevirmiş ve camii görevlisine verilmek üzere 950 kuruş vakfetmiştir. Söz konusu paranın her sene % 15 üzere kâra verilmesini ve elde edilen gelirin tamamının camiide hatip olanlara verilmesini istemiştir.

3.3.7. Diğer Vakıflar:

İncelediğimiz dönemde kuruluş amaçlarını tam olarak tespit edemediğimiz 2 adet vakıf bulunmaktadır. Bunlardan biri Hacı Salih Ağa'nın kurmuş olduğu Balyemez Hacı Salih Ağa Vakfı, diğeri de Şiran Kazası'nın Keredam Köyü'nde kurulmuş olan Keredam Köyü Vakfı'dır.

Balyemez Hacı Salih Ağa Vakfı:

Gümüşhane Kasabası'nın Burhaneddin Mahallesi'nde bulunan bu vakfın mütevellisi Derviş Mehmed Efendi'dir. Vakfın amacı Burhaneddin Mahallesi'nde bulunan çeşme, köprü, camii ve bahçelerin tamiri için kaynak sağlamaktır. Hacı Salih Ağa bir adet bahçesini kasabada bulunan çeşme ve köprülerin tamiri için vakfetmiştir.¹¹⁵²

Vakfın 1859-1870 yılları arasındaki 11 yıllık geliri 8.500 kuruştur. Bu paranın 3.685 kuruşu çeşme ve köprü tamiri, 1.125 kuruşu bahçe tamiri geri kalanlar ise maaş, yiyecek ve harçlar için kullanılmıştır.¹¹⁵³ Vakfın 1871-1872 yıllarına ait üç senelik geliri ise 2.910 kuruş olup bu paranın 1.655 kuruşu çeşme ve köprü tamirine, 721 kuruşu bahçe tamiri, 59 kuruşu maaş, 20 kuruşu ise muhasebe harcının ödenmesi için kullanılmıştır.¹¹⁵⁴

---

¹¹⁵² Ev. d, No: 22280.

¹¹⁵³ Ev. d, No: 16780.

¹¹⁵⁴ Ev. d, No: 22280.

Keredam Köyü Vakfı:

Şiran Kazası'na bağlı bu köyün öşür bedelinin bir bölümü köyün yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için bu vakfa aktarılmıştır. Vakfın mütevellîsi Şeyh Mustafa Efendi'dir. Bu vakfın 1872 senesi geliri 6.700 kuruş olup, bu sene içinde yapılan harcamaların toplam tutarı 837 kuruş 20 paradır. Artan 5.862 kuruş ise köyün ihtiyaçlarında kullanılmak üzere mütevellîsi Şeyh Mustafa Efendi'ye teslim edilmiştir.¹¹⁵⁵

---

¹¹⁵⁵ Ev. d, No: 22280.

SONUÇ

Osmanlı hâkimiyetine 1473 yılında yapılan Otlukbeli Savaşı'yla giren Gümüşhane, yıkılına kadar bu devletin hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlılar tarafından ilk fethedildiği dönemlerde Canca ismiyle anılan küçük bir köy olan Gümüşhane, XVI. yüzyılda idârî açıdan Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı kalmıştır. XVII. yüzyılda Torul ile birleştirilerek kaza haline getirilen Gümüşhane bu dönemden sonra Trabzon Vilâyeti'ne bağlanmıştır. Ancak idârî yapıda çok sık meydana gelen değişiklikler nedeniyle Gümüşhane Sancağı'nda da idârî değişiklikler yaşanmıştır. Madenlerin önem kazanmasıyla birlikte gelişmeye başlayan Gümüşhane'ye bir dönem Tirebolu, Maçka ve Milas (Mesudiye) kazaları dâhil edilmiş ancak bu kazaların bağlılıkları çok kısa sürmüştür. Gümüşhane'nin idârî yapısı ise ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında son şeklini almıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bu idârî yapısıyla vilâyet yapılmıştır.

Ancak Gümüşhane'yi Cumhuriyet döneminde idârî yapının oluşturduğu yapay bir teşkilatlanma olarak görmek doğru değildir. Gümüşhane, coğrafyanın, ekonominin ve kültürün oluşturduğu doğal bir bütündür. Osmanlı ekonomisinin zirvede olduğu dönemlerde altın çağını yaşayan Gümüşhane ekonomisi, Osmanlı ekonomisi bozulmaya başladığında bu çöküşten tüm Anadolu kasabaları gibi etkilenmiştir. Osmanlı yönetiminin uyguladığı bütün ekonomik ve sosyal politikaların etkisi bölgede fazlasıyla hissedilmiştir. Madenlerin aktif olarak çalıştırıldığı dönemlerde medeniyet seviyesi yüksek olan sancak ahalisi XIX. yüzyıldan itibaren madenlerin kapanmasıyla birlikte fakirleyerek geçimlerini temin edebilmek için çevre vilayetlere ve yurt dışına göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum da bazı sosyal sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

Osmanlı ordularının savaşlarda aldığı yenilgiler nedeniyle meydana gelen işgaller ve sıkıntılar bölgede fazlasıyla yaşanmıştır. Gümüşhane, tarihte iki kez Rus işgaline uğramıştır. Rusların Kafkaslarda uyguladığı sürgün politikası bölgeyi etkilemiştir. Osmanlı toplumunda meydana gelen sosyal olaylar Gümüşhane bölgesinde kendini hissettirmiştir. Özellikle 1895 Ermeni Olayları ve I. Dünya Savaşı döneminde azınlıkların faaliyetlerinin Anadolu şehirlerindeki yansımaları Gümüşhane'yi de içine çekmiştir. Bütün bu ekonomik, siyasî ve sosyal olaylar incelendiğinde aslında Gümüşhane tarihinin Osmanlı tarihinin küçük bir prototipi olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında bölgeyi iyi anlamak ve tanımak öncelikle aynı yapıdaki diğer Anadolu şehirlerini anlamamızı büyük resimde de

Osmanlı medeniyetini tanımamızı sağlayacaktır. Buranın coğrafyasına, ekonomisine ve kültürüne bakarak Anadolu ve kısmen de tüm Osmanlı tarihini de yakalayabilmek mümkün olacaktır.

Gümüşhane Kasabası, Anadolu'da yer değiştiren nadir yerleşimlerden biridir. XVI. yüzyılda bugünkü Süleymaniye Mahallesi'nde Canca adında bir köyken gelişen büyüyen ve sancak merkezi olan Gümüşhane, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren madenlerin önemini yitirmeye başlaması, ulaşım yollarının değişmesi vb. nedenlerden dolayı yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. Yüzyılın sonlarından itibaren de yine kasabanın bir mahallesi olan ve Bahçeler Mevki olarak ifade edilen bugünkü Harşit Vadisi'ne kaymaya başlamıştır. Bahçeler Mevki olarak bilinen bu bölgeyi şehrin merkezinden tamamen ayırmak mümkün değildir. Ancak şehir merkezinin ve yönetiminin şehirden 4-5 kilometre uzaklıkta bulunan bu mahalleye kayması şehir merkezinin yer değiştirdiği anlamına gelmektedir. Bu değişim süreci halk arasında da sürtüşmeleri beraberinde getirmiştir. Bu sürtüşme ancak valilik makamının Bahçeler Mevki'ne taşınmasıyla son bulmuştur.

İncelediğimiz dönemde madenler, tarım ve ulaşım Gümüşhane ekonomisine yön veren önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Madenler, tarihinin her döneminde olduğu gibi bu dönemde de Gümüşhane Sancağı'nın ekonomik ve sosyal gelişimini etkileyen en önemli etkenlerden birini oluşturmuştur. Bu dönemde çoğu atıl ve terk edilmiş vaziyette bulunan Gümüşhane madenlerini tekrar işler hale getirmek için İstanbul hükümetleri birtakım teşviklerde bulunmuştur. Böylece başta gayr-i müslim ve yabancılar olmak üzere çok sayıda girişimci bölge madenlerinin işletmesine talip olmuş, ancak girişimlerden istenilen sonuç elde edilememiştir. Günümüzde bölgedeki maden ocaklarını tekrar aktif hale getirebilmek için yatırımcılar desteklenmektedir. Böylece son dönemlerde Gümüşhane'de madencilik konusunda bir hareketlilik yaşanmaya başladı. Bu teşvikler sonucu ülkenin iki önemli şirketi Gümüşhane'de maden işletmeleri açtı. Şirketlerin bölgede faaliyet göstermeye başlaması Gümüşhane madenciliğinin ve ekonomisinin canlanması için önemlidir. Bu girişimler her şeyden önce ismini madenlerden alan bu vilayetin tarihi ününe tekrar kavuşması için atılan önemli adımlardır.

Gümüşhane Sancağı'nın gelişmesinde ulaşımın etkisi ve katkısı her zaman büyük olmuştur. Yüzyıllardır tarihi İpek Yolu'nun önemli kollarından biri olan Trabzon-Tebriz

Yolu'nun sancak dâhilinden geçmesi bölge ekonomisine katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu yolu tekrar canlandırmak için XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaptığı çalışmalar ve geliştirdiği projeler sancak için de her zaman hayati önem taşımıştır. Ulaşım konusunda yapılan çalışmalar kısmi faydalar sağlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle Kafkaslara kayan ticâretin tekrar bu güzergâha kaydırılması mümkün olmamıştır. Bu durumun sonucu olarak da bölgedeki transit ticâret ve ekonomik faaliyetler bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Günümüzde İran ile ticarî ilişkilerin tekrar canlanmaya başlaması, vizelerin kalkması Erzurum-Trabzon Yolu'nun önemini tekrar artırmıştır. Bunun için hükümet son dönemlerde Erzurum-Trabzon Yolu'nu iyileştirme çalışmalarına başlamıştır. Ancak bu güzergâhta bulunan Zigana Geçiti yine önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. Seyyahların da hatıralarında sık sık ifade ettiği gibi Zigana Geçiti bu yoldaki en tehlikeli nokta olmaya devam etmektedir. Özellikle kış aylarında yolların kapanması, çığ tehlikesinin devam etmesi birçok kazaları beraberinde getirmektedir. Bunun önüne geçebilmek amacıyla yıllardır Zigana Geçiti'nde mutlaka bir tünel yapılması gerekliliği ifade edilmesine rağmen bu konuda bir gelişme sağlanamamıştır. Yapımına 1975'te başlanan ve 1990'da hizmete giren mevcut tünelin uzunluğu 1.690 metre, yüksekliği 8,5 metre, genişliği 11,2 metredir. 1.800 metre rakımı olan bu tünel tek şeritli ve eski bir tünel olduğu için artık ihtiyaçlara cevap verememektedir. Hükümetin son dönemlerde başlattığı çift yönlü yol çalışmalarına paralel olarak Zigana'ya da 13 kilometre uzunluğunda çift tünel yapılması projesinde sona gelindiği bildirilmektedir. Bu projenin gerçekleşmesi halinde 1754 yılında Trabzon Valisi Hekimoğlu Ali Paşa zamanında başlayan bu çalışmalar tamamlanmış olacaktır. Bu çalışmanın tamamlanması halinde bölge 230 yılı aşkın bir zamandır hayalini kurduğu bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak çok önemli bu yola kavuşmuş olacaktır. Böylece coğrafyanın ortaya çıkardığı yüzyıllardır devam eden ulaşım engeli ortadan kaldırılarak Gümüşhane ekonomisi canlanacak ve fakirlik bu coğrafya insanının kaderi olmayacaktır.

Bununla birlikte Gümüşhane'nin önünü açacak diğer bir proje de bölgeden demiryolu geçirme projesidir. İlk olarak Anadolu Demiryolları Başmühendisi Alman Wilhelm von Pressel'in 1873 senesinde hazırladığı projeye bölgeden demiryolu geçirilmesi çalışmalarına başlanmıştır. 1880'lerde Trabzon Vilâyeti Başmühendisi Mösyö Riva ve dönemin Nâfia Nâzırı Hasan Fehmi Paşa, 1890 senesinde Erkan-ı Harbiye Feriki Muhammed Necip Paşa projeler hazırladılar. XX. yüzyılın başlarında ise Chester

Projesi'nin tartışılması ve “*Şimendifer Heyet-i Faaliyeti*”adlı bir de heyet oluşturulmasına rağmen demiryolunun hayata geçirilmesi mümkün olmadı. Günümüze bu yolun hayata geçirilmesi için özellikle sivil toplum örgütlerinin büyük bir baskısı söz konusudur. Bunun için hükümet bölge insanının 140 yıldır hayalini kurduğu demiryolunu gerçekleştirmek için yeniden girişimlere başlamış ve projeler ortaya koymuştur. Bugün gerçekleştirilmesi düşünülen demiryolu hattı hem yolcu hem yük taşıma amacıyla gidiş-geliş olmak üzere 2 ayrı hat olarak ve elektrikle çalışacak trenlerin hizmet verebileceği şekilde tasarlanmaktadır. Trabzon-Tirebolu-Gümüşhane-Erzincan Demiryolu Projesi, Trabzon-Gümüşhane-Erzincan ve Tirebolu-Gümüşhane-Erzincan olmak üzere iki hattan oluşacak demiryolunun ana hattı Gümüşhane il sınırlarından geçerek, Trabzon merkezde son bulacaktır. Gümüşhane-Tirebolu kesimi ise Gümüşhane ili, Torul ilçesi, Mescidli köyü kuzeyinden başlayarak, Giresun il sınırlarına girip Tirebolu merkezinde sona erecektir. Bu yolun tamamlanması halinde bölgede yatırım yapmayı düşünen ancak ulaşım maliyetleri nedeniyle bundan vazgeçen birçok yatırımcının bölgede yatırım yapması sağlanmış olacaktır.

Maden ocaklarının tam kapasiteyle çalışmaya başlaması, demiryolu ve çift yönlü yol çalışmalarının tamamlanması bir taraftan bölge ekonomisinin canlanmasını sağlarken diğer taraftan XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede iş bulmak amacıyla çevre illere ve yurt dışına yaşanan göç olgusunun tersine dönmesini sağlayacaktır. Bu adımların gerçekleşmesi Gümüşhane'nin tarihten getirdiği göç sorununun çözülmesine yardımcı olacaktır. Bu durumun bilincinde olan Gümüşhane Üniversitesi ve bölgedeki sivil toplum kuruluşları yukarıda belirtilen girişimlerin hayata geçirilmesi için bu hassasiyetleri sürekli gündemde tutmaktadır.

Bir taraftan bölge ekonomisinin gelişmesi ve tarihten gelen sorunların ortadan kaldırılması için önemli çalışmalar yürütülürken diğer taraftan bölgenin tarihi değerlerinin yok olduğu görülmektedir. Örneğin, bir zamanlar aşçılık sanatının ustalarını yetiştiren bir okul olarak görülen Gümüşhane'de meyvecilik bugün hala ilkel tekniklerle yürütülmektedir. Bölgeden geçen seyyahların hatıralarında hayranlıkla bahsettikleri meyve bahçeleri bugün maalesef yok olmak üzeredir. Son dönemlerdeki hızla gelişen şehirleşme ve yerleşim yeri sıkıntısı meyve bahçelerinin hızla yok olmasına neden olmaktadır. Deyrolle'nin bahsettiği Amasya elmalarıyla rekabet edecek derecede meşhur Gümüşhane

elmasını bugün Gümüşhane’de bile bulmak zor hale gelmiştir. Günümüzde birçok şehrin marka üretmeye çalıştığı ve bunun için milyarlarca lira harcadığı bir dönemde tarihi bir markaya sahip olan ve tarihte elma denince ilk akla gelen şehirlerden biri olan Gümüşhane’nin bu değerinin yok olmaya yüz tutması ne yazık ki çok acıdır.

Bölge insanı olarak tarihimize ve kültürel değerlerimize ne kadar sahip çıktığımızı bugün eski Gümüşhane’ye bakarak görmek mümkündür. Müslümanların, Rumların ve Ermenilerin kardeşçe uzun yıllar bir arada yaşadığı, camii ve kiliselerin yan yana inşa edildiği, evlerin omuz omuza verdiği bu şirin kasabadan geriye 100 yıl gibi kısa bir sürede sadece sahipsiz binalar yığını kaldığı görülmektedir. Bugün sağlam olarak ayakta kalabilen tek yapı Süleymaniye Camii’dir. Bölgenin simgelerinden biri olan ve gururla övündüğümüz bölge konaklarının çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşabilen bu konaklar ise yıkılmak üzeredir. XIX. yüzyılda Gümüşhane’nin sosyal hayatında çok önemli role sahip olan vakıfların birçoğu ise günümüze dahi ulaşamamıştır. Bölge halkı, bu vakıfların birçoğunun adlarını hatırlamadıkları gibi varlıklarını bile bilmemektedirler. Bu nedenle uzun yıllar bölgenin imarına önemli katkılar sağlayan bu vakıfların birçoğunun adına artık sadece arşiv belgelerinde rastlamaktayız.

Bütün bu değerlendirmelerin ardından çalışmanın bizlere gösterdiği şey şudur: Tarih boyunca haklı olarak bölgedeki madenleriyle anılan Gümüşhane aslında sadece bu yönü ön plana çıkarılarak ihmal edilmiştir. Madenlerin işletildiği dönemde gelişen, büyüyen ve medeniyet seviyesi artan Gümüşhane, madenler kapatıldığında ise kendi kaderine terk edilmiştir. Gümüşhane’nin büyümesinde ve gelişmesinde madenler kuşkusuz önemli bir unsurdur. Ancak Gümüşhane’yi Gümüşhane yapan tek unsur madenler değildir. Bölgeden geçen tarihi ipek yolu, bahçeleri, kültürü ve medeniyeti madenleriyle birlikte Gümüşhane’yi tamamlayan önemli unsurlarıdır. Tarihi ipek yolunu görmeden Gümüşhane’yi anlayamazsınız, yabancı seyyahların hayran kaldığı ve cennetten bir bahçe olarak nitelendirdikleri meyve bahçelerine değinmeden Gümüşhane’yi anlatamazsınız. Her şeyden önemlisi kültür ve medeniyetini anlamadan Gümüşhane’yi yaşayamazsınız. Günümüz Gümüşhanesini anlamak için tarihi geçmişinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Nitekim günümüzde devam eden sıkıntıların büyük bölümü bölgenin tarihten günümüze taşıdığı sorunlardır.

Son olarak Osmanlı medeniyetinin küçük bir yansıması olan Gümüşhane Sancağı bütün önemine ve özelliğine rağmen hak ettiği ilgi ve duyarlılıktan mahrum kalmıştır. Bir özeleştiride bulunacak olursak biz tarihçiler Gümüşhane tarihini bir heyet oluşturarak kapsamlı bir şekilde tüm yönlerini incelemek ve ortaya çıkarmak için projeler geliştirme irâdesini ortaya koymamışız. İdarecilerimiz ise manevi olarak desteklemekle birlikte gerçek anlamda bizlere bu imkânı ve ortamı sağlayacak kaynağı ve desteği sağlamaktan geri durmuşlar.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ MALZEMELERİ:

1- Belgeler:

- **A. AMD: (Sadâret Amedî Kalemi Evrakı)**

No: 45/44, 45/45, 87/2.

- **A. DVN: (Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemi Belgeleri)**

No: 1256/24.

- **A. MKT. MHM: (Sadâret Mektubî Mühimme Evrakı)**

No: 246/32, 247/59, 249/27, 284/29, 313/80, 382/68, 385/83, 410/43, 428/9, 460/29, 475/37, 535/40, 636/5, 638/25, 660/13, 663/10, 687/3.

- **A. MKT. MVL: (Sadâret Mektubî Meclis-i Vükelâ Evrakı)**

No: 48/10, 70/80, 72/78, 87/64, 91/35, 106/24, 111/12, 123/63, 129/57, 138/73, 144/2, 144/94, 145/34, 145/44.

- **A. MKT, NZD: (Sadâret Mektubî Nezâret ve Devâir Kalemi Evrakı)**

No: 24/58, 31/37, 52/24, 65/85, 75/39, 95/28, 145/37, 361/89, 394/70, 403/37.

- **A. MKT, UM: (Sadâret Mektubî Umûm Vilâyât Evrakı)**

No: 6/94, 126/6, 129/24, 231/98, 241/91, 250/2, 275/84, 349/59, 383/16, 386/24, 415/39, 476/76, 504/38, 527/32, 530/61, 549/89, 553/90.

- **BEO: (Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı)**

No: 1/20, 3/171, 11/803, 13/99, 36/2677.

- **C. DH: (Cevdet Tasnifi Dâhiliye Nezâreti Evrakı)**

No: 586.

- **C. NF: (Cevdet Tasnifi Nâfia Nezâreti)**

No: 10/470.

- **DH. EUM, AYŞ: (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asâyiş Kalemi Evrakı)**
No: 8/20, 17/66, 17/82.

- **DH. EUM. VRK: (Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri)**
No: 20/5.

- **DH. İD: (Dâhiliye Nezâreti İdarî Kısım Evrakı)**
No: 3/83, 214/10.

- **DH. KMS: (Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri)**
No: 36/34.

- **DH. MB. HPS. M: (Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri)**
No: 11/52.

- **DH. MKT: (Dâhiliye Mektubî Kalemi Evrakı)**
No: 18/16, 155/16, 155/27, 200/4, 305/43, 329/42, 355/64, 364/31, 431/68, 652/37, 695/39, 719/46, 761/52, 825/16, 846/5, 956/23, 1012/39, 1072/27, 1130/74, 1132/12, 1138/90, 1171/18, 1176/68, 1233/15, 1263/37, 1324/85, 1361/98, 1417/24, 1428/7, 1443/33, 1445/31, 1522/64, 1529/12, 1531/72, 1538/57, 1544/89, 1594/50, 1598/79, 1627/12, 1628/54, 1641/61, 1646/11, 1679/118, 1717/100, 1781/9, 1788/59, 1801/45, 1819/91, 1860/7, 1865/89, 1880/25, 1856/37, 1883/2, 1907/11, 1936/40, 1953/44, 1954/44, 1963/22, 2023/57, 2040/52, 2049/1, 2076/50, 2112/82, 2125/43, 2158/62, 2297/124, 2310/23, 2539/18, 2558/105, 2558/110, 2592/40, 2613/45, 2636/63, 2647/86, 2676/19, 2689/81, 2722/56, 2754/96, 2757/96, 2770/49, 2770/66, 2783/88, 2792/64, 2890/7, 2903/77.

- **DH. MUİ: (Dâhiliye Muhaberat-ı Umûmiye İdâresi Evrakı)**
No: 1-8/4, 9-2/36, 15-2/27, 78/48, 116/7.

- **DH. ŞFR: (Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı)**
No: 55A/224, 68/58, 83/19, 90/139, 96/99.

- **HR. MKT: (Hâriciye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri)**
No: 274/61.

- **HR. SYS: (Hâriciye Nezareti Siyasî Evrakı)**
No: 2418/49, 2812/4.

- **HR. TO: (Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı)**
No: 74/39, 92/109, 255/46.

- **İ. AZN: (İrâde Adliye ve Mezahib Evrakı)**
No: 11, 13, 14, 21, 42/1319M-21, 100/1329Ra-13, 110/1331S-09.

- **İ. DH: (Dâhiliye Nezâreti İrâdeleri)**
No: 196/11127, 517/35188, 601/41878, 658/45769, 688/47980, 875/69873,
1003/79226, 1028/81029, 1098/86077, 1215/95160, 1222/95638, 1232/96466,
1308/1311Ra-48, 1318/1312C-43, 1322/1312Za-35, 1323/1312Z-51, 1329/1313C-33,
1334/1313Z-16, 1335/1314M-39, 1347/1315M-38, 1350/1315Ca-27, 1358/1316C-19,
1358/1316Ca-35, 1359/1316B-36, 1370/1317B-46, 1374/1318M-15, 1375/1318S-18,
1395/1319Z-47, 1403/1320B-15, 1438/1323Ş-32, 1447/1324B-01, 1462/1325Z-44,
1500/1311L-06, 1509/1332L-12, 1512/1333R-23.

- **İ. DUIT: (İradeler Dosya Usulü)**
No: 46/120, 46/95, 46/86, 47/22.

- **İ. MF: (İrâde-i Maârif Evrakı)**
No: 5/22 S 1332.

- **İ. MMS: (Meclis-i Mahsusa İrâdeleri)**
No: 48/2057, 53/2332, 57/2607, 76/3380, 117/5018.

- **İ. MVL: (Meclis-i Vâlâ Riyâseti İrâdeleri)**
No: 228/7833, 233/8104, 432/19006, 434/19140, 462/20808, 486/22024, 526/23624,
558/25070.

- **İ. ŞD: (İrade Şura-yı Devlet)**

No: 23/595, 24/1043, 30/1416.

- **MF. MKT: (Maarif Mektubî Kalemi Evrakı)**

No: 36/34, 117/46, 156/143, 205/23, 313/9, 314/28, 350/28, 477/52, 488/4, 535/6, 694/2, 726/47, 768/63, 925/22, 928/72, 1015/66, 1048/15, 1085/65, 1132/12, 100/12, 101/127, 796/78, 510/37, 1026/42, 1032/1.

- **MV: (Meclis-i Vükelâ Mazbataları)**

No: 122/3, 122/42, 179/20, 233/9.

- **Ş. D: (Şura-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi Evrakı)**

No: 1505/13.

- **Y. A. HUS: (Sadâret Hususî Maruzat Evrakı)**

No: 242/11, 274/123, 340/108.

- **Y. MTV: (Mütenevvî Maruzat Evrakı)**

No: 1/24, 209/89, 311/65.

- **Y. PRK. A: (Yıldız Perâkende Sadâret Maruzatı Evrakı)**

No: 9/21.

- **Y. PRK. BŞK: (Yıldız Perâkende Evrakı Mabeyn Başkitabeti Evrakı)**

No: 75/38.

- **Y. PRK. DH: (Yıldız Perâkende Dâhiliye Nezâreti Maruzatı Evrakı)**

No: 1/44, 7/8.

- **Y. PRK. EŞA: (Yıldız Perâkende Elçilik ve Şebenderlik Tahriratı Evrakı)**

No: 23/70.

- **Y. PRK. KOM: (Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı Evrakı)**
No: 6/33.

- **Y. PRK. UM: (Yıldız Perâkende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı)**
No: 18/42, 33/16, 33/19, 80/126.

- **ZB: (Zabtiye Nezâreti Evrakı)**
No: 384/28, 384/45, 465/23, 466/28, 467/36, 467/64, 466/74.

2- Defterler:

- **BEO. AYN. TZ. d: (Trabzon Ayniyyât Defterleri)**
No: 930, 932, 933.

- **A. DVNS. TZ. d: (Trabzon Ahkâm Defterleri)**
No: 8.

- **NFS. d: (Nüfus Defterleri)**
No: 1125, 1123.

- **Ev. d: (Vakıf Defterleri)**
No: 16780, 22280, 22688, 20767, 23137.

- **Şer’iyye Sicilleri:**
3 Nolu Gümüşhane Şer’iyye Sicili, No: 22.

B- SALNAMELER:

1- Trabzon Vilâyet Salnameleri:

TVS 1869, TVS 1870, TVS 1871, TVS 1872, TVS 1873, TVS 1876, TVS 1877, TVS 1878, TVS 1880, TVS 1881, TVS 1888, TVS 1892, TVS 1894, TVS 1898, TVS 1900, TVS 1901, TVS 1902, TVS 1903, TVS 1904.

2- Diğer Salnameler:

- **Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîyye, İstanbul, Sene 1321.**

- **Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmîyye**, İstanbul, Sene 1317.
- **Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmanîye**, İstanbul, Sene 1328.

C- KADASTRO KAYITLARI:

- Gümüşhane İli Merkez İlçe Kadastro Kayıtları
- Gümüşhane İli Torul İlçesi Kadastro Kayıtları
- Gümüşhane İli Kelkit İlçesi Kadastro Kayıtları
- Gümüşhane İli Şiran İlçesi Kadastro Kayıtları
- Gümüşhane İli Kürtün İlçesi Kadastro Kayıtları
- Gümüşhane İli Köse İlçesi Kadastro Kayıtları

D- MEBUS ÖZLÜK DOSYALARI:

- **TBMM Arşivi**, İbrahim Lütfi Paşa'nın Mebus Özlük Dosyası.
- **TBMM Arşivi**, Hayri Bey'in Mebus Özlük Dosyası.
- **TBMM Arşivi**, Rıfkı Bey'in Mebus Özlük Dosyası.
- **TBMM Arşivi**, Hasan Fehmi Efendi'nin Mebus Özlük Dosyası.
- **TBMM Arşivi**, Veysel Rıza Bey'in Mebus Özlük Dosyası.
- **TBMM Arşivi**, İsmail Bey'in Mebus Özlük Dosyası.

E- ZABIT CERİDELERİ:

- **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, Tutanak Dergisi, C. 1, Ankara 1985.
- **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, Tutanak Dergisi, C. 2, Ankara 1985.
- **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, Tutanak Dergisi, C. 3, Ankara 1985.
- **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, Tutanak Dergisi, C. 5, Ankara 1985.
- **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, Tutanak Dergisi, C. 6, Ankara 1985.
- **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, Tutanak Dergisi, C. 7, Ankara 1985.
- **Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi**, Tutanak Dergisi, C. 8/1, Ankara 1985.

F- KONSOLOSLUK RAPORLARI:

- **Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the Year 1900**, Annual Series No: 2588, London 1901.

- **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey, Report for the Year 1909-10 on the Trade of Consular District of Trebizond, Annual Series No: 4740, London 1911.**
- **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey, Report for the Year 1910-11 on the Trade of Consular District of Trebizond, Annual Series No: 5014, London 1912.**
- **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey, Report for the Year 1913 on the Trade of Consular District of Trebizond, Annual Series No: 5313, London 1914.**
- **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey, Report for the Year 1894 on the Trade of Consular District of Trebizond, Annual Series No: 1526, London 1895.**
- **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey, Report for the Year 1908 on the Trade of Consular District of Trebizond, Annual Series No: 4315, London 1909.**
- **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey, Report for the Year 1909 on the Trade of Consular District of Trebizond, Annual Series No: 4538, London 1910.**
- **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance Turkey, Report for the Year 1893 on the Trade of Consular District of Trebizond, Annual Series No: 1346, London 1894.**

G- GAZETE VE DERGİLER:

- **Trabzon Gazetesi, No: 1719, 28 Haziran 1906.**
- **Meslek Gazetesi, Sayı: 28, 23 Haziran 1925.**
- **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 4, Ankara 1953, Belge 64.**

H- TEZLER:

1- Doktora Tezi:

- KALELİ, Hüseyin (1998), **XIX. Yüzyılda Trabzon'da Ulaştırma Ekonomisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KELEŞ, V. (2003), **Sinop Gümüş Sikkeleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OKUYAN, Abdurrahman (2003), **XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOZLU, Selahattin (1997), **Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2- Yüksek Lisans Tezleri:

- AKDEMİR, Hakan (2008), **2032 Nolu Trabzon Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Tahlili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKTAŞ, Serap (2008), **Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri (1895-1914)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOSTANCI, Harun (2007), **Osmanlı Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Kurulan Tekke ve Zâviyeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERBAŞ, Umut (2006), **Millî Mücadele Döneminde Pontus-Rum Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- HACIAHMETOĞLU, İsmail (2007), **Gümüşhane İl Merkezindeki Türk-İslâm Devri Mimari Eserleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HIRA, Necmettin (2006), **Hatıralarının Işığı Altında Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Çalışmaları (1919-1927)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- KARATAY, Mustafa (2005), **Tahrir Defterlerine Göre Kelkit Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1520-1530)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZGÖREN, Aydın (2006), **Millî Mücadele Döneminde Trabzon Rum Metropolitliği'nin Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PERİNÇEK, Mehmet Bora (2007), **Sovyet Arsiv Belgeleri Işığında Türk Ermeni İlişkileri 1915-1923**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- SAYLAN, Kemal (2007), **1868-1914 Döneminde Ordu Kazası**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞENBAK, Betül (2006), **Şiran ve Çevresinin Höyük ve Kaya Mezarları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Özgür (2006), **Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İ- KİTAPLAR:

- ABDÜLVAAHHAP HAYRİ (2008), **İktisadi Trabzon**, Hazırlayan: Melek Öksüz, Trabzon: Serander Yayınları.
- AHMET REFİK (2001), **Kafkas Yollarında: Hatıralar ve Tahassüsler**, Çeviren: Yunus Zeyrek, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- AHMET ŞERİF (1999), **Anadolu'da Tanin**, C. I, Hazırlayan: Mehmed Çetin Börekçi, Ankara: TTK Yayınları.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1996), **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- AKYÜZ, Yahya (2001), **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ALİ CEVAD (1313), **Memâlik-i Osmanîyenin Tarihi ve Coğrafiyatı**, C. III, İstanbul: Dersaadet Mahmut Bey Matbaası.
- ANDREADIS, Yorgo (1997), **Gizli Din Taşıyanlar**, Çev. Atilla Tuygan, İstanbul: Belge Yayınları.

- ASLAN, Erdal (2000), **Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri, Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- AYDIN, Dündar (1998), **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri (1535-1566)**, Ankara: TTK Yayınları.
- BARTH, H. (1860), **Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Halfte Klein-Asien Nach Scutari**, Gotha: Justus Perthes.
- BASKICI, Mehmet Murat (2005), **1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- BİCE, Hayati (1991), **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BİLGİN, Mehmet (2007), **Doğu Karadeniz**, İstanbul: Serander Yayınları.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (1968), **Hukukî İslâmiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, C. IV**, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- BLAU, Otto Von (1858), **Commercielle Zustade Persiens**, Berlin.
- BOSTAN, Hanefi (2002), **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: TTK Yayınları.
- BRYER, Anthony, WINFIELD, Richard, (1985), **The Byzantine Monuments and Topography Of The Pontos**, Volume XX, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- CHESNEY, Colonel F. R. (1854), **The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829**, Bombay.
- CUINET, Vital (1893), **La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'asie-Mineure**, Volume I, Paris.
- CURTIS, William Eleroy (1911), **Araound The Black Sea-Armenia, Caucasus, Circassia, Daghestan, The Crimea, Roumania**, New York: Hodder & Stoughton.
- ÇADIRCI, Musa (1997), **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK Yayınları.
- ÇAVDAR, Tefvik (1999), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÇETİN, Osman (1994), **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sonuçları (1472-1909)**, Ankara: TTK Yayınları.

- DEVELİOĞLU, Ferit (1998), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DEYROLLE, Teophile (?), **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a**, Çev. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul: Çığır Kitabevi.
- EMİROĞLU, Kudret (1993-2009), **Trabzon Vilâyeti Salnameleri**, C. I-XXII, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.
- ERGİN, Osman Nuri (1995), **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C. II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- ERKAN, Süleyman (1996), **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon: KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERYILMAZ, Bilal (1990), **Osmanlı Devleti'nde Gayr-i müslim Tebaa'nın Yönetimi**, İstanbul: Risale Yayınevi.
- EVLİYA ÇELEBİ (1993), **Evlîyâ Çelebi Tam Metin Seyahatname**, C. I-II, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- FRYE, R. N (1984), **The History of Ancient Iran**, München.
- GEDİKLİ, Yusuf (2008), **Pontus Meselesi**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- GENÇ, Yusuf İhsan (2000), **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- GÜNEŞ, İhsan (2006), **Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet**, C. I-II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- GÜRÜN, Kamuran (1988), **Ermeni Dosyası**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1995), **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara: TTK Yayınları.
- HAMILTON, William J. (1842), **Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology**, Volume I, London.
- HOFFMEISTER, E.v. (1911), **Durch Armenien. Eine Wanderung Und Der Zug Xenophons Bis Zum Schwarzen Meere. Eine Militaer-Geographische Studie**, Leipzig/Berlin.
- HÜSEYİN NAZIM PAŞA (1994), **Ermeni Olayları Tarihi**, C. I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daîre Başkanlığı Yayınları.
- İPEK, Nedim (2006), **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Trabzon: Serander Yayınları.
- _____ (1999), **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara: TTK Yayınları.

- KANAR, Mehmet (2010), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul: Say Yayınları.
- KARABEKİR, Kazım (1990), **Doğu'nun Kurtuluşu, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, Hazırlayan: Enver Konukçu, Erzurum: Erzurum Ticâret ve Sanayi Odası Yayınları.
- _____ (1988), **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Merk Yayınları.
- KARACA, Ali (1993), **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)**, İstanbul: Eren Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya (1995), **Osmanlı Tarihi**, C. VII-VIII, Ankara: TTK Yayınları.
- KARPAT, Kemal (2010), **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____ (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KAYA, Önder (2005), **Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar**, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KAZICI, Ziya (1987), **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği Yayınları.
- KEŞİR, Feridun (2010), **TBMM Albümü 1920-2010**, C. I, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- KIRMIZI, Abdülhamit (2007), **Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilâyet İdaresi 1895-1908**, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KINNEIR, John Macdonald (1818), **Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814**, London.
- KODAMAN, Bayram (1988), **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara: TTK Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2005), **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KURAT, Akdes Nimet (1990), **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KURT, Yılmaz (1995), **Pontus Meselesi**, Ankara: TBMM Kültür ve Yayın Kurulu Yayınları.
- KÜÇÜK, Cevdet (1986), **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- LAYARD, M. P, By Austen H. (1853), **Nineveh and Babylon**, London.
- LYNCH, H. F. B. (1901), **Armania Travels and Studies**, Volume II, London.

- MAHMUD CEVAD (2002), **Maârif-i Umûmîyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MANSEL, Arif Müfit (1988), **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları.
- MCCARTHY, Justin (1998), **Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu**, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- _____ (1998), **Ölüm ve Sürgün**, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- MEHMED HURŞİD PAŞA (1997), **Seyahatname-i Hudud**, Çev. Alaattin Eser, İstanbul: Simurg Yayınları.
- MONTEITH, W. (1856), **Kars and Erzeroum with the Campaigns of Prince Paskiewich in 1828-1829**, London.
- MUALLİM NÂCİ (1987), **Lügat-ı Nâci**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- NAKRACAS, Georgios (2005), **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- NAUMANN, Edmund (1893), **Vom Godenen Horn Zu Den Quellen Des Euprat**, Münih/Leipzig.
- ORTAYLI, İlber (2000), **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara: TTK Yayınları.
- OSTROGORSKY, George (1991), **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK Yayınları.
- ÖKSÜZ, Hikmet (2009), **Trabzon Ticâret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950**, Trabzon: Trabzon Ticâret ve Sanayi Odası Yayınları.
- ÖZCAN Tahsin (2003), **Osmanlı Para Vakıfları**, Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZGER, Yunus (2008), **XIX. Yüzyılda Bayburt**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- _____ (2007), **1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ÖZTEL, Muharrem (2009), **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÖZTÜRK, Özhan (2011), **Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasî Tarihi Pontus**, Ankara: Qenesis Kitap Yayınları.
- PAKALIN, M. Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- QUATAERT, Donald (2004), **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- _____ (1987), **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Ankara: Yurt Yayınları.
- RITTER, Carl (1858), **Vergleichende Erbkunde des Halbinsellandes Klein-Asien**, Berlin.
- RYAN, Charles Snodgrass (1897), **Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum, 1877-1878**, New York.
- SAGONA, A. (2004), **Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, An Historical Geography and a Survey of the Bayburt Province**, Volume I, Louvain: XXIV, Peeters Press.
- SAKİN, Orhan (2009), **Osmanlı'da Etnik Yapı**, İstanbul: Ekim Yayınları.
- SAN, Sabri Özcan (1993), **Rusların Gümüşhane İlini İşgali**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1990), **Gümüşhaneli Eski Şairler ve Türküler**, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları.
- _____ (?), **Trabzon Salnamelerinde Gümüşhane Sancağı**, Gümüşhane Valiliği Gümüşhaneliler ve Gümüşhaneyi Sevenler Hizmet Vakfı Yayınları.
- SANDWITH, Humphry (1856), **A Narrative the Seige of Kars**, London.
- SHAW, S. J.-SHAW, E. K (1983), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları.
- SOTERİADIS, George (1918), **Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor**, London.
- SOUTHGATE, Horatio (1840), **Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia**, Volume I, New York.
- STAFF, Aval (1919), **A Handbook of Asia Minor**, Volume I, London: Intelligence Dept.
- STRABON, Geographika (1954), **The Geography**, C. XII, London.
- ŞAKİR ŞEVKET (2001), **Trabzon Tarihi**, Hazırlayan: İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- ŞEMSETTİN SAMİ (1996), **Kamûs-ül A'lâm**, Tıpkıbasım, C. V, Ankara: Kaşgar Neşriyat Yayınları.
- _____ (1989), **Kâmüs-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞENEL, Volkan (2002), **Gümüşhane Evleri**, Trabzon: Gümüşhane Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

- TEXIER, Charles (2002), **Küçük Asya**, Çev: Ali Suat, C. III, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- TOZLU, Selahattin (1998), **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Erzurum: Akademik Araştırmalar Yayınları.
- TURAN, Osman (1998), **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- _____ (1993), **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- TUĞLACI, Pars (1985), **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- UMAR, Bilge (2000), **Karadeniz Kapadokyası**, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- _____ (1993), **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- USCHAKOFF, Fedorowitsch (1838), **Geschichte der Feldzüge in der Asiatischen Türke-i, Während der Jahre 1828 und 1829**, Leipzig.
- USLU, Gülyüz Akgün (1980), **Gümüşhane ve Çevresi Tarihi-Sanat Eserleri**, İstanbul: Yelken Matbaası.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1988), **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara: TTK Yayınları.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur (2001), **İkinci TBMM'de Bir Muhalifin Portresi Kadirbeyzâde Zeki Bey**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÜÇÜNCÜOĞLU, A. Güngör (2006), **Gümüşhane (399-1937)**, Trabzon: Üç-En Gümrük Müşavirliği Kültür Yayınları.
- _____ (2009), **Göç Gümüş Gümüşhane Ahalisi**, Gümüşhane: Üçüncüoğlu Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları.
- _____ (1998), **Torul-Kürtün Tarihi**, Trabzon: Torul Belediyesi Yayınları.
- _____ (2005), **Kadimden Cumhuriyeti Gümüşhane-Bayburt Halkları ve Yer Adları**, Trabzon: Torul Kültür ve Turizm Derneği Yayınları.
- _____ (2002), **Tarihsel Süreçten Günümüze Trabzon-Gümüşhane**, Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- _____ (2007), **Zigana Dağı Efsanesi**, Trabzon: Üçüncüoğlu Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları.
- _____ (2008), **Maden Yurdu Gümüşhane**, İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- ÜLKER, Talat ve diğerleri (2011), **Gümüşhane Halk Kültürü**, C. I, Gümüşhane: Aydın Doğan Vakfı Yayınları.
- ÜNAL, Mehmet Ali (1999), **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta: Fakülte Kitabevi.

- ÜNAL, Uğur (2008), **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)**, Ankara: Gazi Kitabevi.
- WAGNER, Moritz (1852), **Reise Nach Persien und Dem Lande der Kurden**, Leipzig: Arnoldische Buchhandlung.
- _____ (1856), **Travels in Persia, Georgia and Koordistan; With Sketches of the Cossacks and the Caucasus**, Volume II, London: Hurst and Blackett.
- WAMBERY, Arminius (1886), **His Life & Adventures**, London: T. F. Unwin.
- WEEKS, Edwin Lord (1896), **From the Black Sea Through Persia and India**, New York: Harper & Bros.
- WHITMAN, Sidney (1914), **Turkish Memories**, London: C. Scribner's sons.
- WOLFF, Joseph (1861), **Travels and Adventures of the Rev. Joseph Wolff**, London: Saunders, Otley and Co.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2003), **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (1992), **Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları**, Ankara: TTK Yayınları.
- YOLALICI, M. Emin (1998), **XIX. Yüzyılda Canik (Samsun), Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK Yayınları.
- YÜKSEL, Ayhan (2007), **Giresun Tarihi Yazıları**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- YÜKSEL, Murat (1997), **Gümüşhane Kitabeleri**, İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Gümüşhane Valiliği (1997), **Sayılarla Gümüşhane**, İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- _____ (1973), **50. Yılında Gümüşhane**, Gümüşhane: Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- _____ (1999), **Cumhuriyet’in 75. Yılında Gümüşhane**, İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları.

J- MAKALELER:

- ABDÜRRAHİM ŞERİF (2011), “Tarihte Gümüşhane Madenleri”, **Anadolu Mecmuası**, Hazırlayanlar: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara: TTK Yayınları, 449-453.
- ACUN, Fatma (2002), “Seyyah Söylemi ve Trabzon’a Gelen Yabancı Seyyahlar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri**,

- (3-5 Mayıs 2001), C. I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 143-150.
- AHMET HALİL (1925), “Vilâyet Mektupları: Gümüşhane Elmaları ve Elmacılık”, **Meslek Gazetesi**, Sayı: 28, 10-11.
- AKBULUT, Uğur (2010), “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Gümüşhane ve Çevresi”, **İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Tarihi Sempozyumu**, Gümüşhane: Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi.
- ALKAN, Necmettin (2010), “Avrupalı Seyyahların Tasvirlerinde Gümüşhane ve Çevresi”, **History Studies**, Volume 2/1, Samsun, 82-97.
- _____ (2007), “Alman Seyyahların Hatıratlarında Gümüşhane ve Çevresi”, Trabzon: **KTÜ Ulusal Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, C. I, 611-624.
- _____ (2007), “Âyânlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek; Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Âyânı Süleyman'ın Meselesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 12, 69-84.
- ALTUNBAY, Mustafa (2000), “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında, Gümüşhane ve Yöresinde Madencilik Faaliyetleri”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 379-393.
- ANDERSON, J. G. C. (1922), “Pompey’s Campaign Against Mithradates”, **Journal of Roman Studies**, Volume XII, 99-105.
- ANTEL, Sadrettin Celal (1999), “Tanzimat Maârifi”, **Tanzimat**, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 441-462.
- ARSLAN, Murat (2006), “Pontos’tan Karadeniz’e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, Mersin: **Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 14, 71-87.
- ASİLTÜRK, Baki (2009), “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, **Turkish Studies**, Volume 4/1, Sayı: 1, 912-995.
- AYDIYEKE, Nuri (2001), “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayr-i müslimlerin Yaşantılarına Dair”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 381–393.
- AYNİ, Mehmet Ali (2004), “Trabzon’un Bilge Valisi: M. Ali Ayni”, **Hatıralarda Trabzon’un Yakın Tarihi (1860-1950)**, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, Trabzon: Abp Yayınevi, 78-87.

- AYTEKİN, Halil (1999), “Trabzon Vilâyeti Eğitim Teşkilatı (19. yy. İkinci Yarısından 20. yy. İlk Yarısına Kadar)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 462-478.
- BALTACI, Cahit (2002), “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, **Türkler**, C. XI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 446-462.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1942), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 2, 279-386.
- BEŞİRLİ, Mehmet (2005), “Orta Karadeniz Araştırmaları ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme (18. ve 19. Yüzyıllar)”, **Orta Karadeniz Kültürü Sempozyumu (7-11 Eylül 2005 Ordu)**, **Sempozyum Bildirileri**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 117-128.
- BEYDİLLİ, Kemal (1988), “1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C. XIII, Sayı: 17, Ankara: TTK Yayınları, 379-390.
- BİLGİLİ, Ali Sinan (1996), “Osmanlı Dönemi’nde Şiran Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Durumu (15-16. Yüzyıllar)”, **Kültür Vadisi Gümüşhane Dergisi**, Sayı: 8, 19-30.
- BOSWORTH, A. B. (1977), “Arrian and the Alani”, **Harvard Studies in Classical Philology**, Volume 81, 217-255.
- CÖHÇE, Salim (1991), “Ruj Gonzales De Calvijo’nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)**, Ankara: Ünal Ofset Matbaacılık, 85-92.
- CURSON, A. (1855), “Reise Von Trebisond Nach Erserum”, **Kaukasischen Laender Und Armenien**, Leipzig: C. B. Lorck, 115-156.
- ÇAĞATAY, Ahmet, ÇOPUROĞLU İbrahim (1990), “Gümüşhane Kurşun-Çinko Yataklarının Mineralojisi”, **Maden Teknik Arama Dergisi**, Sayı: 111, 61-71.
- ÇİFTÇİ, Hasan (2005), “E. G. Browne’in Hatıralarında Doğu Seyahati”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 28, 321-350.
- DEMİR, Alparslan (2011), “XVI. Yüzyılda Koğans Nâhiyesi: Nüfus ve Yerleşme”, **Historystudies**, Volume 3/2, 125-145.
- DEMİR, Alparslan, AKTAŞ Esat (2008), “Gümüşhane Sancağı’nda Doğal Afetler (1888-1910)”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi)**, Sayı: 24, 21-54.

- DEMİRCİOĞLU, İ. Hakkı (2004), “İngiliz Gezgini Hamilton’un Gözüyle 1836 Yılında Gümüşhane”, **Gümüşhane ve Yöresinin Kalkınması Sempozyumu (23-25 Ekim 2002)**, C. II, Trabzon: KTÜ Matbaası, 858-862.
- DİNCER, Celal (1968-1971), “Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa’nın Anadolu’nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha”, **Belgeler Dergisi**, C. V-VIII, Sayı: 9-12, Ankara: TTK Yayınları, 153-233.
- EMİROĞLU, Kudret (1989), “Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası”, **Trabzon Kültür-Sanat Yılığ**, İstanbul: Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, 189-223.
- ERLER, Mehmet Yavuz (1996), “Trabzon Vilâyeti’nde Kanûn Kaçakları (1856-1869)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIX, Sayı: 30, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 69-98.
- ERYILMAZ, Bilal (2001), “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 236-241.
- FATSA, Mehmet (2009), “Doğu Karadeniz Bölgesi’nin İslâmlaşmasına Öncülük Eden Türk Dervişleri Ahiler ve Dar-ı Sülehalar”, **Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008)**, Ankara: Önder Matbaacılık, 117-137.
- GÜL, Abdülkadir (2009), “Kelkit Kazası’nda İskân ve Demografik Yapı (1516-1642)”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 6, 25-55.
- GÜLSOY, Ufuk (1999), “İslahat Fermanı”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 185-190.
- HATEMİ, Hüseyin (1985), “19. Yüzyılda Medreseler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: İletişim Yayınları, 501-509.
- HIZLI, Mefail (1999), “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 207-217.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1992), “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara: TTK Yayınları, 339-359.
- İZBIRAK, Reşat (1945), “Türkiye’de Madencilik”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. III, Sayı: 2, 213-226.

- KADRI, H. Kazım (2004), “Trabzon’un Kudretli Valisi: Kadri Bey”, **Hatıralarda Trabzon’un Yakın Tarihi (1860-1950)**, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, Trabzon: Abp Yayinevi.
- KALELİ, Hüseyin (2011), “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesi’ne Demiryolu İnşa Tasarıları”, **Karadeniz**, Sayı: 9, 152-166.
- KARAMAN, Oktay (2006), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XX. Yüzyılın Başlarında Giresun ve Ordu Kazalarında Tarım”, **Yayınlanmamış CİEPO Bildirisi (18-23 Temmuz)**, Trabzon.
- KAYAOĞLU, İsmet (1976), “Vakfin Menşe-i Hakkında Görüşler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 11, 49-56.
- KAYIRAN, Mehmet (1983), “Şer’iyye Sicillerinin Askerî Tarih Bakımından Önemi”, **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler I**, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 131-143.
- KAZICI, Ziya (1999), “Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 161-167.
- KHAN, Arshi (2001), “Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 229-235.
- KILIÇ, Orhan (2002), “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler/Eyâletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)”, **Türkler**, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 887-897.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1991), “Osmanlı “Tapu-Tahrir” ve “Mühimme” Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boy/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerine Hükümlerden Örnekler”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (13-17 Haziran 1990)**, Ankara: Ünal Ofset Matbaacılık, 69-77.
- KIVRIM, İsmail (2010), “Osmanlı Döneminde Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları”, **History Studies**, Volume 2/3, 231-243.
- KOÇ, Bekir (2000), “Osmanlı Devleti’ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Ugulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 10, 139-158.
- KODAMAN, Bayram, SAYDAM Abdullah (1992), “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara: TTK Yayınları, 475-496.

- KODAMAN, Bayram (1990), "II. Abdülhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim", **Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi**, C. XII, İstanbul: Çağ Yayınları, 455-490.
- _____ (2002), "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C. XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 333-380.
- KONUĞÇU, Enver (1991), "Ruy Gonzales De Calvijo'nun Gümüşhane Yöresindeki Yolculuğu (27 Nisan-4 Mayıs 1404)", **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (13-17 Haziran 1990)**, Ankara: Ünal Ofset Matbaacılık, 79-84.
- KOVENKO, V. (1941), "Gümüşhane'nin Simli Kurşun Madenleri", **Maden Teknik ve Arama Mecmuası**, 283-300.
- KÖKTEN, İsmail Kılıç (1952), "Anadolu Prehistorik Yerleşme Yerleri ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", **Türk Tarih Kongresi 4**, Ankara: TTK Yayınları, 195-209.
- KÖSE, Osman (2001), "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)**, C. I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 279-311.
- KUL, Eyüp (2010), "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre Şiran Kazası ve Köyleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 44, 271-289.
- KURT, Ali (2011), "Gümüşhane Elmaları ve Ahmet Halil", **Sanat ve Düşünce Dergisi Herfene**, Sayı: 7, 28-29.
- MITFORD, T. B. (1974), "Biliotti's Excavations at Satala", **Anatolian Studies**, Volume XXIV, 221-244.
- NAZIR, Bayram (2009), "Gümüşhane'de 1895 Ermeni Olayları", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, Volume XI, Sayı: 1, 131-147.
- OCAK, Ahmet Yaşar, FARUQİ, Suraiya (1986), "Zâviye", **İslâm Ansiklopedisi**, C. XIII, 468-476.
- ODABAŞOĞLU, Cumhur (1995), "Trabzon-İran Transit Nakliyesi", **Çağın Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, 441-482.
- ORTAYLI, İlber (2000), "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları", **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1**, Ankara: Turhan Kitabevi, 313-319.

- ÖZDEMİR, Yavuz (2002), “İngiliz Yarbayı Rawlinson’un Trabzon-Erzurum Yolculuğu ve Misyonu”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, C. I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 593-598.
- ÖZKAN, Haldun (2009), “Gümüşhane’de Osmanlı Dönemi Türbeleri”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, 145-171.
- ÖZSAİT, Mehmet (1982), “Anadolu’da Roma Egemenliği”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Görsel Yayınevi, 380-416.
- _____ (2000), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.
- _____ (1982), “Anadolu’da Hellenistik Dönem”, **Anadolu Ugarlıkları: Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Görsel Yayınları, 279-324.
- ÖZTÜRK, Serdar (2006), “Eşkiyâlar, Kabadayılar, Külhanbeyiler ve Silah Toplama”, **Bilgi ve Bellek**, Sayı: 5, 136-159.
- PAMUK, Bilgehan (2005), “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, C. I, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 633-688.
- _____ (2008), “Canca (Gümüşhane) Maden Mukataası’nda İltizam Uygulaması (1600-1650)”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 16, 39-48.
- _____ (2009), “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, **Belleten**, C. LXXIII, Sayı: 266, 115-145.
- SAN, Sabri Özcan (1991), “Gümüşhane Müstakil Sancağı’ndaki Mahalleler Aileler ve (Efsaneler, Hikâyeler)”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (13-17 Haziran 1990)**, Ankara: Ünal Ofset Matbaacılık, 119-140.
- SAYDAM, Abdullah (2005), “Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Sayı: 18, 286-317.
- _____ (1991), “Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’daki Maden Ocakları”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, 253-271.
- SEVİM, Ali (1993), “Gümüşhane İli, Kelkit İlçesi, Yenice Köyü Kurtarma Kazısı”, **III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (27-30 Nisan 1992)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 373-376.

- ŞAHİN, Canan Tunç (2011), “Yerel Tarih Uygulamalarının Başarıya ve Öğrenci Ürünlerine Etkisi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. IV, Sayı: 16, 453-562.
- TAYLOR, J. G. (1868), “Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagħ, in 1866”, **Journal of the Royal Geographical Society of London**, Volume XXXVIII, 281-361.
- TEKDEMİR, Aziz (2011), “Tanzimat Dönemi Nâfia Nezâreti”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. I, Sayı: 1, 121-144.
- TEKELİ, İlhan (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: İletişim Yayınları, 456-475.
- TIZLAK, Fahrettin (1997), “XIX Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, **Bulleten**, C. LX, Sayı: 229, Ankara: TTK Yayınları, 703-718.
- TOPAKTAŞ, Hacer (2007), “Bir Britanyalının Nazarında Trabzon’u Betimlemek: Henry Finnis Blossse Lynch’in Trabzon Tasviri (1893)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, C. I, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 581-590.
- TOZLU, Selahattin (1991), “Gümüşhane ve Çevresindeki Ermeni Hareketleri”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (13-17 Haziran 1990)**, Ankara: Ünal Ofset Matbaacılık, 101-112.
- TUNCEL, Metin (1996), “Gümüşhane”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. XIV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 273-276.
- USTA Veysel (2009), “Karadeniz Bölgesi’nin Demografik Yapısına Dair Bir İnceleme”, **History Studies**, Sayı: 1/1, 35-70.
- YAZICI, Nesimi (1990), “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 3, 333-378.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1999), “Osmanlı Toplumunu”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C. II, İstanbul: Feza Gazetecilik Yayınları, 521-571.
- YOLALICI, M. Emin (1994), “Maârif Salnamesine göre Trabzon Vilâyeti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi)**, Sayı: 5, 435-473.
- _____ (1999), “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **Osmanlı**, C. V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 281-296.

YURTTAŞ, Hüseyin (2007), “Gümüşhane Süleymaniye (Ulu) Camii, Çeşmesi, Haziresi ve Hacı Tahir Efendi Türbesi”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, Sayı:12, 61-72.

EKLER

EK 1: TABLOLAR

Ek 1.1. 1876 Senesi Gümüşhane Sancağı'nın Hane ve Nüfus Sayısı.¹¹⁵⁶

Kaza Adı	Mahalle ve Köy İsimleri			Mahalle ve Köy İsimleri		
		Hane	Nüfus		Hane	Nüfus
GÜMÜŞHANE KAZASI	Cami-i Kebîr Mahallesi	55	173	Kılıçviran Köyü	10	18
	Sorda Mahallesi	62	132	Duymadık Köyü	13	21
	Emirler Mahallesi	103	244	Eşkinas Köyü	16	32
	Çarşı Mahallesi	9	25	Tanira Köyü	12	28
	Cami-i Sağır Mahallesi	41	109	Veyserni Köyü	45	122
	Meryem Ana Mahallesi	105	253	Akpınar Köyü	22	82
	Hızırilyas Mahallesi	41	137	Geçit Köyü	11	23
	Ayatodor Mahallesi	22	51	Biyalı Köyü	18	33
	Ayana Mahallesi	5	9	Akçahisar Köyü	20	45
	İstavroz Mahallesi	208	649	Hur-i Ulya Köyü	30	57
	Ermeni Mahallesi	54	147	Balahor-ı Kebîr Köyü	92	330
	Saadettin Mahallesi	10	22	Mavrangel Köyü	100	331
	Cami-i Cedîd Mahallesi	76	149	Akçakale Köyü	95	300
	Burhaneddin Mahallesi	76	179	Kızılköy	26	75
	Pirahmet Köyü	25	50	Hayekse Köyü	113	320
	Köğ-i Süfla Köyü	15	27	Haşera Köyü	138	445
	Köğ-i Ulya Köyü	30	83	Canca Köyü	42	109
	Perek Köyü	22	53	Beşkilise Köyü	26	54
	Kırıklı Köyü	32	73	Mandıra Köyü	52	151
	Hakır Köyü	33	74	Havara Köyü	52	148
	Tezene-i Ulya Köyü	31	65	Manastır Köyü	18	47
	Tezene-i Süfla Köyü	14	35	Kodil Bahçesi Köyü	25	73
	Kökçe Kilise Köyü	33	60	Kodil Köyü	13	44
	Ulukale Köyü	21	54	Aymuhal Maa Etmecili	53	189
	Kızılca Köyü	18	41	Telmeda Köyü	38	135
	Reksene Köyü	34	75	Hasköy	52	132
	Bolodor Köyü	24	52	Edre Köyü	161	582
	Kurdoğlu Köyü	36	86	Halazara Köyü	20	62
	Alansa Köyü	139	433	Serikas Köyü	9	23
	Pekün Köyü	103	366	Midi Köyü	5	16
	Pekünler Köyü	66	120	Manşa Köyü	5	8
	Kodil Köyü	60	161	Hudura Köyü	23	62
	Gelin Pertek Köyü	72	190	Moksofa Köyü	16	41
Kitre Köyü	82	192	---	---	---	

¹¹⁵⁶ TVS 1876, s. 226-253.

	Cerci Köyü	39	91	TOPLAM	3.167	8.798
KOVANS NAHİYESİ	Tekke Köyü	105	331	Tamzi Köyü	13	31
	Işıkdere Köyü	32	85	Çugut Köyü maa Kale	13	39
	Bahçecik Köyü	32	70	Kale Köyü	18	45
	Meyhazar Köyü	9	26	Süle Köyü	30	65
	Sobran Köyü	20	70	Hur-i Süfla Köyü	19	53
	Kabakilise Köyü	30	75	Mubah Köyü	4	10
	Dölek Köyü	48	114	Zimon Köyü	51	85
	Arapdere Köyü	18	45	Vanşın köyü	24	19
	Edise Köyü	12	23	Niv Köyü	94	204
	Kaletaş Köyü	15	21	Pincirge Köyü	25	110
	Söğütağıl Köyü	23	49	Hınzırverek Köyü	27	67
	Ardıç Köyü	9	25	Gedesi Köyü	20	70
	Ağsar Köyü	15	39	Ağundos Köyü	33	149
	Temüreviran Köyü	11	23	Kan Köyü	35	115
	Tandırılık Köyü	37	98	Çakmas Köyü	42	74
	Güvercinlik Köyü	10	25	Varicna Köyü	56	151
	Tarhanas Köyü	24	52	Cebre Köyü	7	20
	Çalık Köyü	15	42	Kısanta Köyü	58	22
	Yenice Köyü	6	23	Türkmen Mezrası	--	--
	Tahnas Köyü	20	65	TOPLAM	1.060	2.630
YAĞMURDERE NAHİYESİ	Nefs-i Yağmurdere Köyü	12	31	Boğalı Köyü	25	50
	Yuvalı-i Ulya Köyü	8	26	İstiban Mezrası	---	---
	Yuvalı-i Süfla Köyü	6	11	Filas Köyü	12	35
	Bednamlı Köyü Mezra	9	--	Selmankas Köyü	85	45
	Balahor Köyü	7	17	Geçge Köyü	45	20
	Termezi Köyü	31	73	Yapaz Köyü	12	32
	Lorikas Köyü	18	45	Bandırlak Köyü	6	16
	Meri Köyü	25	71	Şehpane Köyü	35	55
	Leri Köyü	65	180	Vikiz Köyü	3	8
	Kermut-i Ulya Köyü	52	120	Gavaris Köyü	21	10
	Kermut-i Süfla Köyü	40	43	İncesu Köyü	6	12
	Alçakdere köyü	8	20	Semşingedi Köyü	30	16
	Holnan Köyü	45	80	TOPLAM	606	1.016
	TORUL KAZASI	Ardasa Köyü	70	224	Mavrinas Köyü	35
Zigana Köyü		59	230	Adise Köyü	63	184
Köstere Köyü		73	255	Serpuşka Köyü	31	75
Şive Köyü		93	292	Avliyana Köyü	90	288
Koryana Köyü		55	216	Coloşana Köyü	91	247
Fırfıra Köyü		32	85	Balaiye Köyü	37	98
Cemaka Köyü		22	46	Kalecik Köyü	14	31
Silve Köyü		36	123	Soryana Köyü	71	203
Haşliya Köyü		13	36	Dayısa Köyü	19	51
Manastır Köyü		53	137	Bayana Köyü	66	155
Emrük Köyü		112	358	Nivene Köyü	89	273
Görükse Köyü		67	107	Dorana Köyü	217	554
Macara Köyü		35	73	Keşha Köyü	100	688
Etgönü Köyü		16	62	Timur Köyü	25	95
Erikli Köyü		23	87	Baladan Maa Şişi Köyü	175	300

	İlecik Köyü	40	94	Cemre Köyü	226	444
	Beşkilise-i Kebîr Köyü	112	248	İstilos Köyü	45	657
	Kopuz Köyü	51	178	İstavri Köyü	148	373
	Fidiger (Fidikar) Köyü	15	53	Yağlıdere Köyü	154	784
	Herek Köyü	76	262	Varımlı Köyü	77	166
	Balahor-ı Sagîr Köyü	16	42	Bartı Köyü	104	146
	Zermut Köyü	140	366	İncire Köyü	238	309
	Çit-i Kebîr Köyü	117	224	Krom Köyü	644	1104
	Çit-i Sagîr Köyü	45	97	Santa Köyü	487	1675
	Havliyana Köyü	85	264	TOPLAM	4.702	13.152
	KELKİT KAZASI	Nefs-i Çiftlik Kasabası	196	628	Kızılca Köyü	50
Perçor Köyü		16	66	Cemalluköy	6	21
Morokom Köyü		39	137	Balahor Köyü	28	112
Güney Çevirme Köyü		24	92	Çorak Köyü	18	66
Salördek Köyü		10	39	Tarbas Köyü	31	133
Ağası Köyü		45	217	Şemük Köyü	24	70
Irha Köyü		50	238	Pöküt Köyü	13	26
Köse köyü		72	233	Pöske Köyü	30	101
Şurut Köyü		75	240	Akdağ Köyü	44	105
Kelahpur Köyü		87	266	Törünk Köyü	32	72
Danzut Köyü		16	52	Yeniköy	4	9
Tızık Köyü		7	14	İşkilor Köyü	16	56
Posus Köyü		79	463	Kalur Köyü	19	57
Altıntaş Köyü		7	21	Ağıl Köyü	20	54
Viranşehir Köyü		20	104	? Köyü	22	62
Bizgili Köyü		18	73	Barduz Köyü	14	37
Ecmede Köyü		45	144	Sipanazat-ı Ulya Köyü	10	44
Hozbirik Köyü		22	76	Sipanazat-ı Süfla Köyü	12	59
Havcuş Köyü		34	137	Mahmutlu Köyü	17	83
Gindehrek Köyü		69	263	Deredolu Köyü	39	135
Melişan Köyü		29	124	İlbizim Köyü	27	111
Terbüsek Köyü		17	85	Yenice Köyü	11	37
İsgah Köyü		34	142	Güdüzit Köyü	6	26
Hanege Köyü		18	55	Sipikör Köyü	55	176
Germüri Köyü		39	125	Karacaviran Köyü	20	73
Geletüme Köyü		36	124	Ağlık Köyü	6	26
Terekes Köyü		20	77	Hokler Köyü	5	16
Şin Maa Zangar Köyü		41	188	Devekorusu Köyü	19	53
Pernik Köyü		17	60	Kozoğlu Köyü	10	19
Encirti Köyü		16	71	Günbatur Köyü	35	134
Firengi Köyü		23	95	Cibi Köyü	7	23
Hasut Köyü		9	31	Bazuli Köyü	7	26
İlaç Köyü		40	111	Oğuz Köyü	9	5
Eymür Köyü		11	43	Karlankas Köyü	15	68
Mengüt Köyü		47	128	Sadak Köyü	100	349
Uzunkol Köyü		41	116	Sökmen Köyü	43	161
Aşut Köyü		29	100	Kılıççı Köyü	39	141
Sarı Şeyh Köyü		34	103	Halka Köyü	5	20
Eğdişi Köyü		13	41	Celbi Köyü	8	36

	Hınzırı Köyü	61	211	Alaçat Köyü	31	89
	Gerdekhisar Köyü	65	197	İlmelik Köyü	17	66
	Sidirge Köyü	22	96	Aziz Köyü	25	101
	Eski Kadı Köyü	24	95	Bulak Köyü	29	119
	Tılıspik Köyü	56	213	Daisa Köyü	17	134
	Dölek Köyü	6	28	Bahı Köyü Göçebeoğlu	11	18
	Delüler Köyü	12	31	Pülürek Köyü	20	90
	Havzu Köyü	18	54	TOPLAM	2.735	9.840
ŞİRAN KAZASI	Karaca Kasabası	65	250	Kalur Köyü	20	50
	Uluşiran Köyü	60	225	Kozağaç Köyü	25	60
	Zarabut Köyü	35	100	Kozdurak Köyü	15	40
	Ergü Köyü	7	20	Sarıyüğü Köyü	5	15
	Çal Köyü	20	75	Sifon Köyü	20	50
	Nurşin Köyü	60	200	Çalan Köyü	9	20
	Gersut-i Bâlâ Köyü	30	120	Yalmözü Köyü	25	60
	Gersut-i Zir Köyü	15	70	Haydirik Köyü	20	50
	Civrişon Köyü	40	150	Hozman-ı Bâlâ Köyü	15	40
	Kırıntı Köyü	55	20	Aksipert Köyü	12	30
	Çalğan Köyü	30	100	İslam Tersun Köyü	18	40
	Ara Köyü	30	100	Keredam Köyü	25	70
	Tomara Köyü	30	100	Tersun Bâlâ Mezra Neçbu	50	150
	Cender Köyü	8	25	Temle Köyü	60	180
	Giriftin Köyü	35	100	Sefkür Köyü	76	220
	Sadık Köyü	25	80	Çağıl Köyü	13	45
	Halgin Köyü	12	40	İne Köyü	50	150
	Sinanlı Köyü	10	30	Çengiriş Köyü	20	50
	Şemük-i Bâlâ Köyü	20	65	Balkhisar Köyü	10	30
	Masuran Köyü	8	25	Obahan Köyü	10	30
	Çemiş Maa Dedeköy	6	20	Susuz Köyü	12	38
	Kirtanos Köyü	40	100	Kelif Köyü	12	38
	Korzaf Köyü	15	40	Karaşeyh Köyü	18	48
	Çeküz Köyü	50	150	Mertekli Köyü	20	50
	Çendir Köyü	20	50	Koçi Köyü	11	33
	Kozan Köyü	30	90	Tersun-i Zir Köyü	50	180
	Öksemit Köyü	20	55	Hamun Köyü	15	60
	Hormusi Köyü	20	60	Elmaçukuru Köyü	8	20
	Babuş Köyü	16	45	Günbatur Köyü	16	55
	Sarıca Köyü	80	300	Dumanoğlu Köyü	18	55
	Miyadun Köyü	20	50	Balan Köyü	35	100
	Babacan Köyü	20	50	Sellidere (Çerkes) Köyü	25	90
	Seydi Baba Köyü	65	250	Gelvaris Mezrası	20	60
	Törink Köyü	20	50	Karaköy	3	8
Eldigin Köyü	5	15	Hozman Köyü	25	60	
Beşkilise Köyü	20	50	Çaputlu Köyü	15	50	
Pağnik Köyü	20	50	TOPLAM	1.891	5.715	
Mihlis Köyü	28	70	GENEL TOPLAM	14.161	41.151	

Ek 1.2. 1876 Senesi Gümüşhane Sancağı'ndaki Büyük ve Küçük Baş Hayvan Sayısı.¹¹⁵⁷

Kaza Adı	Mahalle ve Köy Adı	Hayvan Çeşitleri ve Sayıları							
		Eşek	Kısrak	At	Manda	Öküz	İnek	Keçi	Koyun
GÜMÜŞHANE KAZASI	Cami-i Kebîr Mahallesi	---	---	---	---	---	---	3	15
	Sorda Mahallesi	---	---	---	---	---	---	1	7
	Emirler Mahallesi	---	---	---	---	---	---	39	113
	Ermeni Mahallesi	---	---	---	---	---	---	---	75
	Cami-i Cedîd Mahallesi	---	---	---	---	---	---	---	55
	Burhaneddin Mahallesi	---	---	---	---	---	---	---	59
	Pir Ahmed Köyü	---	---	---	---	---	---	106	50
	Köğ-i Süfla Köyü	---	---	---	---	---	---	100	44
	Köğ-i Ulya Köyü	---	---	---	---	---	---	106	49
	Perek Köyü	---	---	---	---	---	---	174	51
	Kırıklı Köyü	---	---	---	---	---	---	296	49
	Hakır köyü	---	---	---	---	---	---	220	9
	Tezene-i Ulya Köyü	---	---	---	---	---	---	231	115
	Tezene-i Süfla Köyü	---	---	---	---	---	---	69	18
	Kökçe Kilise Köyü	---	---	---	---	---	---	255	128
	Ulukale Köyü	---	---	---	---	---	---	59	71
	Kızılca Köyü	---	---	---	---	---	---	105	50
	Reksene Köyü	---	---	---	---	---	---	214	186
	Bolodor Köyü	---	---	---	---	---	---	262	73
	Kurdoğlu Köyü	---	---	---	---	---	---	318	92
	Alansa Köyü	---	---	---	---	---	---	904	210
	Pekün Köyü	---	---	---	---	---	---	716	409
	Pekünler Köyü	---	---	---	---	---	---	300	285
	Gödül Köyü	---	---	---	---	---	---	864	498
	Gelin Pertek Köyü	---	---	---	---	---	---	174	597
	Kitre Köyü	---	---	---	---	---	---	204	266
	Cerci Köyü	---	---	---	---	---	---	197	423
	Kılıçviran Köyü	---	---	---	---	---	---	59	86
	Duymadık Köyü	---	---	---	---	---	---	70	72
	Eşkinas Köyü	---	---	---	---	---	---	112	203
	Tanıra Köyü	---	---	---	---	---	---	70	46
	Veyserna Köyü	---	---	---	---	---	---	340	232
	Akpunar Köyü	---	---	---	---	---	---	108	212
	Geçit Köyü	---	---	---	---	---	---	97	53
	Biyalı Köyü	---	---	---	---	---	---	156	69
	Akçahisar Köyü	---	---	---	---	---	---	107	43
	Hur-i Ulya Köyü	---	---	---	---	---	---	90	41
	Balahor-ı Kebîr Köyü	---	---	---	---	---	---	283	890
	Marvangel Köyü	---	---	---	---	---	---	853	294
	Akçakale Köyü	---	---	---	---	---	---	634	291
Kızılköy	---	---	---	---	---	---	69	81	
Hayekse Köyü	---	---	---	---	---	---	218	951	
Haşere Köyü	---	---	---	---	---	---	415	614	
Canca Köyü	---	---	---	---	---	---	360	155	

¹¹⁵⁷ TVS 1876, s. 383-413.

	Beşkilise Köyü	---	---	---	---	---	---	205	106
	Mandıra Köyü	---	---	---	---	---	---	346	265
	Havara Köyü	---	---	---	---	---	---	459	155
	Manastır Köyü	---	---	---	---	---	---	107	21
	Kodil Bahçesi Köyü	---	---	---	---	---	---	628	32
	Kodil Köyü	---	---	---	---	---	---	67	173
	Aymuhal Maa Etmekçili	---	---	---	---	---	---	337	209
	Telmeda Köyü	---	---	---	---	---	---	206	104
	Hasköy	---	---	---	---	---	---	318	99
	Edre Köyü	---	---	---	---	---	---	1065	731
	Halazara Köyü	---	---	---	---	---	---	68	244
	Serikas Köyü	---	---	---	---	---	---	34	61
	Midi Köyü	---	---	---	---	---	---	107	21
	Manşa Köyü	---	---	---	---	---	---	37	88
	Hudura Köyü	---	---	---	---	---	---	82	103
	Moksofa Köyü	---	---	---	---	---	---	67	---
	ARA TOPLAM	---	---	---	---	---	---	13.808	10.742
KELKİT KAZASI	Nefs-i Çiftlik Kasabası	10	20	15	250	200	100	36	30
	Perçor Köyü	10	10	5	32	15	10	150	147
	Morokom Köyü	15	13	---	80	50	12	200	125
	Güney Çevirme Köyü	15	7	3	50	25	10	205	140
	Salördek Köyü	4	5	2	25	8	5	200	60
	Ağası Köyü	5	25	10	150	100	50	403	200
	Irha Köyü	---	30	11	160	45	15	245	150
	Köse köyü	---	30	10	200	100	60	350	300
	Şurut Köyü	10	15	2	150	75	15	325	150
	Kelahpur Köyü	15	50	10	200	150	50	700	575
	Danzut Köyü	5	7	---	30	20	4	189	---
	Tızık Köyü	2	3	---	15	10	---	84	---
	Posus Köyü	24	65	1	350	300	100	800	200
	Altıntaş Köyü	3	3	2	20	10	8	250	150
	Viranşehir Köyü	6	5	2	80	30	15	238	---
	Bizgili Köyü	5	10	5	10	20	18	173	100
	Ecmede Köyü	18	20	5	250	150	50	190	101
	Hozbirik Köyü	10	15	8	200	100	50	183	400
	Havcuş Köyü	8	60		158	167	49	408	147
	Gindehrek Köyü	20	100	5	300	150	69	460	200
	Melişan Köyü	20	50	2	118	890	35	---	355
	Terbüsek Köyü	8	15	5	100	67	18	37	500
	İsgah Köyü	5	20	2	150	100	18	48	210
	Hanege Köyü	---	10	8	100	50	15	102	50
	Germüri Köyü	---	30	5	150	10	50	6	---
	Geletüme Köyü	5	20	2	108	29	35	230	104
	Terekes Köyü	---	15	5	100	80	28	339	---
	Şin Maa Zangar Köyü	---	38	2	200	68	50	620	301
	Pernik Köyü	5	15	1	89	36	20	111	199
	Encirti Köyü	---	18	2	70	20	9	---	267
Firengi Köyü	---	15	---	100	60	20	346	200	
Hasut Köyü	---	5	---	15	10	5	77	---	

İlaç Köyü	---	50	5	200	100	28	621	101
Eymür Köyü	---	8		25	100	5	119	---
Mengüt Köyü	---	30	2	200	100	---	615	---
Uzunkol Köyü	---	40	5	150	89	---	---	806
Aşut Köyü	---	15	5	100	60	20	400	65
Sarı Şeyh Köyü	---	18	---	109	80	15	380	500
Eğdişi Köyü	---	20	---	90	50	20	500	138
Hınzırı Köyü	5	100	---	300	100	50	1061	600
Gerdekhisar Köyü	6	86	10	286	78	38	500	187
Sidirge Köyü	---	18	---	90	25	19	100	154
Eski Kadı Köyü	---	15	---	300	50	16	110	---
Tılıspik Köyü	8	20	---	286	62	20	506	400
Dölek Köyü	---	10	---	90	10	3	83	---
Delüler Köyü	---	10	---	67	15	5	377	100
Havzu Köyü	5	8	2	108	18	20	131	---
Kızılca Köyü	8	80	5	20	80	15	519	401
Cemalluköy	---	---	---	30	10	---	---	645
Balahor Köyü	---	20	2	35	20	15	500	532
Çorak Köyü	---	15	4	200	30	11	425	300
Tarbas Köyü	---	30	3	20	87	30	400	175
Şemük Köyü	---	10	2	84	38	20	49	900
Pöküt Köyü	---	3	1	58	20	6	---	293
Pöske Köyü	---	50	5	201	30	15	487	300
Akdağ Köyü	---	65	2	100	87	30	558	300
Törünk Köyü	---	15	---	50	60	18	583	---
Yeniköy	---	1		150	8	2	100	55
İşkilor Köyü	---	20	1	200	60	---	450	200
Kalür Köyü	---	11	2	108	20	8	498	200
Ağıl Köyü	---	11	---	15	21	16	---	500
? Köyü	---	10	5	115	16	12	344	---
Barduz Köyü	---	13	1	80	15	10	100	---
Sipanazat-ı Ulya Köyü	5	8	1	30	18	10	360	106
Sipanazat-ı Süfla Köyü	7	9	3	45	20	12	240	303
Mahmutlu Köyü	6	8	4	30	20	16	300	243
Deredolu Köyü	13	14	5	200	50	22	498	350
İlbizim Köyü	18	23	2	110	80	17	300	290
Yenice Köyü	3	4	1	24	20	7	43	---
Güdüzit Köyü	3	3	---	20	15	6	60	7
Sipikör Köyü	7	19	5	250	100	20	564	100
Karacaviran Köyü	5	14	2	140	80	12	261	400
Ağlık Köyü	2	7	1	70	40	4	240	8
Hokler Köyü	---	10	4	30	42	---	360	100
Devekorusu Köyü	---	28	5	40	50	---	200	269
Kozoğlu Köyü	---	11	2	25	41	---	200	139
Günbatur Köyü	10	23	4	120	90	16	400	290
Cibi Köyü	1	7	2	7	20	---	---	132
Bazuli Köyü	3	12	1	90	54	8	450	509
Oğuz Köyü	2	8	1	25	19	---	80	166
Karlankas Köyü	5	13	2	80	40	3	280	101

	Sadak Köyü	21	40	13	400	302	59	600	355
	Sökmen Köyü	12	14	6	251	190	45	580	408
	Kılıççı Köyü	23	27	4	202	181	50	400	535
	Halka Köyü	2	10	2	35	30	6	---	217
	Celbi Köyü	11	14	---	60	50	5	---	92
	Alaçat Köyü	5	12	1	90	60	20	306	190
	İlmelik Köyü	14	13	2	105	70	12	91	300
	Aziz Köyü	8	13	2	291	655	10	500	2
	Bulak Köyü	5	7	1	100	62	7	207	100
	Daisa Köyü	3	4		82	41	12	1	130
	Bahı Köyü Göçebeoğlu		2	1	20	13		57	100
	Pülürek Köyü	4	14	2	120	80	10	600	400
ARA TOPLAM		458	1.937	271	10.969	7.217	1.849	26.399	19.555
TORUL KAZASI	Ardasa Köyü	12	3	10	---	60	50	744	50
	Zigana Köyü	20	1	8	---	70	60	521	204
	Köstere Köyü	20	---	5	---	80	85	569	201
	Şive Köyü	10	---	3	---	15	90	825	---
	Koryana Köyü	12	5	5	---	70	80	516	200
	Fırfıra Köyü	---	5	5	---	20	20	95	10
	Cemaka Köyü	5	---	---	---	15	10	133	110
	Silve Köyü	10	---	---	---	18	20	220	66
	Haşliya Köyü	5	1	---	---	4	6	51	---
	Manastır Köyü	15	4	10	---	24	35	350	252
	Emrük Köyü	20	6	5	---	60	50	320	335
	Görükse Köyü	12	7	2	---	24	25	281	325
	Macara Köyü	8	5		---	16	18	300	352
	Etgönü Köyü	10	8		---	12	15	182	243
	Erikli Köyü	10	6	2	---	16	20	433	309
	İlecik Köyü	8	10	---	---	20	25	454	200
	Beşkilise-i Kebir Köyü	14	8	4	---	40	45	500	553
	Kopuz Köyü	5	3	5	---	16	20	135	365
	Fidiger (Fidikar) Köyü	2		5	---	10	10	625	153
	Herek Köyü	15	6	12	---	30	40	179	545
	Balahor-ı Sagır Köyü	5	1	---	---	8	10	1149	90
	Zermut Köyü	22	5	15	---	60	70	500	524
	Çit-i Kebir Köyü	15	5	2	---	30	40	300	300
	Çit-i Sagır Köyü	8	4	2	---	16	18	675	142
	Havliyana Köyü	15	7	8	---	26	45	905	1020
	Mavrinas Köyü	10	2		---	20	25	535	150
	Adise Köyü	16	8	6	---	40	42	400	258
	Serpuşka Köyü	8	3		---	12	15	243	81
	Avliyana Köyü	18	10	6	---	48	50	1260	640
	Coloşana Köyü	15	5	3	---	40	45	437	370
Balaiye Köyü	8	1	1	---	10	12	223	205	
Kalecik Köyü	2	---	3	---	8	10	59	54	
Soryana Köyü	15	---	8	---	24	30	445	400	
Dayısa Köyü	4	---	2	---	8	10	62	61	
Bayana Köyü	15	---	10	---	24	30	310	250	
Nivene Köyü	25	6	15	---	60	70	1800	1450	

	Dorana Köyü	20	---	6	---	30	35	1202	858
	Keşha Köyü	2	---	2	---	4	5	150	123
	Timur Köyü	16	2	4	---	24	30	635	300
	Baladan Maa Şişi Köyü	15	6	---	---	40	60	885	765
	Cemre Köyü	15	10	2	---	40	45	671	529
	İstilos Köyü	10	---	2	---	16	20	252	260
	İstavri Köyü	25	---	10	---	24	25	675	635
	Yağlıdere Köyü	15	5	3	---	16	20	630	600
	Varınlı Köyü	10	2	---	---	12	15	94	88
	Barti Köyü	6	3	2	---	14	18	230	210
	İncire Köyü	18	8	6	---	20	30	473	487
	Krom Köyü	5	8	15	---	6	110	982	1268
	Serizama Köyü	10	5	20		10	150	10	170
	ARA TOPLAM	581	179	234	---	1.310	1.809	23.625	16.761
KOVANS NAHİYESİ	Tekke Köyü	---	---	200	---	60	50	350	210
	Işıkdere Köyü	10	---	15	---	20	25	500	230
	Bahçecik Köyü	5	---	40	---	15	15	30	55
	Meyhazar Köyü	4	---	3	---	10	7	100	50
	Sobran Köyü	25	---	1	---	20	15	200	65
	Kabakilise Köyü	20	---	10	---	19	20	150	70
	Dölek Köyü	15	---	20	---	40	35	130	120
	Arapdere Köyü	3	---	10	---	20	15	130	80
	Edişe Köyü	5	---	8	---	10	8	65	22
	Kaletaş Köyü	---	---	10	---	15	12	120	50
	Sögütağıl Köyü	5	---	12	---	16	13	8	60
	Ardıç Köyü	---	---	3	---	12	10	30	50
	Ağsar Köyü	---	---		---	16	15	10	40
	Temürviran Köyü	---	---	3	---	15	12	50	20
	Tandırılık Köyü	---	---	20	---	40	3	20	400
	Güvercinlik Köyü	2	---	2	---	16	10	50	45
	Tarhanas Köyü	20	---	4	---	17	15	57	99
	Çalık Köyü	12	---	---	---	10	8	20	45
	Yenice Köyü	---	---	1	---	12	8	9	75
	Tahnas Köyü	15	---	2	---	20	15	120	55
	Tamzi Köyü	10	---	1	---	10	8	45	99
	Çugut Köyü maa Kale	12	---		---	8	5	100	30
	Kale Köyü	10	---	5	---	10	8	65	45
	Süle Köyü	20	---	2	---	10	15	100	72
	Hur-i Süfla Köyü	5	---	5	---	20	45	200	58
	Mubah Köyü	---	---	1	---	4	2	40	12
	Zimon Köyü	20	---	15	---	30	25	320	150
	Vansın köyü	---	---	2	5	30	25	200	120
	Niv Köyü	---	3	5	15	80	60	160	250
	Pinçirge Köyü	---	10	2	7	35	25	---	---
	Hinzirverek Köyü	---	3	---	3	25	15	6	70
	Gedesi Köyü	---	2	---	3	20	10	30	100
Ağundos Köyü	---	2	2	10	40	30	100	350	
Kan Köyü	---	3	1	---	30	25	110	100	
Çakmas Köyü	---	2	1	---	50	40	330	320	

	Varicna Köyü	---	3	5	15	80	60	30	520
	Cebre Köyü	---	10	---	---	10	80	60	210
	Kısanta Köyü	---	---	5	20	100	60	67	786
	Türkmen Mezrası	---	---	---	---	---	50	---	---
ARA TOPLAM		218	38	416	78	995	899	4.112	5.133
YAĞMURDERE NAHİYESİ	Nefs-i Yağmurdere Köyü	---	---	16	---	10	52	24	318
	Yuvalı-i Ulya Köyü	---	---	10	---	8	21	---	170
	Yuvalı-i Süfla Köyü	6	---	21	---	10	15	17	128
	Bednamlı Köyü Mezra	---	---	5	---	6	10	---	322
	Balahor Köyü	---	---	4	---	7	12	30	205
	Termezi Köyü	5	---	8	---	15	51	32	158
	Lorikas Köyü	3	---	5	---	10	20	17	223
	Meri Köyü	8	---	10	---	15	25	127	257
	Leri Köyü	10	---	15	---	40	85	238	484
	Kermut-i Ulya Köyü	15	---	12	---	25	60	69	363
	Kermut-i Süfla Köyü	5	---	8	---	18	45	122	150
	Alçakdere köyü	---	---	10	---	6	15	---	85
	Holnan Köyü	---	---	12	---	20	50	32	169
	Boğalı Köyü	---	---	15	---	25	45	57	413
	İstiban Mezrası	---	---	---	---	10	15	---	---
	Filas Köyü	---	---	5	---	25	18	42	108
	Salmankas Köyü	---	---	22	---	30	65	43	511
	Keçge Köyü	---	---	20	---	8	30	109	391
	Yapaz Köyü	---	---	10	---	12	20	27	177
	Bandırlak Köyü	---	---	50	---	6	15	---	129
Şehpane Köyü	---	---	70	---	15	35	---	360	
Vikiz Köyü	---	---	3	---	4	8	---	138	
Gavaris Köyü	---	---	40	---	10	20	42	260	
İncesu Köyü	---	---	5	---	8	15	11	183	
Semşinkedi Köyü	---	---	15	---	15	30	---	316	
ARA TOPLAM		52	---	391	---	358	777	1.039	6.018
ŞİRAN KAZASI	Karaca Kasabası	---	---	11	50	150	---	---	150
	Uluşiran Köyü	---	---	15	50	200	---	---	200
	Zarabut Köyü	---	---	15	60	150	---	---	120
	Ergü Köyü	---	---	---	4	50	---	---	---
	Çal Köyü	---	---	10	20	150	---	---	150
	Nurşin Köyü	---	---	14	60	200	---	---	450
	Gersut-i Bâlâ Köyü	---	---	14	60	200	---	---	450
	Gersut-i Zir Köyü	---	---	8	25	100	---	---	300
	Civrişon Köyü	---	---	10	30	120	---	---	650
	Kırıntı Köyü	---	---	25	30	200	---	---	700
	Çalğan Köyü	---	---	10	20	200	---	---	790
	Ara Köyü	---	---	10	20	150	---	---	350
	Tomara Köyü	---	---	5	5	100	---	---	550
	Cender Köyü	---	---	3	5	40	---	---	110
	Giriftin Köyü	---	---	10	25	120	---	---	200
	Sadık Köyü	---	---	10	15	100	---	---	500
	Halgın Köyü	---	---	3	---	50	---	---	200
Sinanlı Köyü	---	---	2	---	30	---	---	120	

Şemük-i Bâlâ Köyü	---	---	6	6	80	---	---	350
Masuran Köyü	---	---	2	---	30	---	---	100
Çemiş Maa Dedeköy	---	---	3	6	30	---	---	95
Kirtanos Köyü	---	---	10	25	100	---	---	250
Korzaf Köyü	---	---	4	15	60	---	---	150
Çeküz Köyü	---	---	15	40	200	---	---	550
Çendir Köyü	---	---	8	20	100	---	---	400
Kozan Köyü	---	---	10	25	120	---	---	141
Ökseýt Köyü	---	---	2	10	40	---	---	---
Hormusi Köyü	---	---	8	15	60	---	---	120
Babuş Köyü	---	---	5	15	40	---	---	200
Sarıca Köyü	---	---	15	50	200	---	---	300
Miyadun Köyü	---	---	4	15	60	---	---	200
Babacan Köyü	---	---	5	10	50	---	---	420
Seydi Baba Köyü	---	---	10	40	200	---	---	550
Törink Köyü	---	---	5	4	80	---	---	300
Eldigin Köyü	---	---	4	---	50	---	---	20
Beşkilise Köyü	---	---	8	15	80	---	---	200
Pağnik Köyü	---	---	8	15	80	---	---	200
Kalur Köyü	---	---	8	20	90	---	---	250
Kozağaç Köyü	---	---	6	20	80	---	---	300
Kozdurak Köyü	---	---	16	---	100	---	---	450
Sarıbükü Köyü	---	---	---	---	50	---	---	50
Sifon Köyü	---	---	10	---	100	---	---	400
Çalan Köyü	---	---	3	---	250	---	---	100
Yalınözü Köyü	---	---	7	---	150	---	---	400
Haydirik Köyü	---	---	8	15	100	---	---	300
Hozman-ı Bâlâ Köyü	---	---	6	10	40	---	---	200
Aksipert Köyü	---	---	3	10	50	---	---	70
İslam Tersun Köyü	---	---	2	10	60	---	---	100
Keredam Köyü	---	---	8	20	100	---	---	344
Tersun-i Bâlâ Mezra-i Neçbu	---	---	12	3	620	---	---	521
Temle Köyü	---	---	15	35	120	---	---	420
Sefkür Köyü	---	2	15	40	150	---	---	650
Çağıl Köyü	---	1	5	10	80	---	---	460
Mihlis Köyü	---	---	8	15	80	---	---	360
İne Köyü	---	---	10	40	90	---	---	79
Çengiriş Köyü	---	---	5	15	60	---	---	70
Balıkhisar Köyü	---	---	8	---	100	---	---	150
Obahan Köyü	---	---	5	---	60	---	---	289
Susuz Köyü	---	---	6	10	120	---	---	154
Kelif Köyü	---	---	5	10	80	---	---	100
Karaşeyh Köyü	---	---	5	12	80	---	---	80
Mertekli Köyü	---	---	5	10	80	---	---	145
Koçi Köyü	---	---	---	8	25	---	---	30
Tersun-i Zir Köyü	---	5	10	30	100	---	---	700
Hamun Köyü	---	1	4	8	80	---	---	200
Elmaçukuru Köyü	---	1	2	16	60	---	---	200
Günbatur Köyü	---	---	8	10	80	---	---	200

Dumanoğlu Köyü	---	---	5	10	60	---	---	130
Balan Köyü	---	---	10	20	65	---	---	256
Sellidere (Çerkes Göçmen)	---	---	10	---	80	---	---	190
Gelvaris Mezrası	---	---	8	20	100	---	---	583
Karaköy	---	---	5	25	60	---	---	200
Hozman Köyü	---	---	5	10	20	---	---	200
aputlu Köyü	---	---	2	20	50	---	---	200
ARA TOPLAM	---	10	557	1.287	7.640	---	---	20.067
GENEL TOPLAM	1.309	2.164	1869	18.264	17520	5.334	68.983	78.176

Ek 1.3. Gümüşhane'deki Bazı Köylerin Eski ve Yeni Adları.¹¹⁵⁸

Sıra No	Yeni Adı	Eski Adı	Sıra No	Yeni Adı	Eski Adı	Sıra No	Yeni Adı	Eski Adı
1	AKGEDİK	ZİMON	65	AKBABA	AĞGI	129	YEDİBÖLÜK	SIFON
2	AKOCAK	BALAHOR	66	GÖKÇEKÖY	ECMEDE	130	YENİKÖY	KÖTÜKÖY
3	AKTUTAN	HEYEKSE	67	KABAKTEPE	ŞURUT	131	YOLBİLEN	CENDER
4	ALEMDAR	HUDURA	68	KAYADİBİ	İRHA	132	YUKARI DURUÇAY	YUKARI HOZMAN
5	ARSLANCA	SELMANKAS	69	ÖRENŞAR	ÖRENŞEHİR	133	YUKARI KULACA	YUKARI GERSUT
6	AŞAĞI ALIÇLI	AŞAĞI TEZENE	70	ÖVÜNCE	HAVÇUŞ	134	AKSÜT	HAŞLIYA
7	AVŞARBEYLİ	VANK	71	OYLUMDERE	DANZUT	135	ALINYAYLA	MACARA
8	BALLICA	EDİSE	72	ÖZBEYLİ	HOZBİRİK	136	ARILI	BALAIYE
9	BANDIRLIK	BANDIRLAK	73	SUBAŞI	TIZIK	137	ARPALI	GÖRÜKSE
10	BEŞOBA	BANDEMİL	74	YAYLIM	KELAHPUR	138	ATALAR	ZİMERA
11	BEYÇAM	YUKARI HUR	75	YUVACIK	GELİN PERTEK	139	BAHÇELİK	COLOŞANA
12	BOĞALI	BİĞALI	76	AŞAĞIKARADERE	KARADERE-İ ZİR	140	BUDAK	ŞİVE
13	BOYLUCA	HALAZARA	77	BAĞLAMA	NAŞABA	141	BÜYÜKÇİT	ÇİT-İ KEBİR
14	ÇALTILI	REKSENE	78	SAPMAZ	GELEVERE	142	CEBELİ	BALADAN
15	ÇAMLIKÖY	MAVRANGEL	79	FATİH	KARAKÖY	143	DAĞDİBİ	FİDİKAR
16	ÇAYIRARDI	PEREK	80	ŞEHİT HAKAN	İNE	144	DEMİRKAPI	MANASTIR
17	DEMİRKAYNAK	MASTRA	81	AKBULAK	NORŞON	145	GÜLAÇAR	NİVENA
18	DİBEKLİ	KODİL BAHÇE	82	AKÇALI	HAYDÜRÜK	146	GÜMÜŞTUĞ	AVLIYANA
19	DÖRTKONAK	EDRE	83	AKSARAY	ÇİRMİŞ	147	GÜNAY	DAİSA
20	DUMANLI	SANTA	84	AKYAYLA	KIRTANUZ	148	GÜVEMLİ	HAVIYANA
21	ERDEMLER	ARAPDERE	85	ALACAHAN	CENGERİŞ	149	GÜZELOLUK	BEŞKİLİSE
22	ESENLER	YAPAZ	86	ALIÇ	GİRİFTİN	150	HARMANCIK	KARİL
23	ESENYURT	ÇAMLİBEL	87	ARDIÇLI	AKSİPERT	151	IŞIK	BAYANA
24	GÖKÇEPINAR	GÖKÇE KİLİSE	88	ARITAŞ	MİYADUN	152	KIRAZLIK	KORYANA
25	GÖKDERE	AŞAĞI HUR	89	AŞAĞIDURUÇAY	AŞAĞI HOZMAN	153	KOCADAL	DÖRENE
26	GÖZELER	TENBEDA	90	BAHÇELİ	AŞAĞI GERSUT	154	KÖSTERE	KÖSTÜRE
27	GÜMÜŞKAYA	KODİL	91	BAŞKÖY	KOZVEREN	155	KÜÇÜKÇİT	ÇİT-İ SAĞIR
28	GÜNGÖREN	GEZGE	92	BEYDERE	ÇEKÜZ	156	TOKÇAM	FIRFIRA
29	HARMANCIK	MERİ	93	BİLGİLİ	ÖKSEYİT	157	UĞURTAŞI	İSTAVRI
30	İKİSU	HARAVA	94	BOĞAZYAYLA	TORNUK	158	YALINKAVAK	SORYANA
31	KAYABAŞI	KAVRAS	95	BOLLUK	PAĞNIK	159	YEŞİLKÖY	ODUNCULAR
32	KAZANTAŞ	HAKIR	96	ÇAKIRKAYA	KALUR	160	YILDIZ	ADİSA
33	KEÇİKAYA	ÇUKUT	97	ÇAMBAŞI	ŞİNİK	161	YÜCEBELEN	SİLVE
34	KOCAPINAR	KERMUT	98	ÇATMALAR	KELİF	162	ZİGANA	KALKANLI
35	KOCAYOKUŞ	TARHANAS	99	ÇAVLAN	ÇAVLAN	163	AKSÖĞÜT	GERMÜRİ
36	MESCİTLİ	BEŞKİLİSE	100	ÇEVREPINAR	ZİMON	164	ALAÇAT	ALAÇAT
37	NAZLIÇAYIR	LORİKAS	101	DİLEKYOLU	YUKARI TERSUN	164	AŞAĞI ÖZLÜCE	AŞAĞI SİPANAZAT
38	OLUCAK	İMERA	102	ELMAÇUKURU	BARUTÇU	166	AYDOĞDU	ŞEMÜK
39	OLUKDERE	AŞAĞI KOV	103	ERENKAYA	ULU ŞİRAN	167	BABAKONAĞI	TILISBIK
40	ÖVÜNDÜ	PUMPULAK	104	ERİCEK	İSLAM TERSUN	168	BALIKLI	IŞKILOR
41	PEHLİVANTAŞI	BİYALİ	105	EVREN	SÖFKER	169	BALKAYA	SARPI
42	SARGINKAYA	TAHNIS	106	GÖKÇELER	AŞAĞI TERSUN	170	BAŞPINAR	FİRENGİ
43	SARIÇİÇEK	İŞKİLAS	107	GÜNYÜZÜ	LİMNİŞ	171	BELENLİ	BARDUZ
44	SÜNGÜBAYIR	TANERA	108	GÜREŞKÖY	HALGIN	172	BEŞDEĞİRMEN	SİDIRGE

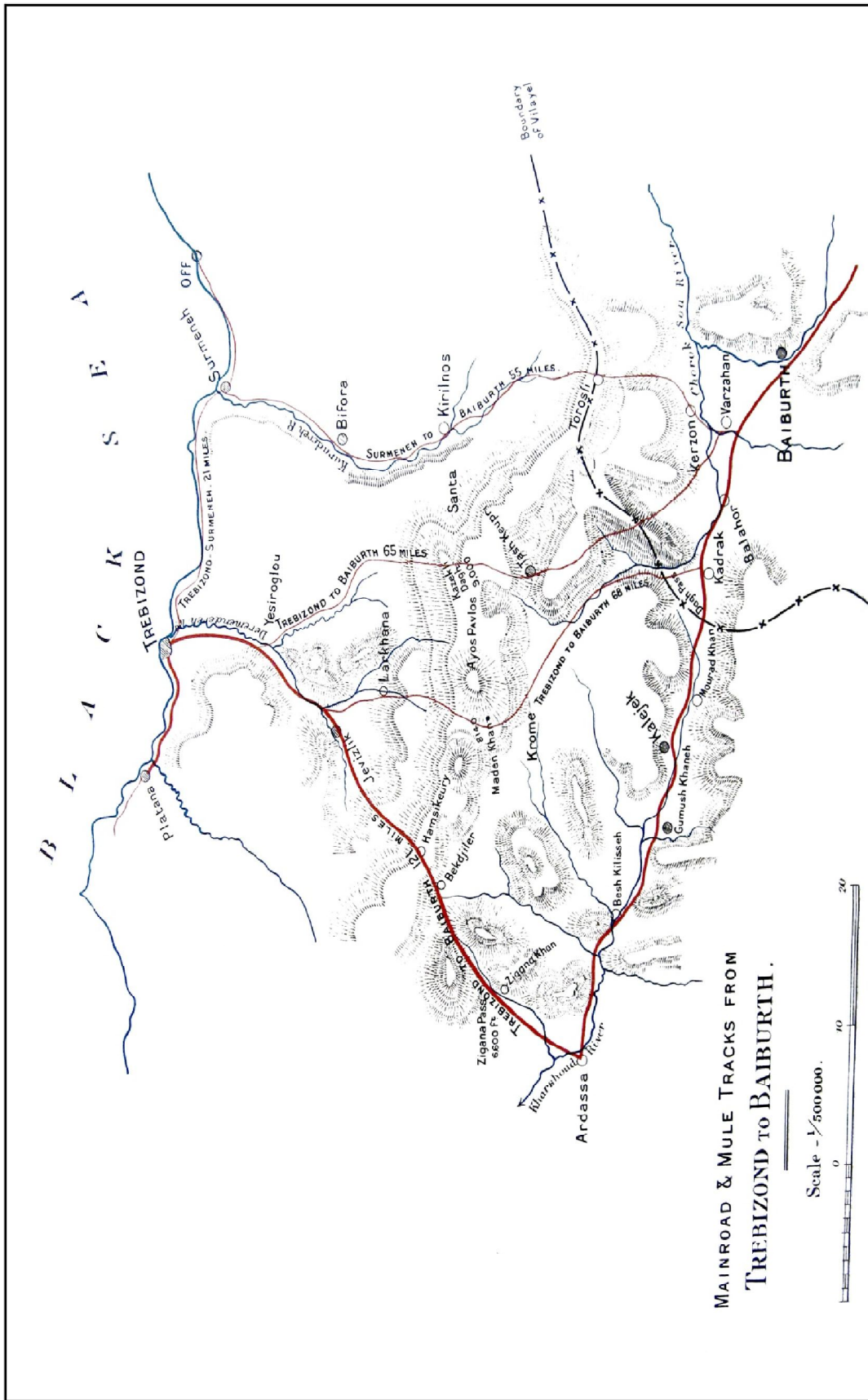

45	ÜÇKOL	BOLODOR	109	İNCEDERE	TOMARA	173	BEZENDİ	PÖKÜTLER
46	YAĞMURDERE- BUCAK MERKEZİ	KEŞİŞKÖYÜ	110	KADIÇAYIRI	MANSURAN	174	BİNDAL	TÜRÜNK
47	YAYDEMİR	MOKSOFA	111	KAVAKLIDERE	ÇAPUTLU	175	ÇAĞLAR	HASUT
48	YAYLADERE	VEYSERNİ	112	KAVAKPINARI	KEREDAM	176	ÇAKIRLAR	CİBİ
49	YENİYOL	MEYHAZAR	113	KAYNAKBAŞI	YUKARI ŞEMÜK	177	ÇAMBAŞI	HINZIRI
50	YEŞİLDERE	HAŞERA	114	KONAKLI	CİVRİŞON	178	ÇİMENLİ	BALAHOR
51	DEMİRCİLER	HARİD-İ KEBİR	115	KOYUNBABA	HORMONOS	179	ÇÖMLECİK	ÇAMUR MEZRASI
52	EKİNCİLER	ÇERÇUR	116	ÖRENKALE	KUZAN	180	DEREYÜZÜ	GELETÜRNE
53	GÜNDOĞDU	HARİD-İ SAGIR	117	OZANCA	BEŞKİLİSE	181	DOĞANCA	ENCİRTİ
54	GÜNYÜZÜ	TORNUK	118	PAŞAPINARI	AŞAĞI ŞEMÜK	182	DOĞANKAVAK	KARLANKAS
55	GÜRGENLİ	HARİD-İ BÂLÂ	119	SÖĞÜTALAN	ZARABUT	183	ESKİYOL	BANDOLA
56	GÜLLÜCE	ÇAMUR ÇORAĞI	120	KARAÇAYIR	MOROKOM	184	KINALITAŞ	MELİŞAN
57	GÜLTEPE	İĞDİŞ	121	KARŞIYAKA	PERSOR	185	KÖYCÜK	HANEĞE
58	GÜRLEYİK	MENGÜT	122	KAZANPINAR	ZANKAR	186	KUŞLUK	CİBOLAR
59	GÜZYURDU	SİPİKÖR	123	KILIÇLI	KILIÇÇI	187	OBALAR	YENİKOMLAR
60	KARACAÖREN	KARACAVİRAN	124	KILIÇTAŞI	TİREKES	188	ÖĞÜTLÜ	TARBAS
61	ÖRENBEL	KALUR	125	SÜTVEREN	PERTEK	189	YARBAŞI	MENÜKLER
62	ÖZEN	İSKAH	126	TÜTENLİ	İLBİZİM	190	YENİCE	GEVEZİT
63	YENİYOL	PÖSKE	127	YEŞİLYURT	Ç.ÇORAĞI	191	YUKARI ÖZLÜCE	YUKARI SİPANAZAT
64	YEŞİLOVA	HAVSU	128	YOLÇATI	S.MEZRASI	192	GÜMÜŞGÖZE	ALANSA

EK 2: HARİTALAR

Ek 2.1. Trabzon Vilâyeti Haritası

Ek 2.2. Trabzon – Erzurum Yolu’ nun Gümüşhane Güzergâhı

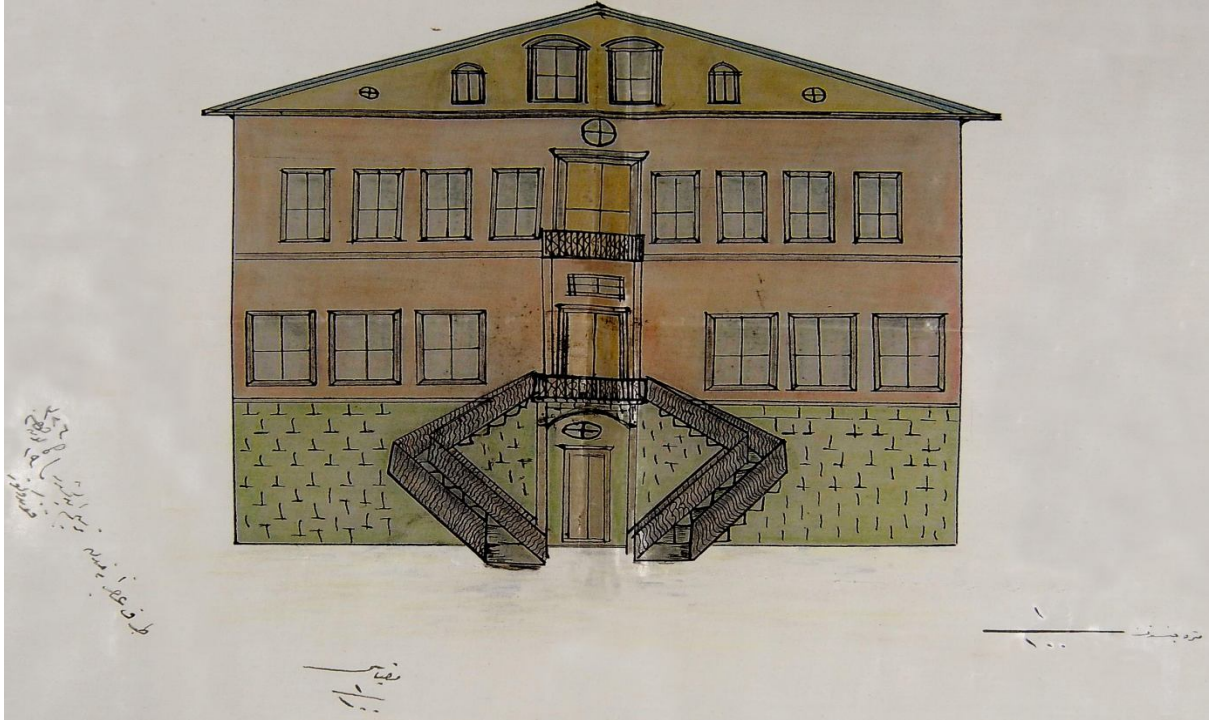

Ek 2.4. Gümüşhane-Erzincan Yolu

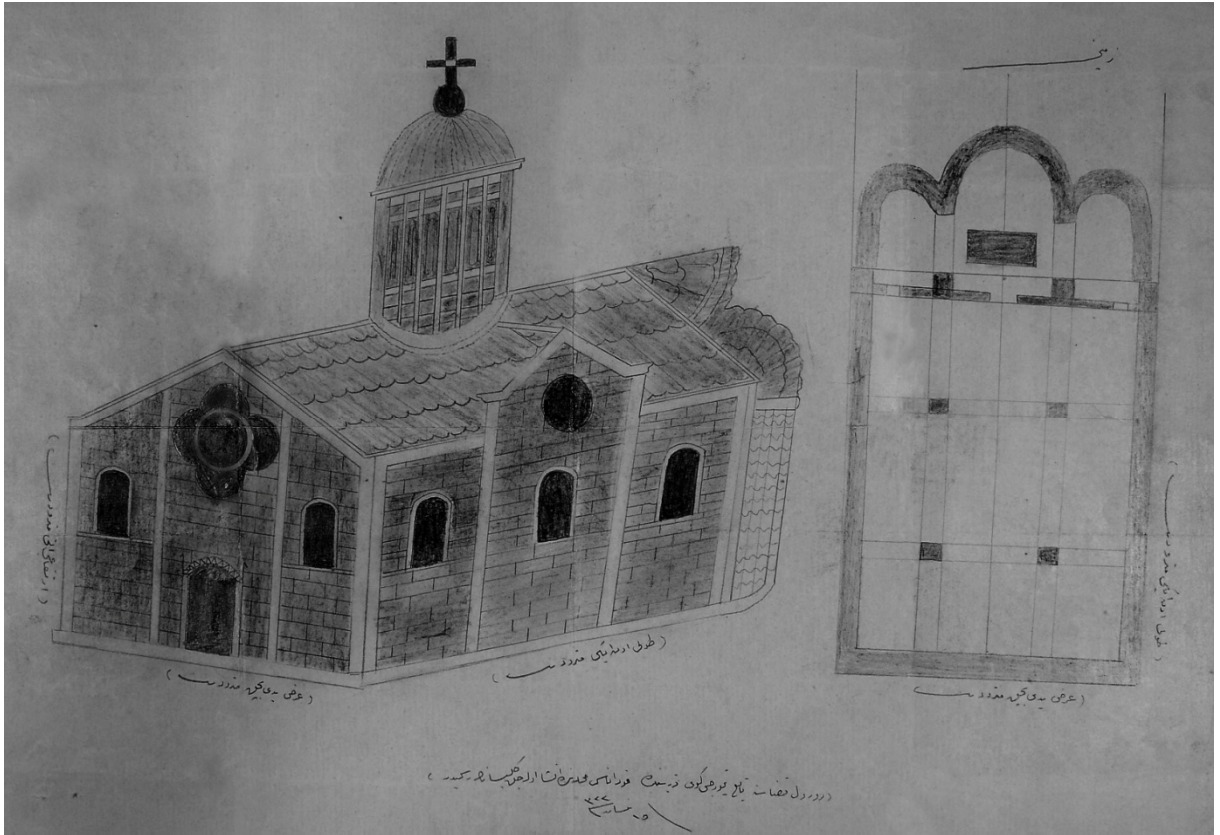

Ek 2.3. Gümüşhane-Erzincan Yolu

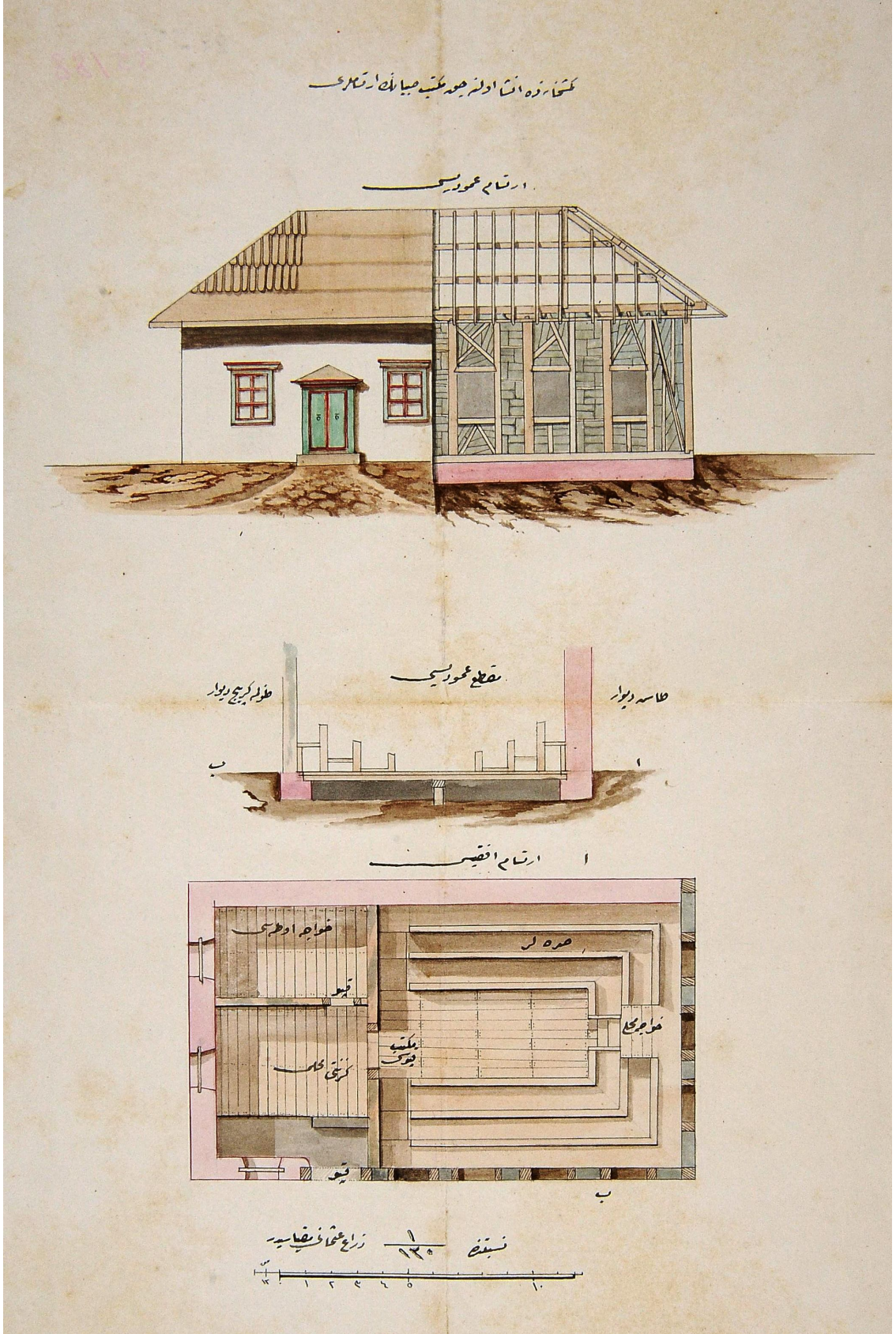
EK 3: KROKİLER

Ek 3.1. 1911 tarihinde Gümüşhane'nin Hızırilyas Mahallesi'nde İnşa Edilen Metropolithane Krokisi

Ek 3.2. Torul Kazası'na Bağlı Demirciköy'ün Kordonas Mahallesi'nde 1906 Senesinde İnşa Edilen Kilise Krokisi

Ek 3.3. 1863 senesinde Gümüşhane’de İnşa Edilen Sıbyan Mektebi Krokisi

EK 4: BELGELER

Ek 4.1. 1883 Senesinde Hazine ve Kırkpavli Maden Ocaklarının İşletim Hakkıyla İlgili Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa ile İmzalanan Maden Şartnâmesi

طبرزون و ولایت داخله کشتی سجاغی و فتح اولوب امانه اداره اولورده مؤخر زک و نطق فاسمه اولورده و بکره بوزور اولورده سوم نسیب اید بر نامه دون نسیب سنه و معینه نجار و ده زانیل یا و دیگر یی با و فطاک یا یا عوده بیه احوال فلهیه اولورده خزینه و فوه یا و نام اید فطهم سی فریخته معدن بید مجد اید همه معدنک انباز فیه عابسه زین و نومه اولورده تنظیم فلانده شرط نامه سوره سید

برنجیان طبرزون و ولایت داخله کشتی سجاغی و فتح اولوب امانه اداره اولورده مؤخر زک و نطق فاسمه اولورده خزینه و فوه یا و نام اید فطهم سی فریخته معدن بید مجد اید همه معدنک نسیب اید بیدنه اید فطهم خریطه موقع سنه بر فطهم اور نامه و معاده اداره سی فیه و نطق حفظ اید بید بر فطهم سی عله ایال و دیگر بر فطهم سی رضی موی اید بید یا و دیگر یی با و فطاک یا یا یا ععه فلانده انباز فیه عابسه نایج اععه سنه عیاض ان ماه سده طرفه معاره اصحاب انباز عانه اولورده ذکر اطاقه خریطه ره کورده بلورده حدودک موعرف لازمه سوره نامه اید بر زید به صوره حکومت مجید و مهندسی معرفینه علامه مخصوصه مرکز اید بید جلی و کیفیه ولایتک و معدنک برون بید فضا نایج سبلانته قید اولورده فضا نایج با فطهم اور نامه و معاده اداره سید بید بید جلی

ایچریان اصحاب نیان معاده نطق نامه سنک اید بید شی مارده سی حکمونه تنظیم اید بید جلی رسم سطح و شکلارده معاده معدنک اجزین انباز اید جلی اعمالانک احوال و نطق کورده سوره دار اید با حاره و نطقه بند با زوب بر لایحه تنظیم فیه عی مذکورک نایج اععه سنه اعتبار ان ماه طرفه معانه حکومت مهندسی و مهندسی برون بید فضا نایج طرفه بید جلی اید نامه و معاده مجله ایال اید بید جلی مذکورده رضی نسیب ولایت جلی اجزیه رضیه و بید جلی شایه صوره معروضه نایج محذوره و موعرفه معاده اولورده و یا خود اعمالانک دوام و نطقه معاره اولورده عملیات انباز نایج به مایه اولورده نطقه اید بید مذکور بید جلی مذکورده نسیب و اصلاح اولورده جفته

بشخصی مال استامده اولاده معارفه ده کبرملک و با همدیگر بعد بچیره مجدد سطح خنده بول و فو
و با جکت دی لازم کدی بک حاک اول امرده اصحاب ابتداء استماعا و لاجس اور عامه و معارفه
مجلسه اعلا ایدوب بعد معده مینده اجرا ایدو جک کتفا و لاجس اجلاس مذکورک رای و فزاری
و جمل معارفه اجرا اولادجه و حصه استخصال اولدنجی اول مقدره محابا؛ اجرا ایدو چه جکدریا

در بنجام معارفه مذکوره ناک عملیات اسباب سنه ما بعد مجدداً و دیگر شمع ناکت دی ماز
اولدین حاک استوشم بچیره ابتداءک طریقہ موضعه سه مربوط اولده اولزه آتیجو بر فطوره طریقہ
تنظیم اولزه اچین مالک بتوفیقاً تصور اولضانه عملیات داتر لاجس سله برا اصحاب ابتداء طرفنده
اور عامه و معارفه مجلسه اعلا اولادجه و مذکورک لاجس ناک مجلس مذکورده فیدون و تقید و با خبر لاجس
کوره روی جائز اولد جفده

بشخصی مال اصحاب ابتداء عملیات و فخرده طرولاج اصحاب املاک ترتیب ایدو حاک خبر و زبانه
مسئله اولد بزه اچیره عامه اولدین محاکمده نصبه فخرده نصیبانک تارید و اعلا سه مجورده

النجی مال استماعانک جزایک بعضاً اینه و ضایک انک اجلاس عملا نه اولد فخره ایدو
حاله اصحاب ابتداء و ضایک انک افاده لری اولد فخره و ترتیب ایدو حاک خبر و زبانه تارید بچیره
کفالت ریطه اولد فخره حکومنا میند سنک لاجس و با خبر محلی حکم سنک انکار لری اولد فخره
اور عامه و معارفه مجلسه حصه و بر لاجس اول مقدره عملیات نسبت اولد جفده کفالت فخره
ماده لری داتر اولد ضایک عامه عامه اولد فخره محکم نظایه ده فخره و زبانه اولادجه و ضایک
عملیات مذکوره اولد اولد اینه و اولضایک لاجس و عمره اینه فخره و سنک اولد بچیره فخره
سنو اولد جفده

بشخصی مال معارفه مذکورک عملیاتک صوبه لری بندر و مشوره و شوم طریق و بنجر بر لاره
بزه اولد فخره اولد فخره اجلاس لازمده اولد بچیره شایه بر فخره مازده نقصان اولد
بزه بچیره محو اولد معارفه عینیه بزه حصه و فخره اجلاس فخره لای صله عینیه و فخره و فخره
عامه اعلا و فخره فخره جفده

سختیهای اجاب غیر مطرود نه ناشی تا با اصول اعمال دلت ایجابی ماره به ترتیباً تضاد واحدی بجای آید یکی
حاده اصحاب ابتداء استعاض و بهندک لاجرم از به حکمت مبد طرفه آنها اولیاً صورتی است
نظیفاً اصداها به بجای جز فله جفده

مقدّمات سختیهای اولیاً فیه و معارفه لرت ترک و تطبیح ایجابی بیدیکی صورتی معارفه داره سکت
کرده که اصول و زبانه صلا و اصحاب ابتداء طرفه شوب اولیاً دزده موجدی سرد و اصدا این برید جفده

و تجمیع اصحاب ابتداء مذکور معارفه نه جوهه فزده مخصوص معارفه به صورتی معارفه س و اراسه
اعمال دلت و صورتی فزده ادبش صورتی اعتدال فزونی و اینی ماکت و وضع مجبور اولیاً جفده

اولیاً تجمیع امکان در وجه معارفه حدودی تضاد یک بر معده بر لیتن تقدیرده ایجابی معارفه
بیدیکه ای فزده سنت اید جک مفرزتی منی بجه نه بابت حدوده بعضی نه مراد معده بنا فزده
بر مفرز حدزنی این برید جک وزن اید جک مملکت وضعه و مفرزای دلی معارفه داره سکت
نقیبه فله جفده

اولیاً تجمیع بر معارفه ارض حدوده س داخله مذکور معارفه نه معارفه بیکر جین معده فله
ایدوبه آخرت به اهاد اولیاً و مذکور معارفه اعمالاً و وضعیت لیتن سیه فزونه و مجد واجه
معرفه اعماله عرفه س دونه نه مردوبه و اوم احتیاج کر سید یکی حاده اصحاب ابتداء هم بر صورتی
مناقصه اید به جفده ایجه نه نه زین اید جک نصیانه اصحاب ابتداء بیخ رضا ز شوب اولیاً معارفه
اهد و فزونی تقدیری اورمانه و معارفه مملکت نسبی به نقیبه فله جفده

اولیاً تجمیع لیتن معارفه حدود ابتداء س داخله و فله لا و فله سکت بر فزونی فزونه
و عزم به منقصه بر طریقه و با هرد سکتش اش فله جبه اولیاً تجمیع ابتداء هم بر صورتی نظیه
دعوت و با هرد مخالف استخفا و علامین اولیاً بوجوب بر معارفه اصل سیه فزونه بنا فله
موجدی اورمانه کجای لازم کله اید و طاله زین اید و فزونی سقا اولیاً حکم دلت
نقیبه و فله دز به ایجاب اید طرفه دایفا فله جفده

اورد در تکریم آن . شومعادنک تحصیل سرما؛ ولایت شایه با وایلمک عامه اولیفته نه منکره معاند نه
افزای اید جفدی جدهک مقدرین شبه هادیج ماهده بر دفعه اجماع دفعین حکمت مبدی و بر مکه مبدی
اود صفت سلاهره نه انبیا؛ آینه و حق سببم حاصله نه مقدرین شبه مفرده دفعین تقسیم اید جفدی

اوردین بنیاده اصحاب ابتداء ساده سبزه مکر اولده اویج ایدم دفعی و محاسبه سبزه و وقت مبعث
اعصه و نسیم بندیکه حالده بر برونک انقذنه شبه برونک انقذنه جزای نقدی لاجه و مذکره و فزاده
مقیضه ها کتم ایدرک بلاضیاء حاصله؛ مقدر صحنه نقضه نه کورنمه و درین تاجه اولده سبزه
نقصه؛ ایکه فاعله اولده نقضه بند بریم جفدی کورک و برک و سرمانک تا برین کورک حکم اولده صرافه
ایفاسه مخالفه و نقضه بندیکه تقدیرده ولایت شایه با وایلمک عامه اولده سبزه
تعیین اودمه طرفه تماماً ایضا اولده سبزه در معاند اولده سبزه یا زینب اولده مذکره ایجا
بلاجه مذکر معاندک ابتداء فیج اولده جفدی

اوردین تکریم آن . شومعادنک نه جفدی بدلده جدهری طریقه اولده کفده نقل اید اولده هم کرمی اعصه و
تذکره سبزه ایدر کفده اندیکه سلاهره نقل ایتمک اصحاب ابتداء سبزه اولده اولوب سبزه
مردور نه ارس المفسر به آخر معاد حاصله نقل اولده بن نقضه ایدر و یا جفدی نقل ایدر ایتمک طریقه
ایه وارانه ردون کتم واقفا ایچونه فاجریسه اولده جفده اومضه تذکره سبزه ایچونه بدلده حاصله کمالاً
جانب میرده ضبط و معادده اولده جفدی کورک اصول مکره نه کماله حالک ابتداء فیج اولده جفدی

اوردین تکریم آن مذکر معاندک ابتداء فنیاء عابسه ذیل اولده روح تنظیم فنیاء و معادده نقضه سبزه
منقذ بقیه شومرطندک ایفاسه سبزه سبزه اصحاب ابتداء طرفه فیک و نقدیه اولده نقضه سبزه
مکره نه خلافده حال و مکره و فیک کورک بدلده حاصله نقضه سبزه نقضه معادده نقضه
فد جفدی

Ek 4.2. 1883 Senesinde Hazine ve Kırkpavli Maden Ocaklarının İşletim Hakkıyla İlgili Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa ile İmzalanan Maden Şartnâme Transkripti¹¹⁵⁹

Trabzon Vilâyeti dâhilinde Gümüşhane Sancağı'nda vâkî olup emâneten idâre olunarak muahharen terk ve tatil kılınmış olan ve bu kere % 10 rüsûm-ı nisbîyye Yunan Devleti tebaasından mu'teberân-ı tüccardan Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa uhdelerine ihâle kılınacak olan Hazine ve Kırkpavli nâm iki kıt'a simli kurşun madenleriyle müceddeden açılacak madenin imtiyâz-ı fermân-ı âlîsine derc olunmak üzere tanzim kılınan mukavelenâme müsveddesidir.

- 1. Madde:** Trabzon Vilâyeti dâhilinde Gümüşhane Sancağı'nda vâkî olup emâneten idâre olunarak muahharen terk ve tatil kılınmış olan Hazine ve Kırkpavli adlı 2 kıt'a simli kurşun maâdinleriyle müceddeden açılacak maâdinin şerefsâdır buyurulacak fermân-ı âlî tarihinden itibaren 99 sene imtiyâziyye ve şerâit-i mâlûme ile ..... çopulo taahhüdüyle Yunan Devleti tebaasından Danil Papa, Dimitri Papa ve Kostaki Papa nâm kimesnelere ihale ve iltizâm olunmuşdur.
- 2. Madde:** Zikr olunan Hazine ve Kırkpavli maâdinlerini su basmış olduğundan evvel emirde tahmin olunan 8.000 lira masârifât taraflarından sarfıyla müceddeden mecrâlar küşâd ve bu suların ihrac ve tathîri ve gerek işbu 2 adet maâdinin hazır ve imâlî zımmında tahdîd olunan arâzî 14.228 dönüm mikdarı olup harita-yı mahsusunda gösterildiği vechile şimâlen Kızılköy Dağı Tepesi'yle Zaha Kalesi'nden bil-mürûr Arsalan Çayı Dağı Tepesi beyninde hatt-ı münkesir ve garben mezkûr Arsalan Çayı Tepesi'yle Boz Kaya'dan mürûr ederek Orta Bakarı Tepesi beyninde hatt-ı münkesir ve cenûben mezkûr Orta Bakarı Tepesi'yle Hudura Dağı Tepesi beyninde hatt-ı müteyakkın ve şarken Hudura Dağı Tepesi'yle Elçi Kalesi'nden bil-mürûr mezkûr Kızıl Köyü Dağı Tepesi beyninde hatt-ı münkesir ile mahdûddur.
- 3. Madde:** İşbu hudûd ile tahdîd olunan arâzî dâhilinde mezkûr maâdinden mâ-adâ zuhur-u me'mûl olan sâir çeşid maâdinler bu ihâleye dâhil olmadığından

---

¹¹⁵⁹ İ. MMS, 76/3380

onlar için gerek ashâb-ı imtiyâz ve gerek sâirleri tarafından talep ve istid'a vukubulduğu halde Maâdin Nizamnâmesi'nin 35. maddesi hükmüne tatbikan muâmele-i muktezîye icrâ kılınacaktır.

4. **Madde:** İşbu maâdinler için bervech-i muharrer tahsis olunan 14.228 dönüm arâzînin beher dönümü için 5'er paradan ashâb-ı imtiyâz tarafından cânib-i mîrîye fi mikdarıyla Osmanlı lirası olarak senevî 778 kuruş 20 para rüsûm mikdarı i'tâ kılınacaktır.
5. **Madde:** Mezkûr maâdinlerin hudûd-ı imtiyâziyyesi dâhilinde bulunan arâzî yalnız maâdinin işletilmesi için ihtiyar olunarak tahsis olduğundan Maâdin Nizamnâmesi'nin 60. maddesi hükmüncé ashâb-ı imtiyâz tarafından işbu arâzîde mağara ve kuyu hazır olunan ve maâdin için sâir sûretle kullanılan mahallerin ashâb-ı arzan ve iskân olunacağı misillü ber-minvâl-i muharrer hazır olunan ve bil îcâb kullanılan mahallerden mâ-adâ yerler he'yet-i kadîmeleriyle kalıp ashâb-ı imtiyâzın o makûle müdahaleye kat'iiyen hakkı olamayacaktır.
6. **Madde:** Mezkûr maâdinlerden ihrac olunacak cevherden % 5 rüsûm-ı nisbîyye mezkûr maâdinler maâdin-i metrûke ve mekşûfeden olacağı ve servetli bulunduğu cihetle maâdin-i metrûke hakkındaki karara tevfikân % 5 dahi rüsûm-ı maktu nâmıyla cem'an %10'unun cânib-i mîrîyye itâsı mukarrer olmasıyla rüsûm-ı mezkûre Orman ve Maâdin Meclisi'nin rey-i ve tettebbîsi üzerine âine-i veyahud berây-ı vakte göre Osmanlı altını 100 kuruş olarak bedelen mültezim tarafından te'diye olacak ve aynen i'tâsı takdirinde masarîf-ı nakliyesi mültezime aid olmak üzere Trabzon İskelesi'nde mahallî hükümet tarafından tâyin olunacak memura teslim kılınacaktır.
7. **Madde:** İmtiyazı hâvi verilecek fermân-ı âlî tarihinden itibaren mezkûr maâdinlerin bir seneye kadar küşâd ve imâline sahib-i imtiyâz mecbur olup bu müddet zarfında küşâd olduğu veyahud layıkıyla imâlata mübâşeret edilmediği ve bu da Orman ve Maâdin Meclisi'nin kabul ve tasdik edeceği esbâb-ı mücbire tahtında bulmadığı halde imtiyâzı nesh ve ilga olunacaktır.

8. Mezkûr maâdinlerin tahsil-i rûsûmatı Orman ve Maâdin Nezareti'ne aid olduğundan bâlâda muharrer rûsûm-ı nisbî ve maktû ve mikdarı Osmanlı altını 100 kuruş olarak beher sene Mart ibtidâsında Orman ve Maâdin İdaresi veznesine veyahud mahallî mal sandığına i'tâ ve teslim kılınacağı misillü bedelen istifa olunacak rûsûm-ı nisbî dahi Osmanlı altını 100 kuruş olarak idâre-i mezkûre veznesine veyahud mahallî mal sandığına i'tâ ve teslim kılınması şerâit-i ihâle ve mukaveleden olduğundan rûsûm-ı mukarrer-i senevînin beher sene Mart ibtidâsında ve rûsûm-ı nisbîyye ve maktû dahi hâsîlat-ı madeniyye yani cevherin nakl ve emrar veya fûrûht olduğu anda i'tâ ve te'diye olduğu halde eyyam-ı muteahhare için % 12 hesabıyla îcâb iden fâizi dahi sahib-i imtiyâz edecek i'tâ ve te'diyesine mecbur olacaktır.

Esbâb-ı gayr-ı melhûzadan nâşi şâyet usûl-ü imâlatın ikinci maddeye tevfiKAN tâdil ve ıslahı îcâb eylediği halde ashâb-ı imtiyâzın istid'ası ve mühendisin lâyihası üzerine hükûmet-i mahallîye tarafından inhâ olduğu mürûr-ı esâsiyyesine tatbikan ıslahat îcâbına icra kılınacaktır.

9. Sath-ı arâzide olan kuyu ve mağaraların terk ve tatili îcâb eylediği surette Maâdin İdaresi'nin göstereceği usûl üzerine masarîf-ı ashâb-ı imtiyâz tarafından tesviye olunmak üzere mahrecleri sand ve imlâ ettirilecektir.

10. Ashâb-ı imtiyâz mezkûr maâdinden cevher ihracına mahsus mağara ile suyun mağarası var ise imâlatın ve suların ihracına elverişli surette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli makineler vaz'a mecbur olacaktır.

11. İmâl olunacak maâdinin hudûd-ı ittisalinde diğer maâdin bulunduğu takdirde iki maâdinin yekdiğere alınmaktan neş'et edecek masarîfın men'i için nihâyet-i hudûdda bulunan murâd-ı maâdiniyye yataklarından bir mikdar mahal terk ettirilecek ve terk edilecek mahallin ve vûs'at mikdarı dâhi Maâdin İdaresi'nden tayin kılınacaktır.

12. Bu maâdinlerin arâzî-i mahdûdesi dâhilinde mezkûr maâdinden mâ-adâ diğer cins maâdin zuhur edipde âhir talebine ihâle olduğu ve mezkûr maâdinin

imâlatı ve vaziyetinin işbu simli kurşun ve müceddeden açılacak maâdinin imâlat-ı hazırası derûnunda mürûruna lüzûm ihtiyac görüldüğü halde ashâb-ı imtiyâz hiçbir suretle muhâlefet edemeyecektir. Ancak ondan terettüb edecek tazminat ashâb-ı imtiyâz beyninde rızâir-i tesviye olmadığı halde ehl-i vukûfun takdiri Orman ve Maâdin Meclisi'nin tensibine tâyin kılınacaktır.

13. İşbu maâdinin hudûd-ı imtiyâziyyesi dâhilinden vakten min-el evkât demiryolu geçirilecek umûm menfaatli bir tarîk veyahud sâir şey inşâ kılınacak olduğu halde imtiyâzın hiçbir suretle tazmin ve iddiasına veyahud muhâlefete istihkak ve hale mebnî olamayıp bunlar maâdinin asıl simli kurşun yatakları mahreleri üzerinden geçmek lâzım gelir ise o halde terettüb eden ..... müteâllık olduğu mahkemenin tedkîk ve hükmü üzerine îcâb eden taraftan ifâ kılınacaktır.
14. İşbu maâdinin tahsil-i rüsûmatı vilâyet-i müşârün-ileyha valiliğine aid olduğundan mezkûr maâdinden ihrac edecekleri cevherin mikdarını mübeyyin her üç mahda bir def'a imâl defterini hükûmet-i mahallîyeye vermeye mecbur olacağı misillü her senenin ibtidâsı ayında dahi sene-i sâbika hâsılatının mikdarını mübeyyin mukarrerât defterini takdim edecektir.
15. Eshâb-ı imtiyâz madde-i sâbıkada muharrer olan 3 aylık defâtırı ve muhasebat-ı senevîyeyi vakt-i muayyeninde i'tâ ve teslim etmediği halde bir yüzlük altından beş yüzlük altına kadar ceza-i nakdî alınacak ve mezkûr defterlerde hakikati hâl-i ketm ederek bil ihtiyar hâsılat-ı mikdar-ı sahihten noksan göstermiş olduğu sabit olur ise rüsûmatın noksanı iki kat olarak tazmin ettirilecektir. Gerek vergi ve rüsûmatın te'diyesinde ve gerek hükm olunan zarar-ı nakdîyyenin ifâsında muhâlefet ve taannüd eylediği takdirde vilâyet-i müşârün-ileyh tarafından nihâyet el nihâye 3 ayı geçmemek üzere bir müddet tayiniyle o müddet zarfında tamamen ifâ olunmaz ise keyfiyet Orman ve Maâdin İdaresi'ne yazılıp idâre-i mezkûrece îcâbı bil aciz mezkûr maâdinin imtiyâzı fesh olunacaktır.
16. İşbu maâdinden çıkarılan cevheri Trabzon İskelesi'ne nakl ile orada resmî gümrüğünü i'tâ ve mürûr tezkeresini ahz eyledikten sonra istediği mahallere nakl etmeye ashâb-ı imtiyâz me'zun olup şâyet ruhsat ve mürûr tezkeresi

almaksızın ahz-ı mahalle hâsılat nakl olunduğu tahakkuk eder veyahud nakl eder iken tutulur ise ve oradan devleti ketm ve ihfa için kaçırılmış olacağından o mâkûle tezkeresiz ele geçirilen hâsılat kâmilen cânib-i mîrîden zabt ve müsâdere olunacağı gibi usûl-ü muharrerinin tekrarı halinde imtiyâzı ketm olunacaktır.

17. Mezkûr maâdinin imtiyâz-ı fermân-ı âlîyesine zeyl olarak tanzim kılınan ve Maâdin Nizamnâmesi'nin müteferrî bulunan işbu şartnâmenin ahkâm-ı münderecesi ashâb-ı imtiyâz tarafından kabul ve tasdik olduğundan şerait-i muharrerinin hilâfında hâl ve hakeret vuku' götürüldüğü halde nizâmına tevfikân hakkında muâmele-i muktezîye icrâ kılınacaktır.

Ek 4.4. Gümüşhane, Torul, Kelkit Kazalarıyla Kovans, Yağmurdere, Yukarı Kürtün, Aşağı Kürtün Nâhiyelerinden Başka Yerlere Giden Gayr-i müslimlerin Nüfus Kayıtlarını İçeren 1861 Tarihli Nüfus Defteri

The image displays several pages of handwritten Ottoman census records from 1861. The records are organized into sections, each with a heading and a list of entries. The entries include names, locations, and numerical values representing population counts. The handwriting is in Ottoman Turkish script.

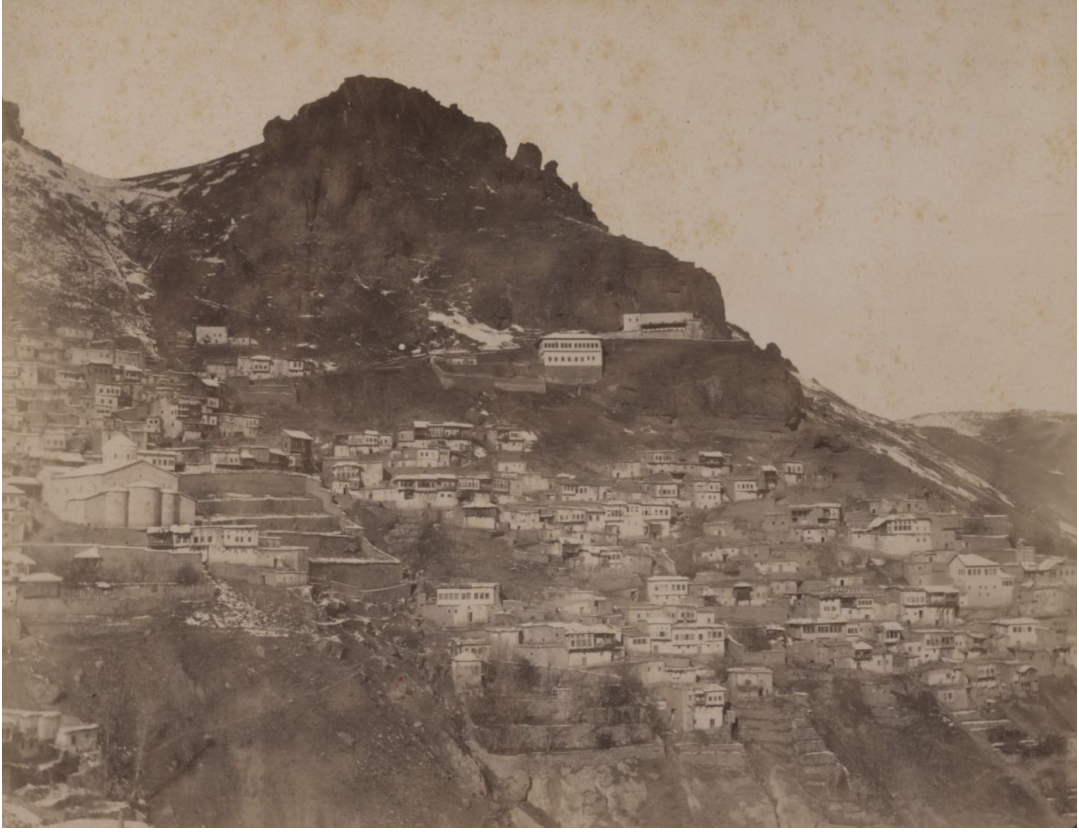
Key sections and their headings include:

- Top section: **قازان** (Gaziantep)
- Second section: **قازان** (Gaziantep)
- Third section: **قازان** (Gaziantep)
- Fourth section: **قازان** (Gaziantep)
- Fifth section: **قازان** (Gaziantep)
- Sixth section: **قازان** (Gaziantep)
- Seventh section: **قازان** (Gaziantep)
- Eighth section: **قازان** (Gaziantep)
- Ninth section: **قازان** (Gaziantep)
- Tenth section: **قازان** (Gaziantep)

Each section contains a list of entries, typically starting with a name or location, followed by a numerical value. The entries are written in a cursive style, and the overall layout is organized into columns and rows. The records provide a detailed view of the population of non-Muslims in various districts and regions during the 1861 census.

EK 6: FOTOĞRAFLAR

Ek 6.1. Eski Gümüşhane'den Bir Görünüm

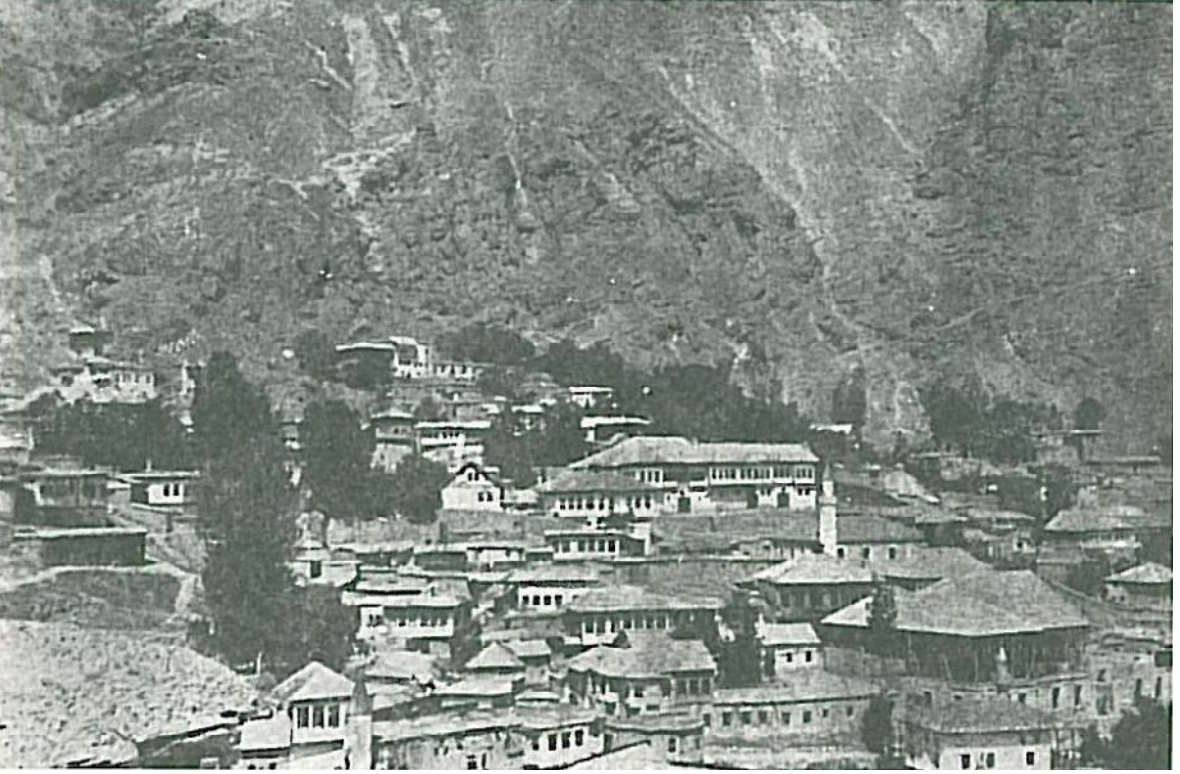
Ek 6.2. Eski Gümüşhane'den Bir Görünüm-Cami-i Sagır Mahallesi

Ek 6.3. Eski Gümüşhane'den Bir Görünüm-Cami-i Cedîd ve Cami-i Kebîr Mahalleleri

Ek 6.4. Bahçeler Mevki'nden Bir Görünüm

Ek 6.5. Eski Gümüşhane'den Görünüm

Ek 6.6. Eski Gümüşhane'den Görünüm

Ek 6.7. Yol Yapımında Çalışan İşçiler

Ek 6.8. Kelkit'te Bir Düğün

ÖZGEÇMİŞ

Kemal Saylan 26.06.1980 tarihinde Ordu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ordu'da tamamlayan Saylan, 1998 yılında Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı ve 2002 yılında bu okuldan mezun oldu. 2003–2005 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Tarih Öğretmenliği Bölümü'nde Tezsiz Yüksek Lisans yaptı. 2005-2007 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nde Tezli Yüksek Lisans yaptı. Saylan, 2007 yılında yine Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nde Doktora öğrenimine başladı. 2007-2009 yılları arasında Trabzon Adliyesi'nde zabıt kâtabi olarak çalıştı. 2009'dan itibaren de Gümüşhane Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Bölümü'nde Okutman olarak görev yapmaktadır.

Saylan, bekârdır ve İngilizce bilmektedir.